

FEJEZETEK KOMÁROM VÁRMEGYE
MÚLTJÁBÓL II.

MOZAIKOK A TÖRTÉNETI
KOMÁROM VÁRMEGYE
LEVÉLTÁRÁBÓL

**BOGNÁR PÉTER – PAJTÓK VIVIEN –
RABÁR FERENC – SCHMIDTMAYER RICHÁRD –
STEGMAYER MÁTÉ – SZÚCS JÓZSEF**

MOZAIKOK A TÖRTÉNETI
KOMÁROM VÁRMEGYE LEVÉLTÁRÁBÓL

Tata
2024

Fejezetek Komárom vármegye múltjából II.

Sorozatszerkesztő:
Dr. Schmidt Mayer Richárd

BOGNÁR PÉTER – PAJTÓK VIVIEN –
RABÁR FERENC – SCHMIDTMAYER RICHÁRD –
STEGMAYER MÁTÉ – SZÜCS JÓZSEF

MOZAIKOK A TÖRTÉNETI KOMÁROM VÁRMEGYE LEVÉLTÁRÁBÓL

Szerkesztette:
Stegmayer Máté

Tata
2024

Szerkesztette:

Stegmayer Máté

Szakmai lektor:

Tevelj Arató György

Nyelvi lektor:

Szűcs József

A címlapon és a hátlapon:

Tata és Tóváros ábrázolása a tatai szűcs céh tanulólévelén

(KDM TGy Ltsz. 55.9.3.)

Komárom vármegye pecsétje

Fordítás:

Bachmann Katalin, Agnesa Poláková

ISBN 978-963-7110-89-4

Kiadja:

Kuny Domokos Múzeum, Tata

Felelős kiadó:

Dr. Schmidtmayer Richárd

Borítóterv:

Görözdi Lilla

Nyomdai előkészítés:

Imre Attila Dilesz

Nyomda:

BD Sollers Nyomdaipari Kft., Tata

Nemzeti
Kulturális
Alap

MAGYAR
GÉNIUSZ

*Készült a Nemzeti Kulturális Alap és a Magyar Genuusz Program Ideiglenes
Kollégiumának támogatásával.*

TARTALOMJEGYZÉK

Pajtók Vivien	7. oldal
Forrásfeltárás és digitalizáció	
Rabár Ferenc	33. oldal
Képviselőtestületi gyűlések Komárom vármegyében	
Rabár Ferenc	55. oldal
A Komáromi vármegyegyűlések témái	
Bognár Péter	75. oldal
Komárom vármegye követei a reformországgyűlések első szakaszában	
Szűcs József	115. oldal
Adatokba zárt életek	
Schidtmayer Richárd	151. oldal
Idegenek a vármegyében	
Schidtmayer Richárd	181. oldal
Menner Bernát	
Stegmayer Máté	201. oldal
Egy tisztviselői pályakép	
Rövidítések jegyzéke	251. oldal

FORRÁSFELTÁRÁS ÉS DIGITALIZÁCIÓ

Hungarika-kutatás a Nyitrai Állami Levéltárban

Pajtók Vivien

Sikeres, 2018-as „levéltárdiplomáciai” egyeztetéseket követően hiánypótló, digitalizációval egybekötött forrásfeltárás kezdődött el a Magyar Nemzeti Levéltár Komárom-Esztergom Vármegyei Levéltára, a Nyitrai Állami Levéltár és a Kuny Domokos Múzeum együttműködésében, amelyet feldolgozási munkálatok követtek. A kutatás tárgyát az egykori Komárom vármegye gazdag iratanyaga képezte, melyet ma a szlovákiai Nyitrai Állami Levéltárban őriznek. Az iratanyag meglehetősen hanyattatott sorsot élt meg az elmúlt évtizedekben, és a határmódosítások és határlezárások miatt igen csak elhanyagoltnak, elfeledettnek tekinthető a hazai kutatók előtt: mint forrás 1907¹ óta kevésbé kutatták, és használták jelentősebb tudományos munkák forrásaként. A következő oldalakon a kutatóprogram háttere, részletei és az elért eredmények kerülnek ismertetésre.

Mi az a hungarika-kutatás?

Az ország történetére vonatkozó forrásanyag nagy része a történelmi események hatására megsemmisült vagy határainkon kívülre került. 1526-ot követően országunk több évszázadon át alkotta nagyobb államegyüttesek részét, melyek központjaiban magyar vonatkozású források is keletkeztek. A történelmi Magyarország 1918-as szétesésével kezdődően olyan területi változások következtek be, amelyek átalakították az egész magyar forrásbázis szerkezetét, befolyásolva ezzel az anyaországi kutatók kutatási lehetőségeit is.²

A külföldön őrzött, magyar vonatkozású iratanyagokat nevezzük – az ország latin nevéből (Hungaria) képezve – hungaricának, vagy magyarosítva hungarikának. A hungarikák feltárása és feldolgozása elengedhetetlen a magyar múlt teljesebb megismeréséhez. Ezen forrásanyag feltárásának és

1 BOROVSZKY [1907]

2 FAZEKAS 2013, 5.

összegyűjtésének gondolata már a Magyar Tudományos Akadémia megalapításával (1825) megfogalmazódott. A 19. század során lezajlott első gyűjtésekben az akadémia Történettudományi Bizottsága és a Magyar Történelmi Társulat játszott vezető szerepet, ekkor még szervezetlenül. Levéltári kezdeményezésre 1964-ben jött létre a Hungarica Bizottság, amely 1971-ben megalkotta a következő évtizedek kutatásainak elvi alapjait, valamint a hungarika fogalmának komplex, részletekbe menő meghatározását.³

Ennek alapján hungarikának, magyar vonatkozásúnak tekintendő az a levéltári iratanyag, amely történeti értékű adatokat tartalmaz

- a.) a mindenkori Magyarország területére, népességére, lakosaira, politikai, igazgatási, igazságszolgáltatási, társadalmi, gazdasági stb. viszonyaira, tudományára, kultúrájára stb.,
- b.) a mindenkori Magyarországnak, illetőleg lakóinak és a külföldnek, illetőleg külföldieknek kapcsolataira,
- c.) a külföldi államoknak, szervezeteknek és lakosoknak a mindenkori Magyarországot, az annak területén élt, működött lakosokat (szerveket) illető nézeteire és tevékenységére,
- d.) jelentős külföldön élt, illetőleg magyarországi származású személyekre, azok tevékenységére, valamint
- e.) a külföldön élt vagy élő magyar népcsoportokra.⁴

A hetvenes években államközi kulturális egyezmények születtek az érintett országokkal, melyek keretében részletekbe menő, pontos kutatási terveket követtek, és meghatározták a kutatási napok számát is. Az akkori Csehszlovákiában például egy évben 70 napot lehetett hungarika-kutatásra fordítani. A rendszerváltás után ezek a kapcsolatok elhidegültek, végül megszakadtak. 1992-ben aztán a Kárpátaljai Állami Levéltár és a Magyar Országos Levéltár kötött hasonló jellegű szerződést. Ezt követően indulhatott meg újra a forrásfeltáró munka, melynek során mikrofilm-másolatok készültek a szomszédos és távolabbi országok levéltáraiban található magyar vonatkozású iratanyagokról.⁵

3 FAZEKAS 2013, 5–6.

4 FAZEKAS 2013, 6.

5 KOLLEGA 1992a, 44–45.

A forrásfeltárás szükségessége – Komárom vármegye és Tata iratanyaga

A forrástermelés a bürokrácia, az akták, a sajtó, a statisztikai adatok révén a 17–18. században vált tömegessé Magyarországon. Ezek az iratanyagok a gyakori határmódosítások miatt nemcsak határokon belül, hanem azokon kívül is megtalálhatók. A mai történelmi tudományos háttér biztosításához, illetve a történelem reális megértéséhez ezekre a külföldön található forrásokra elengedhetlenül szükség van.⁶

Az egykori Komárom vármegye története tudományosan kevésbé feldolgozottnak tekinthető. Az első világháború előtti időszakban Alapi Gyula szisztematikus kutatásai segítették a vármegye megismerését, de ezt követően, még a rendszerváltás után is csak szórványos kutatásokra került sor, pedig a forrásanyag igencsak terjedelmes.⁷

Az 1992-es adatok szerint a Magyar Országos Levéltárban 29 ország 326 levéltárából és könyvtárából összegyűjtött 2281 állag 6,8 millió felvétele volt kutatható, a másolatkészítésnek köszönhetően. A legtöbb felvétel Ausztriából érkezett (3,3 millió), amelyet Csehszlovákia követett (1,8 millió), majd Románia (600 ezer) folytatta a sort.⁸ A számunkra lényeges csehszlovákiai anyagból még repertórium is készült, amely 250 oldalon keresztül sorolja a feltárt levéltári hungarikákat, viszont az egykori Komárom vármegyére vonatkozó iratanyag számban és feldolgozottságban is alulmaradt a többi megyéhez képest.⁹ A feldolgozatlanság oka a fizikai megközelíthetőség nehézségében, a szlovákiai rendszer átstrukturálásában és az elhanyagoltságban keresendő.

A források feltárása megyei és városi vonatkozásban is fontos hiányt igyekszik betölteni. 1919-től Komárom városa, s így a vármegyei levéltár is a csehszlovák közigazgatás felügyelete alá került, majd 1928-tól a megyerendszert megszüntetve gyakorlatilag figyelem nélkül hagyták a vármegyei levéltárakat. A második világháborút követően Csehszlovákiában a levéltárak a Belügyminisztérium felügyelete alá kerültek, 1949-ben pedig létrejött a Nyitrai Kerületi Levéltár, amely átvette az egykori Nyitra, Bars,

6 VISZKET-ZENTAI 2005, 41.

7 KUTATÁSI TERV 2021, 1–4.

8 KOLLEGA 1992a, 46.

9 KOLLEGA 1992b

valamint Komárom vármegye levéltárát. A megyei iratanyagok elhelyezése egyértelmű problémát okozott az 1949-ben alakult Nyitrai Kerületi Levéltárnak. 1952 és 1995 között több költöztetésen estek át az iratanyagok, sokszor szakmai útmutatás nélkül. A rendezetlenség miatt a kutathatósági lehetőségek sem voltak kielégítőek. 1996–2003 között került a végleges helyére, Nyitraivánkára a vármegyei iratanyag, ahol a folyamatos szakmai rendezésnek köszönhetően a kutatható iratanyagok száma is növekszik.

Tata esetében meg kell említenünk egy részben pótolhatatlan veszteséget is, 1891. november 3-án ugyanis a város kedvezőtlenül tárolt levéltári iratanyaga egy tűzeset során megsemmisült.¹⁰ A település 20. század előtti történetére vonatkozó, Magyarországon fellelhető legjelentősebb források így csupán a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában elhelyezett egykori Esterházy-levéltár dokumentumai között maradtak fenn. A 20. század első feléhez kapcsolódó iratanyagok, rendkívül töredékesen, a vármegyei levéltárban, Esztergomban kutathatók, illetve – szintén a háborút követő határmódosítások miatt – a szlovákiai Komárnoba, majd végül Nyitraivánkára kerültek. Az iratanyagok hiányossága a helytörténeti kutatások fejlődésének gátja. A Nyitraivánkán található levéltári iratanyag szórványos, viszont jelentős adatokat tartalmaz a város közigazgatására, fejlődésére, elöljáróira, intézményeire, gazdasági életére vonatkozóan.

Komárom vármegye hungarika-kutatásának kezdete

Programunkkal 2018-ban csatlakoztunk az akkor már csaknem 200 éves forrásfeltárási és kutatási folyamathoz, melynek esetünkben a 1995. évi LXVI. Levéltári törvény¹¹ adta alapját, és a 1107/2018. (III. 19) sz. Kormányhatározat¹² biztosította lendületét. Ezek értelmében „a Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) feladata, hogy feltárja, nyilvántartsa és másolatban, illetve eredetiben gyűjtse a külföldön őrzött magyar vonatkozású iratanyagokat. Ezt a tevékenységet egyrészt a levéltár munkatársai végzik, másrészt a levéltár együttműködik egyéni kutatókkal és kutatócsoportokkal.”¹³

¹⁰ KÖVESDI 2003, 277.

¹¹ LEVÉLTÁRI TÖRVÉNY 1995

¹² KORMÁNYHATÁROZAT 2018

¹³ HUNGARIKA é.n.

Szoros együttműködésről beszélhetünk a Magyar Nemzeti Levéltár Komárom-Esztergom Vármegyei Levéltára, a Kuny Domokos Múzeum, valamint a kutatási helyszín, a Nyitrai Állami Levéltár munkatársai között. Szükséges megemlíteni, hogy amíg közvetlenül a rendszerváltás után nehézkesnek bizonyult a közös munka a szlovákiai levéltárakkal, addig az elmúlt években ilyen jellegű problémákat már nem tapasztaltunk.

A program elindításához szükséges első lépést Dr. Wencz Balázs, a Magyar Nemzeti Levéltár Komárom-Esztergom Vármegyei Levéltárának igazgatója tette meg, aki 2018-ban vette fel a kapcsolatot a Kuny Domokos Múzeum igazgatójával, Dr. Schmidtmayer Richárddal, és a történeti Komárom vármegyei levéltár iratanyagának helyzetét áttekintve egyetértés született a forrásfeltárás szükségességét illetően. A Nyitraivánkán található Nyitrai Állami Levéltár igazgatója, PhDr. Peter Keresteš a kapcsolatfelvételt követően támogatta az ügyet, segítséget biztosított a kutatói kérések későbbi teljesítéséhez, és megkezdődhetett a kutatási tervek elkészítése, a következő évi kutatóutak megszervezése. Ehhez Novák Veronika 2004-ben összeállított fondjegyzéke adott segítséget.¹⁴

A program résztvevői és támogatói

A kutatócsoport tagjai kezdetben többnapos, később egynapos kutatóutakon vettek részt, melyek során digitális másolatokat, fényképeket készítettek a feldolgozásra szánt forrásokról, azok minden egyes lapjáról. A kutatócsoport tagjai a Magyar Nemzeti Levéltár Komárom-Esztergom Vármegyei Levéltára részéről (2019 és 2023 között) Bacsa Balázs, Gere Ákos, Kovács Péter és Szabó Csaba, a Kuny Domokos Múzeum részéről pedig (2019 és 2024 áprilisa között) Bognár Péter, Ertl László, Nagy Zsuzsanna, Pajtók Vivien, Dr. Rabár Ferenc, Schmidtmayer-Busa Mónika, Stegmayer Máté, Szegedi Fanni és Szűcs József voltak.

Nyitraivánkai tartózkodásunk idején rendkívüli segítőkészséget tapasztaltunk a Nyitrai Állami Levéltár igazgatója, PhDr. Peter Keresteš és munkatársai, kiemelten Beáta Lőrinczová levéltári főelőadó részéről. Lehetőséget biztosítottak a levéltárban található kutatói szállások igénybevételére is, a nyelvi akadályokat áthidalva pedig munkavégzésünket is gördülékenyebbé tették.

14 NOVÁK 2004

A programot 2019-től a Komárom-Esztergom Vármegyei Önkormányzat támogatta, amit a vármegyei közgyűlés elnöke, Popovics György közbenjárásának köszönhattünk. Ezt követően, 2021-ben sikeresen pályáztunk a Nemzeti Kulturális Alap Magyar Génius Program Ideiglenes Kollégiumánál, amely támogatás 2021 és 2024 között biztosította a projekt anyagi hátterét.

A Nyitrai Állami Levéltár – Štátny archív v Nitre

A Nyitrai Állami Levéltár története mozgalmasnak tekinthető. Nyitra, Bars és Komárom vármegye levéltárainak iratanyagát legelőször 1952 decembere és 1953 januárja között a bajmóci kastélyba költöztették. Munkaerő és rendezőhely, s főleg szakmai ismeretek hiányában a Komárom vármegyei anyagok egykori rendje csak lassan állt helyre. Figyelembe véve azt is, hogy az említett iratanyagot 1961-ben Nyitrára, az egykori megyei börtönbe költöztették, az itt kialakított levéltár pedig a Pozsonyi Állami Levéltár Nyitrai Fióklevéltára nevet vette fel. A nyitrai fióklevéltár 1969-ben önállósult, majd 1975-ben a levéltári törvény értelmében a Nyitrai Állami Területi Levéltár nevet kapta. 1992-ben a levéltár igazgatósága Nyitrán működött, de a levéltári iratanyag nagy része Vágsellyén volt elhelyezve, ahol levéltári kirendeltség funkcionált. Itt volt lehetőség a kutatásra.¹⁵

Még 1969-ben tűzték ki célul egy új levéltárépület kialakítását, amelynek munkálatai jóval később, csak 1988-ban kezdődtek meg, immár a szomszédos Nyitraivánkán. Az egykori Markholt család kúriájának átépítésével és két modern raktártér felépítésével a nyitrai levéltár végül megfelelő elhelyezést kapott. A levéltár az új épületbe 1996–2003 között költözött be, 2003-tól a jelenlegi, Nyitrai Állami Levéltár nevet viseli. Napjainkra az egykori Komárom vármegyei levéltár különböző ingatlanokban tárolt részeit összegyűjtötték, így a levéltár fennmaradt tételei immáron egy helyen – Nyitraivánkán – találhatóak, ahol rendezésük folyamatos, így a levéltári egységek kutathatósága is folyamatosan növekszik.¹⁶ PhDr. Peter Keresteš 2017-ben készítette el Komárom Vármegye közigazgatási iratainak (1619–1849) levéltári jegyzékét.¹⁷

15 *Az iratanyag további része a Szlovák Nemzeti Levéltár kölcsönzött raktárhelyiségében, Pozsonyban volt.* DRAHOSOVÁ 1992, 46.

16 NOVÁK 2004, 205–206.

17 KERESTEŠ 2017

A levéltár munkatársainak kiváló szakmai munkájáról és segítőkészségéről tanúskodik a tény, hogy 2014-ben, a Magyar Családtörténet Kutató Egyesület révén az Év Kutatóhelye Díjban részesültek.

*A kutatócsapat egy része a Nyitrai Állami Levéltár főbejárata előtt
(Balról jobbra: Szűcs József, Szegedi Fanni, Pajtók Vivien, Stegmayer Máté)
Nyitraivánka, 2023*

Célkitűzések

A program lépcsőzetesen épült fel. A munka a forrásfeltáráshoz kapcsolódó előkészítési munkálatokkal kezdődött, amelyet a fényképek készítése, a digitalizáció követett, majd a meglévő másolatok rendezése után a tudományos feldolgozás vette kezdetét. A program kiemelt célja az eddig kevésbé intenzív, Komárom vármegye történetéhez és szervezetéhez köthető, valamint Tata város történetéhez kapcsolódó kutatások fellendítése, az új kutatási eredmények publikálása, a vármegyei közgyűlési jegyzőkönyvek magyarországi hozzáférhetőségének biztosítása, illetve egy új forráscsoport beemelése volt.

A projekt olyan alapvető hiányosságokat igyekszik pótolni, mint a vármegye szempontjából kiemelten fontos vármegyei szervezetek működésének

feltárása, valamint a tisztviselők hivatali jegyzékének, az *archontológiának* összeállítása. Utóbbi megléte az alap kutatások közé tartozik, amely számos vármegye esetében már évtizedek óta elérhető, Komárom vármegyénél viszont hiányzik. Az *archontológiai* eredmények megléte további kutatások bázisául szolgálhat.¹⁸

A forrásfeltárás kiemelt témakörét többek között – a rendelkezésre álló iratanyag jellegét, a korszakokra vonatkozó terjedelmi adatokat, a felölelt témaköröket figyelembe véve – II. József reformtörekvései és a francia háborúk következtében kialakuló politikai irányzatok viszonyrendszere, a nemesi modernizáció eszméjének megjelenése és a reformellenzék létrejötte, valamint jelentős politikai tényezővé alakulása adják. Mindezek mellett az országos események helyi szinten való megnyilvánulásai is fontos területét képezik a kutatásnak, így például a 18–19. század fordulójának francia háborúi, a 19. századi kolerajárványok vagy az 1848–1849-es szabadságharc történései.

A korszak kiemelkedő jelentőségű a várostörténeti kutatások szempontjából is, hiszen a gazdasági iratanyagok között fontos információkra bukkanhatunk a különböző tatai gyárakkal kapcsolatban. A digitalizáció és a további forrásfeltárások elsősorban a Ganz téglagyárra, a Leopold bőrgyárra és a Pollák szőnyeggyárra irányulhatnak. Ezek az eredmények jelentősen hozzájárulhatnak a Kuny Domokos Múzeum gyűjteményeiből nyert ismeretek kiegészítéséhez is.¹⁹

A kutatási eredmények a múltunk ismeretéből táplálkozó helyi, megyei-regionális identitás erősítéséhez is kapcsolódnak. Mindezek mellett, mivel a történeti Komárom vármegye Dunától északra fekvő területei napjainkban Szlovákia részét képezik, a kutatás a határon túli magyarság számára is fontos, identitásformáló eredményekkel szolgálhat majd.

A digitalizáció folyamata

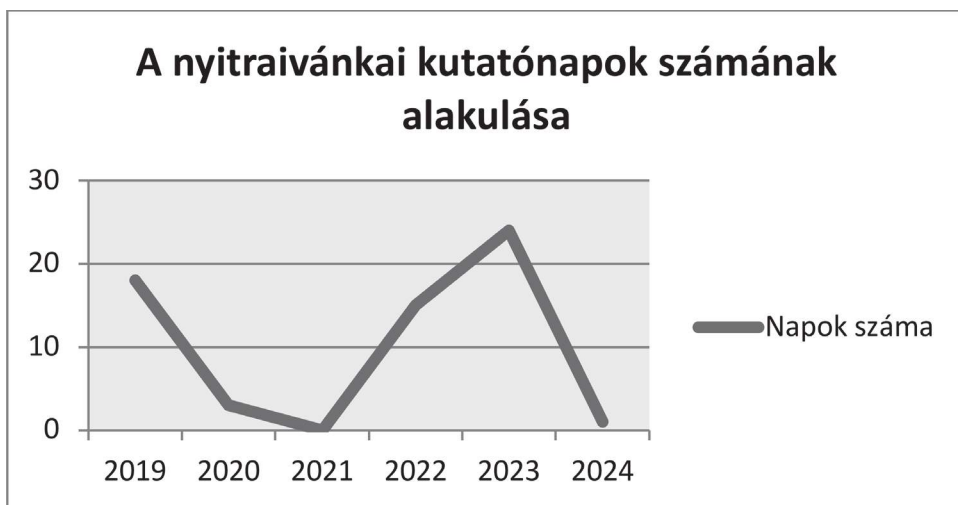
A digitalizáció alapvetően monoton, a fotózott iratanyag mennyiségét tekintve nagyon hosszú, türelmet igénylő folyamat. Egyszerűsége ellenére azonban nagy jelentőséggel bír, hiszen egy virtuális hidat épített fel Nyitra-ivánka és Tata között, amely lehetővé teszi, hogy több mint százezer oldalnyi levéltári iratanyagot bármikor megtekinthessünk vagy megoszthassunk az érdeklődőkkel.

¹⁸ KUTATÁSI TERV 2021, 1–4.

¹⁹ KUTATÁSI TERV 2021, 1–4.

A digitalizációs folyamat megkezdése előtt, már az előkészítési fázisban kiválasztásra kerültek azok a lehetséges források, amelyek tartalmazhatnak magyar vonatkozású információkat. Az elkészült lista alapján történt meg a fényképezés, és kezdődött el a digitalizáció. A jegyzőkönyvek nagysága és a különböző iratok fizikai tulajdonságai miatt a fényképezés – a professzionális digitalizálási eszközök mellőzve – sokszor nem két-, hanem négykezes feladattá vált. A folyamatot az elkészült fényképek ellenőrzése, a hiányosságok pótlása, javítása zárta. A rendszerbe rendezés után kezdődhetett meg a feldolgozás, a kutatási eredményekhez nélkülözhetetlen információk kinyerése.

2019-ben vette kezdetét a jegyzőkönyvek áttekintése és digitalizálása. A 2020 és 2021 között bekövetkezett vírushelyzet miatt a levéltár nem volt látogatható, így el kellett tekinteni a kiutazásokról. A projekt keretében végzett digitalizáció 2022 júniusában folytatódhatott, 2023-ban egész évben zajlott, majd 2024-ben lezárult. Öt év alatt összesen 61 napot töltöttünk Nyitraivánkán fotózással.

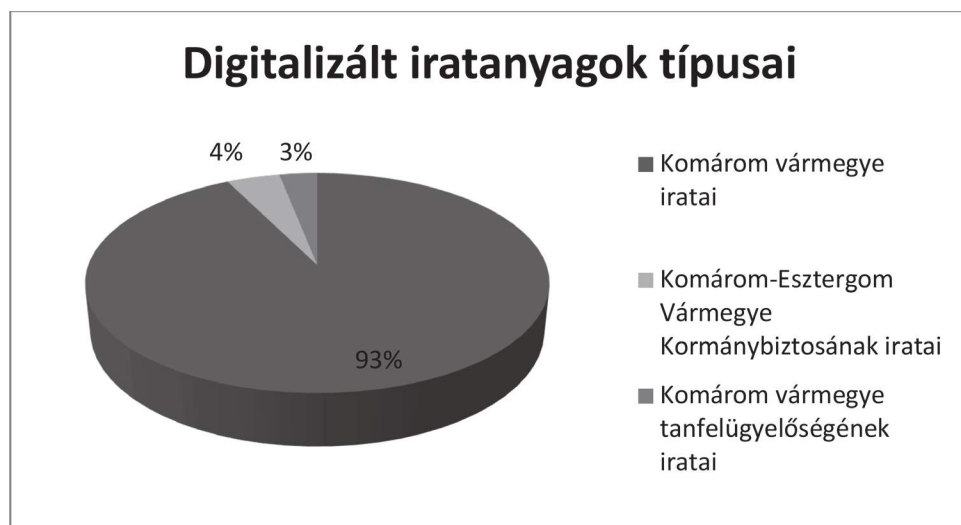

A digitalizáció tárgya

Az elsődlegesen vizsgált források keletkezése 1619 és 1945 közé tehető. Kezdetben német és latin nyelvű szövegekkel dolgoztunk, majd az 1792-ből származó XV. kötetnél (kb. 15000 oldal fotózása után) megjelentek az első magyar nyelvű oldalak is. Eleinte csak a közgyűlési jegyzőkönyvek

és mutatók digitalizálása szerepelt célként, a forrásfeltárás során azonban egyéb, szintén a vármegyéhez tartozó iratanyagok is bevonásra kerültek. A fotózások során a következő levéltári anyagokkal dolgoztunk:

- 1.) Komárom vármegye iratai (1619–1849): A vármegye nemesi közgyűléseinek jegyzőkönyvei, Fogalmazványok, Mutatók, Nemességi iratok, Országgyűlési iratok, Zsidóösszeírások, egyéb iratok,
- 2.) Komárom-Esztergom Vármegye Kormánybiztosának iratai (1786–1790),
- 3.) Komárom vármegye tanfelügyelőségének iratai (1877–1920, 1938–1945).

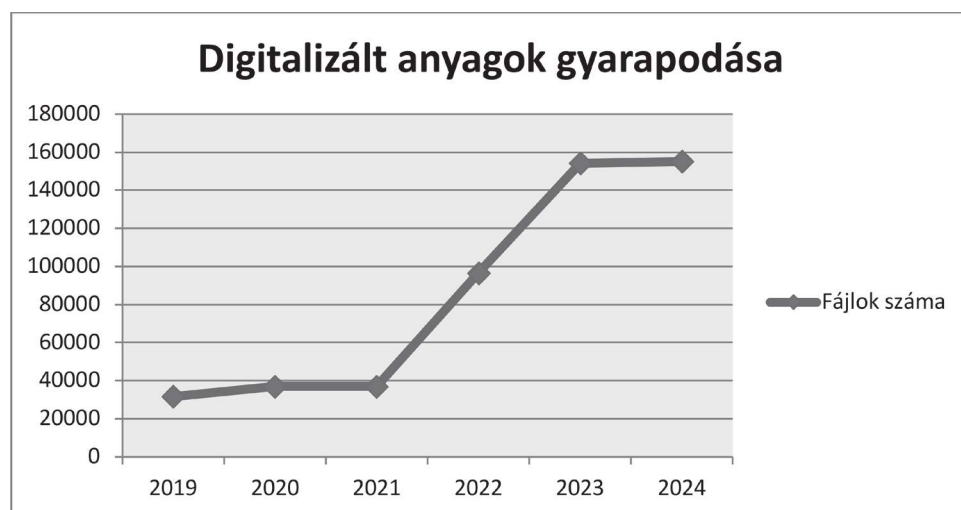
Komárom vármegye nemesi közgyűléseinek jegyzőkönyvei 1619-től egészen 1918-ig rendelkezésre állnak. A 17. századra vonatkozó iratok a teljes anyagnak csupán igen kis részét teszik ki, viszont a 18. századtól kezdve, az adminisztráció fejlődésének köszönhetően, a jegyzőkönyvek száma növekszik, és ezek a korábbiaknál részletesebb adatokat szolgáltatnak. Az első két kötet az 1619-től 1725-ig terjedő időszakot öleli fel, a további kötetek kisebb időintervallumokat foglalnak magukba. Egy év általában egy kötetet foglal el, de 1785-től előfordul az is, hogy egy év eseményei két kötetet is megtöltenek.

Bizonyos évkörök jegyzőkönyvei, segédletei elvesztek, ilyenkor a más fondokban őrzött, vármegyei gyűlésekhez kapcsolódó szálas iratokat is át kellett tekintenünk. A kutatás során felmerülő kérdések tisztázására különböző kontrollforrások bevonása vált szükségessé, ezért egyéb levéltárakban

is folytak kutatómunkák. A további kutatások a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában a Magyar Kancelláriai Levéltár és az Esterházy család tatabányai levéltárának iratanyagára, illetve a Magyar Nemzeti Levéltár Komárom-Esztergom Vármegyei Levéltárában a vármegye nemesi közgyűlési jegyzőkönyveinek fogalmazványaira, illetve II. József uralkodásának idején, az akkor keletkezett ügyviteli jegyzőkönyvekre terjedtek ki.²⁰

A digitalizáció eredményei

2022-ben befejeződött a jegyzőkönyvek (1849-ig), 2023-ban pedig a mutatókönyvek (1845-ig) digitalizálása, amellyel a rendelkezésre álló legfontosabb források a rendi dualizmus időszakának végéig feltárára kerültek. Szintén 2022 volt az az év, amikor az újfajta irattípusokról (Fogalmazványok, Mutatók, Nemességi iratok, Országgyűlési iratok, Zsidóösszeírások, Komárom-Esztergom Vármegye Kormánybiztosának és Komárom vármegye tanfelügyelőségének iratai) nagyobb mennyiségű fénykép készült. 2023-ban és 2024-ben folytatódott a digitalizációs, valamint a korrekciós munkafolyamatok. (1. melléklet) A bevont iratanyagok olyan információkat tartalmaznak, amelyek előmozdíthatják a vármegye történetének történelmi, kultúrtörténelmi, társadalmi, gazdasági, hadügyi stb. kutatásait.²¹

²⁰ RÉSZBESZÁMOLÓ 2023, 2.

²¹ KUTATÁSI TERV 2021, 1–4.

Nyitraivánkán 2019 és 2024 között 155 137 képfájl, Esztergomban, 2024-ben pedig 8747 képfájl készítettünk, amely több mint 450 GB helyet foglal a Kuny Domokos Múzeum Általános Adattárában. Az adattárosokkal, múzeumi kollégákkal történő kapcsolatfelvételt követően a kutatóknak Tatán, a Kuny Domokos Múzeum kutatószobájában tudunk lehetőséget biztosítani az értékes forrásanyag digitális másolatának vizsgálatához. A következő oldalakon a meglévő digitalizált anyagból szeretnénk egy tatabányai vonatkozású ízelítőt kínálni, amely izgalmas, új információkkal teli tanulmányokat foglal magában.

Iratanyag	Digitalizált fájlok terjedelme (fájl)						Összesen:
	2019	2020	2021	2022	2023	2024	
1.) Komárom vármegye iratai (1619–1849)	30 898	5133	-	59 488	46 101	1019	142 639
1.1.) Jegyzőkönyvek, mutatók	30 158	5133	-	29 560	472	1019	66 342
1.2.) Fogalmazványok, Nemességi iratok, Országgyűlési iratok, Zsidóösszeírások, egyéb iratok	740	-	-	29 928	45 629	-	76 297
2.) Komárom-Esztergom Vármegye Kormánybiztosának iratai (1786–1790)	-	-	-	-	6701	-	6701
3.) Komárom vármegye tanfelügyelőségének iratai (1877–1945)	738	269	-	-	4790	-	5797
Összesen:	31 636	5402	-	59 488	57 592	1019	155 137 fájl/ 450,36 GB

Melléklet

Nyirai Állami Levéltár (Nyitraivánka)					
Kiutazás dátuma	Résztevők	Digitális másolatok száma (fájl)	Digitalizált iratanyag		Megjegyzés
			Közgyűlési jegyzőkönyvek, fogalmazványok, mutatók	Jegyzőkönyvekhez csatolt szálas iratok és egyéb iratok	
2019. március 4.	Kovács Péter, Rabár Ferenc, Stegmayer Máté, Szabó Csaba	642	1., 2., 88. kötet	-	-
2019. március 5.		2856	1., 2., 3., 88., 89., 90., 91., 92. kötet	-	-
2019. március 6.		1747	4., 92., 93., 94., 95. kötet	-	-
2019. március 7.		2142	5., 6., 96., 97., 98. kötet	-	-
2019. március 8.		839	5., 7. kötet	-	-
2019. április 23.	Rabár Ferenc, Stegmayer Máté	1178	7., 8., 99. kötet	-	-
2019. április 24.		1634	8., 9., 10., 100. kötet	-	-
2019. április 25.		1082	10., 101. kötet	-	-

2019. május 6.	Gere Ákos, Rabár Ferenc, Schmidtmayer- Busa Mónika	1756	11., 12., 13. kötet	-	-
2019. május 7.		2569	11., 13., 14., 15., 102., 103. kötet	-	-
2019. június 11.	Bognár Péter, Kovács Péter, Rabár Ferenc, Stegmayer Máté	1334	16., 17., 104. kötet	-	-
2019. június 12.		2438	18., 19., 20., 21., 22., 105., 106., 107., 108. kötet	-	-
2019. június 13.		1346	22., 23., 109., 110., 111. kötet	-	-
2019. október 28.	Bognár Péter, Kovács Péter, Rabár Ferenc, Stegmayer Máté, Szabó Csaba	2284	24., 25., 26., 117. kötet	Népszámlálás, nemesekről és katonákról vezetett jegyzékek (1715–1787)	-
2019. október 29.		3645	27., 28., 29., 112., 113., 122. kötet	Vegyes főispáni iratok (19–20. század)	-
2019. október 30.		2232	30., 33., 116., 121. kötet	Vegyes főispáni iratok (19–20. század) és Komárom vármegye tanfelügyelősé- gének iratai (1938–1945)	-
2019. november 19.	Kovács Péter, Stegmayer Máté	1016	31. kötet	-	-
2019. november 20.		896	32. kötet	-	-

2020. február 24.		1413	34., 35. kötet	Komárom vármegye tanfelügyelősé- gének iratai (1938–1945)	-
2020. február 25.	Bognár Péter, Kovács Péter, Rabár Ferenc, Stegmayer Máté	2741	34., 35., 36., 37., 38., 123., 124. kötet	-	-
2020. február 26.		1248	38., 123., 124., 126., 127. kötet	Komárom vármegye tanfelügyelősé- gének iratai (1938–1945)	-
2022. június 27.		1789	39., 40., 41. kötet	-	-
2022. június 28.	Bognár Péter, Kovács Péter, Pajtkó Vivien, Szabó Csaba	3142	42., 43., 44., 45., 128., 129., 130., 132. kötet	-	-
2022. június 29.		2111	132., 133., 134., 135., 136., 137., 138., 139., 140., 141. kötet	-	-
2022. szeptember 28.	Bognár Péter, Kovács Péter, Pajtkó Vivien, Stegmayer Máté, Szabó Csaba, Szűcs József	6517	46., 47., 48., 49., 50., 51., 52., 141., 142., 143., 144., 145., 146., 147., 148. kötet	-	-
2022. október 6.	Bognár Péter, Kovács Péter, Pajtkó Vivien, Stegmayer Máté, Szabó Csaba, Szűcs József	7796	52., 53., 54., 55., 56., 57., 58., 59., 60., 149., 151., 152., 153., 154., 155. kötet	-	-
2022. október 12.	Bognár Péter, Kovács Péter, Pajtkó Vivien, Stegmayer Máté, Szabó Csaba, Szűcs József	8083	57., 59., 61., 62., 63., 64., 65., 66., 67., 68., 69., 156., 157., 158., 159. kötet	-	-

2022. október 19.	Pajtók Vivien, Rabár Ferenc, Stegmayer Máté, Szűcs József	2642	68., 83. kötet	1., 29., 35., 36., 45., 46. doboz	-
2022. október 20.		2790	81., 82., 84., 85. kötet	39., 46., 47., 56., 60. doboz, Jegyzék	-
2022. október 27.	Pajtók Vivien, Stegmayer Máté, Szegedi Fanni, Szűcs József	3067	-	37., 48., 60., 61., 72., 73. doboz	-
2022. november 3.	Pajtók Vivien, Stegmayer Máté, Szegedi Fanni, Szűcs József	3260	-	74., 75., 76., 85., 86., 87., 107. doboz	-
2022. november 9.	Bognár Péter, Pajtók Vivien, Stegmayer Máté, Szűcs József	3390	-	108., 109., 110., 111., 112., 113., 114., 115. doboz	-
2022. november 16.	Bognár Péter, Pajtók Vivien, Stegmayer Máté, Szegedi Fanni, Szűcs József	4087	150. kötet	342., 343., 344., 345., 346., 347., 348., 349., 350., 351., 352., 353., 354. doboz	-
2022. november 23.	Nagy Zsuzsanna, Pajtók Vivien, Stegmayer Máté, Szűcs József	3349	-	2., 3., 5., 25., 38., 80., 353., 354., 355., 356., 357. doboz	-
2022. november 30.	Pajtók Vivien, Stegmayer Máté, Szegedi Fanni, Szűcs József	2938	-	165., 166., 169., 220., 221., 266., 267. doboz	-
2022. december 7.	Bognár Péter, Pajtók Vivien, Stegmayer Máté, Szegedi Fanni, Szűcs József	4527	2. kötet	9., 16., 17., 23., 33., 268., 272., 278., 283., 291., 292. doboz	Javítással.

2023. január 24.	Bognár Péter, Pajtók Vivien, Stegmayer Máté, Szegedi Fanni, Szűcs József	4617	88., 89., 90., 91., 92., 93. kötet	4., 6., 7., 8., 10., 11., 12., 13., 14., 15. doboz	Javítással.
2023. február 8.	Pajtók Vivien, Stegmayer Máté, Szegedi Fanni, Szűcs József	4524	94., 95., 96. kötet	15., 18., 19., 20., 21., 22., 24., 26., 27. doboz	Javítással.
2023. február 15.	Bognár Péter, Pajtók Vivien, Stegmayer Máté, Szűcs József	3288	97., 98., 99., 100., 101., 102., 103., 104., 105., 106., 107., 108., 109., 110. kötet	28., 30., 31., 32., 34., 1848-1. doboz	Javítással.
2023. február 22.	Bognár Péter, Stegmayer Máté, Szegedi Fanni, Szűcs József	4075	70., 71., 72., 73., 74. kötet	1848-1., 1848-2., 1848-3., 1849. doboz	-
2023. március 2.	Pajtók Vivien, Stegmayer Máté, Szegedi Fanni, Szűcs József	3474	75., 76., 77., 78., 79., 80., 86., 87., 111., 112., 113., 114., 115., 116. kötet	Zsidóösszeírások	Javítással.
2023. március 16.	Pajtók Vivien, Stegmayer Máté, Szegedi Fanni, Szűcs József	2371	117., 118., 119., 120., 121., 122., 123., 124. kötet	Országgyűlési iratok, Zsidóösszeírások	Javítással.
2023. március 22.	Pajtók Vivien, Stegmayer Máté, Szegedi Fanni, Szűcs József	3090	123., 125., 126., 127., 130., 131., 134., 135. kötet	Országgyűlési iratok, Nemességi iratok segédletei, Esztergom- Komárom vármegye kormánybizto- sának iratai (1786–1790)	Javítással.

2023. március 30.	Bognár Péter, Stegmayer Máté, Szegedi Fanni, Szűcs József	2038	-	Esztergom- Komárom vármegye kormánybizto- sának iratai (1786–1790)	-
2023. április 5.	Stegmayer Máté, Szegedi Fanni, Szűcs József	1794	-	1809-3. doboz; Esztergom- Komárom vármegye kormánybizto- sának iratai (1786–1790)	-
2023. április 11.	Stegmayer Máté, Szegedi Fanni, Szűcs József	1369	-	1809-1., 1809-2. doboz; Esztergom- Komárom vármegye kormánybizto- sának iratai (1786–1790)	-
2023. április 19.	Stegmayer Máté, Szabó Csaba, Szegedi Fanni, Szűcs József	2637	-	1809-1. doboz; Esztergom- Komárom vármegye kormánybiz- tosának iratai (1786–1790)	-
2023. április 26.	Stegmayer Máté, Szegedi Fanni, Szűcs József	1392	-	Esztergom- Komárom vármegye kormánybizto- sának iratai (1786–1790)	-
2023. május 4.	Stegmayer Máté, Szegedi Fanni, Szűcs József	1716	-	Eszter- gom-Komárom vármegye kormánybizto- sának iratai (1786–1790)	-
2023. május 10.	Stegmayer Máté, Szegedi Fanni, Szűcs József	1840	-	Esztergom- Komárom vármegye kormánybizto- sának iratai (1786–1790)	-

2023. május 23.	Ertl László, Szegedi Fanni, Szűcs József	1159	-	Esztergom- Komárom vármegye kormánybizto- sának iratai (1786–1790)	-
2023. június 5.	Bognár Péter, Ertl László, Stegmayer Máté, Szegedi Fanni	1991	-	Polgári peres ügyek iratai és segédletek (1603–1842)	-
2023. június 29.	Ertl László, Pajtkó Vivien, Szegedi Fanni, Szűcs József	1339	-	Vegyes bírósági iratok, Árvaügyi iratok segédletei (1735–1851)	-
2023. július 10.	Bognár Péter, Stegmayer Máté, Szegedi Fanni, Szűcs József	2160	49. kötet	Polgári peres ügyek iratai és segéd- letek (1603–1842), Régebbi bírósági iratok (1280–1838), Komárom vármegye tanfelügyelőségének iratai (1877–1920)	Javítással.
2023. augusztus 3.	Bognár Péter, Ertl László, Stegmayer Máté, Szegedi Fanni, Szűcs József	3481	49., 50. kötet	96., 340. doboz; Komárom vármegye tanfelügyelősé- gének iratai (1877–1920)	Javítással.
2023. augusztus 7.	Ertl László, Stegmayer Máté, Szegedi Fanni, Szűcs József	3123	-	71., 79., 96., 98., 100. doboz; Komárom vármegye tanfelügyelősé- gének iratai (1877–1920)	-

2023. augusztus 31.	Bognár Péter, Stegmayer Máté, Szegedi Fanni, Szűcs József	2468	-	71., 82., 83., 132., 136., 158. doboz; Portaösszeírások	-
2023. szeptember 20.	Bognár Péter, Ertl László, Steg- mayer Máté	1589	-	158. doboz; Egyházi és vallási iratok (1646–1796), Portaösszeírások	-
2023. szeptember 27.	Stegmayer Máté, Szegedi Fanni, Szűcs József	1584	-	Egyházi és vallási iratok (1646–1796)	-
2023. november 29.	Ertl László, Stegmayer Máté, Szegedi Fanni, Szűcs József	473	-	Egyházi és vallási iratok (1646–1796)	-
2024. március 13.	Bognár Péter, Ertl László, Stegmayer Máté, Szegedi Fanni	1019	2., 4., 7., 8., 136., 141., 145., 149., 155., 159. kötet	-	Javítás.
		155 137			

Magyar Nemzeti Levéltár Komárom-Esztergom Megyei levéltára (Esztergom)

Kiutazás dátuma	Résztevők	Digitális másolatok száma (fájl)	Digitalizált iratanyag		Megjegyzés
2024. február 14.	Bognár Péter, Ertl László, Stegmayer Máté, Szegedi Fanni	2300	Komárom vármegye közgyűlésének fogalmazványai: 3., 4., 7. kötet	-	-
2024. február 28.	Bognár Péter, Ertl László, Stegmayer Máté, Szegedi Fanni	2117	Esztergom-Komárom egyesített vármegye ügyviteli jegyzőkönyvei: 106. kötet	Esztergom-Komárom egyesített vármegye. Iratok	-
2024. március 12.	Bognár Péter, Ertl László, Stegmayer Máté, Szegedi Fanni	4330	Esztergom-Komárom egyesített vármegye ügyviteli jegyzőkönyvei: 107., 108., 109., 110. kötet	-	-
		8747			

Irodalom

BOROVSZKY [1907]

(Szerk. Borovszky Samu): *Komárom Vármegye és Komárom sz. kir. város. Magyarország vármegyéi és városai. Magyarország monográfiája.* Budapest, [1907]

DRAHOSOVÁ 1992

Drahosová, Sarolta: *Írásbeli források Tatabánya történelméhez a Nyitrai Állami Területi levéltárban.* In: (Szerk. Somorjai József): *Az elődtelepülések és Tatabánya város története. Tatabánya 45 éve város. Tatabánya várossá nyilvánításának 45. évfordulója alkalmából rendezett tudományos konferencia előadásainak anyaga* (Tatabánya, 1992. október 1–2.). Tata, 1992. 45–46. (Tudományos Füzetek 7.)

FAZEKAS 2013

Fazekas István: *Mi a hungarika?: a magyar vonatkozású levéltári iratok, különös tekintettel a hajdani Monarchiára.* In: *Levéltári Szemle.* LXIII. évf. 2013/3. 5–14.

KERESTEŠ 2017

Keresteš, Peter: *Komárňanská Župa I. 1280–1918. Kongregačné zápisnice (1619–1849). Čiastkový inventár. Ivanka pri Nitre, 2017.* https://www.minv.sk/swift_data/source/verejna_sprava/sa_nr_2016/sanr_pomocky/sanr_inventar_komarnanska_zupa_kongregacne_zapisnice_1619-1849.pdf (utolsó elérés: 2024.IV.30.)

KOLLEGA 1992a

Kollega Tarsoly István: *Levéltári hungarika kutatás.* In: *Levéltári Szemle.* XLII. évf. 1992/2. 40–52.

KOLLEGA 1992b

Kollega Tarsoly István: *Csehszlovákiai mikrofilmek az Országos Levéltárban 1992. január 1-én: Repertórium.* Budapest, 1988. (Levéltári leltárak 88.)

KÖVESDI 2003

Kövesdi Mónika: Könyvtárak, levéltárak, múzeumok és gyűjtemények Tatán. Híradás az 1920-as évekből. In: (Szerk. Fülöp Éva – Kisné Cseh Julianna): Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei 10. Tata, 2003. 273–285.

KUTATÁSI TERV 2021

(Összeáll. Bognár Péter – Schmidtmayer Richárd – Stegmayer Máté): Nemzeti Kulturális Alap Magyar Génius Program Ideiglenes Kollégiumához készült kutatási terv. Tata, 2021.

NOVÁK 2004

Novák Veronika: A szlovákiai levéltárak magyar provenienciájú fondjai és állagai 1918-ig és 1938–1945 között 1. Budapest, 2004. (A Kárpát-medence levéltári forrásai I. Fond- és állagjegyzékek 2.)

RÉSZBESZÁMOLÓ 2023

(Összeáll. Bognár Péter – Schmidtmayer Richárd – Stegmayer Máté): Nemzeti Kulturális Alap Magyar Génius Program Ideiglenes Kollégiumához készült részbeszámoló. Tata, 2023.

VISZKET-ZENTAI 2005

Viszket Zoltán – Zentai Katalin: A hungarika kutatás és a Magyar Országos Levéltárban őrzött hungarika jelentés-gyűjtemény. In: Levéltári Szemle. LV. évf. 2005/3. 41–57.

Törvények, határozatok

HUNGARIKA é.n.

<https://mnl.gov.hu/hungarika.html> (utolsó elérés: 2024.V.10.)

KORMÁNYHATÁROZAT 2018

1107/2018. (III. 19.) Kormányhatározat a Magyar Nemzeti Levéltár átfogó megújításának irányairól, kiemelten a levéltárpedagógiai feladatok és a magyar vonatkozású külföldi levéltári anyag kutatásának fejlesztésével összefüggő feladatokról

<https://njt.hu/jogszabaly/2018-1107-30-22> (utolsó elérés: 2024.V.10.)

LEVÉLTÁRI TÖRVÉNY 1995

1995. évi LXVI. törvény a köziratokról, a közlevéltárakról és a magánlevéltári anyag védelméről

<https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99500066.tv> (utolsó elérés: 2024.V.10.)

QUELLENFINDUNG UND DIGITALISIERUNG

Hungarika-Forschung im Staatsarchiv Nitra

Vivien Pajtók

Die Erforschung und Bearbeitung von Hungarika – im Ausland aufbewahrte Dokumente mit Bezug zu Ungarn – ist für die Ungarische Akademie der Wissenschaften eine altehrwürdige Aufgabe, denn dieses Ziel wurde bereits bei der Gründung der Akademie im Jahr 1825 formuliert.

Die vorliegende Untersuchung wurde anhand des reichen Archivmaterials des ehemaligen Burgkomitats Komárom (Komorn) durchgeführt, das heute im Staatsarchiv Nitra (Ivanka pri Nitre, Slowakei) aufbewahrt wird. Das Archivmaterial hat ein eher unglückliches Schicksal hinter sich, was auch auf die vergangenen Jahrzehnte, die Grenzänderungen und Grenzschießungen, die wiederholte Verlagerung des Archivmaterials zurückzuführen ist; es ist den einheimischen Forschern fast unbekannt. Mit dem Umbau des ehemaligen Herrenhauses der Familie Markhot und dem Bau von zwei modernen Lagerräumen fand das Staatsarchiv Nitra 1996 endlich ein geeignetes Zuhause. Heute sind die in verschiedenen Liegenschaften gelagerten Teile des ehemaligen Burgkomitatsarchivs Komárom zusammengeführt, so dass sich die verbleibenden Archivalien nun an einem Ort – Ivanka pri Nitre – befinden, wo ihre Ordnung fortgesetzt wird, was die Recherchierbarkeit der Archivalieneinheiten erhöht.

Nach den erfolgreichen Verhandlungen im Rahmen der „Archivdiplomatie“ im Jahr 2018 wurde in Zusammenarbeit mit drei Institutionen – dem Burgkomitatsarchiv Komárom-Esztergom des Ungarischen Nationalarchivs, dem Staatsarchiv Nitra und dem Museum Kuny Domokos in Tata – eine lückenhafte Bestandserschließung und -bearbeitung, einschließlich der Digitalisierung, eingeleitet. Gegenstand der Quellenrecherche und der Digitalisierung waren die Dokumente des Burgkomitats Komárom, vor allem die Protokolle der Adelsversammlungen des Burgkomitats, Entwürfe, Verzeichnisse, Adelsdokumente, parlamentarische Dokumente, jüdische Volkszählungen und andere Dokumente.

Zwischen 2019 und 2024 verbrachten die Mitglieder des Forschungsteams insgesamt 61 Tage in den Archiven und erstellten in dieser Zeit 155.137 Bilddateien, die in der Belegsammlung des Museums Kuny Domokos mehr als 450 GB Platz belegen.

Ziel des Projekts war es, die Forschung über das ehemalige Burgkomitat Komárom und die Stadt Tata anzuregen, um die neuen Ergebnisse zu präsentieren und die Sitzungsprotokolle der Burgkomitatsversammlungen auch in Ungarn zugänglich zu machen. Darüber hinaus war die Erforschung der Funktionsweise der Burgkomitatsorganisationen, die Zusammenstellung der Beamtenliste, der *Archontologie* von besonderer Bedeutung.

Mit Hilfe der erforschten und digitalisierten Quellen und weiterer Forschungen kann in Zukunft ein detaillierteres Bild von der Funktionsweise des Burgkomitats und dem Leben der Siedlungen auf seinem Gebiet gewonnen werden, das historische, kulturelle, soziale, wirtschaftliche, militärische usw. Themen umfasst. Zu den Themen, die beleuchtet werden sollen, gehören die Reformbemühungen Josephs II., die politischen Tendenzen im Gefolge der Franzosenkriege, das Aufkommen der Idee der adeligen Modernisierung, die Entstehung der Reformopposition und die lokalen Erscheinungsformen der nationalen Ereignisse.

Nach Kontaktaufnahme mit den Archivaren und Museumsmitarbeitern können die Forscher digitale Kopien des wertvollen Quellenmaterials im Forschungsraum des Museums Kuny Domokos in Tata einsehen.

Stichworte: *Quellenfindung, Digitalisierung, Hungarika-Forschung, Archiv*

KÉPVISELŐTESTÜLETI GYŰLÉSEK KOMÁROM VÁRMEGYÉBEN

Rabár Ferenc

Komárom vármegye igazgatási szempontból négy járásra oszlott, az udvardira, a csallóközire, a gesztesire és a tataira. Komárom szabad királyi város kuriális telkeit és nemeseit is a csallóközi járásba osztották be, és a vármegye joghatósági körébe tartoztak.

A gyűléseket a vármegye központjában, Komáromban tartották. Ehhez megfelelő helyszínt kellett biztosítani, mely azonban meglehetősen elhúzódtott. A komáromi megyeházát 1798-ban építették, késő-barokk stílusban. Hamarosan igény mutatkozott rá, hogy a vármegyei nemesség aktív támogatásával átépítsék, mivel céljának nem felelt meg. Jól jelzi ezt, hogy már a 19. század első évtizedében átmeneti megoldást kellett keresni. Biztosítani kellett a helyet a gyűlések és hivatalok számára. A szentmártoni (pannonhalmi) főapát a bencések kolostorát adta át a városnak erre a célra. A gyűléseket ebben az épületben tartották, itt helyezték el az archívumot (irattárat), és némely tisztviselő is itt kapott hivatalt. A Komáromi Katolikus Gimnázium *directora* is ide költözött. 1805-ben a Helytartótanács elrendelte, hogy a trinitáriusok kolostorában és a bencések (*Benedictinus*) rezidenciájában készítsenek helyet az olaszországi sereg sebesült katonái számára. Egyben arra is felszólítottak, hogy a nevezett épületekből minden lakost távolítsanak el. A rendelet végrehajtása azért sem valósulhatott meg, mert ha oda betegeket szállítottak volna, közgyűlést – betegekkal egy fedél alatt – lehetetlen lett volna tartani. Ezért a vármegye kérte, hogy a fenti okokra való tekintettel a *Benedictinusok* rezidenciájába ne helyezzenek betegeket.¹ A vármegyháza átépítése vontatottan haladt, a háborúk és a drágaság is késleltette ezt. Az alispán 1811-ben terjesztette a vármegyei gyűlés elé a költségvetést. A kimutatás a téglá, a mész árát és a kőművesek napibéréit tartalmazta, ami 34950 forintot tett ki. A számítások szerint a fa- és ácsmunkák összege 53395 forint volt, így a teljes épület várható költsége 94345 forintra rúgott. A vármegyháza a megyebéli nemesek támogatásával épült. Az alispán felsorolta a korábbi pénzbeli felajánlásokat, ezek összege eltérő volt, 10 és 100 forint

1 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. XXV. kötet. 1806.I.2. No.1. 1.

között mozgott. Emellett érkeztek anyagfelajánlások is, 30000 téglát már biztosítottak az építkezés számára. Ez ekkor még nem volt jelentős hozzájárulás a kivitelezés monumentalitásához képest, de a megyebeli urak mind a négy járásban úgy nyilatkoztak, ha látni fogják, hogy a „*régtől fogva készülőben levő vármegye háza*” már valóban épül, akkor „*tehetségekhez képpes adakozni készek lesznek*”. Ennek érdekében felszólították mindenekelőtt Szabadhegyi András és Thaly István főszolgabírókat, hogy az eddigi felajánlásait teljesítsék, elvárták továbbá, hogy a többi megyebeli földesurakat és tehetősebbeket is keressék fel. Ha maguk ezt nem győznék – szólt az utasítás –, akkor „*subalternus tisztviselők*” képviseljék őket. Közölik, hogy a vármegyeháza „*már az építésnek legnagyobb divattyában vagon*”, és ezt eddig is csak a nagy drágaság hátráltatta. Ezért korábbi ígéreteikhez híven, és a nagy drágaságra való tekintettel, a közjó érdekében nagylelkűen adakozzanak. A komáromi nemes urak pedig azt is vegyék tekintetbe, hogy a vármegyeháza a városnak is díszére fog válni. Dedovits generális kijelentette, hogy a vármegye által kívánt téglát biztosítja, ha a főhadi kormányzékától erre engedélyt kap. A szükséges fa megvételével Szabadhegyi András főszolgabírókat bízták meg.²

Az új vármegyeháza építését azonban félbeszakították. Az 1812. március 23-án megnyitott kisgyűlésen Pázmándy Pál másodalispán kijelentette, hogy az építkezés mihamarabbi végrehajtását több ok is indokolja. A „*publicumoknak tartásán sintsen magányos helyen*”. A jegyzői hivatal nem tud egységesen helyben működni, ugyanígy a „*Leveles Tár*” és a kancellária sem. A tisztviselőknek nincsen szállásuk, így hivatalbeli foglalatosságait nem teljesíthetik. Az építkezés folytatása azért is sürgető, mert a már nagy költséggel emelt falak romlásnak indulhatnak, így a vármegye kára napról napra emelkedik. Pázmándy Pál elrendelte a vármegyeháza építésének azonnali folytatását. Felszólította az építés főigazgatóját, hogy „*minden megkívántató matériálékat jó idein és előre, s ammenyire lehet gazdaságosan*” megszerezze, „*minden rendű*” mestereket fogadjon, és munkáikat felügyelje.

A járásbeli főszolgabírákat is felszólította, hogy minden lehetséges eszközzel támogassák a vármegyeháza építését. A jegyzői hivatal feladatává tette, hogy a „*megyebéli uraságoktól ajánlott segedelmek*”-et szedje jegyzékbe, a legközelebbi gyűlésen ezt ismertesse, hogy rendelkezni lehessen azok beszédéséről.³

2 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. XXVIII. kötet. 1811.II.19. No.221. 68–69.

3 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek XXIX. kötet. 1812.III.23. No.362. 130–131.

A vármegyeháza építése jó ütemben folyt, 1813-ban elkészült az a felirat is, amely a megújított épület előfalát díszíti majd. Emlékezetül a jegyzőkönyvbe is beiktatták.

A
KÖZ BÁTORSÁG ŐR-HELYE.
TÖRVÉNYEK OSZLOPA.
BÜN OSTORA.
IGAZ ÜGY MENEDÉKE.
ÉPÜLT
IDŐSB GROF NÁDASDY MIHÁLY
FŐ-ISPÁNSÁGÁNAK
LI. ESZTENDEJÉBEN
MDCCCXII.⁴

Az új vármegyeházát, ami a klasszicista stílus jellegzetes formáit viselte, 1813-ban adták át. Mai végleges formáját a 19. században második felében nyerte el.

Az 1848 előtti vármegyei törvényhatóságot a megyebeli birtokos nemesség alkotta. Ez intéző és rendelkező szerv volt. Az igazgatási és igazságszolgáltatási hatalomkört az intézkedés és a végrehajtás területén a tisztviselői kar gyakorolta. A tisztviselők ellenőrzését a közgyűlés, a kormányhatalom részéről a főispán gyakorolta.

A főispánok tisztségét Komárom vármegyében, 1751-től, a fogarasföldi előnevet is viselő Nádasdy grófok viselték. Az örökösödési háborúk idején nagy vitézi tetteket végrehajtó lovassági tábornok, Nádasdy Ferenc fia, I. Nádasdy Lipót maga és utódai számára is megkapta, királyi adományban, Komárom vármegye örökös főispánságát. Ő maga 1751-től 1758-ig viselte ezt a tisztséget. Később örökös és tényleges komáromi főispánná vált fia, Mihály, aki 1768 és 1785, majd 1790 és 1822 között töltötte be hivatalát.⁵ 1822-ben azonban Nádasdy Mihály örökös főispán kérelmezte, hogy 50 esztendei „*fáradhatatlan kormányása s törődött volta tekintetéből*” a hivatalának további viselésétől mentesítse az uralkodó. Őfelsége a fiát, II. Nádasdy Lipótot, belső titkos tanácsost, a Magyar Királyi Helytartótanácsnak

4 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. XXX. kötet. 1813.III.9. No.506. 129.

5 BOGNÁR-SCHMIDTMAYER-STEGMAYER 2024, 72–74.

tanácsosát a főispáni hivatal adminisztrátorává, helytartójává nevezte ki. 1822 januárjában a Tekintetes Karok és Rendek köteles „*tiszteletöket*” az uralkodó és az új adminisztrátor irányában a következő gyűlésre halasztották.⁶

A főispáni tisztségben Nádasdy Mihályt tehát a fia, II. Nádasdy Lipót (1822–1833), majd III. Nádasdy Lipót (1832–1849) követte. A főispáni méltóság rangját, súlyát megfelelően érzékelteti III. Nádasdy Lipót esete. Már négy éve töltötte be a helytartó főispáni tisztséget, amikor 1837-ben örökös főispánná nevezték ki. Ebből az alkalomból a tatai születésű, gimnáziumi tanulmányait egykor itt végzett piarista, a pesti szónoklati és költészeti osztály tanára és költője, Jallošics András felemelő költeményben köszöntötte őt. Ugyanígy ismert Beöthy Zsigmond, későbbi jogtudós és elismert író verse is, ami ugyanerre az alkalomra született, még „*törvényhallgató*” korában. Munkánk mellékleteként érdemes közölni őket, mert ezek a versszakok nem csupán a főispáni méltóság foglatát jelentik, hanem irodalomtörténeti kuriózumnak is számítanak.

A főispánok egyéb tisztségeket is felhalmoztak, így általában kevés időt fordíthattak vármegyékük dolgainak intézésére. Nádasdy Mihály személye jól érzékelteti ezt, hiszen egyszemélyben volt császári és királyi kamarás, valóságos belső titkos tanácsos és királyi főajtónálló mester. Természetesen a kiemelt súlyosságú ügyekben (pl. királyi leiratok, az uralkodótól származó háborús segélykérelem) ő vezette a vármegyegyűlést. Abban az esetben, ha személyesen nem tudott megjelenni, az alispán helyettesítette. A vármegyei képviselőtestületi jegyzőkönyvek azt tanúsítják, hogy olykor csupán távolmaradását jelentették be, konkrét indokot nem feltétlenül említettek. Erre példa az 1813-as esztendő. A főispán a vármegyegyűlési jegyzőkönyv szerint személyesen kívánt megjelenni, de „*fontos okokra való nézve ebbéli kívánságának végben vitelétül megátoltatott*”.⁷

Bizonyos utalások határozottan alátámasztják azt is, ha az örökös főispán egészségi állapota miatt nem vehetett részt a vármegyegyűlésen. Ennek oka lehetett hirtelen betegség is, mint például 1793-ban. A főispán levélben értesítette a nemes rendeket, hogy eltökélt szándéka volt megjelenni, ennek érdekében a szükséges úti készületeket is megtette. Ez azonban mégsem valósulhatott meg. A vármegyei jegyzőkönyv megfogalmazása szerint „*egészséginek azonban hirtelen megváltozása miatt, akarattya ellen is feltett*

6 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. XLI. kötet. 1822.I.26. No.1. 2–3.

7 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. XXX. kötet. 1830.III.9. 69.

szándékátul elállani kinszerítettett légyen”.⁸

Megjelenésének idős kora és fokozatosan gyengülő egészségi állapota is akadályozó tényezője lehetett. Gróf Nádasdy Mihály főispán életének utolsó esztendeiben személyesen már alig érintkezett vármegyéjével. Kapcsolata csakis az elkerülhetetlen formaiságokból szükséges levélváltásokra szorítkozott.

A Komárom vármegyei örökös főispánok váltásának, hivatali módosításának meghatározott rendje és ceremóniája volt. Érdeemesnek tűnik ezt Nádasdy Mihály példáján keresztül bemutatni, aki a családban a leghosszabb ideig, 52 évig töltötte be ezt a tisztséget. Az új főispán beiktatására 1822. március 26-án ült össze az általános gyűlés.

Az első alispán „*a számosan őszve sereglett Tekintetes Karokat s Rendeket*” köszöntötte, majd bejelentette, hogy öregebb gróf Nádasdy Mihály „*törődött öreksége*” miatt lemondott. Kérését követve a Főispáni Hivatal viselésére idősebb fiát, gróf Nádasdy Lipótot, belső titkos tanácsost és a Helytartótanács tanácsnokát nevezte ki az uralkodó Komárom vármegye örökös főispánjává.⁹

Ezután újonnan kihirdették az uralkodó erről szóló parancsát, amely tartalmazta a lemondatás és a kinevezés indokait, egyszersmind megküldte „*az ezen Hivatalnak viseléshez szükséges esküvésnek módozattyát*”, majd felolvasták Nádasdy Mihály búcsúlevelét, amelyet teljes terjedelmében a jegyzőkönyvbe iktattak.¹⁰

A Tekintetes Rendek illendőnek és szükségesnek tartották, hogy Nádasdy Lipótot egy jeles *deputatio* által az üresen álló főispáni szék elfoglalására meghívják, és a tanácskozás vezetését rábízják. A bizottság tagjai voltak Mézey Sándor császári és királyi kamarás, Végh Antal császári és királyi tanácsnok, Szombathelyi János generális, Pázmándy Dénes, Tajnay János, Huszár László, Milkovits Lajos, a tisztviselők közül pedig Thaly Zsigmond második alispán, Nedeczky Gáspár főjegyző, Ghyczy Rafael, Kürthy Lajos főbírák. Nádasdy Lipót tisztelettel és méltóan fogadta a küldöttséget, majd a vármegyegyűlésen is megjelent. Mielőtt az ülés vezetését átvette volna, átnyújtotta az uralkodó ajándékozási levelét, és a meghatározott esküvést a rendek színe előtt le is tette.¹¹

8 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. XV. kötet. 1793.I.29. No.3. 2.

9 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. XLI. kötet. 1822.III.26. 114.

10 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. XLI. kötet. 1822.III.26. No.212. 115.

11 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. XLI. kötet. 1822.III.26. No.213. 124–126.

Miután esküjét háromszoros éljenzéssel fogadták, „*díszes és emlékezetre méltó*” beszédet intézett a rendekhez.¹² Ezt a fejtegetésekkel és sugalmazásokkal telített terjedelmes beszédet a jelenlévők megilletődve hallgatták. Nádasdy felszólalását az alispáné követte, aki kifejezte az egybegyűltek sajnálkozását Nádasdy Mihály lemondása miatt, de egyben az utód személyének szóló örömeiknek is hangot adott.

Nádasdy Mihály önkéntes visszavonulását az alispán megértéssel fogadta, és hangsúlyozta, a haza és a koronás király szerencséjének tartja, hogy fél évszázadnál többet töltött szolgálatukban, de „*Nesztori idejének súllya alatt meglankadt ereit pihentetni, s lelépven a nagy világ zajos piattzáról, ditsőséggel gazdag életének utolsó napjait, a tsendesség s nyugalom békés karjaiban végezni szándékozik*”. Kiemelte azt is, hogy semmivel sem enyhíthette jobban az elváláson érzett fájdalmat, mint azzal, hogy idősebb fiát ajánlotta az ispáni hivatal helytartójának. Szavakkal és kifejezésekkel alig megfogalmazható a szívnek az az örvendetes érzése, hogy a haza hűségéért és a közjó előmozdításáért annyit áldozó Nádasdyak dicső nemzetségének tagja ül a főispáni székre. Az „*egy es erő*” azonban nem képes tökéletesen véghez vinni azt, „*amit a Hazának java törvényünk százados alkotmánya, és a király éránt való köteles hűség megkíván*”, ebben fogja őt segíteni a nemes megye tisztviselő kara „*egyesítvén erejeket öszveszegett vállakkal törekedjenek tellesítteni polgári kötelességeiket*”. A tekintetes rendek és tisztviselők segítenek e fényes hivatal terheinek és súlyainak viselésében. A haza, a király és a köz javára cselekednek közösen.¹³

Végül a kialakult szokásrendnek megfelelően Nedeczky Gáspár főjegyző mondott beszédet. Első részében Nádasdy Mihályról emlékezett meg. A volt főispán Istent félő nagy ájtatosságára, nemes szívére, kegyes jóságára, igazságszeretetére, bölcsességére, hazafiúságára hivatkozva azt javasolta, hogy az akkori nevezetes napot tegyék az ő emlékezetének ünnepévé. Felszólalásában bemutatta jellemvonásait, tulajdonságait, tevékenységét.¹⁴

Felidézte a főispán kegyes jóságát, aki magas méltóságai mellett is leereszkedett az egyszerű sorsú emberekhez, fogadta őket, panaszaikat meghallgatta, és „*bajain segíteni mindenkor iparkodott*.”

Felidézte igazságszeretetését. Senki panaszára – még ha nagyon igazságosnak

12 A beszédet közli teljes terjedelmében a vármegyei jegyzőkönyv. ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. XLI. kötet. 1822.III.26. No.213. 127–137.

13 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. XLI. kötet. 1822.III.26. No.213. 138–141.

14 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. XLI. kötet. 1822.III.26. No.213. 142–151.

látszott is – nem mondott ítéletet, míg a vádolt felet meg nem hallgatta. Jól tudta azt, hogy „könnyen tudja a rágalmazás és a gonosz akarat a legigazabb dolgot is rossz színbe öltöztetni”.

Felidézte kímélő jóságát. Amikor a kötelesség ösvényéről „*eltérteket szükséges és alkalmas feddés által az igaz útra téríteni kéntelen volt*”, akkor mindig igyekezett elkerülni, hogy híre keljen, és közbotránkozást okozzon. Jól érezte azt, hogy milyen nehéz bárkinek is a helyes útra térése után megromlott becsületét helyreállítani.

Felidézte lelkiismeretességét és buzgóságát, amellyel felkarolta a szegény adózó népnek, az árváknak és özvegyeknek az ügyét, és támogatta problémáik minél sürgősebb orvoslását.

Felidézte bölcsességét, amellyel mélybe látott, és a legnehezebb dolgok kormányzásában is bizonyította okosságának számtalan példáját.

Felidézte, hogy félévszázados főispánsága az európai „*nagy felfordulásoknak*”, vérengző háborúknak és a magyar hazát sokkal közelebről érintő veszélyeknek kora volt. Ebben a nehéz időszakban töretlenül, tántoríthatatlanul ragaszkodott az ő koronás királyához és édes magyar hazájához, annak törvényeihez, alkotmányához.

Felidézte személyiségjegyeit is. „*Végtére az ő házi erköltseinek, érzékeny emberségének, nyájas és barátkozó társolkodásának, és az ő szerető atyai jósága-
inak örökös bizonyossági lesznek a mi szíveink.*”

Felidézte, hogy visszavonulásakor is a vármegye iránti gondoskodás vezérelte. Az uralkodónál elérte, hogy életének hátralévő napjaiig idősebb fiát a főispáni hivatal adminisztrátorává nevezze ki. A gyűlést a továbbiakban már Nádasdy Lipót vezette.

Kétféle gyűlést tartottak, a közgyűlést és a kisgyűlést. Arányait tekintve a kisgyűlések voltak túlsúlyban, rendszeresen üléseztek. A kisgyűléseket az alispán rendelhette el, akár a főispán tudta nélkül is. A rendszeresen ülésező gyűlésekre szükség is volt. 1822-ben a kisgyűlés összehívását így indokolták: több felséges Királyi és Helytartótanácsbeli parancsolat és egyéb levelezések adtak alkalmat, hogy „*felolvastassanak, kihirdettettek s közönségessé tétettek e következők*”.¹⁵

A 18. század második felében, Mária Terézia idején, a Ghyczy család ismét emelkedni kezdett. Ennek a fordulatnak kiemelkedő személyisége volt Ghyczy Gáspár, aki nagy figyelmet fordított gyermekei iskoláztatására. Mindhárom fia alispán lett. Komárom vármegye másodalispánja az a

15 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. XLI. kötet. 1822.I.26. 2.

Ghyczy Ferenc lett, akinek fia Kálmán, a jeles államférfi. A 19. század első évtizedeiben Ghyczy Ferenc hívta össze a kisgyűléseket, amelyeken ő elnökölt, korabeli kifejezéssel a kisgyűlések az ő „Elöl ülése alatt” zajlottak.

A kisgyűléseket általában kisebb létszámban, folyamatosan, az egymást követő napokon tartották.

Éves szinten jelentős volt a tárgyalt ügyek száma. A kisgyűlések és a közgyűlések vitatott tárgyait, függetlenül a gyűlés formájától, folyamatosan számozták. Az egyes ügyek, illetve azok intézése többször is felmerülhetett, akár hónapról hónapra ismétlődve. Ez azért vált szükségessé, mert a végleges döntést olykor többszöri, kölcsönös levélváltás előzte meg. Előfordult, hogy nem maradt idő a gyűlések jegyzőkönyveinek összegző meghallgatására, ezért 1814. február 8-án Ghyczy Ferenc, a résztvevők szokásos köszöntése után azt javasolta, hogy az előző gyűlések jegyzőkönyveit, az azokban foglalt végzéseket és a végrehajtásuk módjáról szóló jelentéseket is olvassák fel. Az előterjesztést a gyűlés elfogadta.

A közgyűléseket, korabeli szóval a generális gyűléseket a főispán vagy a megelőző kisgyűlés hívhatta össze. Ismerünk tehát olyan kisgyűléseket is, amelynek csupán az volt a célja, hogy közgyűlést hívjanak össze. Ezekben az esetekben a generális gyűlés okát, tárgyát és fontosságát is megjelölték. Erre példa az 1815. április hó 22-én, Komáromban tartott kisgyűlés is, melyen Ghyczy Ferenc elnökölt „*némely táblabíró, megyebeli tisztviselő, és nemes uraknak jelenlétében*”.

A köszöntést követően az elnök kiemelte, hogy a kisgyűlés összehívásra Öexcellenciájának levele szolgáltatott okot, amelyben május 9-re közgyűlést hívott össze, mivel Őfelsége a francia háborúnak „*újjonnan ki lobbanásával ismét új segedelem ajánlásokat gabonából, katonákból és lovakból és pediglen a környül állásoknak mivoltához képest késedelem nélkül, kéntelenétettne az országtul kérni.*” Ezért addig is, amíg a közgyűlésen intézkednek, a megyebeli közbirtokos urakat a szabad és önként való felajánlásokra kérik. A kisgyűlés határozatot hozott a törvényszékek felosztatásáról, hogy minél gyorsabban rendelkezhessenek, eljárhassanak. A gyűlésről a tekintetes rendeket is tudósították, arra levélben hívták meg őket.¹⁶ A közgyűléseken a teljes tisztikar részt vett.

A főispánok irányításával, ünnepi külsőségek között megtartott tisztújítások voltak a legnépesebbek. Egy ilyen gyűlésről tanúskodik az alábbi leírás is, mely szerint 1817. mindszent havának, azaz október 21. napján

16 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. XXXII. kötet. 1815.IV.22. 284–285.

a nagy számban összesereglett „honi, s vidéki minden renden lévő földes és egyéb nemes uraknak jelenlétében, és szabados voksolásával tartatott ezen Tekintetes Nemes Komárom Vármegyebéli tisztviselő karnak újjító széke”. Arra való tekintettel, hogy „minden dolognak szerentsés folamottját és végét csak akkor bizvást reményleni lehet, ha a Felséges Istennek nevében és segéttével kezdődik”, ezért legelőször a szentegyházba vonultak, és a Szentlelket keresztényi buzgósággal hívták segítségül. Ezt követően a gyűlésre berendezett teremben, a tisztújítás bevezetéseként, Nádasdy Mihály főispán terjedelmes beszédet intézett a nemes rendekhez. Kiemelte, nemesi szabadságunk „legszebb ága az, hogy magunk magunknak választhatunk bírákat és tisztviselőket. Éltek ezzel ditső eleink valahányszor szükségesnek látták, valahányszor tapasztalták, hogy [...] hivataloknak súlyos jármában ki fáradtak a legmunkássabb tagok is, és hogy egy részről a megfogyatkozott erőt, s innend származni szokott unalmat, más részről pedig a közbizalmat meg kellessen újjítani.”¹⁷

A főispán vezetése alatt tartott általános gyűlés sajátos típusát jelentette az országgyűlésre való felkészülés. Ennek menetrendjét jól érzékelteti Nádasdy Mihály örökös főispán előterjesztése és indoklása, melyet a francia háború (harmadik koalíció) árnyékában összehívott 1805-ös gyűlésen tett és mondott: „Tudniillik: az Ország Gyűlésre hívó Királyi Levél, ezen Ország Gyűlésére küldendő követek választása, azoknak adandó Utasítás, és diurnumok, végtére Ő Felsége által kívánt 12 ezer újjonc katonák ki állítása”.¹⁸ A 18. század végén a vármegyegyűléseken a latin nyelvet felváltotta a magyar. 1790-től 1844-ig a magyar országgyűléseken visszatérően, ismétlődően és folyamatosan tárgyalták a magyar nyelv ügyét, míg 1844-ben, ha nem is teljes körűen – azaz a latin bizonyos körben való további megtartásával, valamint Erdélyt és Horvátországot nem számítva –, de a magyar lett az ország fő, hivatalos nyelve. Ebben a hosszú, csaknem félévszázados folyamatban az első lépést az 1790. évi XVI. törvénycikk jelentette. Ez még csak azt mondta ki, hogy „bármiféle ügyekre nézve idegen nyelv nem fog használtatni”, s rendelkezett arról, hogy „a gimnáziumokon, akadémiákon és a magyar egyetemen a magyar nyelv- és írástan számára külön tanár fog beállíttatni [...] a kormányszéki ügyek pedig most még latin nyelven lesznek tárgyalandók”.¹⁹

17 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. XXXIV. kötet. 1817.X.21. 600–610.

18 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. XXIV. kötet. 1805.IX.23. 233.

19 Idézi: ANDRÁSSY 2017, 68.

Ennek hatására bizonyos vármegyék a vármegyegyűlések jegyzőkönyveit magyarul kezdték vezetni. Ez azonban nem volt általános. A Nyitraivánkán zajlott, Nemzeti Közzolgálati Egyetem által ebben a tárgyban végzett kutatások azt igazolják, hogy a Komárommal szomszédos, soknemzetiségű, magyar kisebbségű Nyitra vármegyében a jegyzőkönyveket 1830 végéig csaknem kizárólag latinul vezették. Ugyanakkor azokban az esetekben, amikor az adott nem latin nyelvű iratot szó szerint jegyzőkönyvbe iktatták, magyar, szlovák és német nyelven is találhatunk bejegyzéseket. A hivatalos nyelv használatában az 1830-as évek legelején figyelhető meg éles váltás.²⁰ Komárom vármegyében ez már jóval korábban megtörtént. A Bajcsy János első alispán elnöklete alatt 1792. november 12-én tartott vármegyegyűlés határozatot hozott arról, hogy a jegyzőkönyveket magyar nyelven vezetik. Ezt tíz „különös gyűlés” (csékély számú résztvevővel zajlott le) előzte meg. Ezeket sokan felvetették, hogy az elmúlt országgyűlés határozata alapján a nyelvi kérdés megvitatását szükséges lenne napirendre tűzni. Érvelésük szerint „*a legközelebb múlt Ország Gyűlésiben már meg határozottatott, hogy a vármegyék ezentúl a magok belső dolgait magyar nyelven follytathassák*”. Ennek hatására több vármegye váltott magyar nyelvű jegyzőkönyvezésre. Példájakat követve Komárom vármegyében is arról határoztak, hogy magyarul, „*úgy mint a maga megyéiben legjobban bevett és legközönségebb nyelven a maga dolgait ezután jegyeztesse, hogy ezáltal is maga anyai nyelvinek pallérozására, és annyival nagyobb kiterjedésire czélozó iparkodását meg bizonyítsa*.” A gyűlések *protocollum*ait tehát ettől kezdve magyar nyelven vezették. Ehhez természetesen hozzá kellett járulnia a jelen nem lévő örökös főispánnak is. Nem volt kétségük eziránt, mert a főispán „*ekkorig minden időben nemzetinek a javát elő mozdítottani igyekezett*”. Az első nótárius készen mutatkozott a döntés megvalósítására, kérte azonban, hogy – mivel minden dolognak a kezdete a legnehezebb – fogadják el, hogy az első két-három *protocollum* valamivel később készülhessen el, és bizonyos latin terminusok benne maradhassanak, mert ha „*szintén magyar nyelvre fordítatnának is, valóságos értelmeket magyarban el nem érhetnek*”.²¹

20 NAGY-HÖNICH 2022

21 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. XIV. kötet. 1792.XI.12. 555–557.

Az 1805-ös országgyűlés a magyar nyelv kérdésében újabb előrelépést tett. Az országgyűlés XXII. cikkelyére a következő végzéseket hozták Komárom vármegyében:

1. A gyűlések jegyzőkönyveit már 1792-től magyar nyelven vezették, ezt a gyakorlatot fenntartják.
2. Az Őfelségéhez és a királyi házhoz küldött feliratokat a törvényszék cikkelyeinek utasítása szerint magyarul és deákul (latinul) is párhuzamosan megfogalmazzák.
3. A főméltóságú Haditanácshoz küldött feliratokat egyedül magyar nyelven készítik el, s „*ha az értekezés kívánná deák nyelven is küldendőök lesznek*”.
4. A megyebeli tisztviselők vagy egyéb kiküldöttek jelentései „*átallyában magyarul tétettni parancsoltattak*”.
5. Mindazok a bizonyáglevelék, amelyeket a nemességről, a prókatori vallásokról, adóslevelék beiktatásáról és egyéb hasonló tárgyakról kiadnak, azt magyar nyelven fogalmazzák meg, az eddigiek korábbi példázatait, forrásait latin nyelvről magyarra fordítják, a tökéletes jóváhagyás végett a tekintetes rendekből és a megyebéli tisztviselőkből összeállított követségnek bemutatják. A felülvizsgálatban részt vesz a Pest megye által küldött „*deák mester*” (latin mester), aki az egyes latin kifejezéseket felülvizsgálja, és szükség esetén jobbakkal pótolja.
6. Az adóbeli számadásokat, az azokra vonatkozó követség által betérjesztett észrevételeket magyar nyelven írják.
7. A törvényes ügyek tekintetében a királyi hétbírás tábla a latin nyelv mellett marad. Ezt a vármegye elfogadja, és hozzájárul, annál is inkább, mert a törvényeket és a „*familiák gyökeres leveleit*” latinul írták. Míg az országgyűlés ennek kapcsán nem hoz végzést, „*a familiák java és jussainak fenttartása a törvénynek értelmét a deák nyelvnek folyamattya által javallja*”. A törvényszékben az addigi folyamatban lévő latin nyelv továbbra is fennmarad. Az úriszékek előtti perek a törvény által rendelt „*szabadság mellett*” folyhatnak.

1. Melléklet

Jallosits András: Fő méltóságú és fő tisztelendő fogaras földi gróf Nádasdy Paulai Ferencz váczai egyház megyés püspökének ő felsége titkos belső tanácsosának 's a' t. midőn méltóságos fogaras földi gróf Nádasdy Leopold ő nagyságát mint királyi biztos tekintetes nemes Komárom vármegye örökös fő-ispánságába iktatná mély tiszteletűl a' tatai ajtatos oskolák. Pest, [1837.]²²

*Itt e' regényes halmaidon, Tata,
Honnét eredt zaj, taps, 's vigalom kereng
Lantom' nyugalmas szenderültét
Verni el, és zenegésre késztni?*

*Serkent Komárom' nemzeti ünnepe,
'S Nádasdyakhoz föl-lobogó heve:
Kelj Múzsza lelkednek tüzében,
'S merre visz a' dalok' árja, indulj!*

*Látod? mi fényben lép Leopold felé
E' szép Megyének dicskoszorús Kara,
'S hév szózatán a' hódolatnak
Lelke magasb örömekre felleng.*

*A' kit Vezérkint tisztele ekkorig,
Most bölcs Vezérül széke fogadni kész:
'S ez – hány kobozt lángít Erényit,
'S érdemeit föl az égre zengni!*

*Zengjétek Őtet Bárdjai, hivei
Minden Dicsőnek! boldog idők' 's derült
Jövendők' ébresztő reményin
Lángra kelő dalokat röpítve.*

22 KDM TGy Ltsz.: 89.679.1.

Múzsám Ferenczet, Vác' örömet, ezen
Hős Vér' Remekjét, a' Haza', 's szent Hite'
Főbb oszlopát, 's e' vártt napunknak
Ottan elől ragyogó Vezérét

Köszönts – magasztald egykori kedvesét
E' szent falaknak, hol pirosúlt szelíd
Korányja éltének világos
Napra utóbb feselő erőben.

Halld csak mi kellem szózata, milly hatás
Leng mély tanácsin, jó szive mint örül
Hű Öcscse új fényén, Megyénknek
Ezt kalaúzul elébe tűzvéni!

Nagynak, Jelesnek sürgeti gondjait
A' Jó – 's Igaznak pajzsa alatt: „hol ez
Kesergi kárát, mond, hatalm, rang
Ott neveinkre örök borút von.

Gyújts egygyet értő szellemet, a' művek
Ebből születnek béke malasztinak
Biztos segédül hon' 's királyja'
Tiszteletén melegült iparral.

Nézd a' szegény',s bús árva' ügyét közös
Érzettel; élj a' bizodalom körét,
Tágítva; légy bájló Megyédnek
Hőn szeretett szerető Vezére,

Igy most. – De hányszor gyüllada lángjain
Szavallatának tanakodó Po'sony
'S lelket, szivet bé-tölte áradt
Szózatának ragadó hatalma!

Azért kívánák sok Jelesek fölött
A' Hétszemélyű Rend' Avatottjai
A' köz haszon – jog – szép – 's igaznak
Eszközeül, 's bizonyos segédül.

Hát Vác' körében Pásztori gondjai
Milly fényt lövellnek! bárha Hit', és Erény'
Ügyéhez ébreszt gerjedelmet;
Bárha siet meg-előzni mások'

Példás buzogtát ott, hol el-estiböl
A' meg-törődött kelni ohajt ujúlt
Életre, nyervén biztosító
'S szent hatalomból eredt kegyelmet.

Kedvelt szerénység tetteivel rokon,
A' fáradatlan munka, Hazát-királyt
Együtt ölelt Hűség körüle
Új tavasz ékeiben virítnak.

E' közt magas diszt, égi sugár gyanánt,
Áraszt Ferenczünk' püspöki székire
A' fedhetetlen, 's gondkereste
Fénytől üres, 's takarékos élet.

Tapsolva örvend a' tudomány' becsén,
'S ezért öröklő áldozatokra kész:
A' nagy seregből légy tanú te
Vác' Athenaeuma, és Nevendék

Papság' virágzó rajja Hazánk' ölen
Pesten. Borostyánt így arat a' Derék,
'S túl a' mulandóság fenyérén
Irva marad neve csillagokból...

Buzgalmi hálát, honfi ügyek között,
Kinek riadtok ti haza Atyjai?
Ő az – Ferenczünk, kit kerít az
Éljen özön' rohanó dagálylya:

Mert nagy szivéből, mély sohajok' hevén,
Sok gyámtalanhoz szánakodás fakad;
'S mint kegyben első bő karokkal,
Ím! viszi folytonos áldozatját.

Élj híveidnek Pásztora, Gyámola!
Élj Nemzetednek Csillaga! vidd dicső
Eldődeid' hírét nevelve
A' feledés' komor éjjelin túl.

Míg mondja a' hon hű onokáihoz
Tamás – 's Ferencznek bajnoki tetteit
A' harcz sikoltó vérfolyamja,
'S a' viharos kor előtte föltün:

Jobb korszakának hirdeti érdemét
Véled, 's Nemednek mostani fénye szebb:
Így, így ragyogjon, 's nagy körének
Fénye fölé soha köd ne szálljon!

Jallosits András

2. Melléklet

Beöthy Zsigmond: Hazafiúi tisztelettel és hódolattal ajánlott üdvezlet méltóságos gróf Nádasdy Leopold úrnak, fogaras föld örökösének ő császári királyi felsége' arany-kulcsos hívének, tekintetes Királyi Ítéző Törvényszék' bárójának, Tekintetes Nemes Komárom Vármegye' örökös és valóságos Fő-Ispányának, e' fényes hivatalba lett iktatás' ünnepén a' szerzőtől. Őszelő 17-én 1837. Komáromban,

Weinmüller Francziska cs. kir. Szabados Könyvnyomtató-Intézetében. ²³

*Boldog! ki hazáját szeretvén
Örök érdemre tört utat!
Kit, mint hasznos polgárt a' bölcs vén
Az ifjakkak ujjal mutat.
Nem ön hasznát vádászsa szíve,
A' köz jót nézi minden míve;
Rá szánja javát, erejét,
'S ha kell, nem kíméli fejét.*

Kis János

*Mi hang, mi zúgás futja át
E' város' téreit,
Örömmre gyujtva, 's költve fel
A' szív' érzéseit?*

*'S mi az, mi olly csoportosan
Tódulva jó, 's halad,
'S e' közben, mint örömnapon
Éljen-szózat riad?*

*A' hang, 's a' zúgás ünnepi;
A' nap felvirradott,
Mit olly epedve várt a' nép,
'S mellyért sohajtozott.*

23 KDM TGy 89.680.1.

És összegyűlt, hogy azt, kinek
E' nap szentelve van,
Tisztelve részesítse most
Forró áldásiban.

'S a' férjfi, kit olly vágyva várt
A' nép, és üdvezel,
Tetézve őt minden nyomán
Éljen-zengésivel:

Nádasdy az, egy férjfiú
A' hon-nagyok közül;
A' szív megtisztelésiben
Örömmel részesül.

Ki festhetné le most a' szív'
Öröm-érzéseit,
Mellyekkel telve ifju, ősz,
Tisztelve téged itt?

'S tovább ki tudná festeni
Forró áldásaink',
Mellyekkel e' nagy ünnepen
Megtelvék ajkaink?

Fönnen dobog minden kebel,
Az ajkak hangzanak,
'S öröm riad mindenfelől
'S áldás Nádasdynak.

„Légy üdvez oh! nagy férjfiú!”
A' számos népsereg,
Örvendve iktatásodon
Hozzád imígy rebeg.

*Foglald el fényes székedet!
Fő-Ispányunk te lélsz;
Tapsol megyénk, midőn a' szék
Illy férjfiúra néz. –*

*Ragyogjanak fel tetteid,
'S időt, enyészetet
Túl lengve, – az útókor is
Említse létedet!*

*„Viruljon életed soká!”
A' nép imígy sohajt,
'S e' sóhajtás az ég' urát –
Hiszem, meghatja majd;*

*'S megnyújtva léssen életed
Hazánknak örömul,
'S boldog, ki kormányod' kívánt
Üdvében részesül!*

*Az ég' malasztli lengjenek
Rajtad, 's kormányodon!
'S keljen fel sok hunyó remény
Rajtad, mint gyámolon!*

*Öröm-virágokból legyen
Az életkoszorú
Számodra fűzve, és reád
Ne jöjjon gyász 's ború!*

*Áldásaink kísérennek;
'S viszontagság felett,
Az ég örködjék, 's ójja meg
Veszélytől éltedet!*

*'S Rokonod is, kit hõn szeretsz,
'S ki díszesítve lett,
Hogy Felségünk' személyének
Képéve tétetett:*

*Éljen Fõ-Ispányunk veled
Szép számos éveket!
Illy két férjfit utókor is
Örömmel emleget!*

Beöthy Zsigmond
törvényhallgató

Irodalom

ANDRÁSSY 2017

Andrássy György: A magyar nyelv és a magyar nyelvközösség jogi helyzete. In: (Szerk. Tolcsvai Nagy Gábor): A magyar nyelv jelene és jövője. Budapest, 2017. 64–90.

BOGNÁR–SCHMIDTMAYER–STEGMAYER 2024

Bognár Péter – Schmidtmayer Richárd – Stegmayer Máté: Komárom vármegye archontológiája (1713–1849). Tata, 2024. (Fejezetek Komárom vármegye múltjából I.)

NAGY–HÖNICH 2022

*Nagy Ágoston – Hönich Henrik: Vármegyék és hivatalos nyelvhasználat a reformkorban. Continuum Blog. 2022.VIII.29.
<https://www.ludovika.hu/blogok/continuumblog/2022/08/29/varmegyek-es-hivatalos-nyelvhasznalat-a-reformkorban> (utolsó elérés: 2024.VII.9.)*

ABGEORDNETENVERSAMMLUNGEN IM BURGKOMITAT KOMÁROM

Ferenc Rabár

Vor 1848 bestand die Gerichtsbarkeit des Burgkomitats aus dem Landadel des Komitats. Es war ein Verwaltungs- und Exekutivorgan, das sowohl kleine als auch allgemeine Versammlungen abhielt. Von den Proportionen her überwogen die kleinen Versammlungen, die regelmäßig tagten. Die Verwaltung des Burgkomitats, die Rechtspflege, im Bereich der Maßnahmen und der Vollstreckung, wurde von einem Gremium von Beamten wahrgenommen, deren Arbeit von der Versammlung überwacht wurde, und die Regierung wurde durch den Obergespann vertreten, dessen Amtswechsel und Ablösung im Burgkomitat Komárom (Komorn) nach einer festgelegten Ordnung und Zeremonie stattfand. Ähnliche feierliche Bedingungen wurden bei der Erneuerung des Amtes unter der Führung des Obergespanns eingehalten. Nach den Worten von Mihály Nádasdy selbst *„ist der schönste Zweig unserer edlen Freiheit, dass wir die Richter und Beamten selbst wählen können“*.

Ab 1751 wurde das Amt des ewigen burgkomitatlichen Obergespanns von den Grafen von Nádasdy bekleidet, aber aus derselben Zeit, in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts, können wir auch vom politischen Aufstieg der Familie Ghyczy sprechen.

In dieser Zeit wurde das erbliche Amt des Obergespanns am längsten von Graf Mihály Nádasdy ausgeübt, der das Komitat 52 Jahre lang leitete und 1822 zugunsten seines Sohnes zurücktrat. Seine Verabschiedung und der Amsantritt von Lipót Nádasdy wird in der Studie sehr ausführlich beschrieben.

Eines der wichtigsten Themen des Untersuchungszeitraums war der Umgang mit der Sprache. Das Ende des 18. Jahrhunderts brachte auch eine Veränderung in der Geschichte der Burgkomitatsversammlungen mit sich, da die lateinische Sprache von der ungarischen abgelöst wurde. Obwohl Ungarisch erst 1844 zur Hauptamtssprache des Landes wurde, wurde im Burgkomitat Komárom bereits 1792 beschlossen, dass die Sitzungsprotokolle in ungarischer Sprache geführt werden.

Stichworte: *Burgkomitat Komárom, Burgkomitatshaus, Gerichtsbarkeit, Nádasdy, Ghyczy, Kleinversammlung, Vollversammlung, Sprachenfrage*

A KOMÁROMI VÁRMEGYEGYÜLÉSEK TÉMÁI

Rabár Ferenc

A vármegye feladatkörének vázlata

A rendszeresen ülésező komáromi vármegyegyűléseken felmerülő témák rendkívül sokoldalúak és változatosak voltak. Ebből a gazdag anyagból csak egyes példákat emelünk ki ennek érzékeltetésére.

Infrastruktúra

Voltak olyan feladatok és kérdések, amelyek rendszeresen visszatértek, megismétlődtek, hiszen a vármegye megfelelő működése és mindennapjai függtek tőle. Nemes Komárom vármegyére hárult az útrendszer karbantartása, javítása, fejlesztése. A földrajzi és természeti viszonyok miatt ez folyamatos kihívást jelentett a terjedelmes útrendszer miatt. Arra is ismerünk példát, hogy az út vonalát a gazdaságok nem tartották tiszteletben. Pázmándy Pál alispán jelentette, hogy a Szöny és a csémi földek között húzódó országutat felszántották, „*azért az reájok való járás nagyon alkalmatlan*”. Megbízták tehát Thaly Ferenc főszolgabírót, hogy Hideggy Ferenc földmérővel az utat ismét mérjék ki és állítsák helyre.¹ Hideggy Ferenc nagy tapasztalattal rendelkező, képzett és megbízható mérnök volt.

Az utak és számos híd megerősítését a nagy forgalom és a vízügyi viszonyok is indokolták. Az elvégzendő feladatokra a földmérők hívták fel a figyelmet. II. József uralkodása alatt jött létre a már Mária Terézia idején tervezett mérnöki intézet (*Institutum Geometricum*). Hideggy Ferenc 1786. március 6-án *hydrotechnikából*, május 22-én *oekonomiából* tette le szigorlatát, és nyert képesítést.² Megbecsült személyiség volt, őt kérték fel a vármegyei szintű feladatokra. 1814-ben is ő kapta utasításba, hogy a „*Nemes Vármegye Ujházából elmaradott épületbeli Fákat*” gondoskodjon, amelyeket épülő vagy javításra szoruló hidaknál használhatják fel. A korábban épített komáromi

1 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. XXIX. kötet. 1812.III.23. No.364. 132.

2 LÓSY-SCHMIDT 2005

vármegyeháza újjáépítése 1813-ra készült el. Az építkezéshez fel nem használt faanyagot kívánták hídépítésre kiszolgáltatni.

Hideghy a helyszíni szemléket követően benyújtotta a listát, mely szerint a hetényi töltésen lévő nagy híd javításra szorul.³ Az eladók nevét, a tölgyfák árát, valamint azok számát (113) ugyancsak közölte, valamint azt, hogy be kell avatkozni Ács helységben az úgynevezett Zúgó hídnál.⁴

Olyan kivételes – és a vármegye számára – felháborító eset is történt, hogy egy uradalmi tiszttartó a már elkészült hidat felszedette. Ez történt a Csiliz folyó vizén Kulcsod irányába átívelő híddal is. A vétkes ebben Dámay Péter tiszttartó volt. A híd a csicsói uradalom fáiból készült, de ezt korábban az uradalom ajánlotta fel. A helyzet rendezésére azért is nagy szükség volt, mert ez az átkelő biztosította a csallóközi járás felső részének megközelítését. Ez azért is elfogadhatatlan volt, mert a hidat a vármegye készítette el, így „*ahoz a Csicsói Uradalomnak magános jussa nem lehet*”. Nedeczky Gáspár főszolgabírónak szigorúan meghagyták, hogy „*Fiscalis Actiok fenytéke alatt*” a felszedett hidat tüstént állítsák helyre.⁵

Ez olykor a postautat is érintette. Az almási és neszmélyi határookban húzódó postaúton elhelyezett fahíd gerendái egészen elrothadtak, ezért ennek pótlására Komárom városának kereskedőjétől négy szál nyolc öl vastag fenyőt vásároltak.⁶

A postautak megtisztítása télen, a nagy havazások idején is fontossá vált, különösen akkor, ha magasabb rangú előkelők vagy esetleg a királyi család valamely tagjának érkezése is várható volt. 1800-ban híre kelt annak, hogy Ő királyi hercegsége, a „*Nádor Ispány Úr*” Bécsből érkezik, ezért szükségessé vált, hogy „*az Útnak mindenféle történhető alkalmatlansági el-hárításának*”. Ezért meghagyták, hogy a gesztesi főszolgabíró Győr vármegye határától egészen a tatai járásig, a tatai főszolgabíró pedig Esztergom vármegye határáig az utakat jó karba helyeztesse, és ezt személyesen felügyeljük és tekintsék meg. Abban az esetben, ha újabb hófuvalatok érkeznének, és az utakat behordanák, a havat két kocsi szélességben hányassák el. A hidakat is vizsgálják át, és amelyek megromlottak, azonnal javíttassák ki. A felszólítás kiemelte, hogy ennek végrehajtását a főszolgabírák „*Subalternus Tiszt urakra ne bízzák*”, hanem személyesen maguk teljesítsék, „*mert akárminémű hijjá-*

3 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. XXXI. kötet. 1814.II.10. No.552. 143.

4 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. XXXI. kötet. 1814.II.10. No.554. 144.

5 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. XXXII. kötet. 1815.IX.25. No.2434. 665.

6 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. XXXI. kötet. 1814.II.10. No.556. 144.

nosság léssen, ők egyedül felelni fognak”.⁷

A „nyári hosszas árvizek” rendről rendre különösen nagy kárt okoztak a csallóközi járásbeli hidakban. Pázmány János alszolgabíró jelentette, hogy az ekecsi határban lévő zúgói és a kiskeszi hidak olyan rossz állapotba kerültek, hogy „azokon való járás már veszedelmes lévén”. A vármegye ennek hatáására felszólította Hideghy földmérőt, hogy „minden egyéb foglalatosságát félre tévén” nem csupán az említett, hanem a csallóközi járásban valamennyi hidat vizsgálja meg, az ekecsi és kiskeszi hidak helyrehozataláról a következő gyűlésben nyújtson be tervezetet költségvetéssel együtt.⁸

Különösen a Csallóközben, a vízrajzi és természeti viszonyok miatt elsőrendű fontosságú volt a töltések karbantartása. Ez nem csupán az áradások ellen védett, hanem közlekedési szempontból is fontos szerepe lehetett. 1811-ben Csepy Zsigmond táblabíró jelentette, hogy a csallóközi töltések olyan állapotban vannak, hogy nagyobb árvizeknek nem tudnak ellenállni, helyreállításukról rendelkezést kért. Nedeczky Gáspár főszolgabíró jelentette, hogy a csilizi és disznóskúti töltéseket 1809-ben jeges ár öntötte el, 1810-ben pedig a tavaszi „halhatatlan nagyságú” árvíz súlyosbította a helyzetet. A legutóbbi francia háború miatt csak kisebb igazításokat hajthattak végre rajta, a romlások mély örvények formájában keletkeztek. A helyzetet felmérve arra a meggyőződésre jutott, hogy egész Csallóköz ereje nem elegendő arra, hogy a töltést egy esztendő alatt tökéletes állapotba visszaállítsa. A nehézségeket fokozta, hogy több település úgy vélte, számára nem hajt hasznot a csilizi töltés helyreállítása, ezért a munkához való hozzájárulásukat megvonták. A kialakuló örvényeket megszüntették, a megszaggatott gátfalakat a nyáron helyrehozták. Ez akkora vállalkozás volt, hogy három esztendőbeli igazítással is felért. Azonban, ha olyan nagy áradás következik, mint az elmúlt két évben, a helyre nem állított részeket bizonyosan megromlásra várja, és így az eddig végzett munka is kárba vész. A költségek csökkentése érdekében a töltések mihamarabbi jó karba helyezéséről döntött a vármegye, a korábbi csilizi töltés javításról szóló végzést megismételték.⁹

A nagyobb településeken, mezővárosokban, Komáromban az utak vízmentesítése és lekövezése szinte folyamatos kihívást jelentett. 1812-ben a csapó utcai komáromi lakosok könyörgő levelükben vázolták fel tarthatatlan helyzetüket. Leírásuk szerint egész esztendő alatt ki nem száradó nagy és mély

7 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. XIX. kötet. 1800.I.14. No.35. 9–10.

8 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. XXXII. kötet. 1815.IX.25. No.2433. 664–665.

9 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. XXVIII. kötet. 1811.I.11. No.13. 6–7.

posvány van, amelynek „Egészségre nézve is ártalmas következései lehetnének”, és ezt csak az utca lekövezésével lehet megszüntetni. A helyzet megvizsgálására Csejtey István táblabíró és Nedetzky Gáspár főszolgabíró küldték a helyszínre, őket elkísérte Vurm János orvos és egy földmérő is, hogy megvizsgálják, hogyan és miképp lehetne az áldatlan helyzetet orvosolni.¹⁰ Komárom városában az utcák kövezéséhez segítséget nyújtó nemesek és a város között elvi ellentét alakult ki. Ez vonatkozott a részben még ki nem rakott, részben igen megrongálódott utcák helyreállításra. A városban a nemesek számára elfogadhatatlan volt, hogy Komárom magisztrátusa azt az elvet (*princípium*) fogalmazta meg, hogy az utcák csak a város fennhatósága alá tartoznak. A nemesek felajánlották segítségüket abban, hogy amelyik utcában a kúriájuk van, ott a házuk előtt az utat egészen a csatornáig, vagyis a vízfolyásig ki fogják rakatni. Ez magában foglalta azt a területet is, amelyen a házak melletti gyalogutak húzódtak. Kijelentették, hogy az egész utcára vonatkozó költségekből csak ebben az arányban fognak részesülni. Hangsúlyozták továbbá, hogy ha a város tanácsa nem változtat elvi állásfoglalásán, akkor a segítséget megtagadják. A vármegye felszólította Komárom városát, hogy álláspontját változtassa meg, és írásban nyújtsa be. Így ezentúl „a városba lévő utcákat csak olly tekintetbe tartani fogja, mind akar mely más közönséges utat”.¹¹

A népesebb, bővülő, terjeszkedő városokban, elsősorban Komáromban az építkezéseket tűzvédelmi szempontból is ellenőrizni és szabályozni kellett. 1814-ben Komárom város magisztrátusa kéménytisztító és kőművesmester részvételével egy bizottságot küldött ki, hogy a Kálvária körül húzódó szántóföldeken az épülő házakat szemrevételezzék. Megállapították, hogy a házak a szükséges távolságok betartása nélkül, szorosán egymás mellé épültek, kéményeik, kettő kivételével nagyon alacsonyak, és sövényből készültek, az utcák szűkek. Abban az esetben, ha valami szerencsétlenség miatt tűz támadna, a szükséges segítséggel a szűk utcákon nem lehetne hozzáférni, és a házak tövig leégnének. A vármegye a Helytartótanácsához fordult, hogy rendeletekkel kényszerítsen minden lakost arra, hogy kőkéményt építsen, a mostani sövénykéményeit döntse le, az újonnan épülő házak között a megfelelő távolságot tartsák be, és olyan széles utakat alakítsanak ki, amelyeken három szekér elfér. A főszolgabíró megfenyegette Komárom városát, hogy

10 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. XXIX. kötet. 1812.III.23. No.377. 139–140.

11 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. XXXI. kötet. 1814.II.8. No.2. 2–3.

aki kőkéményt nem épít, annak sövénykéményét ledöntik.¹²

Egészségügy

Természetesen a vármegye is megtette a szükséges lépéseket, hogy az általános egészségügyi, járványellenes intézkedéseknek megfeleljen.

A himlőoltás általános bevezetésére csak fokozatosan került sor a 19. század első felében. Ebben minden bizonnyal szerepet játszott az 1796-os, egész Európára kiterjedő himlőjárvány is, melynek következtében az Habsburg Birodalomban már 1800-ban megtörténtek az első intézkedések. A hatóság számára az egyik legfontosabb feladat az volt, hogy a „szegény adózó nép” számára ingyenessé és elérhetővé tegyék az oltóanyagot. 1804-ben hoztak erről rendeletet. 1813-ban királyi dekrétum tette országosan kötelezővé a himlőoltást,¹³ 1815-ben pedig ennek újabb szabályozása is megtörtént.¹⁴

Az eredeti rendelkezés szerint „a szegényeknél és jelesül valamennyi jobbgyoknál” a himlőoltást ingyenesen kívánták elvégeztetni, az oltás beadását azonban „az hivatalbeli Belső és Seborvosok” nem győzték, ezért úgy határoztak, hogy ezt más orvosokra is rá lehet bízni. A kérdés súlyosságát jelzi, hogy még „orvosi tudományt nem értő személyekre is” bízhatták, „ha a Megyebéli Deputatio, vagy annak Elölülője előtt himlő ojtásbeli tudományának jeleit adgyák”. Az oltás ingyenes beadatását nem lehetett fenntartani, ezért úgy határoztak, hogy minden személyért 15 forintot kell fizetni a „házi Adóbéli Pénz Tárból”. Mindez Komárom vármegye „Himlő Ojtást Ügyelő Bizottságának” is zsinórmértékül szolgált. Felszólították a bizottságot, hogy ha ezzel kapcsolatban valamilyen érvei lennének, azokat terjessze elő. Az oltás finanszírozásának biztosítására utasították a bizottságot, hogy a következő évi házi adóba ezt az új összeget illesszék be.

A vármegye elsőrendű érdeke volt, hogy a falun dolgozó képzetlen bábákat felkészítsék feladataikra. A megbízott két megyebeli orvos jelentette, hogy ezen a téren semmilyen haladást nem tudtak elérni, „mivel az ezen tudományt magában foglaló könyv” német nyelvű. Kérték, hogy azt fordítsák le magyarra. Ennek végrehajtásával Huszár László táblabíróat bízták meg, akinek már jól ismerték „az emberi nemzet boldogságának elő mozdíttására célzó iparkodását”.¹⁵

12 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. XXXI. kötet. 1814.II.8. No.32. 12–13.

13 KISS 2014

14 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. XXXII. kötet. 1815.IX.25. No.2416. 654–655.

15 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. XXX. kötet. 1813.III.9. No.389. 87.

A gyógyszerek pótlására is nagy szükség volt, ezért 1812-ben – az előző évi rendelkezést megismételve – meghagyták, hogy a megyebeli orvosok nyilvánítsák ki, milyen és mekkora mennyiségű gyógyító, külföldi palántamagokat tesznek próbatételre, „*mellyek lennének legfoganatosabbak a Haza földjébe*”. A külföldi növényekből készített patikaszerkeket igen megfoghatóak, ezért szükségessé vált azok serkentése, hogy a „*Botanicus Kertészek és más kertművelők is*” a külföldi magokkal tegyenek próbát, erre jutalmazást is ígérhettek nekik. A vármegye felszólította Zay Sámuel és Vurm János orvosokat, hogy minderről írásban számoljanak be, és írásban nyilatkoztassák ki, hogy „*a gyógyító erejű plánta magokból mennyi és minemű specieket akarnak*”. A járásbeli főszolgabírók feladata az lett, hogy a megyebeli *botanicus* kertészeket és más kertművelőket ösztönözzék a külföldi palánták növesztésére és művelésére, s hogy „*az ajánlatot megjutalmaztatásnak biztatásával gerjeszték*”.¹⁶

A patikák orvosi ellenőrzését is szabályozták, és a kisvárosokban ennek végrehajtását megkönnyítették. Bertalan György komáromi orvos 1800-ban Szeth János megyebeli orvost kérte fel a városi patikák vizsgálatára, ő azonban ragaszkodott ahhoz, hogy a tatai orvos is jelen legyen. Az 1770. november 17-én keltezett rendelet szerint a kisebb városokban elegendő az, ha a patikák vizsgálatát két orvos végzi, ezért a vármegye úgy rendelkezett, hogy Szeth János a komáromi patikákat a városi orvos segítségével ellenőrizze, Zay Sámuel pedig a tatai patikát a földesúr orvosának segítségével vizsgálja felül.¹⁷

Egyes példák arra utalnak, hogy a vármegyének hozzá kellett járulnia a katonai ispotályok fenntartásához is. 1800-ban a „*Toó Városi községnek környékében lévő katonai Ispotály*” panaszos levelet nyújtott be a vármegyéhez jelentős terheiről. Huszár László főszolgabíró jelentette, hogy ezt az ispotályt a város 25 évvel korábban, 3500 forint költséggel állította fel, és tetemes ráfordítással tartotta fenn. Éves szinten nemcsak a külső igazításokat hajtották végre rajta, hanem belső felszereléssel, ágyakkal, asztalokkal, konyhaeszközökkel látták el. 1797-ig 1 poltura volt a fejpénzük a terhek könnyítésére, és az egész ispotálynak a költségeire 40 forintot juttattak a városnak. Ezt a fejpénzt azonban leszállították, a 40 forinton kívül „*semmi sem acceptáltatott*”, sőt az előző, 1799-es évben a 40 forinthez sem jutottak hozzá. Mindezekon felül „*az utóbbi Török Háború alatt 800 ftkban szenvedett*

16 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. XXIX. kötet. 1812.I.21. No.9. 5–6.

17 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. XIX. kötet. 1800.III.10. No.80. 29–30.

vesztessége feiben is semmi jutalmat mind ekkoráig nem nyert". Nyilvánvaló tehát, hogy ez a város, amely egyébként nem jobbágyi, de pusztá árendás hely, „*felette és viselhetetlenül terheltek*". Ezért kérték, hogy az ispotályra fordított költségeket a vármegye térítse meg, és az ispotályt a maga gondviselése alá helyezze.

A tekintetes rendek úgy határoztak, hogy ezután az ispotályt, „*úgy mint más Kvártély Házak nézettetvén*”, a nemes vármegye költségeivel fenntartja, ha a múltbéli kiadásokat hitelesen igazolják, azt a háziadó kasszából megtérítik. Ez a jövődre is vonatkozott, megfelelő értesítés nyomán. Abban az esetben, ha a betegek száma olyan mértékben nő, hogy az ispotályban már nem férnek el, és a város így kénytelen lesz számukra házakat bérelni, ezt a díjat is megtérítik. Az ágyak beszerzése is nagy terhet jelentett az adózóknak, ezért a vármegye határozata szerint az adóbeli kasszából fizetik azt, de azok mosása és tisztogatása Tóváros állandó kötelessége. Ennek okán felszólították Huszár László főszolgabíró, hogy készítse el az eddigi kiadások jegyzékét, írassa össze az ispotályban lévő szereket és eszközöket, a beszerzésre kerülő „*ágyi készülétek nemeit és mennyiségét*”, mindezt a katonasággal egyeztetve.¹⁸

Bizonyos esetekben a vármegye úgy ítélte meg, hogy a betegségek megfékezésében nincs szükség az anyagi hozzájárulásukra. Zay Sámuel „*belső orvos*” jelentette, hogy a „*petéts nyavallyában*”¹⁹ szenvedő betegek száma gyors ütemben növekszik, tapasztalata szerint Szomódon már majdnem százan szenvednek miatta. Csökkentéséhez, gyógyításhoz orvosságokat kellett rendelni, ezért a vármegyéhez fordult azzal a kérdéssel, hogy azt a hatóságok a közös kasszából megtérítik-e. A vármegye végül arra a végzésre hivatkozott, amely kimondja, az orvos elsősorban vizsgálja meg, valóban pestises nyavallyában szenvednek-e a betegek, az érintett helységeket pedig minél előbb jelentse be, mindezt arra való tekintettel, hogy „*a köznép azon kívüül sem él az orvossággal, úgy amint kellene, és így a költség is csak hiábavaló vesztegetés lenne*”. Azt javasolták tehát, hogy Zay a maga tudománya szerint találjon olyan könnyű szereket, amelyekkel a beteg „*hasznosabban élhet*”. Felszólították továbbá, hogy ebben a kérdésben, az egyeztetés érdekében, lépjen kapcsolatba a csallóközi és az udvardi járásbéli orvosokkal.²⁰

18 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. XIX. kötet. 1800.IV.22. No.327. 91–93.

19 Azaz patécs. Kiütésekkel, elváltozásokkal járó járványos betegség, mint pl. a pestis, fekete himlő, skarlát vagy hagymáz.

20 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. XXV. kötet. 1806.I.15. No.31. 9.

A nemzetközi konfliktusok hatása

A birodalmat, az örökös tartományokat érintő katonai cselekmények esetén Magyarország jelentette a hátszínját és a mentőváltót. Ez a vármegye működésében is változásokat hozhatott. Jó példa erre, hogy az 1805-ös francia háború idején a támadó francia csapatok elől Pestre menekítették a Kancelláriát, tehát az ügyintézkést Pesten kellett folytatni. 1806. január 10-én kapott Komárom vármegye parancsot arról, hogy a Kancellária Bécsbe való visszatéréseivel a hatóságok a maguk „*Representatioit*” ismét Bécsbe küldjék.²¹

Arra is ismerünk példát, hogy a háború közepette végrehajtott költözködés során bizonyos küldemény elveszett és kerestetni kezdtek. Az „*Eő Felsőségnek Familiabeli Jószágait illető Irományokat*” Bécsből Pestre szállították, azonban az ennek társaságában lévő „*bizonyos Ferschlag Láda, melly [...] betűkkel volt megjelelve egy zsákkal együtt, mellyben fehér ruha és liberial voltak*”, elveszett. A Komárom vármegyei szolgabírák adták ki a parancsot, hogy keresésüket kihirdessék.²²

A háborút követően a nádor parancsot küldött, „*hogy a békességhez bizonyos reménység lévén*”, mindazok a császári és királyi tisztségben lévő személyek, akik az Örökös Német Tartományokból Magyarországra menekültek, térjenek vissza.²³

A vármegye lakossága a béke beköszöntéről hivatalosan is értesült. Az uralkodó 1806. február 28-i parancsával kihirdette „*az utóbbi veszedelmes háború után következett békességnek helyreállítását*”. Köszönetét fejezte ki nemcsak Öfelségének segítségével, hanem a haza védelmezésre mutatott készségben is. Így a felkelő nemesi sereg feloszolhatott.²⁴

A nádor március 20-i levelében adott hálát a nemes vármegyének a király és a haza oltalmára mutatott készségéért, az utóbbi háború „*sanyarúságainak állhatatos és békességes tűréseiért*”. Kiemelte, a magyar nemzet jeles indulatai királyához és alkotmányához „*szívébül soha ki nem töröltetik*”.²⁵

A béke hírére a Kancellária pedig köszönetét fejezte ki, méltatta, ahogyan az egyes megyék az átvonuló orosz seregekhez viszonyultak. Nem csupán a közkatonák „*tartása*” iránt tettek megfelelő rendelkezéseket, hanem a

21 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. XXV. kötet. 1806.I.15. No.15. 6.

22 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. XXV. kötet. 1806.I.15. No.16. 6.

23 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. XXV. kötet. 1806.I.15. No.17. 6.

24 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. XXV. kötet. 1806.IV.17. No.396. 102.

25 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. XXV. kötet. 1806.IV.17. No.397. 102–103.

földesurak által a tisztek *„ditséretes tisztességgel meg vendégeltettek, és minden nevezetes kihágások meg előztetek”*. Kutuzov generálisnak Komárom vármegyéhez ebben a tárgyban intézett hálálkodó levelét az 1806. április 15-én megkezdett vármegyegyűlésen is felolvasták.²⁶

Az egyes nemesi családok háborúban elszenvedett veszteségeit is mérsékelni igyekeztek. Az utolsó nemesi felkelést követően – még évekkel később – a sebesültek és árvák további sorsán kívántak enyhíteni. A nádor előterjesztésében beszélt arról, hogy a nemesi felkelő seregből többen megsebesültek, és így *„életeknek további fen tartását tulajdon keresményekkel eszközölni elégtelenek”*, mások a hadban életüket áldozták, s *„özvegyeiket s neveletlen magzatyaikat meg halálozások után legsanyarúbb nyomorúságban el hagytak”*. Vitézi vérük áldozásával tehát méltóvá váltak arra, hogy özvegyeiknek és gyermekeiknek segédelmet nyújtsanak. Ennek érdekében kezdeményezte a nádor, hogy számukra *„az országba önként tett ajánlásaikból”* bizonyos összeget gyűjtsenek, és azok kamataiból a sebesült vitézeket, a meghaltak özvegyeit támogassák. A nádor felszólította a vármegyét, hogy a megsebesült inszurgensek, a meghaltak özvegyei, árva gyermekei *„minden kitelhető serénséggel lelki ésmertes feleletnek terhe alatt össze írassanak”*, és az eredményt a főhercegnek április hónapig elküldjék. Erre a főszolgabírákat már korábban felszólították, most ismételten utasították őket, hogy az összeírást idejében, okvetlenül mutassák be.²⁷

A katonaság vonulásának, ellátásának biztosítása

Az ezredek, illetve osztályaik vármegyébe helyezése, átvonulása, átcsoportosítása a vármegyei vezetéstől szintén intézkedéseket követelt.

Az egyes községeknek az is nagy megterhelést jelentett, hogy az átvonuló katonaság pihenőjét biztosítsák. Az 1815-ben Komáromból Lipótvárra és Lipótvárról Komáromba vonuló 3. és 4. várőrző csapat, úti tervezete értelmében, Bagotán éjszakázott volna. A vármegyében úgy vélték, hogy Bagota egy csapat katonaságot *„el nem bír”*, ezért a vezérekkel egyeztetve Szentpéterre utasították őket.²⁸

A katonaság osztályainak, csapatainak vármegyébe helyezése növelte ellátásuk nehézségeit, különösen akkor, ha a felsőbb utasításoknak megfele-

26 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. XXV. kötet. 1806.IV.17. No.399. 103.

27 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. XXIX. kötet. 1812.IV.16. No.391. 145–146.

28 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. XXXII. kötet. 1815.IX.25. No.2379. 649–650.

lően sűrűbben helyezkedtek el. Erre példa az 1811-es esztendő. Boros József császári királyi tanácsos és birtokos levélben értesítette az első alispánt, hogy a Belegárd ezred hat századát is a vármegye „környékébe” vezénylik. A lakosságnak már a korábban a vármegye falvaiba rendelt katonaság is elviselhetetlen terhet jelentett, fenn állt annak veszélye is, hogy a települések adózóinak, a súlyos terhek miatt, „közelgő végső romlása is bekövetkezhet”. Nagy veszteséget okozott az is, hogy a Strauch ezred osztályának a „természetményeket” kötött, regulamentáris értéken adták. A pozsonyi főprovinciális feljegyzése szerint a veszteség 6038 forint volt. A helyzet súlyosságát jelezte, hogy a Szönyön elszállásolt Strauch ezredbéli osztály panaszos levelet nyújtott be. Naszály és Hetény helységek is sérelmezték az ilyen nagy létszámú katonaság ellátását, „a katonasággal terheltetett adózók” az újabb rendelkezés ellen zúgolódtak. A katonaság „öszveszorulása” és az ellátás rossz minősége miatt mind a két oldal – a lakosság és a katonaság is – elégedetlenkedett. Ezért azt kérte a vármegye, hogy a Belegárd ezred hat századát ne vezényeljék erre a területre. Abban az esetben, ha ez elkerülhetetlen, akkor legalább a várőrző sereg kint lévő két századát rendeljék a várba.²⁹

A helyzetet nehezítette az a döntés, hogy a komáromi várat – a napóleoni háborúk hatására – megerősítették és kiépítették. Ez közvetlenül érintette a vár térségét is. A komáromi vár építéséhez rendelt biztos (*comissarius*) azt jelentette, hogy az Ó- és Újszöny között felállított barakkok őrzése érdekében, és különösen az esetleges tűzveszély miatt, segítségképpen kirendelt Veidenfeld ezred két kompániáját Ószönyön szállásolják el. A vármegyében úgy ítélték meg, hogy a barakkok őrzésére elég egy kompánia. Mivel már ekkor is nagy megterhelés alatt állt, azt javasolták, hogy Ószönyre csupán egy kompániát helyezzenek, a másikat pedig Ács helységbe, hiszen az Ószönhöz elég közel esik, „egy kis *Statio messzeségre lévén, az ott lévő katonaság megkívántató esetekben könnyen használtathatik*”.³⁰

Mindezek mellett a komáromi vár építéséhez – nem minden esetben jogszerűen – a katonaság újabb szolgáltatásokat várt el a lakosságtól. Komárom váranak kiépítéshez az irányító bizottság a szükséges téglák égetésére 10 ezer öl fát vásárolt Udvard és Gúta környékén. A nevezett járás feladata lett volna mindezt elszállítani a Komárom alatt fekvő téglakemencékhez, ölenként és mérföldenként 1 forint 30 krajcár bér fejében. Ezért – a rendelkezés szerint – olyan módon, időben és mennyiségben kellett összeállítani a fuvarokat, ahogyan azt időről

29 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. XXVIII. kötet. 1811.I.11. No.11. 4–5.

30 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. XXVI. kötet. 1809.I.17. No.88. 19.

időre Boros királyi biztos meghatározta. A vármegye mindettől a szörnyű tehertől meg akarta volna kímélni a megyebéli adózó népet.

Ezt a következő indokokkal próbálta elérni:

1. A katonai szabályzatokban sehol sem fordul elő, hogy ilyen fuvarozásra a tartományok lakossága kötelezhető.
2. Az általános gyakorlat szerint mindig a „*Contrahens Liferantos*” feladata, hogy ilyen adás-vétel esetében a fa szállítását magára vállalja.
3. Amennyiben ez nem történt volna meg, a „*Várbeli Directió*”-nak elegendő lova és szekere van arra, hogy az említett fát lassanként elhordassa.
4. A megyebéli adózó nép e nélkül is számtalan szállítással és fuvarozással van megterhelve. Különösen az udvardi járás, amelynek egyedül kellett a rengeteg fát összehordani. Más járások a téli Duna állapota miatt nem segíthettek.
5. Ezen munkáért a kiszabott bér olyan csekély volt, hogy azt „*a szegény adózó maga romlása nélkül éppen ki nem álhatná*”. A Gúta környékén vásárolt fát pedig javaslatuk szerint sokkal könnyebb lenne hajókkal Komáromba szállítani.³¹

Katonai kötelezettségek

Az újoncozás a vármegye egészét érintette. A legények besorozása az egyes járások, községek hatáskörébe tartozott. Az eljárásnál a születési hely volt a meghatározó. Így történhetett, hogy a Liptó vármegyei születésű és megyebéli Ilovszky vagy Renkó Jánost helytelenül katonának állították, ezért helyette Tatának másik újoncot kellett kiállítani.³²

Az is elfogadhatatlan volt a vármegye számára, ha az újoncok sorozásuk során más, vármegyén kívül álló helységben álltak szolgálatba. Erre példa, hogy 1815-ben a tatai zsidó közösség által kiállított legényt Budára irányították, így természetesen nem lehetett a Tata által kiállított kontingensbe beleszámolni. Ugyanakkor ez elvi kérdést is felvetett: „*ha az itten kiállítandó katonák másutt assentiroztatnak, az állítás ügyellésében s' a Felsőleges Szolgálatban bomlások történnek*”. Ezért felszólították Pázmándy Dénes főszolgabírót, hogy ha a Budára irányított újonc „*ide bé nem rukkol*”, más legényt állítsanak a helyére. Egyben a vármegye többi főszolgabíráját is figyelmeztették, hogy a vármegyebeli helységek és zsidó községek a katonaállítást csak helyben végezhetik.³³

31 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. XXVI. kötet. 1809.I.11. No.5. 2–3.

32 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. XXXI. kötet. 1814.II.8. No.1. 1–2.

33 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. XXXII. kötet. 1815.IX.25. No.2424. 659.

Az egyes járások falvainak lakosai a vármegyén keresztül szerezhettek értesülést szeretteik hollétéről, hivatásválasztásáról. 1800-ban Ófelsége hozzájárulásával Morvai Rozinát felvették az Angliai Szüzek Gondviselése alatt lévő „*Pesti Fundatioba*”, erről a Komáromban lakó anyját, néhai Morva György özvegyét értesítették.³⁴

A vármegye értesült a veszteségekről, a katonák áthelyezésről nemcsak a nemesek, hanem olykor az egyszerű személyek esetében is. 1815-ben Hetény község az iránt érdeklődött, hogy Jónis András katona hol szolgál. Azt az értesítést kapták a vármegyétől, hogy a Vaquant ezredben kapott beosztást, és „*életben vagyon*”.³⁵

1800-ban a főhadai kormányzék jelentette, hogy Burián Ferencet a Kray ezredből a 3. oláh-erdélyi csapathoz irányították, s közölték, életben van. Erről a Lakon élő feleségét Csejtey István főszolgabíró értesítette.³⁶

Birodalmi szinten is csaknem folyamatos intézkedést igényelt a katonaszökevények elleni fellépés. Egyes esetekben ez a vármegyei katonaszökevényekre vonatkozott. 1815. augusztus 1-jén a Haditanács megküldte a Komárom vármegyéből jött és katonaságtól elszökött katonák jegyzékét. Az egyik, Novák János Neszmélyről, a másik, Fejár András Almásról származott. Pázmándy Dénes főszolgabíró kötelessége volt „*őket született földgyeiken kerestetni*”, ha ez sikertelen volt, „*tulajdon értékjeiket amennyire elő-kerül*”, a királyi ház számára lefoglalni.³⁷

Fellépést kívánt a vármegyétől az is, ha a szökés nem újoncra, hanem vád alá eső katonai személyre vonatkozott. 1800-ban a pártütéssel megvádolt és megszökött Urbányi János káplár személyleírását elküldték a megyének, és felszólították a hatóságokat, ha rátalálnak, a legközelebb fekvő katonaságnak adják át. A személyleírást a járásbeli szolgabírónak továbbították, „*hogy azt e Megye környékében szorgalmasan kerestessék*”.³⁸

Az oktatással kapcsolatos rendelkezések

Az oktatásra a jelzett időszakban csak szórványos utalások fordulnak elő. Az világossá vált egy levélváltást követően, hogy a zsidó ifjak számára a háza-

34 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. XIX. kötet. 1800.III.10. No.82. 30.

35 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. XXXII. kötet. 1815.IX.25. No.2382. 650.

36 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. XIX. kötet. 1800.I.14. No.4. 2.

37 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. XXXII. kötet. 1815.IX.25. No.2381. 650.

38 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. XIX. kötet. 1800.I.14. No.12. 5–6.

sodás előfeltétele az iskolai tanulmányok elvégzése volt.

A vármegye azzal a kérdéssel fordult a felettes kormány szervhez, hogy azok a zsidó ifjak, „*kik normális tanulásokról Bizonyosság Levelet elő nem mutathatnak*”, megházasodhatnak-e? Az 1786-os és 1798-as rendelet szerint azoknak a zsidó gyermekeknek, akik 13 esztendőnél nem idősebbek, a házasságot a jövőben nem engedik „*ha csak a normális tanulásról Bizonyosság Levelet elő nem mutatnak*”. Ebből következik, hogy minden zsidó gyermek 6 és 13 éves kora között köteles volt nemzeti iskolába járni. Azokra azonban nem vonatkozott a rendelet, akik a 13. életévüket meghaladták, vagy már „*a második házasságra lépni akartak*.”³⁹

A másik ilyen vitás kérdés a királyi ösztöndíj volt. A vármegyei nemesség természetesen mindent megtett annak érdekében, hogy a kevésbé tehető családokból származó nemes ifjak is jó képzésben részesüljenek. A Helytartótanács rendelete tanúsítja azt, hogy sok vármegye – így Komárom is – panaszolta, hogy az „*iskolabéli ifjúságnak a királyi stipendiumban való felvételiben*” csak a tudományban való előrehaladást, előmenetelt veszik figyelembe. Így sok főrendű, gazdag mágnás fia is részesült benne, mert elsők voltak iskolájukban. A vármegyék álláspontja szerint a *stipendium* megalkotói nem egyedül a tudományban való jártasságra helyezték a hangsúlyt, hanem ez a jó magaviseletre, a szegénységre és a régi nemességre is kiterjedt. Némelykor azt tapasztalták, hogy azok, akik a tudományokban közepszerű előmenetelt tanúsítottak, gyakran tökéletesebb emberekké váltak, ezért, érvelésük szerint, nem lehetett csupán a tudományban való jártasságot alapul venni. A Helytartótanács ezt nem fogadta el elégséges indoknak a változtatáshoz.

A következőképpen érveltek:

1. A *stipendium*ot nem arra alapították, hogy „*csak szegény atyáknak gyermekei azokból ruháztassanak és élelmet kapjanak, hanem hogy azon ifjak, kik már iskolájukban a jövőbeli tökéletességről elegendő reménységet adnak, fel nevelésekben segédelmet nyerjenek*”, ezért a tudományban való elsőségnek kell a főcélnek lennie.
2. Nem minden alapítónak volt az a célja, hogy egyedül a szegény nemességre terjesszék ki, hanem a tudományban való jó előmenetelt tanúsítókra is. Példaként hozták, hogy boldogult felséges Mária Terézia a budai és a váci nevelő házakba még a *Cameraticusok* fiait is felvetette.
3. Az atyák szegénységét a helyzetükhöz kell mérni. Az ország nagyjai közül vannak olyanok is, akiknek szép birtokaik vannak, „*de mindazonáltal számosabb gyermekeikre, és nagyobb költségeikre nézve elégtelenek lehetnek*”.

39 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. XIX. kötet. 1800.III.10. No.78. 28–29.

Így „*illy ország nagyjai is a szegények közé sorolhatók*”, ezeknek a fiai tehát mások sérelme nélkül a *stipendium*ban részesülhetnek.

4. Tanításban való elsőség úgy és ott nem szükséges, „*ahol a stipendiumra bjelentő hatalom a Fundator mellett vagy*”. Ilyen esetekben elégséges, ha a tanuló ifjút az első osztályba felveszik.

5. A királyi *stipendium*ok esetében a Helytartótanács arra törekszik, hogy bizonyos cikkelyekhez ragaszkodva minél teljesebben ossza szét azokat. Minden évben, az ifjak iskolai végzései következtében, 30 hely üresedik meg a *stipendium*ban, és erre majdnem 400-an szoktak jelentkezni. Ilyen nagy szám mellett lehetetlen más szabály, mint a tanulásban való elsőbbség szerint eljárni.

Komárom vármegye megítélése szerint összességében hiányos volt az ifjúságnak a nevelése. 1792-ben különösen alkalmasnak tűnt az idő a fellépésre, mivel az „*iskolák dolgában*” országos deputáció munkálkodott. Elhatározták, hogy Öhercegségéhez, az ország nádorispánjához fordulnak, hogy hathatós közbenjárásával „*legalább egy legalkalmasabb szerzettnek, kire aztán az iskolák tanítása, és ifjúságnak nevelése biztassák, vissza állítást meg szerezze*”.⁴⁰

A gazdaság hanyatlása, a papírpénz romlása az 1810-es években természetesen súlyosan érintette a királyi tanulói ösztöndíjat is. Az 1812/1813. iskolai évben csak úgy lett volna lehetséges újabb tanulókat ösztöndíjjal jutalmazni, ha már az odaitélt *stipendium*okat csökkentették volna. Ezért a jelzett iskolai évben újabb tanulónak nem ítélték ösztöndíjat, de akik már korábban elnyerték, azoknak továbbra is folyósították. Határoztak arról is, hogy az eljövendőben csak annyian fognak részesülni a támogatásban, amennyit az alapítvány pénzügyi helyzete lehetővé tesz.⁴¹

Nemzeti értékek gyarapítása

A vármegye részt vett a nemzeti értékek megóvásában, gyűjtésében, gyarapításában. 1802-ben Széchényi Ferenc alapította meg, I. Ferenc császár hozzájárulásával a Magyar Nemzeti Múzeumot. Alapját Széchényi Ferenc Magyarországra vonatkozó gazdag nagycenki gyűjteménye képezte. Az 1807-es országgyűlés közadakozásra szólította fel az ország lakosait. Ebben nem jártak élen az arisztokraták, hiszen 1831-ig a 231 donátorból csupán

40 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. XIV. kötet. 1792.XI.12. No.808. 558–560.

41 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. XXX. kötet. 1813.III.20. No.817. 205.

29 volt arisztokrata. Közéjük tartozott azonban a tatai Esterházy család is, a tatai uradalom 1815-ben 1347 forint 47 krajcárt ajánlott fel.⁴²

A múzeum ügyét a nádor is felkarolta. Értesítette a vármegyét, hogy a galíciai Przemysl kerület kapitánya, Kriebel azt tervezi, hogy Magyarország történelméről kiadja a Magyar Nemzeti Múzeum bővítésére és gazdagítására. A nádor azt kérte, hogy ha a történelmi emlékeiről szolgáló „régiségek, történelmi emlékek jegyzései, vagy akár melly néven nevezendő monumentumok találtak”, azokat a megyebeli tudósok egyetértésével gyűjtsék össze, szedjék lajstromba, és a nádornak küldjék el. Azok pedig, akik erre a könyvre előjegyeztetni kívánnak, a megfelelő összeget az adószedői hivatalnál helyezték el.

A levél hatására a járási főszolgabírókat bízták meg, hogy a járásban „lakozó tudósokat, vagy egyéb tapasztalású személyeket” keressék fel, egyetértésükkel és segítségükkel a vármegye „környékében találtak régi omladványokat, emlékeztető darabokat, vagy monumentumokat, hajdani várakat, várásokat és kinyomozható nevezetes helyeket, úgy azoknak történelméről feljegyeztessék” és iktassák lajstromba. A vármegye összeállította az előfizetők jegyzékét is.⁴³ A vármegye – szükség esetén – a nemzet becsületét károsító személyekkel szemben is fellépett. 1814-ben jelentették a Tekintetes Rendeknek, hogy a Tata mezővárosában lakozó nyugalmazott kapitány, „félre tévén azon becsületet, mellyel Dicső Magyar Nemzetnek és Hazának tartozik”, kávéházakban és más közhelyeken a haza és a nemzet ellen „illetlen kifejezésekkel élni bátorodik”. Az ilyen gondatlan beszédeket „hallgatással el mellőzni nem lehet”, ezért Pázmándy Dénes főszolgabírót felszólították, hogy hivatalos vizsgálatot indítson.⁴⁴

Közbiztonság és erkölcs

Olykor szükség volt arra is, hogy vármegyei szinten intézkedjenek a közbiztonság megerősítéséről. Komárom városának tanácsa jelentette, hogy a városban számos tolvajlások történtek és történnek. Megítélésük szerint ennek eredete nagyobb részben az, hogy „sok erkölcstelen bizonyos élet módja nélkül való minden Dévajságra hajló gaz emberek szúrták bé meggyéjükbe magukat”. Kérték a vármegyét, hogy a curális házak lakóira intézkedéseket tegyen. Elrendelték tehát, hogy azokba minden nemű

42 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. XXXII. kötet. 1815.III.21. No.249. 63–64.

43 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. XXXII. kötet. 1815.IX.25. No.2377. 648–649.

44 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. XXXI. kötet. 1814.II.10. No. 557. 144.

jövevényeket ne fogadjanak be. Nedeczky Gáspár csallóközi járásbeli főszolgabíró fel szólították, hogy a komáromi *curialis* házakat birtokosaik csak olyan zselléreknek és árendásoknak adják ki, „*mint a jó erkölcsről magaviseeléséről ösméretes*”, időről időre vizsgálják meg őket, és a „*tapasztalandó legkisebb gonosz lelkűségről*” jelentést tegyenek.⁴⁵

A vármegye határozottan fellépett az erkölcstelen életmód és magaviselet ellen is. A csallóközi és udvardi járásokban határozatot hoztak és hajtottak végre „*a kocsmákon gyakorlott részegeskedések, a fonyó és leány néző házak – éjjeli kóborlások, és egyéb erkölcstelenségek*” megszüntetésére. A hozott intézkedések megtették hatásukat. Más járásokban azonban ekkor még nem volt ilyen kedvező a helyzet. A gesztesi járás főszolgabírója Szabó Ferenc, Szendi és Szőke nevezetű legényeket jelentette fel fajtalan életmódjuk miatt, a tatai járás főszolgabírója pedig arról tudósított, hogy Tóvároson a német mesterlegények, Naszályon a parasztfiúság egész éjjel korhelykednek, és számtalan erkölcstelenséget követnek el. Tóvároson bizonyos Varga Tamás volt ennek legfőbb irányítója. Azt azonban nem tudták kinyomozni, hogy Naszályon kik a fő vétkesek. Az is kiderült, hogy az „*estvéli nyugalomra*” a harangozók nem akarják a harangot megvonni, arra hivatkozva, hogy ez nem szolgálatbeli kötelességük. A gesztesi főszolgabírónak meghagyták, hogy Szőke és Szabó Ferenc legényeket törvényszék elé állítsák, Huszár főszolgabíró pedig a naszályi vétkesek a helyi bíró elé idézze. Ezzel együtt a tatai földesuraságnak azt ajánlották, hogy a tóvárosi és naszályi erkölcsteleneket büntesse meg, és tegyen intézkedéseket a kihágások megsabotolására. Minden helységben, az illető földesurak egyetértésével, „*az estvéli nyugalomra jelet adó*” harangozást szervezzék meg, a harangozók fizetésének és adójának rendezésével. A határozatokat a komáromi *curialis* kocsmákra is kiterjesztették. Csejtey István főszolgabíró feladata volt a *curialis* kocsmákban tapasztalható erkölcstelenségek vizsgálata. Az éjjeli harangozás után pedig a vármegye *comissarius*ának feladata volt, katonákkal együtt, a kocsmák ellenőrzése.⁴⁶

A káromkodás is a súlyosabb vétkek közé tartozott. Jó példa erre Molnár Péter és Irinyi Bálint katonák esete, akik ezért az ezredüktől büntetésben részesültek. A vármegye az ítéletet túl enyhének találta, így súlyosbításért fellebbezett a Haditanácshoz. Közbenjárásuk sikertelen volt, mert az ezred

45 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. XXIX. kötet. 1812.III.5. No.234. 84–85.

46 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. XIX. kötet. 1800.IV.22. No.257. 74–75.

meghozott ítéletét nem lehetett megváltoztatni.⁴⁷

Olyan példát is ismerünk, hogy a katonaságtól szabadságolt ifjú korábbi visszatérését követelte viselkedése miatt a helyi közösség. A mocsai bírák katonának állították Török Gergelyt. Török János özvegye, „Kiss Örszébet” fia ügyében pert indított, hogy nemességét bizonyítsa, és így a katonaságtól megszabadítsa. Milkovits Lajos főszolgabíró jelentette, hogy Török Gergely eddig nemesnek „nem esmértetett”, és mindenkor csavargó, részeges, káromkodó és erkölcstelen ember volt. Miután szabadságra bocsátották, a mocsai bírákhoz érkezett levelekben könyörögtek, „*hogy mivel folytatott garázdálkodása miatt gyilkosságától, vagy falujok felgyújtásától méltán félhetnek, mentül elébb való vissza hívattatása eszközöltessék*”. A vármegye az előző évben, 1799. december 19-én kérelmezte katonasága alól való mentesítését, de Török Gergely mindezek után a pártfogást nem érdemli meg, és kívánatos lenne, hogy szabadságát megrövidítsék, és minél előbb visszahívják állomáshelyére.⁴⁸

A vármegye fellépett a prostitúció ellen is. „*A buja és feslett életű*” személyeket, Tóth Juliannát, Halász Rebekát és Bab Erzsébetet például, Ghyczy Rafael főszolgabíró szerint csak Kamocsán jelentettek fel. A többi járásban ilyen vétkezőket nem találtak. Felszólították Ghyczy Rafaelt, hogy a nevezett fajtalan életű személyek ellen további vizsgálatot tartson, ha azok nemtelenek vagy birtok és állandó lakás nélkül valók, a vármegye tömlöcébe hozassa őket. Abban az esetben, ha ott lakó nemes emberek gyermekei volnának, a tapasztalt „*környülállásokat*” jelentse be. Több alkalommal is kaptak arról értesítést, hogy Komárom városában a kúriákon sok ilyen buja életű személy tartózkodik. Ezért Aranyossy bíró urat felszólították, hogy tartson komoly vizsgálatot, és az ilyen személyeket hozassa a vármegye tömlöcébe. A többi járásbeli főszolgabírónak továbbra is kötelessége volt, hogy felkutassa azokat a helyeket, ahol rossz életű asszonyok tartózkodnak.⁴⁹

Reprezentáció

Az országos reprezentációs szervezetekhez is hozzájárult a vármegye. Megyebeli ifjakat ajánlott például a Nemesi Testországba. Ezen az ajánló táblázaton feltüntették a jelölt magasságát, nyelvtudását és egyéb tulajdon-

47 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. XXVI. kötet. 1809.I.11. No.8. 4.

48 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. XIX. kötet. 1800.IV.22. No.331. 94.

49 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. XXXVII. kötet. 1820.I.17. No.23. 20–21.

ságait.⁵⁰ 1822-ben a Nemesi Testőrségbe ajánlották Simonyi Juliust. Az Udvari Kancellária hiányolta, hogy testmagasságának mértékét nem adták meg, „és az nekik adandó segedelem pénznek mennyiségét [...] megküldeni elmulasztatott”. Ghyczy Rafael főszolgabíró kötelessége volt, hogy Simonyi Julius édesanyjának nyilatkozatát minden haladék nélkül kikérje. A segedelem pénzről való tárgyalást a következő közgyűlésre halasztották, „nehogy a felesleg való kívánt segedelem pénz miatt a szegényebb sorsú nemes ifjak a Test-Őrző seregbe való belépéstől egészen el zárattassanak”.⁵¹

Az országos jelentőségű reprezentációs eseményekben a vármegye is igyekezett részt vállalni, de ez csak korlátozott mértékben valósult meg. Teljesen más volt a helyzet, amikor mindez közvetlenül a vármegyét érintette. Jól érzékelteti ezt az 1800-as esztendő. Ekkor ugyanis nyilvánvalóvá vált, hogy Ő királyi hercegsége, az ország nádora „az Orosz Császári Herczeg Asszonyt magának el jegyezvén Budára le hozni fogja”. A különös tisztelet jeléül nemes bandériumot állítottak fel köszöntésére. Annak érdekében, hogy ez számossabb legyen, a megyebéli ifjak részvételére is számítottak, akik „Pesth vármegyében. Jóságot bírnak vagy a nélkül is meg jelenni kívánnak”, azok csatlakozhatnak a bandériumhoz. Ezzel a kéréssel Pest vármegye első alispánja is megkereste a Komárom vármegyebelieket. A vármegyében igen kevesen voltak, akik Pest vármegyében jóságot bírtak, és így a bandériumhoz ezen címmel csatlakozhattak volna, de a lehetőségről a Megyebeli Nemes Ifjúságot is értesítették.

Ugyanakkor megszervezték a nádorispán megyebeli fogadását. Tekintettel arra, hogy a nádor „Orosz Császári Herczeg Asszony Hitvesével most fogja első Budai útját tenni”, folyó hó 22-én Ácson hál. Ezért a vármegyétől azt kérték, hogy ekkor, Őhercegsége iránti tiszteletképpen, „üdvözlésére és az igazi szívbeli örömnök kinyilatkoztatására” különös követség fogadja őket. A küldöttség tagjai között ott volt az első alispán, a főjegyző, a táblabírák, a gesztesi járásbeli főszolgabíró és az esküdtek, hogy a rendelt napon Ácson megjelenve „hosszú életet, és minden boldogságot kívánnyanak.” Ő királyi hercegsége Ácsról tovább indulva máshol nem állt meg, csak a szőnyi és neszmélyi állomáson cseréltek lovat, de utasításban adták, hogy „mind addig, míg e Megyéből ki nem lépnek a tisztelet adása meg ne szűnnyön.”⁵²

50 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. XIX. kötet. 1800.III.10. No.81. 30.

51 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. XLI. kötet. 1822.II.16. No.90. 50–52.

52 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. XIX. kötet. 1800.I.14. No.36. 10–12.

Irodalom

KISS 2014

Kiss László: A védőhimplőoltás hatósági megszervezése Magyarországon a 19. század első felében – A megyék viszonyulása a közegészségügyi kérdések megoldásához a vakcináció tükrében. In: (Főszerk. Kapronczay Katalin): Orvostörténeti Közlemények 60. 109–125.

LÓSY-SCHMIDT 2005

Lósy-Schmidt Ede: Művelődéstörténeti vázlatok a magyar technika sok évszázados múltjából II. In: Ponticulus Hungaricus. IX. évf. 2005/5. <https://www.ponticulus.hu/rovatok/limes/losy-schmidt-2.html#gsc.tab=0> (utolsó elérés: 2024.IV.8.)

THEMEN DER KOMÁROMER BURGKOMITATSVERSAMMLUNGEN

Ferenc Rabár

Bei der Durchsicht der Protokolle der Komáromer Burgkomitatsversammlungen lassen sich vielfältige Themen finden. Neben aktuellen Themen gab es regelmäßig wiederkehrende Aufgaben und Themen, die sowohl das Funktionieren als auch das Alltagsleben des Burgkomitats beeinflussten. Dazu gehören Instandhaltung, Reparatur und Ausbau von Straßen, Straßensystemen, Bauarbeiten usw. und die Regulierung von Bauarbeiten unter dem Gesichtspunkt des Brandschutzes, die Gesundheitsfürsorge, einschließlich der Maßnahmen zur Epidemiebekämpfung, die Ersetzung von Arzneimitteln, die Kontrolle der Apotheken, die Instandhaltung der Lazarette, die Auswirkungen internationaler Konflikte auf das Land, die Probleme, die sich aus der Verlegung von Truppen ergeben, die Versorgung der Truppen, die Frage der militärischen Verpflichtungen, die Bildung, die Aufwertung der nationalen Werte, die öffentliche Sicherheit und die Moral, die Repräsentation.

In der vorliegenden Studie werden diese Themen und die vom Burgkomitat zu lösenden Aufgaben anhand von Primärquellen und den Protokollen der Burgkomitatsversammlungen, die das tägliche Leben durchdringen, anschaulich dargestellt.

Stichworte: *Burgkomitat Komárom, Burgkomitatsversammlung, Infrastruktur, Gesundheitswesen, Bildung, Militär, nationale Werte, öffentliche Sicherheit, Repräsentation*

KOMÁROM VÁRMEGYE KÖVETEI A REFORMORSZÁGGYŰLÉSEK ELSŐ SZAKASZÁBAN (1832–1840)

Bognár Péter

A munka keretei és céljai

A reformkor újkori történelmünk egyik legfontosabb fordulópontjának tekinthető. A liberális ellenzék által képviselve ebben az időszakban gyökeretkaptak azok a polgári eszmék, melyek napjaink modern társadalmát is sok tekintetben meghatározzák. A reformkor kezdetét Barta István kutatási eredményei¹ révén az „operátumok”² megyei megvitatásához szokás kötni, ennek fényében kortárs történéseink az 1832 és 1836 között lezajlott pozsonyi diétát tekintik az első reformországgyűlésnek. A reformországgyűlések közé soroljuk, továbbá a következő három, vagyis 1839–1840-es, az 1843–1844-es és az 1847–1848-as diétát is. Jelen munka ezek közül az első kettőt vizsgálja, ennek oka az, hogy az 1843–1844-es diéta cezúrának tekinthető Komárom vármegye politikai életében. Az első két országgyűlésen idősebb Pázmándy Dénes és Ghyczy Rafael képviselte követként a vármegyét, 1843-ban azonban az új politikai generáció lépett előtérbe. Ekkor két fiatalabb, emiatt lényegében a liberális eszméken nevelkedett politikus, Ghyczy Kálmán és Pázmándy Dénes kapott követi megbízatást.

Írásomban arra vállalkoztam tehát, hogy a reformkori országgyűlések első szakaszát vizsgálva elhelyezzem Komárom vármegyét a korszak politikai palettáján. Célomnak elsősorban annak meghatározását tekintettem, hogy a vármegye nemesi közössége, illetve országgyűlési követei milyen irányelvek szerint politizáltak. Elsősorban arra voltam kíváncsi, hogy a liberális eszmék mennyire gyökeretkaptak meg Komárom vármegyében,

1 BARTA 1963, 336–340.

2 Az 1791. évi LXVII. törvénycikk rendelkezett kilenc országos bizottság létrehozásáról, melyek feladata törvényjavaslatok kidolgozása volt az egyes témacsoportok szerint. A kilenc bizottság a közpolitikai intézményrendszerrel, az adókkal, az úrbéri ügyekkel, a kereskedelemmel és gazdasággal, az igazságszolgáltatással, az oktatással, az egyházi ügyekkel, az ország kéréseivel és sérelmeivel, illetve a bányá- és pénzügyi kérdésekkel foglalkozott. A kortársak ezeket a kidolgozott javaslatokat nevezték operátumoknak.

a vármegye mennyiben tartozott a formálódó reformellenzék táborába, mennyiben volt inkább a hagyományos rendi ellenzéki felfogás képviselője, vagy mennyiben érvényesültek a kormánypárti politika irányelvei.

Az országgyűlése és a vármegye

A korszak országgyűlései kétkamarás országgyűlések voltak, ahol az ország politikai jogokkal bíró rendjei képviseltették magukat. A felső táblán minden főpap és főnemes (herceg, gróf, báró) személyesen megjelenhetett, és hivataluknál fogva részt vettek az üléseken az ország valamennyi megyéjének főispánjai, egyes főméltóságok viselői, Fiume és a Tengermellék kormányzója, valamint Horvátország egy követe. Az alsó táblán a különböző kiváltságokkal rendelkező csoportok követek révén képviseltették magukat. Ezek közül a köznemesség létszáma volt a legnagyobb, akik a vármegyékben választották követeiket. 49 megye 2–2 követet küldött az alsó táblára. Ugyannyi követet állított Horvátország és a kollektív nemesi jogokkal rendelkező 4 kiváltságos kerület (a turopoljei, a jászkun, a hajdú, és a Fiume körüli tengermelléki kerületek) és a szabad királyi városok is. A katolikus egyház köréből a káptalanok és a püspöki kiváltságokkal rendelkező apát által vezetett vagy királyi adományként kapott birtokkal rendelkező szerzetesi konventek 1–1 követet küldhettek.

Egy vármegye két követének együttesen volt egy szavazata, mellyel a megyét képviselték. Amennyiben egy kérdésben egymás ellen szavaztak, a megye szavazatát érvénytelennek tekintették. Ez azonban viszonylag ritkán fordult elő, ha mégis megtörtént, az rendszerint feszültséghez vezetett a követküldők és a követek, illetve a két követ között.³

Ugyanígy Horvátország és a kiváltságos kerületek 2–2 követe is egy szavazattal rendelkezett, azonban az egyházi rend és a szabad királyi városok összes követe együttesen rendelkezett 1–1 szavazattal.⁴ Mindenképp elmondható tehát, hogy az alsó tábla legnagyobb súllyal rendelkező résztvevői a vármegyei követek voltak.

A vármegye a diétát megelőzően utasítást fogalmazott meg küldöttei számára, melyben meghatározták, hogy az egyes kérdésekben milyen álláspontot képviseljenek a viták során. A követeknek ezen felül feladatuk volt a vármegye folyamatos tájékoztatása a diéta fejleményeiről, a megye

³ DOBSZAY 2019, 142–143.

⁴ DOBSZAY 2019, 221–223.

pedig rendszeresen küldött pótlólagos követutasításokat a jelentések fényében.⁵

A követek által képviselt álláspontokat alapvetően a megye utasításai határozták meg, a követeknek azonban mégis volt némi mozgásterük, hogy saját véleményüket képviseljék. A követek általában részt vettek az országgyűlést megelőzően készített anyautasítások szövegezésében, és lehetőségük volt befolyásolni a diéta alatt készített pótlólagos utasításokat is, elsősorban olyan módon, hogy jelentéseikben az általuk helyesnek ítélt felvetéseket hangsúlyozták. Erre annál is inkább megvolt a lehetőségük, mivel a megyei közösség köztisztviselőiben álló, megbecsült tagjai voltak, tehát könnyen tudtak hatást gyakorolni küldőikre. Ennél is fontosabb volt azonban, hogy lehetőségük nyílt önállóan dönteni azokban a kérdésekben, melyeket az utasítások nem szabályoztak, illetve amelyekkel kapcsolatban nem fogalmaztak eléggé egyértelműen.⁶ Látni fogjuk, hogy ezzel az eszközzel Komárom vármegye követei is több alkalommal éltek.

Az országgyűlésen két üléstípus működött: a kerületi ülések és az országos ülések. A kerületi ülés eredetileg a megyei követek tanácskozási formája volt; az ország négy kerületének megyei követei általában külön-külön tartottak ilyen üléseket. A tárgyalt korszakban azonban már együtt ülésezett a négy kerület, mely üléseken az alsótábla minden tagja részt vehetett, de alapvetően továbbra is a megyei követek határozták meg annak menetét. Korábban az üléseket egy követ szállásán, később a megyeházán, 1833-tól pedig az alsótábla üléstermében tartották meg. A kerületi ülés így csupán annyiban különbözött az országos ülésektől, hogy azokon nem jelent meg a Királyi Tábla, az ülést sem a királyi személynök, a *personalis* vezette, hanem a megyei követek maguk. A Királyi Tábla, tehát az udvar képviselőinek hiánya lehetővé tette, hogy a rendek egyeztessenek, közelítsék egymáshoz álláspontjukat, így egységesen léphessenek fel az országos üléseken, ahol már az udvar is fontos szereplőként lépett fel. A kerületi ülések lényegében félhivatalos jelleggel működtek, nem számítottak az országgyűlés hivatalos ülései közé, azonban a követek közötti legfontosabb viták itt zajlottak le, és az itt megszületett javaslatok alapján tárgyaltak az országos üléseken.⁷

A diéta hivatalos üléseinek az országos ülések számítottak. Ezeket rendszerint külön teremben tartotta az alsó- és a felsőtábla, bár egyes ceremóniális

5 DOBSZAY 2019, 49–58.

6 MELKOVICS 2013, 50–51.

7 DOBSZAY 2019, 197–199.

események alkalmával együttes ülésre is sor került. Az alsótábla országos üléseinek tárgyalásai általában a kerületi üléseken megfogalmazott javaslatok alapján zajlottak. Az itt megszületett határozatot megküldték a felsőtáblának, mely az országos ülésen történő tárgyalás után elfogadta, vagy a kifogásolt részeket megjelölve, az ezzel kapcsolatos véleménnyel ellátva visszaküldte azt.⁸ Amennyiben a szöveget a felsőtábla elfogadta, megküldték az uralkodónak, aki szintén elfogadhatta vagy visszaküldhette azt. Sem a felsőtáblát, sem az uralkodót nem korlátozták azonban a törvények abban, hogy a törvényjavaslatokat hányszor küldhették vissza, az alsótábla törekvéseinek így igen könnyen gátat tudtak vetni.⁹

Komárom vármegye követei

Komárom vármegye legnagyobb politikai befolyással rendelkező családjai a korszakban a Ghyczy és a Pázmándy családok voltak. A katolikus Ghyczy család birtokközpontja a vármegye gesztesi járásában fekvő Kisigmádon, illetve a hozzátartozó Szentmihály-pusztán helyezkedett el, de a családnak birtokai voltak a Csallóközben is, Érseklél és Aranyos településeken, illetve Ontopa és Gadóc pusztákon. Fentiek mellett Komárom városában is birtokolt a család egy 3 nemesi telken fekvő házat, melyhez telki szántóföld is tartozott.¹⁰ A Ghyczyek régóta a vármegye politikai életének megkerülhetetlen szereplői voltak, a család tagjai gyakran töltötték be a legfontosabb megyei tisztségeket.

A református Pázmándy család birtokközpontja, illetve kúriája szintén a vármegye gesztesi járásában, Kömlődön feküdt, de birtokaik voltak a Fejér vármegyei Baracska, Felcsút és Ráckeresztúr településeken is.¹¹ A család az 1800-as években vált a vármegyei politikai elit részévé. 1810-ben Pázmándy Pál elérte, hogy a főispán jelölje őt a másodalispáni tisztségre, amely korábban protestánsok számára elképzelhetetlen volt a megyében. Miután a választást megnyerte, megkezdődött a Pázmándyak felfelé ívelő politikai karrierje.¹² 1828-ban Pázmándy Dénest már az első alispáni hivatalra választották meg. Korszakunkban a vármegye két legbefolyásosabb családja megosztotta

⁸ DOBSZAY 2019, 202–203.

⁹ DOBSZAY 2019, 206–207.

¹⁰ SZIGETI 2012, 23.

¹¹ PÁLMÁNY 2011, 1074.

¹² SZIGETI 2012, 21.

egymás között a vezető tisztségeket. 1823-tól kezdve a vármegye három legfontosabb hivatalából (első alispán, másodalispán, főjegyző) egyet mindig a Pázmándy, egyet pedig a Ghyczy család valamely tagja töltött be. 1825-től a két országgyűlési követet is a két család egy-egy tagja adta,¹³ így az 1832–1836-os és az 1839–1840-es pozsonyi országgyűlésekre Komárom vármegye Pázmándy Dénest és Ghyczy Rafaelt delegálta követként.

Szomori és somodori Pázmándy Dénes a vármegye első alispánja volt. Korábban már az 1825–1827-es és az 1830-as országgyűlésen is képviselte Komárom vármegye nemességét. A rendszeres bizottsági munkálatok országos vizsgálatából a tanulmányi albizottság tagjaként vette ki a részét. Az országgyűlések folyamán, a különböző tárgyalásokon aktívan vett részt, rendszeresen szónokolt. Jogi ügyekben való jártasságának köszönhetően kitűnt a követek közül. A kialakuló liberális reformellenzék tagjai ismerték és értékelték, de a hagyományos rendi ellenzék is elismerte tehetségét. A kormányzat is számontartotta, és befolyása miatt követi működését veszélyesnek ítélte. Egy 1830-ban kelt titkosrendőri jelentés arról számol be, hogy a „királyi párt” mint „*HTT tanácsost [azaz helytartótanácsi tanácsost] alkalmazná, hogy ily módon eltávolíthassa az o[rszág]gy[ülés]ről*”. Egy az 1839–1840-es országgyűléssel kapcsolatban írt titkosrendőri dokumentum pedig a következőképp jellemzi őt: „*Sokoldalúan és alaposan képzett, különösen mint jogász, egyszerű, de logikus előadásmódja van, tiszta ítélőképessége, a magyar diplomáciában nagyon járatos, és bár beteges mégis nyájas és a v[ár]m[egyé]ben nagy a hívei tábora és befolyása.*” Ugyanez a jelentés beszámol az 1832–1836-os országgyűlésen való tevékenységéről is: „*Az egyik leghevesebb ellenzékinek mutatta magát, különösen amikor az utolsó időszakban fel kellett adnia a reményt, hogy alnádor legyen, egyike volt a fő előidézőjének, hogy a vallásügyek tárgyalásra kerültek, és egyik fő előmozdítója az ebben a tárgyban történt üzemeknek és cselszövéseknek.*”¹⁴ Kossuth Lajos a diéta elején az ellenzéki politika egyik vezéregyéniségének látta Pázmándyt, aki alkalmas lehet arra, hogy az ellenzék vezetői között szerepeljen. Az Országgyűlési Tudósítások első levelében a következőképpen fogalmazott ezzel kapcsolatban: „*A méltán magasztalt Nagy Pált minden politicus nagy tisztelettel fogadja, Pázmándytól sokat vár a közönség, nem kevesebbet Somsitstól, Pronaytól, Borsitzkitól, ezek az eddig ki jelelt vezérek.*”¹⁵

13 SZIGETI 2000, 86–88.

14 PÁLMÁNY 2011, 1074.

15 ORSZÁGGYŰLÉSI TUDÓSÍTÁSOK 1948, 16.

Komárom vármegye másik követe giczi, assa- és ablanczkürthi Ghyczy Rafael másodalispán volt. Korábban, az 1830-as országgyűlésen már ő is képviselte a vármegyét. Kevésbé aktívan vett részt az üléseken, kevesebb felszólalás köthető a nevéhez, a fontosabb tárgyakban jellemzően követtársa nyilatkozott. Az 1839–1840-es országgyűlés alkalmával készült titkosrendőri jelentés a következő jellemzést adja róla: „*bár sem feltűnő tud[ományos] képzettsége, sem jó előadásmódja nincs, jó, csendes és kedélyes jelleme miatt szeretik a v[ár]m[egyé]ben, ott tábora is és befolyása is van, azonban túl kevés energiája ahhoz, hogy az ottani teljhatalmú I. alispán, Pázmándy akarata ellen tegyen. Az 1832/36. o[rszág]gy[űlés]en elég mérsékelten viselkedett, azonban befolyás nélkül maradt, mert követtársával, Pázmándyval szemben túl alárendelten viselkedett.*”¹⁶ Ez a jellemzés azt sugallja, mintha követtársa elnyomta volna Ghyczyt. Kétségtelen, hogy Pázmándy Dénes volt a domináns fél kettejük közül, aki jóval nagyobb befolyással bírt az országgyűlésen, kettejük közötti konfliktusokról, véleménykülönbségekről azonban nincs tudomásunk.

Az 1832–1836-os országgyűlés összehívása

Amikor I. Ferenc király¹⁷ 1825-ben összehívta az országgyűlést, már 13 éve nem tartottak diétát a Magyar Királyságban. Az 1815-ös országgyűlés elmaradását követő időszak nyílt abszolútizmusa megterhelte az udvar és a rendek viszonyát. 1825-ben azonban – elsősorban az adómegajánlás szükségessége miatt – az országgyűlés összehívása elkerülhetetlenné vált az uralkodó számára, ezért az udvar a feszültség enyhítése érdekében igyekezett különböző gesztusokat tenni a rendek felé.¹⁸ Ezt a célt szolgálta az 1791-es Rendszeres Munkálatok ismételt napirendre tűzése is, amely során a kilenc bizottság által készített *operátumok* – törvényjavaslatok – kerülhettek előtérbe, melyek tárgyalására 1791-et követően nem került sor. Az udvar tehát az 1825–1827-es országgyűlésen kezdeményezte az *operátumok* megtárgyalását, minthogy ezek azonban három évtized alatt több szempontból elavultak, az országgyűlés úgy határozott, hogy a Rendszeres Munkálatokat felújítják, ennek megfelelően egy új bizottság tárgyalta újra az

16 PÁLMÁNY 2011, 930.

17 Habsburg Ferenc József Károly, I. Ferenc néven magyar király (1792–1835), II. Ferenc néven német-római császár (1792–1806), I. Ferenc néven osztrák császár (1804–1835).

18 DOBSZAY 2019, 407–408.

ügyeket, mely kilenc albizottságból állt.¹⁹ Az úgynevezett „rendszeres bizottsági munkálatok” 1828-ban kezdődtek meg és 1830-ra fejeződtek be, ekkor az elkészült javaslatokat kinyomtatták és eljuttatták a vármegyékhez, hogy azok is megtárgyalhassák és elkészíthessék ezek alapján a követutasításukat. Az elkészült javaslatok alapvetően konzervatív alapon álltak, sok esetben még az 1791-es javaslatokhoz képest is. A Wesselényi Miklós vezette liberális körök azonban az *operátumok* megyei tárgyalását tudatosan használták fel arra, hogy reformtörekvéseiket tematizálják. Sikerral jártak: a reformértékű javaslatok megjelentek az országgyűlési követek utasításaiban, így témái lettek a diétának.²⁰ Ezzel magyarországi viszonylatban egy új politikai pólus jelent meg, a következő időszakot meghatározó, liberális szellemű polgári reformot követelő reformellenzék, mely az *operátumok* megyei megvitatása és az 1832–1836-os országgyűlés során formálódott jelentős politikai tényezővé.

Az eredetileg 1831-re kitűzött országgyűlést azonban az országban tomboló kolerajárványra hivatkozva elhalasztották. Ezt a vármegyék jelentős része sérelemként élte meg. 1831 telén Komárom vármegye is feliratban kérte az uralkodót, hogy a diétát minél előbb hívja össze. A felirat szerint az országgyűlés megtartását még inkább szükségessé tenné az ország kritikus helyzete. Ugyanitt megjegyezték azt is, hogy az *operátumok* szövegét a vármegye már megvizsgálta, és követeinek ez alapján már kiadta az utasítást.²¹ Az országgyűlést végül 1832 decemberére hívta össze az uralkodó, ami – rendkívül hosszú működést követően – 1836 májusában ért véget. A diéta legfőbb feladatának az *operátumok* tárgyalását tekintették.

Az *operátumok* Komárom vármegyében

Az *operátumok* tárgyalására Komárom vármegyében is sor került. Az országos bizottság munkálatainak vizsgálatára a vármegye bizottságot szervezett, amely véleményezte azt, és további javaslatokat fogalmazott meg. A vármegyei bizottság munkáját ezt követően a megye közgyűlése is megvitatatta, ennek során módosította és kiegészítette azt. Az így kialakított javaslatokból Ordódy Vince megyei főjegyző egy 140 oldalas dokumentumot szer-

19 KECSKEMÉTI 2008, 185–186.

20 GERGELY 1974, 37–38.

21 MNL KEVL IV.501. Jegyzőkönyvi fogalmazványok. 1831.XII.12. 343–344.

kesztett, amelyet nyomtatásban is megjelentetett a vármegye.²²

A vármegye leginkább azokra a kérdésekre fektetett hangsúlyt, amelyeket egységesen támogatott az ország nemesi közössége. A gazdasági ügyekben, az évszázados elvnek megfelelően, törekedtek annak megakadályozására, hogy a kormány az örökös tartományoknak kedvező és a magyar területek gazdaságára nézve káros kereskedelmi szabályokat hozzon.²³ Hasonlóan népszerű, széleskörben támogatott nézet volt a magyar nyelv ügyének felkarolása is, mely a nemesség körében a korszakban már alapvetés volt. Ezt számos intézkedéssel próbálták elősegíteni. A gimnáziumok legfőbb feladatául például a magyar és a latin nyelv oktatását határozták meg,²⁴ leszögezték, hogy a falusi és mezővárosi tanítók számára szükséges a község nyelvének és a magyar nyelvnek ismerete, és javasolták, hogy a papnövendékek közé csak olyan személyek nyerhessenek felvételt, akik tudnak magyarul, az „*idegeneket*” pedig minden egyházi tisztségből ki kívánták zárni.²⁵

A jobbágyok ügyével és a földesúrhoz való viszonyukkal – amely a liberális politika legfontosabb területe volt – kevés javaslat foglalkozott, és ezek sem törekedtek a fennálló állapotok gyökeres megváltoztatására. A dokumentum az úrbéri javaslatokról röviden szól (alig több, mint 3 oldalban közli az országos bizottság javaslataira tett megyei észrevételeket), és nem fogalmaz meg lényegi reformjavaslatot.²⁶

Sokkal inkább kidolgozott javaslatok készültek az oktatás tárgyában. A lakosság iskolázottságának növelése és az analfabetizmus visszaszorítása fontos pont a dokumentumban. Az ügyet leginkább azzal kívánták támogatni, hogy magasabb iskolai végzettséghez kötöttek különböző foglalkozásokat és pozíciókat. Így a kézműves mesterségek művelését is középfokú tanulmányokhoz kötötték volna, de a falusi bírói hivatalt is az írás, az olvasás és a számvetés ismeretétől tették volna eszerint függővé. Mindemellett felekezettől független gimnáziumok és főiskolák létrehozását javasolták, hogy így a nemzet minden tagja egyforma nevelést kaphasson. Ezekben az iskolákban minden bevett felekezet tarthatott volna hitoktatót, hogy „*a vallásbéli szabadság meg ne sértessen*”.²⁷

22 A dokumentum egy példányát az Országgyűlési Könyvtár őrzi, melyet az interneten is elérhetővé tett az intézmény. Jelen tanulmányban az internetes dokumentum oldalszámait alapján történő hivatkozások kerültek megjelölésre. OGYK KOMÁROM VÁRMEGYE ÉSZREVÉTELEI 1832

23 OGYK KOMÁROM VÁRMEGYE ÉSZREVÉTELEI 1832, 1.

24 OGYK KOMÁROM VÁRMEGYE ÉSZREVÉTELEI 1832, 25.

25 OGYK KOMÁROM VÁRMEGYE ÉSZREVÉTELEI 1832, 27.

26 OGYK KOMÁROM VÁRMEGYE ÉSZREVÉTELEI 1832, 17–20.

27 OGYK KOMÁROM VÁRMEGYE ÉSZREVÉTELEI 1832, 25.

A vallásszabadság elvének ilyen szép megfogalmazása mellett azonban különös álláspontra helyezkedett a vármegye a zsidókkal kapcsolatban. A zsidókat el kívánták tiltani a házaló kereskedéstől, illetve a bor- és pálinka-méréstől, amitől azt remélték, hogy a kézműves mesterségekben és a földművelésben keresnek majd boldogulást.²⁸ A javaslat egyszerre volt diszkriminatív, és fejezte ki a zsidóság társadalomba való betagozásának igényét is, amit az emancipáció előfutárának is tekinthetünk. Utóbbira utal az is, hogy a türelmi adó eltörlésére is javaslatot tett a megye.²⁹

A dokumentum utolsó oldalain közölték a vármegye országgyűlési követei számára kiadott követutasítást is, amely szintén a kereskedelmi ügyekre és a magyar nyelv terjesztésére, illetve bizonyos rendi sérelmek orvoslására helyezte a hangsúlyt a korábban megfogalmazott néhány mérsékelt reformjavaslattal szemben.³⁰

Az 1832–1836-os országgyűlés

Komárom vármegye az 1832. november 6-i közgyűlésén választotta meg országgyűlési követeit. Első követnek gróf Nádasdy Lipót főispán kizárólag Pázmándy Dénes első alispánt jelölte, míg a második követi pozícióra négy személyt jelölt: Kürthy Lajos volt alispánt, Ghyczy Rafael másodalispánt, Ordódy Vince főjegyzőt és Milkovics Antal főszolgabíró. A közgyűlés résztvevői végül Ghyczy Rafaelt választották meg a pozícióra. Ez azzal járt, hogy a megye mindkét alispánjának huzamosabb ideig a diéta színhelyén, Pozsonyban kellett tartózkodnia, így ez alkalommal döntöttek helyettesítésükről is. Az alispáni funkciókat Ordódy Vince főjegyző láthatta el a diéta ideje alatt. Azokban az alispáni hivatalhoz tartozó peres ügyekben pedig, amelyekben Ordódy – elsősorban rokoni kapcsolataiból adódó összeférhetlenség miatt – nem ítélezhetett, Szathmáry Dániel csallóközi főszolgabíró járhatott el alispánként.³¹

1832 decemberében Pozsony utcái és házai zsúfolásig teltek, amikor a diéta résztvevői megérkeztek a városba. A szereplők többsége valószínűleg nem sejtette, hogy egy történelmi korszakváltásnak lehet majd szemtanúja és alakítója. Egy részüknek azonban kifejezett szándéka volt, hogy a rendszer

28 OGYK KOMÁROM VÁRMEGYE ÉSZREVÉTELEI 1832, 66.

29 OGYK KOMÁROM VÁRMEGYE ÉSZREVÉTELEI 1832, 72.

30 OGYK KOMÁROM VÁRMEGYE ÉSZREVÉTELEI 1832, 125–132.

31 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. LII. kötet. 1832.XI.6. No.2513. 597–598.

alapjait érintő változásokat érjenek el. A liberális eszmék mentén gondolkodó ellenzék többséget ekkor ugyan még nem tudott alkotni, de tábora már elég népes volt a szervezett fellépéshez. A liberális tábor vezetőivé ezen az országgyűlésen a már nagy befolyással rendelkező Wesselényi Miklós báró, az irodalmi életből is ismert Kölcsey Ferenc, illetve az országos politikában újoncnak számító fiatal Deák Ferenc váltak. Arra nem számíthattak, hogy eszméik révén többséget szerezhetnek, de amennyiben javaslataikat össze tudták kapcsolni a hagyományos rendi ellenzék törekvéseivel, az alsótáblát egyes ügyekben megnyerhették maguknak.³² Ezt annál is inkább megtehetették, mivel a közös „ellenség” adott volt a kormányzat személyében. Ugyanakkor a rendszer alapjait érintő, a nemesi előjogok megszüntetésére irányuló törekvések támogatása elképzelhetetlen volt a hagyományos ellenzék részéről. Egyértelmű volt, hogy a reformok megvalósítása csak lépésről lépésre történhet, azonban 1832 decemberében elérkezettnek látták az időt az első lépések megtételéhez.

Az országgyűlést a hagyományoknak megfelelően a sérelmeik megfogalmazásával kezdték a rendek, amit feliratban tártak az uralkodó elé. A sérelmek összegyűjtésére és a felirat szövegének előzetes megfogalmazására (melyet aztán a követek a kerületi ülésen megvitattak) bizottságot választottak, melynek Pázmándy Dénes is tagja lett.³³

Az operátumok sorrendje

A diéta kezdeti időszakának egyik legfőbb témája az *operátumok* tárgyalásának sorrendje volt. Az ellenzék – azon belül is leginkább a rendi sérelmi ellenzék – a kereskedelmi-közgazdasági kérdések tárgyalásával kívánta kezdeni a diétát, a királyi propozíciók azonban az úrbéri ügyek megtárgyalását javasolták, ezzel kívánták ugyanis elkerülni, hogy a rendek kezdeményező szerepe jussanak, és a diéta első szakaszában hangsúlyossá tegyék a sérelmi politikának teret biztosító vámügy kérdését. Az úrbéri ügy a kormányzat szándékai szerint a Mária Terézia-féle urbárium korszerűsítését foglalta volna magába. Az egyhónapos vitát a reformellenzék fellépése döntötte el, melynek tagjai az úrbéri ügyek oldalára álltak, hiszen a reformpolitika legfontosabb pontjai is az úrbéri viszonyokhoz kapcsolódtak; a jobbágyok birtokviszonyai és az úrbéri terhek kérdése válhatott ezzel az

32 ERDMANN 2014, 25–28.

33 ORSZÁGGYŰLÉSI TUDÓSÍTÁSOK 1948, 18.

országgyűlés témájává.³⁴ Komárom vármegye követutasításában azt írta elő a követek számára, hogy az *operátumok* egyes témáinak (például az úrbéri ügyek témájának) megtárgyalása után az adott egységre vonatkozó törvények egészét egyszerre, egy egységként terjessze fel az országgyűlés elé, „*mert a rendszeres munkák, alkotó rendszabás szerént (systematicice) kidolgozva lévén, úgy vannak össze szerkeztetve, hogy az egésznek megcsonkítása nélkül nem lehet azon munkáknak csak egy, vagy két részét törvénybe tenni.*”³⁵ Még az 1833. január 7-én kelt pótlólagos követutasításban is leszögezték, hogy ezt a megoldást tartják a legmegfelelőbbnek, a követek jelentése alapján azonban a vármegye közösségének be kellett látnia, hogy ez nem kivitelezhető. Ezért az új utasítás szerint, amennyiben a követek nem tudnák elérni a fenti célt, az úrbéri ügyek mellett kellett kiállniuk a vitában.³⁶ Pázmándy Dénes már az 1832. december 28-i kerületi ülésen is ennek megfelelően szólalt fel, mikor is azzal érvelt, hogy a kereskedelmi ügyek tárgyalása hosszú időt vehet igénybe, a szegény emberek sorsának javítása viszont rendkívül sürgető kérdés, amely nem tűr halasztást, ezért az úrbéri ügyet szükséges előre venni.³⁷

A magyar nyelv ügye

A diéta kezdeti időszakát még egy, a korábbi országgyűléseken is felmerülő, a rendi ellenzéki és a liberális körök számára is fontos tárgy határozta meg: a magyar nyelv ügye. A magyar nyelv latinnal szembeni pártolása az állami életben olyan téma volt, amelyet az ellenzéki politikai erők minden pólusa támogatott, vitát csupán az váltott ki, hogy milyen mértékű változtatásokra van szükség a folyamat ezen pontján. Pázmándy Dénes a diéta során többször is felszólalt az ügyben. Összességében kompromisszumos megoldásokat javasolt. Nem támogatta, hogy a királyhoz intézett felírásokat kizárólag magyar nyelven szerkesszék, ehelyett azt a javaslatot tette, hogy a továbbiakban az uralkodó a magyar és a latin nyelvű szövegek közül a magyar nyelvű felírást tekintse az eredetinek, illetve törvényesnek.³⁸ A főrendeknek küldött iratok esetében azonban már egyáltalán nem tartotta szükségesnek

34 DOBSZAY 2019, 425.; ERDMANN 2014, 29.

35 OGYK KOMÁROM VÁRMEGYE ÉSZREVÉTELEI 1832, 125.

36 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. LIII. kötet. 1833.I.7. No.119. 15.

37 ORSZÁGGYŰLÉSI TUDÓSÍTÁSOK 1948, 39.

38 ORSZÁGGYŰLÉSI TUDÓSÍTÁSOK 1948, 40.

a latin nyelv használatát.³⁹ Az országgyűlés utolsó szakaszában pedig amellett foglalt állást, hogy az országgyűlésen született törvényeket magyarul és latinul is megszerkesszék, azonban minden esetben a magyar változatot fogadják el törvényesnek. A követek többsége ellenben ekkor már egyáltalán nem tartotta szükségesnek a törvények latin nyelven való szerkesztését.⁴⁰

Az egyházi ügy

Ugyancsak a hagyományos ellenzéki tematikából táplálkozva jelent meg az országgyűlésen a protestánsok sérelmeinek problémaköre. Mindazonáltal a kérdéskört már nem csupán a sérelmi politika mentén határozták meg, hanem ezt meghaladva a vallásszabadság és a jogegyenlőség szempontjából közelítették meg.⁴¹ Komárom vármegye is ebben a szellemben fogalmazta meg az ebben a tárgyban 1833. július 7-én kelt pótlólagos követutasítását, melyben a protestáns felekezetek szabad vallásgyakorlását támogatva úgy fogalmaztak, *„a szabad polgári alkotmány a vallás szabad gyakorlása nélkül fenn nem állhat, és a tökéletes sebes léptekkel előre haladó jelenkor méltán megkívánná, hogy a honfiak a már törvényesen bé vett vallásaikat minden legkisebb gátoltatás nélkül szabadon gyakorolhassák”*.⁴² Még egy, az egyházi ügyekkel kapcsolatos, 1834. november 10-én kelt pótlólagos utasítását ismerjük a megyének, mely a tized fizetésére vonatkozik. A megye javaslata szerint a tized összegét a jövőben hadi ügyekre, a nemesi felkelést finanszírozó *„felkelési közpénztár”* céljaira szükséges fordítani. Megjegyzik azonban, hogy amennyiben ezt a tervet a követek nem tudják keresztülvinni, és így a tized összegét továbbra is a katolikus egyház kapja meg, amellel érveljenek, hogy a protestáns felekezetek tagjai ne legyenek kötelesek megfizetni azt.⁴³

Pázmándy Dénes az 1833. február 4-i kerületi ülésen egy egyházügyi vitában, az oktatás szempontját is beemelve, amellest foglalt állást, hogy a katolikusok tarthassanak protestáns nevelőt, illetve hogy a katolikus gyermekek járhassanak protestáns iskolába, és ugyanígy a protestáns gyermekek

39 ORSZÁGGYŰLÉSI TUDÓSÍTÁSOK 1948, 60–61.

40 ORSZÁGGYŰLÉSI TUDÓSÍTÁSOK 1961, 201.

41 DOBSZAY 2019, 426.

42 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. LIII. kötet. 1833.VII.1. No.1886. 315–316.

43 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. LIV. kötet. No.2756. 1834.XI.10. 474–475.

is tanulhassanak katolikus intézményben.⁴⁴

1833 júniusában a reverzálisok eltörlésének kérdésében is felszólalt. Kompromisszumos megoldást javasolt, miszerint a reverzálisokat a jövőre nézve szükséges eltörölni, azonban amely családokban ezek már kiadattak, azok maradjanak érvényben, a gyermekek pedig majd felnőttként szabadon áttérhessenek másik felekezethez. A felszólalás vitát gerjesztett, s bár egyesek támogatták, a legtöbb követ ellene foglalt állást. A tervezet elfogadhatatlan volt a reverzálisok rendszerét támogató, illetve az annak eltörlését kívánó politikusok számára is. Dubraviczky Simon, Pest-Pilis-Solt vármegye követe az ülésen megjegyezte, hogy *„minden közép útnak ez a sorsa, a princípiumot elveszti, a másik félt ki nem elégíti. – valami is semmi is, ad is nem is.”*⁴⁵ A közélet politikát mások is Pázmándy szemére vetették. Kossuth Lajos egy 1833. szeptember 1-jén kelt, Wesselényi Miklóshoz írt levelében úgy fogalmazott, hogy ennek a felfogásnak köszönhetően a Komárom vármegyei követ már nem tud az alsótáblán vezető szerepet betölteni: *„A RR. táblájának [azaz az alsótábla] nincs középpontja, nincs ember, ki körül egyesülnének az elágazó sugárok. Pázmándy sokat vesztett juste millieu [vagyis arany középút] szellemű javallataival, Nagyságod nincs itt,⁴⁶ s nincsenek azon kis összejöveledek is, melyek Nagysádnál voltak, több derék jeles férfiak haza mentek, Prónay, Kölcsey, Bóthy és mások.”*⁴⁷ Pázmándy ugyanakkor a későbbiek során is hasonlóan aktívan működött az országgyűlésen, és fontos feladatokat bízta rá. Kossuth számára azonban ekkor válhatott világossá, hogy Pázmándy Dénes nem lehet a liberális reformellenzék vezére, Komárom vármegye ugyanis nem képviselt egyértelműen liberális szellemű politikát.

Az örökváltság

Az országgyűlés legfontosabb tárgya az úrbéri ügyek megvitatása volt. A reformellenzék a szabadságjogok nem nemesekre való kiterjesztését, illetve a jobbágyok *„birtokbírhatási”* jogának⁴⁸ elismerését és az örökváltság engedélyezését kívánta elérni. Ezek a kezdeményezések ugyan nem szereztek meg a többség támogatását, de a reformjavaslatokat a liberális ellenzék egyér-

44 ORSZÁGGYŰLÉSI TUDÓSÍTÁSOK 1948, 148.

45 ORSZÁGGYŰLÉSI TUDÓSÍTÁSOK 1948, 497.

46 Wesselényi Miklós ekkor az erdélyi országgyűlésen tartózkodott.

47 KOSSUTH 1966, 405.

48 Vagyis, hogy a nem nemes származásúak is rendelkezhessenek földtulajdonnal.

telműen a politikai diskurzus legfőbb kérdései közé emelte, meghatározva ezzel a következő országgyűlések témáit is.⁴⁹ Ebben a kérdésben Komárom vármegye nemessége már a diéta kezdeti időszakában állást foglalt. Az év elején pótlólagos követutasítást fogalmaztak meg, melyben kijelentették, hogy a vármegye ellenzi, hogy a nemtelenek számára engedélyt adjanak a nemesi jószágok megszerzésére. Érvelésük szerint „*magyar hazánk alkotmányának sarkalatos és rendszeres fent állása /systhema constitutionis/ a nemteleneknek a nemesi jószágoknak szabad bírhatásából való ki zárásán, mint a haza alkotmányának kezdetétől fogva fent állott és szoros törvénné vált szokáson épülne*”. Az utasításban azt is a követek köteleességévé tették, hogy a téma felvétele, országgyűlésen való tárgyalása ellen is tiltakozzanak, ezzel kapcsolatban „*nyilvános ellen mondasokat nyilatkoztassák ki*”.⁵⁰

Több megye hasonló jellegű utasítással látta el követeit, akik azonban nem értettek egyet a „nemesi jószág” fogalmát illetően. Alapvetően két álláspont létezett. Az egyik szerint nemesi józágnak tekinthető minden földtulajdon, ebből következően a nemteleneknek nem lehet joguk semmilyen föld birtoklására. A másik álláspont szerint nemesi józágnak csupán azokat a földeket kell tekinteni, melyek után nem szükséges adót fizetni, így az adózás alapját képező jobbágyi telkek megváltására lehetősége nyílhat a jobbágyágnak. A kérdésről az 1833. április 27-i és 28-i kerületi ülésen vitáztak a követek. Komárom vármegye követei az utóbbi álláspontot oszthatták, ugyanis amikor a 28-i ülésen szavazásra bocsátották a kérdést, miszerint „*a jobbágy megveheti-e a maga telkét örökös sajátságképen?*”, a két követ igennel szavazott. Ennek ellenére az ügy elbukott. A javaslatot elutasító megyék csupán minimális többségbe kerültek, a kérdésre ugyanis 22 „igen” és 23 „nem” szavazat érkezett. Az eredmény azonban így is jól mutatta a közvélemény fogékonyságát az örökváltság ügyére. Kossuth Lajos is bizakodva írt az Országgyűlési Tudósítások 38. levelében, melyben a vitáról és a szavazásról tudósított: „*Kik az igenszónak ezen kérdésben baráti, vigasztalásokra szolgálhat, a közvéleménynek azon hatalmas előhaladása, hogy ez előtt kevés évekkkel, a tulajdoni jus kiterjesztésének baráti, csak nem gúnyai illettettek [...] most 22 megye adta reá voxát, ez mindenesetre tiszteletre méltó kisebb szám. Míg országos ülésre kerül a dolog: két, három megye nagy változást tehet, de ha nem tenne is, a jövődő kifejlésnek magva vetve van.*”⁵¹ Igazat kell adnunk

49 DOBSZAY 2019, 427.

50 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. LIII. kötet. 1833.II.4. No.608. 109.

51 ORSZÁGGYŰLÉSI TUDÓSÍTÁSOK 1948, 335–343.

Kossuthnak, az önkéntes örökváltság ügyét ugyanis már a soron következő diétán sikerre vitte a reformellenzék.

Komárom vármegye két követe tehát támogatta, hogy a jobbágyok jogi értelemben tulajdonként is megválthassák telküket, fontos azonban megvizsgálni azt a kérdést, hogy ez mennyiben tükrözhetette a megye álláspontját. Közvetett módon tudunk csupán következtetni, hiszen a konkrét kérdésben a követek nem kértek pótlólagos utasítást. Mint láthattuk a megye korábbi utasításában az ellen foglalt állást, hogy a „nemtelenek” bírhasanak „nemesi jószágot”. Azt is láthattuk, hogy a „nemesi jószág” fogalma a korszakban nem volt egyértelmű, de az országgyűlési követek jelentős része is úgy gondolta, az a jobbágytelekre is vonatkozik. Nem járhatunk távol a valóságtól, ha feltételezzük, hogy a Komárom vármegyei nemesség legalább egy része is így gondolkodott, és az utasítással a jobbágyok birtokszerzését kívánta meggátolni. Ez alapján a két követ inkább a liberális felfogás szerint értelmezte az utasítást, amellyel nem feltétlenül a megyei közvélemény egészét képviselték. Ez azonban nem ütött el a diéta gyakorlatától, a pontosan nem tisztázott fogalmak esetén a követeknek volt lehetőségük saját véleményük szerint szavazni. Az eset tehát többet árul el a két követ álláspontjáról, mint a megye közvéleményéről. Utóbbiról akkor tudhatnánk meg többet, ha az ügy a későbbiekben is napirenden marad, és így a megye pótlólagos utasításokban reagálhatott volna a követek szavazatára. A tulajdonként való megváltás kérdése azonban hamar elbukott, így erre nem volt szükség.

A jobbágyok tulajdonjogának elismerését tehát elvetette az országgyűlés, a követek többsége azonban támogatta a földesúri terhek örökös megváltásának engedélyezését. Az önkéntes örökváltság csonkított tervezete egészen az 1834. év végéig élvezte az alsótábla támogatását, ekkorra azonban a „kormánypárt” számos megyében elérte a követutasítások megváltoztatását, így az ügy elesett.⁵² Az örökváltság körüli vita csaknem két évig tartott, és egyértelműen a diéta egyik legfontosabb kérdésének tekinthető. Az örökváltság csonkított tervezete ugyan meghagyta volna a földesúr elvi tulajdonjogát, a terhek megváltásával azonban a föld *de facto* a jobbágy tulajdonává vált volna. Az alsótáblán sokáig többséget élvezett a kezdeményezés, azonban a főrendek rendre visszautasították a tervezetet egészen 1833 novemberéig. A kormányzat, érzékelve a veszélyt, ugyanez év nyarán megkezdte arra irányuló aknamunkáját, hogy az ellenzéki megyék megváltoztassák követutasításukat. A manipuláció és a lefizetés eszközét sem nélkülöző akció

52 KECSKEMÉTI 2008, 131–132.

számos alkalommal sikerrel járt, a megyék sorra vonták vissza utasításukat, így az ellenzéki többség 1834 telére elolvadt. Mindez feszültséghez vezetett a követek között is. Jól ismert Balogh János Bars vármegyei követ esete, aki az utasítás megváltoztatása miatt párbajra hívta, és ott meg is sebesítette követtársát, Majthényi Lászlót. A liberális táborra azonban Szatmár megye esete mérte a legnagyobb csapást. 1834 novemberében a kormányzat elérte, hogy Szatmár is elálljon az örökváltság ügyétől. A megváltozott utasítást Kölcsey Ferenc és követtársa Eötvös Mihály elveikre hivatkozva nem tudták vállalni, így lemondásra kényszerültek. A reformerek így elvesztették egyik nagyformátumú vezéralakjukat. A szatmári közgyűlés azonban további súlyos veszteségeket okozott számukra a későbbiekben, hiszen Wesselényi Miklóst is perbe fogták az itt elhangzott beszéde miatt, ahogy az ő szavait az országgyűlésen megismétlő Bars vármegyei követet, Balogh Jánost is.⁵³ A kormányzat lépése tehát eredményes volt, az 1834. december 10-i országos ülésen, az örökváltság ügyéről szóló utolsó szavazáson minimális többséggel (26 szavazat 22 ellenében) a megváltást ellenzők kerekedtek felül. Komárom vármegye azonban végig kitartott az örökváltság mellett, a megye követei a december 10-i szavazáson is támogatták a tervet.⁵⁴

Az úrbéri viszonyokra vonatkozó egyéb ügyek

Komárom vármegye követei számos újíto jellegű, a liberális szellemmel is összhangban álló – bár az örökváltság ügyénél kisebb léptékű – javaslatot támogattak, melyeknek témája leginkább a jobbágyság viszonyainak javítása volt.

A követek a jobbágytelki haszonvétel szabad eladásának és megvásárlásának engedélyezése mellett is letették voksukat a témában tartott szavazás során.⁵⁵ Pázmándy Dénes emellett felszólalásaiban szorgalmazta a testi fenytés alkalmazásának beszüntetését a jobbágyokon a robot elmulasztásával kapcsolatos kihágások esetében;⁵⁶ állást foglalt a boltnytás uradalmi jussként való kezelése ellen;⁵⁷ illetve ellenezte, hogy az úrbéri rendeleteket áthágo jobbágyot egy napra áristomba lehessen zárni, ugyanis „despotizmusra veze-

53 ERDMANN 2014, 30–34.

54 ORSZÁGGYŰLÉSI TUDÓSÍTÁSOK 1959, 52.

55 ORSZÁGGYŰLÉSI TUDÓSÍTÁSOK 1948, 142.

56 ORSZÁGGYŰLÉSI TUDÓSÍTÁSOK 1948, 331.

57 ORSZÁGGYŰLÉSI TUDÓSÍTÁSOK 1949, 72.

tőnek” tartotta, hogy valakit kihallgatás és bűnössége bizonyítása nélkül bebörtönözzenek. A kilenced megváltásának tárgyalásakor Pázmándy elutasította, hogy azt a jobbágytelek 1/9-ének kivágásával váltsák meg a jobbágyok, mivel ezt túl nagy tehernek tartotta. A megváltást pénzben vagy munkával képzelte el: 4 forint lefizetését vagy évi 12 nap ígás állattal történő robotmunka alkalmazását javasolta.⁵⁸

Pázmándy Dénes emellett támogatta, hogy a jobbágytelek haszonvételeit megvásárló nemesek kötelesek legyenek adót fizetni. Azzal érvelt, hogy az állami adó alapja a jobbágytelkek száma, ezért ellenkező esetben az állam bevételei csökkentek volna. A kérdéssel foglalkozó vita során leszögezte, hogy célja nem a nemesség megadóztatása: „*Senkinek sincs itt szándékában azt határozni, hogy a szegény nemes adózzék, hanem az a szándék hogy a ki jobbágy telket vészén, legyen az mágnás, nemes vagy nemtelen, a jobbágy telken fekvő adót megfizesse.*”⁵⁹ Fontos azonban megjegyezni, hogy ez a gyakorlat már a korábbiakban is érvényesült az ország számos megyéjében, így Komárom vármegyében is.⁶⁰ Ugyanakkor Pázmándy ellenezte, hogy a földesúr saját tulajdonát képező jobbágytelek haszonvételeit vásárolja meg. Érvelése szerint a nemesi előjogok komoly sérelmével járna, ha a földesúr saját tulajdona után köteles lenne adót fizetni, ha viszont ez alól a kötelezettség alól felmentik, az az állami bevételek csökkenésével járna.⁶¹ Pázmándy érveléséből itt kitűnik, hogy a nemesi előjogok bizonyos mértékű fenntartását látja helyesnek, még akkor is, ha az jelen esetben a nemes lehetőségeinek szűkítésével jár, hiszen saját tulajdonú jobbágytelkeket nem veheti használatba.

A fennálló viszonyok védelmére irányuló törekvés olvasható ki abból is, hogy Komárom vármegye követei az úriszék ügyét tárgyaló üléseken az úriszék intézményének fenntartása mellett voksoltak.⁶²

A Pest és Buda közötti hídon fizetendő hídvám

A diéta egyik fontos, a nemesi adómentesség elvét gyengítő kérdése volt a Lánchídon fizetendő hídvám ügye. Az országgyűlés 1835 januárjában

58 ORSZÁGGYŰLÉSI TUDÓSÍTÁSOK 1949, 94.

59 ORSZÁGGYŰLÉSI TUDÓSÍTÁSOK 1949, 280–281.

60 ORSZÁGGYŰLÉSI TUDÓSÍTÁSOK 1961, 77. 11. számú jegyzet.

61 ORSZÁGGYŰLÉSI TUDÓSÍTÁSOK 1949, 289.

62 ORSZÁGGYŰLÉSI TUDÓSÍTÁSOK 1949, 325. és 366.

tárgyalta a kérdést. A hídvám fizetésével kapcsolatos koncepció ekkor az volt, hogy a nemességnek bizonyos ideig – amit pontosan nem határoztak meg – szükséges vámot fizetnie az átkeléskor, hogy ezzel hozzájáruljon a híd felépítésének költségeihez. Komárom vármegye követei az 1835. január 13-i kerületi ülésen a téma tárgyalása során amellet szavaztak, hogy a létesítendő hídon a nemesek is kötelesek legyenek megfizetni a hídvámot.⁶³ A tervezetet az alsótábla elfogadta és végül a diéta törvénybe foglalta.⁶⁴

A kérdésben a követek nem kértek pótlólagos utasítást a vármegyétől, s mivel az anyautasítás nem fogalmazott meg állásfoglalást az ügyben, a két követ ismét saját belátása szerint szavazhatott. A későbbi eseményekből azonban az tűnik ki, hogy a vármegye közössége nem osztotta a követek álláspontját. A megye az 1836. március 16-i közgyűlésen reagált az ügyre. Felolvasták a szomszédos Nyitra megyéből érkezett levelet, mely a követeiknek küldött pótlólagos utasítást is tartalmazta, és a nemleges szavazatra szólította fel őket. A komáromi közgyűlés egyetértett a nyitrai állásfoglalással, így ők is pótlólagos utasítást adtak ki, melyben felszólították a követeket, hogy a nyitrai állásponthoz tartsák magukat, ha a kérdés újból az alsótábla elé kerülne. Kifejtették, hogy a nyitrai utasítást „*a hazai törvényekben gyökerezettnek s a nemesség fő kiváltságai fenntartására irányozottnak*” vélik.⁶⁵ A megye nemessége tehát fontosnak tartotta a nemesség hídvámfizetés alóli mentességét, és ezt a privilégiumot fent kívánták tartani a Lánchíd esetében is. Erre azonban már nem nyílt lehetőség, az utasítás kiadását követő időben a kérdés nem került újra az alsótábla elé, a vámfizetés kötelezettségét pedig elfogadta az országgyűlés. Az eset jó példája annak, hogy a követek állásfoglalása egyes, az utasításokban nem szabályozott kérdésekben nem feltétlenül egyezett a követeket küldő megye véleményével.

A *honoratorok*

A nemesi előjogok kiterjesztésének gondolata jelent meg az országgyűlésen a *honoratorokról* szóló vita során. A *honoratorok* közé a korszakban leginkább az értelmiségi pályán mozgó, nem nemesi származású személyek tartoztak. Pázmány Dénes felszólalásában a *honorator* státuszba tartozó személyek körének lényeges kiterjesztéséről tett javaslatot a könyvnyomtatók, könyv-

63 ORSZÁGGYŰLÉSI TUDÓSÍTÁSOK 1959, 212. 116. számú jegyzet.

64 DOBSZAY 2019, 430.

65 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. LV. kötet. 1835.III.16. No.576. 74–75.

kereskedők, külföldről bejött tudósok és a nagykereskedők bevonásával. Ezzel ezeket a személyeket a kormányzattól függő városi hatóságok köréből a vármegye fennhatósága alá kívánta helyezni, lehetőséget adva számukra a politikai életben való részvételre. A *honoratior* státuszba tartozók körének ilyen szintű bővítését azonban nem támogatta az alsótábla.⁶⁶

Ismét érdemes megvizsgálni, mennyiben tükrözi a megye és mennyiben a követ véleményét a felszólalás. A Pázmándy által javasoltak nem szerepelnek a megye utasításaiban, azonban azokkal nem is állnak kifejezetten ellentétben. Az *operátum*okkal kapcsolatban megfogalmazott megyei állásfoglalások kapcsán láthattuk, hogy a megye hangsúlyt fektetett az iskolázottság és ezzel az értelmiség szerepének növelésére. Mivel azonban a *honoratior* státuszba tartozók körének bővítéséről konkrétan nem esik szó, a felvételt inkább Pázmándy véleményének kell tekintenünk. Nem kizárható az sem, hogy az *operátum*okra adott válaszban megfogalmazott gondolatok is Pázmándytól származnak, az ő kezdeményezésére kerültek ezek a munkába. A két állásfoglalás ugyanis közös töről fakad, azt az elvet jeleníti meg, miszerint a nép kiváltságokkal nem rendelkező tagjait nevelés és oktatás révén kell fejleszteni, ezeket követően kaphatnak politikai jogokat. Ennek lehet eszköze a *honoratior*-kör bővítése. Pázmándy javaslata alapján a külföldről érkező tudósok és nagykereskedők mellett a tudás hordozóinak számító könyvekkel foglalkozó – így feltehetően műveltebb – kereskedők, vállalkozók kaphattak volna politikai jogokat. Innen már csak egy lépésnek tűnik az iskolázott kézművesek beemelése ebbe a körbe, a vármegyei javaslat pedig éppen a középfokú végzettséget kívánta volna a kézművesektől.

Az országgyűlés lezárása, a *concertatió*s választmány

A rendi országgyűlések lezárásának jellemző folyamata volt a *concertatio*. Az országgyűlések sokáig nem megszövegezett törvényjavaslatokat tárgyaltak, hanem a két tábla és az uralkodó részvételével zajló egyezkedés részeként jelölték ki azokat az elveket, amelyek mentén a törvényt megalkották. Ez hívta létre a *concertatio* intézményét. A diéta utolsó szakaszában az országgyűlés bizottságot választott, mely a törvények végső szövegezését felügyelte és tárgyalt a Kancelláriával. A *concertatió*s választmány jelentősége az általunk vizsgált országgyűlésre csökkent, hiszen ezen a diétán már megszöve-

66 ORSZÁGGYŰLÉSI TUDÓSÍTÁSOK 1959, 224.

gezett cikkelytervezeteket csatoltak a rendek a feliratok mellé.⁶⁷ A megyék jelentős része épp ezért már sürgősen tartotta a *concertatiót*, szemben a kormányzattal, mely ragaszkodott az eddigi gyakorlathoz. 1836. április 22-én ennek értelmében meg is választották a *concertatiós* választmány tagjait, köztük Pázmándy Dénest.⁶⁸ A Komárom vármegyei követ megválasztásának oka lehetett, hogy elismert és tapasztalt követ volt, és ahogy a fentebb idézett titkosrendőri jelentés is megjegyzi, széleskörű, alapos jogi ismeretekkel rendelkezett, amit követtársai is elismertek.

Ifjabb Pázmándy Dénes és az országgyűlési ifjúság

Bár a tárgyalta diétán hivatalos politikai szerepet nem töltött be, mégis fontos megemlíteni ifjabb Pázmándy Dénest, az országgyűlési követ és vármegyei első alispán fiát, a későbbi országgyűlési követet, majd 1848-ban a képviselőház elnökét, aki ezen a diétán tette le politikai pályafutásának első építőköveit. Szomori és somodori ifjabb Pázmándy Dénes gimnáziumi tanulmányai után az 1830–1831-es tanévben elvégzett egy évfolyamot a pozsonyi akadémia bölcsészkarán, majd a pesti egyetemre ment jogot tanulni. 1833-ban visszatért Pozsonyba, ahol az akadémián folytatta tovább jogi tanulmányait. Ebben a döntésben nyilvánvaló szerepe lehetett a folyamatban lévő országgyűlés által kínálgató lehetőségeknek. 1834 augusztusában tett záróvizsgát, majd (valószínűleg apja közbenjárásának köszönhetően) a vármegye követe, Ghyczy Rafael mellett töltötte joggyakorlatát mint írnok. Az 1834-ben mindössze 18 éves fiatal így a pezsgő politikai élet központjában találta magát.⁶⁹ Apja révén az ellenzéki politikusok legkiemelkedőbb tagjaival találkozhatott, bejáratos volt az országgyűlés üléseire, hamarosan pedig a liberális szellemű *Országgyűlési Ifjak Társalkodási Egyletének* utódjaként létrehozott *Ifjak Casinójának*, illetve a *Menage*-nak is tagja lett. A diéta számos fontos kapcsolat kialakításához segítette, amit mi sem bizonyít jobban, minthogy az országgyűlés berekesztését követően – miután 1836-ban elfoglalta első vármegyei hivatalát tiszteletbeli aljegyzőként – a Kossuth Lajos-féle Törvényhatósági Tudósítások Komárom vármegyei tudósítója lett.⁷⁰ Kossuth Ghyczy Kálmán első aljegyzőhöz írt levelében név szerint említette

67 DOBSZAY 2019, 266–267.

68 ORSZÁGGYŰLÉSI TUDÓSÍTÁSOK 1961, 660.

69 PÁLMÁNY 2011, 1076.

70 GYŰSZI 2001, 24.

meg ifjabb Pázmándy Dénest, mint aki alkalmas lehet erre a feladatra.⁷¹

Egyértelműnek tűnik, hogy idősebb Pázmándy Dénes azt szerette volna, ha fia követi őt a politikai pályán. Az országgyűlési követek írnokai jellemzően olyan fiatal nemesek voltak, akik közéleti pályára készültek.⁷² A pozsonyi diéta remek terep volt erre, ifjabb Pázmándy Dénes pedig komolyan munkálkodott közéleti karrierje beindításán.

Az országgyűlési ifjúság szervezetébe belépve annak hamarosan belső köréhez tartozott. Az *Ifjak Casinója* és a *Menage az Országgyűlési Ifjúság Társalkodási Egyletével* megegyező szervezet volt, lényegében csak névváltoztatásról beszélhetünk. Az *Ifjak Casinója* nevet 1835. április 29-én vette fel a szervezet, míg a *Menage* nevet 1835 októberében. Ebben az időszakban a csoport létszáma egyre csökkent, politikai téren pedig egyre inkább a szélsőbaloldalhoz húzó nyilatkozatokat engedtek meg maguknak tagjai. Pázmándy „*Nemzetek s királyok közötti viszonyokról*” címmel adott elő a társaság egy ülésén, amely a jelenlévő besúgó feljegyzései szerint a köztársasági eszmét jelölte meg követendőnek.⁷³ Pázmándy Dénesen kívül a Komárom vármegyei követek egy másik írnoka, Rédl Alajos is tagja volt a szervezetnek, azonban az ő tevékenységéről, felszólalásairól nem rendelkezünk bővebb adatokkal. Sok időt nem is tölthetett el az egyesület tagjaként, hiszen a neve az utolsók között szerepel a belépések időpontjában felvett névsorban, a név mellett pedig a „*Kilépett*” megjegyzés szerepel, tehát még az országgyűlés lezárása előtt feladta tagságát.⁷⁴

Az országgyűlési ifjak számos tagját perbe fogták a diéta végeztével. Ahogy egy, az idősebb Pázmándy Dénesről szóló, 1840-ben kelt titkosrendőri jelentés írja, az ifjabb Pázmándy is csak apja tekintélyének köszönhette, hogy ezt a sorsot elkerülte: „*felettébb szertelen (excessiv) fia miatt, akit a Kir. Tábla mint az 1832/36. ogy.-en Pozsonyban létezett jurátus egyesület egyik leghírhedtebb tagját, bár bíróilag nem üldözte és apjára való tekintettel csak egy figyelmeztetés (ostentatio) alá vonta.*”⁷⁵ Az ifjabb Pázmándy Dénesről szóló monográfia írója, Mavius Götz szerint ugyanakkor azért menekülhetett

71 „Esedezem annak okáért a Tekintetes Úr előtt teljes tisztelettel bizodalmasan, méltóztassék a jegyzői hivatalbani vezérletének szerencsésjével dicsekedhető urak közül valakit (talán az ifjú Pázmándy Dienes urat) nevemben megkérni, hogy a nemes megye érdekes végzéseit, keletkezéseknél némi historicus előadása mellett velem időről időre közölni szíveskedjék”. KOSSUTH 1966, 490.

72 DOBSZAY 2019, 61–62.

73 CSORBA 2000, 135–142.

74 CSORBA 2000, 206.

75 PÁLMÁNY 2011, 1075.

meg, mert a letartóztatások pillanatában – 1836 májusában – nem tartózkodott Pozsonyban. Apja ugyanis elővigyázatosságból Kolozsvárra küldte fiát, a Wesselényi köréhez tartozó Kovács Lajoshoz.⁷⁶ Ez azonban hosszútávon nem jelenthetett védelmet számára, hiszen a kormányzat keze természetesen Erdélybe is elért. Ráadásul azt is tudjuk, hogy június 16-án már visszatért Komáromba, ahol a vármegye tisztújító közgyűlésén gróf Nádasdy Lipót főispán a vármegye tiszteletbeli aljegyzőjévé nevezte ki. Ha a kolozsvári útnak valóban köze volt az országgyűlési ifjak peréhez, a cél csupán az lehetett, hogy időt nyerjenek. Míg fia távol volt, a köztiszteletben álló apa befolyása révén esetleg kedvező döntést érhetett el.

Ifjabb Pázmándy Dénes tehát elkerülte a letartóztatást, és alig több mint egy hónappal az országgyűlés berekesztését követően megkapta első vármegyei hivatalát. Pozsonyi tevékenységének köszönhetően mindemellett kapcsolatban állt a liberális ellenzék országos vezéregyéniségeivel. Minden adott volt tehát ahhoz, hogy megkezdje fényesnek ígérkező politikai pályafutását.

Az 1839–1840-es országgyűlés előkészületei Komárom vármegyében

Az uralkodó 1839. június 2-*ra*, Pozsonyba hívta össze az újabb országgyűlést. A diétán az előző országgyűlésen megkezdett reformokat folytatták a rendek, így az alapvető témák nem változtak.⁷⁷ A liberális ellenzék azonban fel tudta használni a három éve elért eredményeket, és azok mentén előre tudott lépni a reformok ügyében. A reformok kérdése, az úrbéri viszonyokra épülő társadalmi rendszer megváltoztatásának szükségessége gyakran tárgyalt kérdések lettek az ország közéletéről gondolkodó lakosainak körében.

A változást a Komárom vármegye országgyűlési követeinek készített anyautasításában is tetten érhetjük. Az előző országgyűlésre készített anyautasítás leginkább a hagyományos rendi ellenzéki körök által fontosnak tartott témákra koncentrált, a reformtörekvésekre pedig a diéta során, pótlólagos követutasításokban reagált a megye. Az 1839-es utasítás ezzel szemben komolyabb hangsúlyt fektetett a jobbágyok ügyeire és a földesúrhoz való viszonyukra, tehát a liberálisok által tematizált kérdésekre, és a reformkészség is megjelenik benne.⁷⁸

A vármegye az 1839. május 7-i közgyűlésen, közfelkiáltással választotta meg országgyűlési követeit. A két követ ismételten Pázmándy Dénes első alispán

76 GÖTZ 1986, 20.

77 DOBSZAY 2019, 431.

78 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. LIX. kötet. 1839.V.1. No.1650. 232–242.

és Ghyczy Rafael másodalispán lett. A távol lévő alispánokat az országgyűlés ideje alatt ezúttal Huszár Ferenc, a tatai járás főszolgabírája helyettesítette, a büntető törvényszék elnökségét pedig Szathmáry Dániel, a csallóközi járás főszolgabírája látta el.⁷⁹

A közgyűlést megelőzően azonban szokatlan esemény játszódott le. A közgyűlési jegyzőkönyv tanúsága szerint a megyei nemesség kívánsága az volt, hogy ismét Pázmándy Dénest válasszák meg országgyűlési követté, ő azonban nem kívánta elfogadni a hivatalt. Gróf Nádasdy Lipót főispán ezért „*sokak által megkérve*” egy küldöttség élén, „*nemzeti öltözetben*” felkereste Pázmándyt, és „*szívreható szónoksággal*” megkérte őt a követi tisztség vállalására.⁸⁰

Az eset jól mutatja Pázmándy Dénes népszerűségét a megyében. Érdemes elgondolkodni mindenesetre azon, mennyire lehetett őszinte az alispán részéről az a kijelentés, hogy nem kívánja elvállalni a követi megbízást. Bizonyos tekintetben érthető a gondolat, hiszen láthattuk, hogy már az előző diéta alkalmával elkezdte a közéleti pályára lépő fia útját egyengetni, aki megyei hivatalt vállalt, és komoly politikai kapcsolatrendszert épített ki. Logikus gondolatnak tűnik, hogy fia javára kívánt visszalépni a követségtől, kérdéses azonban, hogy adott esetben a megye elfogadja-e követként a rendkívül fiatal és csupán tiszteletbeli megyei hivatalban működő ifjabb Pázmándy Dénest. Lehetséges persze az is, hogy még nem kívánta fiát indítani maga helyett, csupán vissza akart vonulni a hosszú és megterhelő országgyűlési munkától. Elképzelhető azonban, hogy az eset Pázmándy befolyásának bemutatására szolgált. Ha Pázmándy hívei – az alispán tudtával – esetleg az ő bátorítására gyakoroltak hatást a főispánra a küldöttség ügyében, más értelmezést nyerhet az ügy. A tisztújítások alkalmával szokás volt a vármegyében, hogy egy küldöttség keresi fel a főispánt, amely meghívja őt a tisztújító közgyűlésre. A küldöttséget általában az alispán vezette. Ennek a gyakorlatnak a megfordítása lehetett az alispánhoz küldött és a főispán által vezetett küldöttség. Az eset megalázó is lehetett Nádasdy Lipót számára. Már az 1832. évi tisztújításon sem nevezhetett ki szabadon jelölteket az első alispáni hivatalra, hiszen ekkor a rendek kérésére egyedül Pázmándy Dénes neve szerepelt a jelöltek között.⁸¹ Láthattuk, hogy ugyanabban az évben hasonló események zajlottak le a követválasztás során is.

79 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. LIX. kötet. 1839.V.7. No.1652. 245.

80 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. LIX. kötet. 1839.V.7. No.1651. 244.

81 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. LII. kötet. 1832.V.29. No. 1188. 264-265.

Most azonban, a megyei nemesség nyomására, egy küldöttség élére állva még meg is kellett győznie Pázmándyt a követség vállalásáról. A jegyzőkönyv szűkszavú leírása sajnos nem ad lehetőséget arra, hogy az értelmezések közül bármelyiket biztosra vegyük, azt mindenesetre jól mutatja az eset, ahogy ezt már fentebb is megfogalmaztuk, hogy Pázmándy Dénes nagy népszerűségnek örvendett megyéjében.

A szólásszabadság és a Ráday-ügy

Láthattuk, hogy a kormányzat már az 1832–1836-os diéta második szakaszában alkalmazta a felségsértési pereket az ellenzéki követek kiiktatására. Wesselényi Miklós és Balogh János perbe fogása mellett pedig az országgyűlési ifjúság és Kossuth üldözése is megkezdődött.⁸² Komárom vármegye már az országgyűlési követeknek szóló anyautasításban kiállt a perbe fogott ellenzékiek mellett, sőt ez volt az utasítás első pontja, ami jelezte, hogy a megye rendkívül fontosnak tartotta a kérdést. Az utasításban hangsúlyozták az eljárás törvénytelen mivoltát, kifogásolták, hogy a közgyűléseken elhangzó, a kormányt kritizáló mondatokat felségsértésként értelmezte a kormányzat.⁸³ A kormány az 1839–1840-es diétát megelőzően egyre több ellenzéki politikust fogott perbe. A felségsértési perekon kívül kisebb léptékű becstelenségi pereket is indítottak, elsősorban szintén a közgyűléseken elhangzó felszólalások miatt. Az eljárás célja az volt, hogy ily módon a hangadó ellenzéki követeket távol tartsák a diétától, arra hivatkozva, hogy perben álló személyek nem vehetnek azon részt. A megyék kifogásolták ezt, de nem csupán a kormányzati akció valós célját, de annak módját is bírálták, érvelésük szerint ugyanis – melyet számos feliratban megfogalmaztak – bírói ítélet nélkül senki sem gátolható polgári jogainak gyakorlásában. Az ellenzék azzal is kifejezte ellenállását, hogy több megyében kifejezetten a perben álló politikusok követté választására törekedett. Ez végül egyetlen esetben sikerült: Pest megyében Szentkirályi Móric második követ mellett a perbe fogott gróf Ráday Gedeont választották első követté. Mivel a kormány nem fogadta el Ráday megválasztását, a megye egyelőre nem küldte őt el Pozsonyba. Szentkirályit azonban utasították, hogy az első ülésen Ráday ügyét sérelemként tárja az országgyűlés elé azzal a javaslattal, hogy amíg a sérelem orvoslása nem történik meg, más ügyekről ne szavazzanak a rendek.⁸⁴

82 DOBSZAY 2019, 431.

83 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. LIX. kötet. 1839.V.1. No.1650. 232–233.

84 ERDMANN 2014, 118–121.

Szentkirályi Móric az országgyűlésen valóban a rendek elé tárta az ügyet, mely aztán az egész diétát meghatározó kérdéssé vált. Az első napokban a követek többségének még nem volt erre a kérdésre vonatkozó utasítása, így saját belátásuk szerint szavaztak.⁸⁵ Pázmándy Dénes is így tett a június 8-i kerületi ülésen, amikor az ellen foglalt állást, hogy Ráday ügyének orvoslásáig ne vegyenek fel más ügyet. Komárom vármegye követei a június 10-i kerületi ülésen tartott szavazáson is ragaszkodtak ehhez az állásponthoz.⁸⁶

A követek nagy többsége súlyos sérelemnek tekintette a Ráday-ügyet; a követválasztás menetébe durván beavatkozó lépés sértette a megyei autonómiát. Pest megye javaslatát azonban túlzottan radikálisnak találták. Deák Ferenc – aki ezen az országgyűlésen már egyértelműen az ellenzék elsőszámú vezéréként lépett fel – egy június 2-i konferencián azt javasolta követársainak, hogy tárgyaljanak más ügyeket is, azonban a pesti sérelem orvoslásáig semmi egyebet ne terjesszenek fel az uralkodónak. Úgy vélte, hogy ezt az álláspontot a megyék többsége el tudja fogadni.⁸⁷

Komárom vármegye július 10-i pótutasításában reagált az esetre, miután megkapta a követek jelentését. A Deák által megfogalmazottak szerint jártak el, utasították a követeket, hogy *„addig míg a múltra nézve a sérelem orvosolva, jövődre nézve pedig elhárítva nem léssen, ez ország gyűléséből semmi törvény sanctio alá Őfelsége eleibe ne terjesztethessék”*. Kijelentették továbbá, hogy *„készebbek az ország gyűlésének törvényhozás nélkül leendő eloszlását szemlélni, mintsem hogy valamely oly lépés történjen, mely által a nemzetnek országgyűlési követjeinek választásában eddig élő és mindig gyakorlott teljes szabadsága jövődre nézve veszélyeztethetnék”*.⁸⁸A vármegye követei ennek megfelelően támogatták az ügyet.

A pesti sérelem és az 1832–1836-os országgyűlési megszólalásokkal kapcsolatos letartóztatások összefonódva jelentek meg a tárgyalásokon. A diéta korai szakaszában egyre hevesebbé váltak az ügyben tett felszólalások. Az 1839. június 24-i kerületi ülésen Pázmándy Dénes még kompromisszumokra hajló megjegyzést tett, Deák Ferenc azonban az ügyben törvénytelen ítéletet hozó bírók felelősségre vonásáról beszélt. Pázmándy ekkor még, csillapítani próbálván a kedélyeket, úgy fogalmazott, elegendőnek tartja, ha

85 ERDMANN 2014, 135.

86 OGYK STULLER 1839–1840, 13–15.

87 ERDMANN 2014, 135.

88 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. LIX. kötet. 1839.VI.10. No.1845. 268–270.

az uralkodó biztosítja a rendeket afelől, hogy hasonló törvénysértésekre a jövőben nem kerül sor.⁸⁹ A július 4-i országos ülésen ezzel szemben már ő is a bírók felelősségre vonása mellett foglalt állást. Az ülésen Palóczy László Borsod vármegyei követ hozta szóba a Királyi Kúria tagjainak büntetethetőségét, és a Királyi Tábla tagjaihoz fordulva beszédében kifejtette, hogy a bírók lelkiismereténél is fontosabb a közvélemény.⁹⁰ Pázmándy ezt a gondolatot fűzte tovább felszólalásában, mely legradikálisabb beszédének tekinthető. Bevett módszeréhez folyamodva a magyar jogtörténetből hozott példákkal támasztotta alá érvelését. Az Országgyűlési Tudósítás közlése szerint így hangzott a felszólalás: „Nyilvánosan látom jelét a bírák felelősségének. Verböczy előbeszéd 15ik cz. az mondatik: *Judex non secundum conscientiam, sed felundum allegata et probata judicabit.*⁹¹ – Természetes is volt ezen törvény rendelete, mert már akkor voltak olyan bírák, kiknek tág lelkiismeretükbe minden belefért /tetszés/ akár mint ítélték, ítéletök után nyugalmasan töltötték életöket /tetszés/. Szükséges volt tehát a bírói önkényt korlátozni, és amint ezt az 1496:4 – Ulászló 6ik Dec 7ik 8ik cz. nyilván teszik, midőn az igazságtalan bíróra fej- és jószágvesztés büntetését határozzák; mikor a törvény így rendelkezik, mi igen kíméletesek vagyunk...”⁹² A fő- és jószágvesztés felvetése, valamint a bírók tág lelkiismeretére való utalás természetesen felkeltette a kormány haragját, de az ülésen más követek is megengedtek maguknak a szokásosnál élesebb hangvétellű megszólalásokat. Prónay Gábor Turóc vármegyei követ például kijelentette, hogy „*van ugyan hazánkban egy bíróság, de ez a nemzet bizodalját nem bírja*”. Az felszólalások felháborították a kormánypárt tagjait, a botrány miatt a nádor elhalasztotta másnapra kitűzött országos ülést. A súlyos következmények azonban ezúttal elmaradtak. A július 11-i ülésen felolvastak egy dorgáló királyi leiratot, mely ellen a rendek 15-én óvást emeltek.⁹³ A kormányzat valószínűleg nem kívánt újabb frontot nyitni az ellenzékkel az egyébként is feszült politikai helyzetben, különösen egy olyan ügy mentén, amely ismét csak széleskörű támogatásra számíthatott a követek körében, így erősítve az ellenzékét.

A nyár közepére kezdett kifulladás a szólásszabadsági sérelmek orvoslását

89 OGYK STULLER 1839–1840, 53–54.

90 ERDMANN 2014, 142.

91 Az idézet tartalmát tekintve: a bíró ne a lelkiismerete, hanem az állítások és a bizonyítékok alapján ítéljen.

92 OGYK STULLER 1839–1840, 94.

93 ERDMANN 2014, 143.

váró, időhúzásra építő ellenzéki taktika. Számos megye és követ sürgette a rendes törvényhozói munka megkezdését. Első lépésként, Zarka János Vas vármegyei követ javaslatára, csupán a királyhoz küldött tudakoló – tehát például a Duna-szabályozással és a szükséges újoncokkal kapcsolatos adatokat kérő – felirat elküldését szorgalmazták a mérsékelt ellenzék tagjai.⁹⁴ A július 19-én tartott kerületi ülésen szavazásra bocsátották a kérdést, ahol Komárom vármegye a tudakoló felirat ellen szavazott. (A felirat elküldése mellett 25 megye szavazott, ellene pedig 26.)⁹⁵ Mindemellett a kormány is egyre enyhébb hangvételű leiratokat fogalmazott meg. Tudjuk, hogy Pázmány Dénes egy július végén rendezett ellenzéki konferencián jelezte, hogy támogatja a tudakoló felirat ügyét, mely kijelentését később egy Felsőbüki Nagy Pál szállásán tartott konferencián is megismételte.⁹⁶ Ezek a megszólalások azonban inkább Pázmány magánvéleményét tükrözhetnék, ugyanis a vármegye követei továbbra is kitartottak a feliratot ellenző álláspont mellett. Amikor az augusztus 2-i kerületi ülésen újból szavazásra bocsátották a kérdést, ismét a felirat ellen szavaztak a Komárom vármegyei követek. Mindazonáltal a feliratot támogató mérsékelték sikert arattak, 29 támogató szavazat érkezett 24 nemleges szavazat ellenében.⁹⁷

A felirat elküldése tehát elkerülhetetlennek tűnt, a reformellenzék azonban, remek taktikával, mégis meg tudta ezt akadályozni. Klauzál Gábor Csongrád vármegyei küldött javaslatára a követek úgy döntöttek, a felirathoz csatolják a szólásszabadsági sérelmeket is. Temes vármegye egy záradékot kívánt ehhez csatolni, mely szerint a sérelem orvoslásáig nem terjesztenek fel az uralkodóhoz szentesítésre törvényeket. Ez azonban lehetőséget adott egyéb további felterjesztésekre. Klauzál olyan záradékot javasolt, amely egyértelműen kimondta, hogy a sérelem orvoslásáig semmilyen feliratot nem küldenek a rendek. Az augusztus 5-i kerületi ülésen tartott szavazáson ezeken felül az eredeti Vas vármegyei javaslatra szavazhattak a követek. Utóbbira 9, a temesi javaslatra 18, a csongrádira pedig 22 szavazat érkezett. Ekkor a két legtöbb szavazatot elnyert javaslat között megismételték a szavazást, ahol a temesi záradék 24, míg Klauzál javaslata 25 szavazatot kapott.⁹⁸ A javaslatot kidolgozó liberális ellenzék jól tudta, hogy ebben a formában a főrendek

94 ERDMANN 2014, 145.

95 OGYK STULLER 1839–1840, 123.

96 ERDMANN 2014, 147.

97 OGYK STULLER 1839–1840, 142.

98 KECSKEMÉTI 2008, 343–344.

nem fogják elfogadni a feliratot, így az időhúzásra építő taktika tovább folytatódhatott. Andrassy, Esztergom vármegyei követ, a kormánypárt oszlopos tagja úgy fogalmazott az eredménnyel kapcsolatban, hogy a 29 megye, mely kivívta a tudakoló felirat elküldését, úgy járt, mint a magyar, aki ezt mondja: „*Törököt fogtam, de visz!*”⁹⁹ Komárom vármegye követei a szavazás első körében a temesi javaslatot támogatták, a második körben azonban Klauzál javaslata mellé álltak.¹⁰⁰

A nyár végére a reformellenzék egyre nehezebben tudta megőrizni többségét a pesti sérelem tekintetében. A megyék sorra küldtek pótutasításokat Pozsonyba, melyekben elálltak az ügy elsődleges sérelemként való kezelésétől, és követeiket a királyi propozíciók tárgyalására szólították fel, ettől remélve az érdemi országgyűlési munka megkezdését. A helyzetet az menthette volna meg Deák Ferenc és köre számára, ha Ráday még azelőtt lemond követi tisztségéről, hogy az új utasítások következtében elveszne az ügy melletti – már igencsak csekély – többség. Ezzel a politikai presztízsveszteség is elkerülhetővé válna. Ez végül meg is történt, Ráday Gedeon 1839. szeptember 2-án lemondott követi tisztségéről.¹⁰¹ Ezt követően, szeptember 18-án a rendek elhatározták a tudakoló felirat elküldését.¹⁰²

Mindez azonban nem jelentette azt, hogy Ráday ügye, illetve a szólásszabadsági sérelem a továbbiakban ne lett volna a diéta meghatározó témája. Az üggyel kapcsolatos viták végig kísérték a diétát. A sérelem orvoslásának kieszközölését Komárom vármegye követei is támogatták szavazataikkal. Ebben a témában ismerjük a vármegye második követének, Ghyczy Rafelnek is egy felszólalását, aki az 1839. október 3-i kerületi ülésen arról beszélt, hogy mivel a letartóztatások ügyében a bíróság nem a törvényes utat követte, az ítéleteket meg lehet semmisíteni.¹⁰³

A sérelem tekintetében az országgyűlés zárására sikerült kompromisszumot elérni. A rendek ugyan nem tudták elérni, hogy törvényben mondják ki az eljárás törvénytelen mivoltát, informális tárgyalások által azonban sikerült rávenni a kormányzatot, hogy az uralkodó amnesztiában részesítse a letartóztatott és a perbe fogott személyeket.¹⁰⁴

99 OGYK STULLER 1839–1840, 159.

100 OGYK STULLER 1839–1840, 151–152.

101 ERDMANN 2014, 151–152.

102 ERDMANN 2014, 156.

103 OGYK STULLER 1839–1840, 447.

104 ERDMANN 2014, 190–191.

Az örökváltság

A liberális reformellenzék legnagyobb eredményének tekinthető a vizsgált korszakban, hogy az 1839–1840-es diétán elérték az önkéntes örökváltság lehetőségének törvénybe foglalását. Ez a fejlemény rést ütött az úrbéri viszonyokra épülő társadalmi rendszeren, és utat nyitott a további reformok előtt. Komoly szerepe volt abban, hogy a reformpártiak jelentősen előre tudtak törni az 1840-es években.¹⁰⁵

A diéta számos, a jobbágyi viszonyokra vonatkozó törvényjavaslatot tárgyalt, a legfontosabb ezek közül mégis az örökváltság ügye volt. Az anyautasításában csak kevés megye vetette fel és támogatta az ügyet: Zala, Békés, Borsod, Pozsony, Somogy, Tolna, Sopron, Győr, Torontál és Komárom járt így el. Ezen megyék többségét a reformellenzék táborába sorolhatjuk.¹⁰⁶ Komárom vármegye követutasítása a következőképp fogalmaz az örökváltsággal kapcsolatban: „nemcsak egész községek, hanem egyes jobbágyok is magukat mindennemű úrbéri tartozások, sőt az úri törvényhatóság alól is földesurakkal szabad egyezkedés útján örökösön kiválthassák.”¹⁰⁷ Láthatjuk, hogy az utasítás még mindig nem a jobbágytelek tulajdonkénti megváltásáról szól, a javaslat szerint az úrbéri járandóságok megfizetése, illetve az úriszék fennhatósága alól válthatják meg magukat a jobbágyok. Mindazonáltal az előző diétán tapasztalt megyei állásponthez képest a liberális felfogás felé tartó jelentős lépésként értékelhető ez a javaslat.

Nemcsak Komárom vármegye fogadta el azonban három év alatt az örökváltság ügyét, az országgyűlésen a megyék többsége támogatta ezt a tervezetet. Az 1839. szeptember 7-i kerületi ülésen az alsótábla komolyabb viták nélkül, 34:11-es szavazataránnyal elfogadta a jobbágyi terhek örökös megválthatóságának törvénybe iktatását, a javaslatot pedig az október 7-i országos ülés is elfogadta.¹⁰⁸ Komárom vármegye követői is az örökváltság mellett szavaztak.¹⁰⁹ Egyes részletkérdések tisztázása után 1840 márciusában a főrendek, áprilisban pedig az uralkodó is elfogadta a javaslatot. Május 9-én azonban újabb királyi leirat érkezett, mely ellentétben állt az uralkodó korábbi

¹⁰⁵ DOBSZAY 2019, 434.

¹⁰⁶ ERDMANN 2014, 319.

¹⁰⁷ ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. LIX. kötet. 1839.V.1. No.1650. 236.

¹⁰⁸ ERDMANN 2014, 324.

¹⁰⁹ OGYK STULLER 1839–1840, 263.

állásfoglalásával. Az Államkonferencia és a Magyar Kancellária országgyűlési bizottságának munkája révén létrejött leirat azt indítványozta, hogy a megváltási összegek kerüljenek banki letétbe, és csupán ennek kamataival rendelkezzenek a korábbi birtokosok. Ezzel az ősiség elvét kívánták védeni, ugyanakkor a birtokosok számára előnytelen volt, hiszen így nem férhettek hozzá ahhoz a tőkéhez, mely gazdaságuk modernizálásához szükséges lett volna. Az alsótábla május 11-én, a diéta utolsó előtti tárgyalási napján közfelkiáltással vetette el a leiratot, és a főrendek sem fogadták el annak tartalmát. Az alsó- és a felsőtábla együttműködése azt eredményezte, hogy egy nap alatt elfogadták a megváltási összegek banki letétként való kezelését elvető feliratot, melyet még aznap elfogadott az uralkodó is. Az önkéntes örökváltást így 1840-ben törvénybe iktatták, mely fontos lépésnek tekinthető a jobbágyfelszabadítás felé vezető úton.¹¹⁰

A reformellenzék erőfeszítéseinek köszönhetően az örökváltás már a diéta korai szakaszában napirendre került. A szólásszabadság és a Ráday-sérelem ügyében követett taktika miatt az alsótábla nem küldhetett az uralkodónak feliratot, a követeknek azonban dolgozniuk kellett. Pázmándy Dénes az 1839. július 9-én tartott kerületi ülésen kifejtette, hogy számos ügyben nem kezdhetik meg a munkát anélkül, hogy feliratot küldjenek az uralkodónak. Az újoncok megajánlásával nem foglalkozhatnak, amíg nem kérnek tájékoztatást a szükséges újoncok számáról, a Duna-szabályozás ügyével kapcsolatban szintén feliratban lenne szükséges adatokat kérni, ahogy a vallási ügy tárgyalását is elképzelhetetlennek tartja feliratok nélkül. Azt javasolta, hogy az *alimentatio* (katonatartás, vagyis a katonaság élelmezése) ügyének kidolgozásával megbízott küldöttség adja be munkáját, és a rendek kezdjék meg ennek tárgyalását. Deák Ferenc azzal egészítette ki a javaslatot, hogy amíg a küldöttség nem adja be ezt, kezdjék meg az úrbéri ügyek tárgyalását. Pázmándy és Deák javaslatát elfogadták a rendek.¹¹¹ Fontos megjegyezni, hogy ez valószínűleg az ellenzéki konferenciákon egyeztetett taktika része volt. A Deák által vezetett kör terve az volt, hogy olyan ügyeket vesznek fel, melyek tárgyalása előreláthatólag hosszú időt fog igénybe venni. Az úrbéri ügy ennek a követelmények tökéletesen megfelelt, mindemellett kifejezetten fontos volt a liberális ellenzék számára. A királyi propozíciók második pontjaként szereplő *alimentatio* megvitatása szintén hosszadalmasnak ígérkezett, még fontosabb volt azonban, hogy ezzel a lépéssel megkerülték a propo-

110 ERDMANN 2014, 326–328.

111 ERDMANN 2014, 320. és OGYK STULLER 1839–1840, 89–91.

zíciók első pontját, a kormány számára kiemelt jelentőségű újonc ajánlás kérdését, ezzel nyomást gyakorolva az udvarra.¹¹² Azt láthatjuk tehát, hogy Pázmándy ezzel a felszólalásával a Deák Ferenc által vezetett liberális tábornokot támogatta. Egy Deákról készített egykorú jellemzés is arra utal, hogy a komáromi követ közel állt Deák köréhez. Az irat a legkorábban keletkezett ma ismert magyar nyelvű Deák-jellemrajz, melynek íróját, Pajkossy Gábor megállapítása szerint, az országgyűlési ifjúság soraiban kell keresnünk. A szöveg előszava 1840. május 15-én jelöli meg a keletkezés időpontját, feltehetően azonban 1843 és 1847 között is kerültek bele kiegészítések.¹¹³ Az író egy ponton az ellenzéket egy hadsereghez hasonlítja, melynek fővezére Deák Ferenc, tábornokai pedig Pázmándy Dénes, Beöthy Ödön, Klauzál Gábor és Palóczy László. A komáromi követről így fogalmaz: „*A hosszás tapasztalásnak és statusesméreteknek lassan, de mindég elébb-elébb nyomuló gyalogságát, az ütközetekben öszült Pázmándy vezérli, egyszersmind ő az anteactákból [előzményekből] a jövőkor felé hidakat állít.*”¹¹⁴ Az író tehát nem a tüzes reformerek között tartotta számon Pázmándyt – a többi „tábornokkal” ellentétben – de úgy látta, hogy az általa képviselt lassabb, de folyamatos haladás képezhet hidat a múlt és a jelen politikája között.

Úrbéri ügyek és gazdasági kérdések

Az örökváltság kérdésén kívül egyéb úrbéri viszonyokra vonatkozó ügyeket is tárgyalt az országgyűlés. Komárom vármegye a követeknek szóló anyautasításában az örökváltságra vonatkozó utasítást követően rögtön a jobbágyi robotmunkák szigorításának szorgalmazását tette a követek kötelességévé. Szigorúbb pénzbüntetést kívántak kiszabni a robotra meg nem jelenő jobbágyok számára. Mivel a tapasztalat szerint a robotoló jobbágyok kevésbé dolgoztak hatékonyan, mint a saját földjeiken végzett munkák vagy a bérmunkák során, ezért azt javasolták, hogy a földesúr, vagy a jobbágyok indítványára egy megyei választmány, az egyes megyékben a helyi viszonyok figyelembevételével határozza meg a robot során elvégzendő munkát, a szekerekre egy ember által felrakott termény pontos mennyiségét. Azt is törvénybe kívánták iktatni, hogy a földesurak bármilyen munkára kirendelhessek jobbágyaikat távolabb fekvő településekre is, amennyiben reggel

112 ERDMANN 2014, 143.

113 PAJKOSSY 2004, 325–326.

114 PAJKOSSY 2004, 355.

indulva a munka elvégzését követően onnan estére visszaérnek lakóhelyükre.¹¹⁵ A javaslatok egy célja egyértelmű: a jobbágyi robotmunkák minőségének javítása, ezzel a földesurak jövedelmének növelése. A megye nemessége tehát egyértelműen gazdasági érdekeinek megfelelő utasítást adott a robot kérdésében, mely ebben az esetben távol állt a liberális állásponttól. Érdeemes megjegyezni azt is, hogy a vármegye követei ezen az országgyűlésen is az úriszék intézményének fenntartását támogatták a kérdéstről szóló szavazás során, tehát az ítélkezéssel járó hatalomról sem kívántak lemondani.¹¹⁶

A nemesi birtokok eladhatóságának kérdésében a liberális elvek érvényesültek a vármegyében. Az említett anyautasításban arra tettek javaslatot, hogy az elzálogosított birtokok a zálogos évek letelte után volt tulajdonosaiktól elidegenítésre kerüljenek, ezt követően pedig zálogperek ne indulhassanak. Bírói zálog esetén a végrehajtást követő 32 éven belül kell az elidegenítésre sort keríteni. A jövőben a birtokok eladásának jogi lehetőségét a megye törvénybe kívánja iktatni, az eddig megkötött örökös eladási szerződésekre vonatkozóan pedig egy határidő kijelölését szorgalmazza, melynek leteltéig az ilyen ügyekben perek indíthatók. Ezekre, az utasítás szerint azért van szükség, hogy „*a birtoknak nagyobb állandóság, s ezáltal a hitelnek alap szerzettessen*”. Mindemellett hitbizományok alapításának tiltását is törvénybe kívánták foglalni azért, hogy a fölbirtokok ne csoportosulhassanak kevés nagybirtokos kezében. Amennyiben utóbbi javaslatot az országgyűlés nem fogadná el, a zálogbirtokokra és a birtokeladásra vonatkozó szabályoktól is elállnak.¹¹⁷ A hitel fedezetének problémáját a birtokos nemesség esetében Széchenyi István emelte be a politikai diskurzusba 1830-ban megjelent Hitel című művével, mely hatással lehetett a Komárom vármegyei utasításra is. A megye ebben a kérdésben tehát a liberális állásponthoz állt közelebb, az ősiség elvének elhagyását szorgalmazva.

Azt láthatjuk tehát, hogy az elvi és eszmei megfontolások mellett még egy nagyon fontos tényező befolyásolta a vármegye úrbéri- és birtokos viszonyokkal kapcsolatos állásfoglalásait. Ez pedig nem más, mint a megyét vezető földbirtokos nemesség gazdasági érdeke. Amennyiben az ő bevételeiket nem csorbították az egyes rendelkezések, a megye nyitottabb volt a reformokra – így az örökváltás ügyében is –, azonban a jövedelmük növelését akár egyes úrbéri terhek növelésével is készek voltak biztosítani, így a robotmunkák esetében is.

115 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. LIX. kötet. 1839.V.1. No.1650. 236.

116 OGyK STULLER 1839–1840, 296.

117 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. LIX. kötet. 1839.V.1. No.1650. 241.

A Partium ügye

A Partium visszacsatolásáról még az előző országgyűlésen született törvény. Az 1836. évi XXI. törvénycikk elrendelte Kraszna, Közép-Szolnok és Zaránd vármegyék, valamint Kővár vidék visszacsatolását a Magyar Királysághoz. A törvényszöveg elfogadását követően azonban nem történtek gyakorlati lépések, az említett megyéket nem hívták meg a magyar országgyűlésekre. Ismét olyan ügyről beszélhetünk, amely mellett az alsótábla csaknem egésze fel tudott sorakozni, az ellenkező oldalon csupán a kormányzat és a „kormánypárt”, vagyis az udvar legközvetlenebb hívei álltak. Követutasításban Komárom vármegye is reagált a helyzetre. A megye 1839. december 9-én kelt pótlólagos követutasítása megjegyezte, hogy *„különösen magára vonta a kiküldöttség¹¹⁸ figyelmét, hogy némely erdélyi hatóságok az országgyűlésen jelenleg is még képviselve nem lévén”*. Az óvatosan megfogalmazott mondat után a követek erélyes fellépését sürgetik, amikor kijelentik, hogy *„amennyiben az említett törvényhatóságoknak jelen nem létét visszakapcsolatásuknak elmulasztása okozná, ezen visszakapcsolás foganatos végrehajtását kívánván, azt az ország törvényeinek szentsége is minél előbb eszközöltetni, és így az említett törvényhatóságoknak a jelen országgyűlési tanácskozásokban részvételét hathatósan kimunkálni igyekezzenek”*.¹¹⁹ Az ügyről más megyék is hasonlóan vélekedtek, így a rendek több feliratot intéztek az uralkodóhoz, azonban a megyék visszacsatolásának tényleges véghezvitelét az országgyűlés zárásáig nem sikerült elérni.¹²⁰

Vallás

A vallás kérdése, a felekezeti ügyek fontos témáját képezték az 1839–1840. évi országgyűlésnek is. Ahogy az előző diétán, most is tárgyalásra került a reverzálisok ügye. Az 1840. január 24-i kerületi ülésen az alsótábla a főrendeknek ebben az ügyben adott üzenetét tárgyalta, melyben azt fogalmazták meg, hogy a múltban kötött reverzálisokat szükséges érvényben hagyni – kivéve amelyek *„csalárdság és erőltetés által”* kötettek –, a jövőre nézve azonban el kell törölni a reverzálisok rendszerét. A felvetés lényegében

118 A pótlólagos követutasítás megfogalmazására rendelt választmány.

119 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. LIX. kötet. 1839.XII.9. No.3654. 468.

120 ERDMANN 2014, 222–223.

megfeleltethető Pázmándy Dénes előző országgyűlésen elhangzott javaslatának, mely nagy vihart kavart a követek körében. Most felszólalásában úgy értelmezte a főrendi üzenetet, hogy akiket már bevezettek a katolikus vallásba azok maradjanak meg abban, de a már kiadott, még érvénybe nem lépett reverzálisokat – tehát azokban az esetekben, ahol még nem született meg a gyermek, melyre a reverzális vonatkozna – szintén el kell törölni. Ezzel elmozdult korábban képviselt álláspontjáról.¹²¹

Fontos megemlíteni Pázmándy egy zsidókkal kapcsolatos felszólalását is. Az 1840. március 19-i kerületi ülésen azt javasolta, hogy a „*zsidók polgárosítása*” tárgyában a főrendekhez intézett feliratból vegyék ki a „*bevett vallás*” kifejezést. Az ülésen vita támadt a javaslatról, több követ olyan véleményt fogalmazott meg, miszerint, ha a zsidókat polgári értelemben egyenlőnek tekintik, akkor vallásukat a keresztény felekezetekkel egyenrangúnak kell elismerni. A kérdésben tartott szavazáson azonban – 36 szavazattal, 16 szavazat ellenében – Pázmándy javaslatát fogadták el a rendek.¹²² A Komárom vármegyei követ javaslata tehát ebben az esetben az emancipációs törekvések visszavetését jelentette.

Az országgyűlés berekesztése

Az országgyűlést 1840. május 13-án rekesztette be az uralkodó.¹²³ A diétát az egyik legsikeresebb reformországgyűlésnek tekinthetjük. Az 1840-es évek országgyűléseire megerősödő és a hagyományos ellenzéki ségen felülkerekedő liberális ellenzék ezen a diétán tudott elsőként egy kulcsfontosságú, a rendszer alapjait megkérdőjelező kérdésben eredményt elérni, és ez volt az első eset, hogy érdemben irányítani tudták a diéta menetét a megtárgyalandó témák tekintetében. Az erőviszonyok változása egyértelművé vált: az új évtizedben új, előnyösebb helyzetben kezdhette meg munkáját a reformellenzék. Komárom vármegye első követe, Pázmándy Dénes ismételen az országgyűlés fontos, köztisztületben álló résztvevője volt, aki közelebb került Deák Ferenc köréhez.

121 OGYK STULLER 1839–1840, 661.

122 OGYK STULLER 1839–1840, 830.

123 ERDMANN 2014, 431.

Összegzés

Komárom vármegye nemesi közössége az 1832–1836-os országgyűlésen nem támogatta a rendszer alapjainak megváltoztatására törekvő legfontosabb javaslatokat, utasításaik gyakran a hagyományos rendi ellenzéki politikából táplálkoztak. Egyértelmű azonban, hogy számos olyan kezdeményezést támogattak, melyek a jobbágyság helyzetét vagy a rendszer különböző problémásnak ítélt elemeit akarta kijavítani. Korszakunkban egyáltalán nem példa nélküli az az álláspont, amely szerint elsősorban nem a rendi keretek lebontására törekedett a vármegye, hanem a fennálló rendszert kívánták a korszellemhez igazítani, mérsékelt reformok segítségével.¹²⁴ Némileg más képet kapunk, ha a követek állásfoglalását azokban a kérdésekben vizsgáljuk meg, melyekről a vármegyei utasítások nem rendelkeztek, így saját véleményüket képviselheték. Ezek alapján a követek tevékenysége közelebb áll a liberális szellemiséghez.

Láthatjuk azonban, hogy a megyei nemesség véleménye is változott az egyes kérdésekben, és közeledett a reformerek álláspontjához. Az 1839–1840-es országgyűlésen már a megye utasításaiban is tetten érhetők a liberális eszmékből táplálkozó gondolatok. A vármegye követeinek tevékenysége is azt mutatja, hogy elsősorban a Deák Ferenc vezette reformellenzéki körrel működtek együtt. Pázmándy Dénes egyes felszólalásai, javaslatai – bizonyos esetekben – a Deák köré csoportosuló politikai kör taktikájához igazodtak, ahogy a vármegye szavazatai is többször ezt a kört segítették. Azt is fontos azonban kiemelni, hogy a megye követutasításai erősen védelmezték a birtokos nemesség gazdasági érdekeit.

Megállapíthatjuk tehát, hogy a vármegye a vizsgált országgyűléseken, az idő előrehaladtával, egyre közelebb került a reformellenzékhez. Feltételezhetjük, hogy ez egyrészt a korszellemnek volt köszönhető, melynek keretében a fennálló rendszer alapját képező ügyek – például az úrbéri viszonyok – megkérdőjeleződtek. Ezen felül a kormányzat letartóztatásokban és perbefogásokban megnyilvánuló terrorpolitikája is sokakat szembe fordíthatott az udvarral, akik így az ellenzékét egyre inkább irányító liberális körökhöz közeledtek. Fontos továbbá megemlíteni, hogy korszakunk végén egy új politikai generáció is megjelent, akik sokkal fogékonyabbak voltak a liberális eszmékre. Ennek a fiatal generációnak egyes tagjai – mint például a már említett ifjabb Pázmándy Dénes – ekkor kapcsolódtak be a vármegye politikai életébe, ami szintén elősegíthette a reformellenzékhez való közeledést.

Irodalom

BARTA 1963

Barta István: A magyar polgári reformmozgalom kezdeti szakaszának problémái. In: Történelmi Szemle. VI. évf. 1963/3–4. 305–343.

CSORBA 2000

Csorba Sándor: Reformkori diákegyesületek Patakon és a Társalkodási Egyesület Pozsonyban. Budapest, 2000.

DOBSZAY 2008

Dobszay Tamás: „Szokjon gyapjas fülök az ezután már gyakrabban hallható igazság szavához”. A politikai élet verbális közegének átrendeződése a reformkorban. In: Századvég. Új Folyam 47. 2008/1. 113–150.

DOBSZAY 2019

Dobszay Tamás: A rendi országgyűlés utolsó évtizedei (1790–1848). Budapest, 2019.

ERDMANN 2014

Erdmann Gyula: Szabadság és tulajdon: Az 1839–40. évi országgyűlés története. Budapest, 2014.

GERGELY 1987

Gergely András: Egy nemzetet az emberiségnek. Budapest, 1987.

GÖTZ 1986

Götz, Mavius: Dénes von Pázmándy der jüngere 1816–1856. München, 1986.

GYÜSZI 2001

Gyüszí László: Apa és fia. A két Pázmándy Dénes. In: Valóság. XLIV. évf. 2001/11. 18–33.

KECSKEMÉTI 2008

Kecskeméti Károly: Magyar liberalizmus 1790–1848. Budapest, 2008. (Eszmetörténeti Könyvtár 10.)

KOSSUTH 1966

(Szerk. Barta István): *Kossuth Lajos összes munkái 6. Ifjúkori iratok, Törvényhatósági Tudósítások.* Budapest, 1966.

MELKOVICS 2013

Melkovics Tamás: Felsőbüki Nagy Pál. Vasszilvágy, 2013. (A Magyar Nyugat Történeti Kiskönyvtára 13.)

PAJKOSSY 2004

Pajkossy Gábor: Deák kettős tükörben. Reformkori jellemzések. (1836, 1840) In: (Szerk. Molnár András) Zala követe, Pest képviselője. Deák Ferenc országgyűlési tevékenysége. Zalaegerszeg, 2004. 322–363.

PÁLMÁNY 2011

Pálmány Béla: A reformkori magyar országgyűlések történeti almanachja. 1825–1848. Budapest, 2011.

ORSZÁGGYŰLÉSI TUDÓSÍTÁSOK 1948

(Szerk. A Keleteurópai Tudományos Intézet Történettudományi Intézetének Munkaközössége): *Kossuth Lajos összes munkái 1.* Budapest, 1948. (Országgyűlési Tudósítások 1.)

ORSZÁGGYŰLÉSI TUDÓSÍTÁSOK 1949

(Szerk. A Keleteurópai Tudományos Intézet Történettudományi Intézetének Munkaközössége): *Kossuth Lajos összes munkái 2.* Budapest, 1949. (Országgyűlési Tudósítások 2.)

ORSZÁGGYŰLÉSI TUDÓSÍTÁSOK 1959

(Szerk. Barta István): *Kossuth Lajos összes munkái 4.* Budapest, 1959. (Országgyűlési Tudósítások 5.)

ORSZÁGGYŰLÉSI TUDÓSÍTÁSOK 1961

(Szerk. Barta István): *Kossuth Lajos összes munkái 5.* Budapest, 1961. (Országgyűlési Tudósítások 5.)

SZIGETI 2000

Szigeti István: Az 1844-es Komárom megyei tisztújítás. In: Limes. XII. évf. 40. sz. 2000/1. 83–106.

SZIGETI 2012

Szigeti István: „Hazámnak hasznos polgárja kívánok lenni”. Ghyczy Kálmán élete és politikai pályája (1808–1888). Budapest, 2012.

DIE ABGESANDTEN DES BURGKOMITATS KOMÁROM IN DER ERSTEN PHASE DER REFORM-LANDESVERSAMMLUNGEN

Péter Bognár

Die Reformzeit kann als einer der wichtigsten Wendepunkte der modernen Geschichte angesehen werden. Vertreten durch die liberale Opposition fassten in dieser Zeit die bürgerlichen Ideale Fuß, die in vielerlei Hinsicht auch heute noch die moderne Gesellschaft bestimmen.

Die vorliegende Studie über die parlamentarischen Versammlungen der Jahre 1832 bis 1840 will die Politik der adligen Gemeinschaft des Komitats Komárom (Komorn) und ihrer parlamentarischen Abgesandten untersuchen und herausfinden, ob in ihren Aktivitäten bereits liberale Ideen erkennbar waren und ob sie die Lager der reformistischen Opposition, der traditionellen Ordensopposition oder des regierungsfreundlichen Lagers stärkten.

Das Burgkomitat erteilte Anweisungen zu den diskutierten Themen und legte die Positionen seiner Abgesandten fest, die nicht nur diese Positionen vertraten, sondern auch dafür verantwortlich waren, das Burgkomitat auf dem Laufenden zu halten, woraufhin sie zusätzliche Anweisungen erhalten konnten. Dennoch konnten sie ihre eigenen Entscheidungen treffen, da die Anweisungen nicht immer eindeutig waren oder nicht alle Fragen abdeckten.

Auch die ungarische Sprache, die Kirche, die Erbfolge, die Frage der Herrschaft, die Abschwächung der adeligen Steuerbefreiung oder die mögliche Erweiterung des Kreises der *Honoratioren* standen auf der Tagesordnung der Landtage.

Der Landtag von 1832–1836 kann als historischer Epochenwechsel bezeichnet werden, da er unausgesprochen das Ziel verfolgte, Änderungen an den Grundlagen des Systems herbeizuführen. Es war das erste Mal, dass sich eine auf liberalen Ideen basierende Opposition bildete, die zwar noch keine Mehrheit hatte, aber bereits groß genug war, um sich zu organisieren. Zu ihren Führern zählten Miklós Wesselényi, Ferenc Kölcsey und Ferenc Deák.

Der wachsenden Opposition, die eine Bedrohung für die Regierung darstellte, wurde mit Verhaftungen und Prozessen begegnet, aber diese Art von Terrorpolitik hatte den gegenteiligen Effekt als das, was man erwartet hatte, denn immer mehr Menschen wandten sich gegen den Hof, und immer mehr Menschen öffneten sich der Opposition und liberalen Kreisen.

Die adlige Gemeinschaft des Burgkomitats Komárom unterstützte die wichtigsten Vorschläge zur Änderung der Grundlagen des Systems auf dem Landtag von 1832–1836 noch nicht, und ihre Anweisungen waren oft von der traditionellen oppositionellen Politik des Ordens inspiriert. Sie waren der Meinung, dass nicht die Zerschlagung des Ordnungsrahmens die zweckmäßigste Lösung sei, sondern die Anpassung der bestehenden Ordnung an den Zeitgeist. Die unabhängigen Positionen der Gesandten spiegelten jedoch ein anderes Bild, einen liberaleren Geist, wider.

Auf dem Landtag von 1839–1840 waren die von liberalen Idealen inspirierten Ideen jedoch bereits in den Komitatsinstruktionen erkennbar. Die Aktivitäten der Gesandten des Burgkomitats zeigen auch, dass sie in erster Linie mit der reformistischen Opposition unter der Führung von Ferenc Deák verbunden waren. Daraus lässt sich schließen, dass sich das Burgkomitat im Laufe der Zeit immer mehr der reformistischen Opposition annäherte.

Stichworte: *Reformzeit, Landtag, Gesandten, Opposition, liberal*

ADATOKBA ZÁRT ÉLETEK

18. századi zsidóösszeírások Komárom vármegyében

Szűcs József

Haraszti György gondolataival élve, „a mai magyarországi zsidóság [...] nincs genealógiai kapcsolatban a Mohács előtt itt élt zsidósággal, amely a világ négy sarka felé szétszóródott és eltűnt a 16. század első felének viharos évtizedeiben”.¹ És valóban, Komárom vármegye területéről is csupán két említést ismerünk ebből az időszakból (mindkettő Komárom városához köthető),² a zsidóság újbóli megjelenése, letelepedése itt a 18. század első évtizedeiben kezdődött meg. Az ide érkezők legnagyobb részt a nyugati országrészekből (a mai Ausztria és Szlovákia területéről) származtak, valamint Cseh- és Morvaországból, illetve Elzászból.³

A zsidóság egyes településekre való beköltözése, ahogyan ezt Grünvald Fülöp és Scheiber Sándor megfogalmazták, a hatóságoktól és a földesuraktól függött, ők adtak ugyanis engedélyt az ott tartózkodásra, a letelepedésre.⁴ Goldberger Izidor az uradalmak, konkrétan a tatai uradalom által támasztott feltételeket is konkretizálja. A zsidók tatai letelepedéséről szóló tanulmányában több kritériumot is említ. Az uradalom ezek teljesülése mellett adhatta csak meg az engedélyt. A kérelmezőnek igazolnia kellett, hogy szülei korábban védelem alatt álltak, hogy előélete ellen kifogás nem emelhető, illetve, hogy rendelkezik valamiféle vagyonnal, melyből önmagát és családját képes eltartani, nem szorul tehát sem az uraság, sem a hitközség, sem a hitsorsosok támogatására.⁵

Természetesen nem kívánom e korszak és a hazai zsidóság 18. századi letelepedésének történetét részletesen bemutatni, hiszen kiváló publikációk

1 HARASZTI 1999, 130.

2 EDELÉNYI 1927, 193.

3 GRÜNVALD–SCHEIBER 1963, 32.

4 GRÜNVALD–SCHEIBER 1963, 8.

5 GOLDBERGER 1914, 5.

születtek már a témában,⁶ annyiban érintem csupán, amennyire jelen dolgozatom tárgyának feldolgozásához nélkülözhetetlen.

Mint azt majd a későbbiek során látni fogjuk, a tárgyalt időszakban elrendelt első összeírások célja a zsidók beköltözésének megakadályozása, illetve az országban élők számának csökkentése volt. De mindez nem lehetett mentes az előzményektől. Már a török idők végével, az egységes Magyarország újjászervezése során szempont volt mindez, melyben nem kis szerepet játszott az egyre erősödő, nem csupán a protestánsokat érintő ellenreformáció is. A terv felelőse Kollonich Lipót bíboros, győri püspök lett, aki *Einrichtungs Werkh* (1689) címen terjesztette elő elképzeléseit, úgy vélvén, terheik növelésével kivándorlásra kényszeríthetik az országban élő zsidókat, ennek megvalósulásáig pedig, mint szükséges rosszat, el kell tűrni őket.⁷ Ellene szólt azonban Kollonich terveinek, hogy a zsidó telepések nélkül elképzelhetetlen volt az elnéptelenedett területek benépesítése, hiszen, túl azon, hogy komoly részük volt a hadsereg ellátásában (lásd például *Samuel Oppenheimer* tevékenységét), az áru- és pénzforgalom lebonyolításában is nagy szerep hárult rájuk, nem beszélve azokról az adókról, melyeket különböző jogcímenek kivethettek rájuk, s melyek komoly jövedelmet jelentettek úgy a kincstárnak, mint a földesuraknak.⁸

Többek között az imént felsorolt okok is hozzájárultak ahhoz, hogy a zsidótartás joga a 17. század végére kikerült az uralkodó kezéből, s a földesurak, illetve a városok privilégiuma lett, akik szabadon kitilthatták területükről vagy épp befogadhatták a zsidókat.⁹ Így alakulhattak ki virágzó közösségek a Pálffyak, az Esterházyak, a Batthyányak, a Zichyek, a Czirákyak, a Károlyiak birtokain, és így kerülhetett be a szótárakba a *Schutzbrief* (a zsidó családfővel megkötött privilegiális megállapodás),¹⁰ a *Schutzherr* (védőúr), a *Schutzgeld* (védelmi pénz) és a *Schutzjud* (védett zsidó) fogalma.¹¹ Az oltalom alatt álló zsidók, ahogy azt Grünvald Fülöp és Scheiber Sándor megfogalmazták, „minden lehető módon igyekeztek magukat hasznosítani, a

6 A teljesség igénye nélkül: GOLDBERGER 1914; GONDA 1992; GRÜNVALD–SCHEIBER 1963; GYURGYÁK 2001; HARASZTI 1999; KOMORÓCZY 2012

7 HARASZTI 1999, 131.

8 GONDA 1992, 35.

9 GYURGYÁK 2001, 30.

10 Ez a megállapodás foglalta magába többek között az engedélyezett, illetve a tiltott kereskedelmi és iparüzési formákat. GYURGYÁK 2001, 33.

11 A földesúrnak fizetett pénzek mellett a zsidók a vármegye, illetve a város felé is adóztak, az ún. *cassa domesticá*-ba, mely okból azok nem akadályozták letelepedésüket. GYURGYÁK 2001, 32.

legkülönbözőbb szolgálatokat téve. Mindenképpen uraik kegyét keresték, mert teljesen azoktól függött létük biztonsága. E függő társadalmi helyzetük szolgálkületűvé tette őket. Megbízásból ők teljesítették a legkülönbözőbb beszerzéseket uraik és úrnöik részére [...]. Értékesítették az akkor már nagyrészt majorsági gazdálkodásra áttért földesurak felesleges terményeit. Vállalták a földesúri jogosítványok, a regálék bérletét; árendálták a mézárszéket, malmot, a pálinkaégetést és sörfőzést, valamint az italok kimérését.”¹²

E rövid bevezető után – visszatérve a 18. századi zsidóösszeírásokhoz – Komoróczy Géának köszönhetően könnyedén számba vehetjük ezeket. Ő volt az, aki nagyívű munkájában tételesen felsorolta nemcsak a tárgyalt időszak, de a 19. század összeírásait is. E szerint 1725 és 1848 között hét alkalommal (1725, 1735, 1743, 1746, 1767,¹³ 1830, 1848) vették lajstromba az ország zsidóságát.¹⁴ Fontos kihangsúlyoznunk azonban, hogy Komoróczy szerint, hiszen a Nyitrai Állami Levéltárban jelenleg is zajló kutatásaink értelmében a felsoroltakon kívül is rendeltek el *conscriptió*t. Nyomára bukkanunk adatoknak az 1750–1760-as évekből, valamint 1770-ből is. A következőkben, mielőtt rátérnénk a tanulmány fókuszában álló 1770-es összeírás részletes bemutatására, röviden szeretném ismertetni a korábbi évtizedekből fennmaradt adatokat.

A század, s egyben Magyarország történetének első országos jellegű zsidóösszeírását III. Károly rendelte el 1725. június 28-án.¹⁵ A rendelet célja a zsidók beköltözésének megakadályozása volt, illetve a már bennlévők számának csökkentése. Minderre azért volt szükség, mert a birodalom bizonyos tartományai, az úgynevezett örökös tartományok kiutasították területükről az ott élő zsidókat, mivel, vélekedésük szerint „a zsidóság, ha száma bizonyos mértéket meghalad, a lakosság kárára van”.¹⁶ Ez azonban maga után vonta annak lehetőségét (a birodalom szerint veszélyét), hogy a kiutasított zsidók Magyarországon keresnek menedéket és lakhelyet. Ennek kívánták tehát elejét venni.¹⁷

12 GRÜNVALD–SCHEIBER 1963, 9.

13 Valójában mindegyik összeírás hosszabb időtartamot vett igénybe, így az első 1725 és 1728, a második 1735 és 1739, a harmadik 1743 és 1745, a negyedik 1746 és 1748, míg a század utolsó összeírása 1767 és 1768 között zajlott le. EMBER 1963, 51.; GYURGYÁK 2001, 34.

14 KOMORÓCZY 2012, 597–598.

15 A rendelet szövegét lásd: MZSO III., 466–467.

16 EMBER 1963, 53.

17 EMBER 1963, 53.

A városok és vármegyék részéről az együttműködés egyáltalán nem volt példaértékű. Mindössze 6 vármegye és 6 város küldött be a rendelet előírásainak – elvárásainak – megfelelő összeírást, 15 vármegyéé hibás vagy hiányos volt, 22 vármegye pedig, és 6 város, nem teljesítette a rá rótt kötelezettségét. A Helytartótanács, mint a rendelet végrehajtásával megbízott szerv többször is felhívta és felszólította az érintett vármegyéket a pótlásra, „végeredményt” mégis csak 1727-ben könyvelhetett el.¹⁸

Komárom vármegye a késve nyilatkozók táborát erősítette. A végül 1727-ben beküldött¹⁹ dokumentumok arról adnak jelentést, hogy a vármegyében 41 zsidó család élt, ebből 18 Tatán, 20 Csúzon,²⁰ 1 a tatai járásban (Almás községben), 2 pedig a gesztesi járás területén (Kocs községben).²¹

Arról, hogy bármiféle intézkedés történt volna a magyar zsidósággal szemben, hogy bármiféle jogszabályt életbe léptettek volna arra vonatkozóan, hogy megakadályozzák a zsidók beköltözését vagy hogy számukat csökkentsék, nincsenek ismereteink. Az viszont tény, hogy alig tíz évvel később, 1735-ben III. Károly újabb zsidóösszeírást rendelt el,²² melynek célja a korábbihoz hasonló volt, kiegészítve azzal, hogy a vármegyéknek nyilatkozniuk kellett a zsidók anyagi viszonyairól, valamint arról is, hogy mely földesurak vették védelmükbe őket.²³

Komárom vármegyében az 1735-ös *conscriptio* idején 35 családot²⁴ írtak össze, összesen 159 fővel. Ebből 15 család (65 fő) élt „a zsidóknak kitűnő működési tériül kínálkozó”²⁵ Tatán, 2 (15 fővel) a tatai, 17 (76 fővel) az udvardi és 1 (3 fővel) a gesztesi járásban.²⁶ Erre az időszakra vonatkozóan már foglalkozási adatokkal is rendelkezünk, így a családfők között találkozha-

18 EMBER 1963, 55–56.

19 Grünvald és Scheiber szerint Komárom vármegye részéről is elkészült az összeírás 1725-ben, csupán a Csúz községre vonatkozó kiegészítést (lásd következő lábjegyzet) készítették el 1727-ben. GRÜNVALD–SCHEIBER 1963, 18.

20 A Csúz községben ebben az időben jelen lévő nagyszámú zsidó család az ott megjelenő, az északra eső bányavidékről kiutasítottakra vezethető vissza, akik csupán átmenetileg tartózkodtak itt. GRÜNVALD–SCHEIBER 1963, 18.

21 MZSO VII., 84–86.

22 A rendelet szövegét lásd: MZSO III., 693–694.

23 EMBER 1963, 59.

24 Edelényi összesítésében a komáromi adatok is megjelennek. Ezek értelmében a Duna bal partján is élt 3 család 21 fővel. EDELÉNYI 1927, 195.

25 EDELÉNYI 1927, 196.

26 EDELÉNYI 1927, 194–195.

tunk kereskedőkkel (köztük házalókkal), iparosokkal (fuvaros, kocsmáros, mészáros, pálinkafőző, szabó) és árendásokkal is.²⁷

A következő, s egyben mind közül a legkevésbé eredményes összeírást Mária Terézia rendelte el 1743-ban.²⁸ Ennek célja a zsidóság megadóztatása volt.²⁹ Az uralkodónak ezt a jogát azonban a vármegyék nagy része nem ismerte el. Ezek a megyék vagy elutasították a rendeletben foglaltakat, vagy nem is reagáltak arra. A Helytartótanács a tiltakozóknak adott válaszában felhívta a figyelmet arra, hogy a zsidók uralkodó általi megadóztatása nem zárja ki annak lehetőségét, hogy a megyék külön is megadóztassák őket, illetve hivatkozott arra is, hogy a rendkívüli háborús nehézségekből a zsidóknak is ki kell venni részüket.³⁰ A 21 vármegye, mely végül megtagadta az összeírást és a megadóztatást, semmiféle következménnyel nem kellett, hogy szembenézzen. Ennek oka az volt, hogy az örökösödési háború során az uralkodó rászorult a rendek támogatására, s bár érveiket, melyek szerint neki nincs joga a zsidók rendkívüli megadóztatására, visszautasította, eltúrta, el kellett, hogy tűrje szembenállásukat.³¹

1746. május 23-án Mária Terézia újabb összeírást rendelt el, melynek célja ezúttal is egy rendkívüli zsidóadó kivetése volt. Az adó összege személyenként 2 forintra rúgott,³² melynek megfizetése az országban való megtűrésük feltétele volt, s természetesen nem mentesített más adók megfizetésének kötelezettsége alól. Az uralkodónő ezúttal biztosra akart menni, hiszen meghagyta, hogy a fizetést elmulasztók ötszörös összeget fizetnek, s hogy az adó behajtására minden eszköz, akár a katonaság is bevethető, illetve, hogy az ötszörös büntetés felét a feljelentő kapja, illetve a végrehajtásban résztvevő tisztviselők. Az adó összegét meg nem fizető zsidó személyeket, a királynő rendelkezése értelmében jogfosztottnak tekintették, minden árujukat,

27 EDELÉNYI 1927, 196.

28 Ebből az összeírásból, jelenlegi ismereteink szerint, nem maradtak fenn Komárom vármegyére vonatkozó adatok.

29 Komoróczy Géza megfogalmazásában: „A későbbiekben [a 18. század második felében] a zsidó-összeírások legfontosabb célja a zsidó lakosság vagyoni állapotának, értsd: adózó képességének tüzetes felmérése volt. [...] Az összeírások formailag és tartalmilag egyaránt vagyoni/jövedelmi alapú adójegyzékké alakultak át, és mint ilyenek értékelhető anyagot tartalmaznak a zsidóság foglalkozási-foglalkoztatási és vagyoni viszonyairól, a családtagok számáról.” KOMORÓCZY 2012, 599–600.

30 EMBER 1963, 64.

31 EMBER 1963, 67.

32 Az adót a családfő tartozott megfizetni a családjához tartozó személyek után, ideértve a segédeket, férfi és női szolgálókat is. A megfizetés határideje a rendelet kihirdetését követő 3–4 hét volt. EMBER 1963, 68.

holmijukat lefoglalhatták, őket magukat pedig akár le is tartóztathatták.³³ A vármegyék nagy része ezúttal sem akarta alávetni magát a királyi rendelkezésnek, Pozsony és Komárom megyék pedig egyenesen Mária Teréziához fogalmaztak meg levelet, feltárva benne helyzetüket. Tiltakozásukat elutasították.³⁴ Az egyetlen eszköz, mellyel a vármegyék élhettek, az adatok manipulálása, befolyásolása volt, olyan módon, hogy azokból „*minél kisebb adóalapra derüljön fény*”.³⁵

Ember Győző adatai szerint ebben az időszakban 36 vármegyében éltek zsidók, ebből 25-nek megvannak az összeírásai, 11-nek, köztük Komárom vármegyének is, hiányoznak.³⁶ Fennmaradt viszont a számadat, így tudjuk, hogy a megyében 110 zsidót írtak össze, Komárom városában pedig 34-et.³⁷ Bár Ember Győző úgy fogalmaz, a katonaság közreműködésével „*a zsidókat mindenütt, ahol csak laktak, összeírták, az adót rájuk kivetették*”,³⁸ ha Komárom vármegye fent említett 110 fő zsidóságát összevetjük a korábbi és későbbi számokkal, egyértelművé válik számunkra, hogy a helyi hatóságok itt sem a tényleges adatokat közölték.

Az 1767-ben elrendelt országos zsidóösszeírás célja a türelmi adó összegének megállapítása volt, s Komoróczy Géza kutatásai szerint 34 vármegye és 6 város nyújtotta be.³⁹ Az összeírás eredményei szerint Komárom vármegye területén ekkor 145 zsidó család élt, összesen 583 fővel. A 145-ből 38 család (156 fővel) élt Tatán, 12 (73 fővel) a tatai, 63 (226 fővel) az udvardi, 25 (101 fővel) a gesztesi és 7 (27 fővel) a csallóközi járásban.⁴⁰ (A Komárom vármegye zsidó lakosságára vonatkozó összesítő adatokat – az 1725 és 1767 közötti időszakból – lásd az 1. táblázatban.)

33 EMBER 1963, 68.

34 EMBER 1963, 69.

35 GÁL 1992, 12.

36 Komárom vármegye mellett Abaújvár, Bács-Bodrog, Bihar, Esztergom, Liptó, Moson, Sáros, Sopron, Ugocsa és Veszprém megyék összeírásai hiányoznak még. EMBER 1963, 76.

37 EMBER 1963, 73.

38 Ugyaninnen tudjuk, hogy a kivetett „adó teljes, minden hátralék nélküli behajtását” végül nem is sikerült elérni. EMBER 1963, 72.

39 KOMORÓCZY 2012, 597.

40 EDELÉNYI 1927, 194–195.

		1725–28	1735–39	1746–48	1767–68
Tata		18 csf	15 csf/65 fő	Komárom vármegye összeírásai hiányoznak	38 csf/156 fő
Tatai járás⁴¹		1 csf	2 csf/15 fő		12 csf/73 fő
Udvari járás	Csúz	20 csf	3 csf/14 fő		17 csf/57 fő
	Csehi	-	-		1 csf/5 fő
	Baromlak	-	1 csf/3 fő		2 csf/10 fő
	Szemere	-			7 csf/25 fő
	Kolta	-	1 csf/5 fő		8 csf/23 fő
	Jászfalu	-	-		1 csf/6 fő
	Újgyalla	-	-		1 csf/2 fő
	Kurtakeszi	-	-		5 csf/22 fő
	Ógyalla	-	-		10 csf/35 fő
	Bagota	-	11 csf/52 fő		11 csf/41 fő
Für	-	1 csf/2 fő	-		
Gesztesi járás⁴²		2 csf	1 csf/3 fő		25 csf/101 fő
Csallóközi/Szigeti járás⁴³		-	-	7 csf/27 fő	
a vm zsidó lakosainak száma		41 család	35 csf/159 fő	110 fő	145 csf/583 fő

1. táblázat: Komárom vármegye zsidósága a 18. századi összeírások alapján (1725–1767)

Az 1770. évi zsidóösszeírást az 1769. október 3-án kiadott rendeletével adta utasításba Mária Terézia.⁴⁴ Ennek célja, az ország zsidó lakosságának számbavétele, családi összetételének és anyagi viszonyainak feltérképezése mellett, nagy valószínűséggel a „jövevény” zsidók összeírása is volt.⁴⁵ A Komárom vármegyei adatokat Tata és a tatai járás vonatkozásában Fabris József, a vármegye alszolgabírája, valamint Szevaldt Ferenc, a vármegye

41 A járáshoz tartozó települések, ahol a tárgyalt időszakban zsidó családokat írtak össze (korabeli elnevezésük szerint): Agostyán, Bánhida, Szőlős, Tolna, Oroszlány, Tarján, Fölső Galla, Szomód, Gyermely, Piszke, Almás, Zsemlye, Kecskéd, Szentmiklós, Baj, Tardos, Héreg.

42 A járáshoz tartozó települések, ahol a tárgyalt időszakban zsidó családokat írtak össze (korabeli elnevezésük szerint): Kocs, Szák, Dad, Ács, Bana, Nagyigmánd, Szőny.

43 A járáshoz tartozó települések, ahol a tárgyalt időszakban zsidó családokat írtak össze (korabeli elnevezésük szerint): Aranyos, Nagymegyér, Bogyá, Nagylél, Keszegfalva.

44 A rendelet szövegét lásd: MZSO XVI., 510–512.

45 1770 márciusában és áprilisában négy vármegye, Bihar, Borsod, Zala és Komárom is intézkedett a jövevény zsidók összeírásáról. MZSO XVI., 548.

esküdtje állította össze, míg az udvardi járásban Máriássy József vármegyei szolgabíró.⁴⁶ Az összeírások legfontosabb adatait a szöveghűségre törekedve a mellékletekben adjuk közre.

Az 1770-es összeírások igen gazdag információforrást jelenthetnek a kutatók számára. Tartalmazzák egyrészt a családfő nevét, családi állapotát, az országba érkezésének időpontját, gyermekeinek nemét, számát, életkorát, ugyanezt cselédeire vonatkozóan is (utóbbiaknak vallását is feltüntetve), az ingaltanokra vonatkozó adatokat, másrészt a foglalkozást és az anyagi viszonyokat. Mindezek alapján érdekes és izgalmas következtetéseket vonhatunk le, s rávilágíthatunk bizonyos összefüggésekre.

		családfők	zsidó lakosság száma
Tata		53	195
Tatai járás		13	58
Udvardi járás	Csúz	23	104
	Csehi	1	3
	Baromlak	6	29
	Szemere	6	23
	Kolta	11	46
	Jászfalu	1	8
	Újgyalla	1	6
	Kurtakeszi	8	38
	Ógyalla	20	88
Bagota	21	99	
Összesen		164	697

2. táblázat: Komárom vármegye zsidósága települések szerint (1770)

46 Az 1770-es összeírás adatainak bemutatása a következő dokumentumok alapján történt: ŠAN A.XI.1. Közgyűlési iratok. Lad. 11. Fasc. 20. No.5. Conscriptio Judaeorum... 1770.

Tatára vonatkozóan: Conscriptio Judaeorum. In Oppido Tata Inclitii Comitatus Comaromiensis Ingremito et quidem in Processu Tatensi existentium 1770.

Tatai járásra vonatkozóan: Conscriptio Judaeorum In Possessionibus, Agostyán, Banhida, Szölös, Tolna, Oroszleány, Tarjány, Fölső Gallyán, Szomod, Gyermely & Piszke Processi Tatensi ingremiatibus existentium 1770.

Udvardi járásra vonatkozóan: Conscriptio Judaeorum eorumque Facultatum in Inclitii Comitatu Comaromiensis Processu vero Udvardiensi... 1770.

Vizsgáljuk meg először is a létszámadatokat! Ahogyan azt a 2. táblázat is mutatja, a zsidók legnagyobb lélekszámban Tatán voltak jelen, ez 53 családban 195 főt jelentett.⁴⁷ Ez, családfők tekintetében, ha az 1725-ös adatokat vesszük alapul, közel 300 %-os növekedést jelent, hasonlóan a lélekszámhoz, ahol a tíz évvel későbbi, 1735-ös adatokból tudunk kiindulni.

A vármegye egészét nézve az 1725-ben itt élő 41 család négy és fél évtized alatt megnégyszereződött, lélekszám tekintetében (1735-höz viszonyítva) ez 438 %-os növekedést mutat.⁴⁸

Ha összevetjük az 1. és 2. táblázatban szereplő adatokat, észrevehetjük, hogy a gesztesi és csallóközi járásokból nincsenek 1770-re vonatkozó információk. Mivel a három évvel korábbi összeírások mindkét területen jelöltek zsidó lakosságot, arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a levéltárban fellelt dokumentumok ide vonatkozó részei hiányozhatnak.

Megvizsgálva az 1. ábrán látható diagramot, könnyedén kiszámolhatjuk, hogy az 1770-es összeírásban szereplő családfők 20 %-a (34 fő) már az ország területén született, a betelepülők pedig legnagyobb számban, összesen 36-an, 1741 és 1750 között érkeztek az országba, ami az összes családfőnek nagyjából 22 %-át teszi ki. Megfigyelhetjük továbbá, hogy az összeírást megelőző tíz évben is érkeztek új családok, hiszen öt esetben találhatunk 1761-et követő dátumot. Megközelítőleg ugyanakkora a hányada azoknak a családoknak, akik a század első évtizedében kerültek a megye területére, ők tehát az ide érkező legelső családok közül valók lehetnek.

A Tatára vonatkozó, korábban már idézett jellemzés, mely szerint a zsidók számára az „*kitűnő működési terv*” szolgál, igazolódni látszik annak tényében is, hogy valamennyi, az ország területén született családfő (összesen tehát 34 család) Tatán (30 család), illetve a tatai járásban (4 család) választott otthon magának. A születési helyeket vizsgálva Tata (15 fő), Pozsony (6 fő), Buda és Sassin/Sasvár (3–3 fő), Zsámbék (2 fő), továbbá Ács, Győr, Kismarton, valamint Pozsony és Sopron vármegyék (1–1 fő) nevével találkozhatunk.

47 Ezzel az adattal végre feloldhatunk egy ellentmondást, mely több tudományos munkában, többek között Goldberger Izidornál és ifj. Gyüsi Lászlónál is megjelenik (megjegyzem, az ellentmondásra mindketten felhívják a figyelmet). Goldberger, Rédey Miklósról hivatkozva írja, hogy 1774-ben 310 zsidó élt Tatán és 70 Tóvároson. Ugyanakkor, Mandl Bernát közlését citálva, szintén 1774-re vonatkoztatva leírja, hogy 53 család lakott a településen. Az általunk vizsgált összeírások ez utóbbit látszanak igazolni, igaz, négy évvel korábbiak. El kell tehát fogadnunk, hogy Tata zsidó lakossága ekkor 195 fő volt. GOLDBERGER 1938, 12. és GYÜSI 1994, 22.

48 Országos szinten, ha vizsgáljuk, nagyjából nyolcszoros növekedést tapasztalhatunk a zsidóság körében a 18. század folyamán. Gonda László véleménye szerint ennek oka „a szinte szüntelen bevándorlás” volt. GONDA 1992, 39.

A következő szempont, mely alapján vizsgálni szeretném a 18. század második felének vármegyei zsidóságát, az a gyermekek száma. 203 fiú- és 181 lánygyermeket írtak össze 1770-ben, összesen tehát 384 főt, melynek 95,6 %-a, 367 fő már az ország területén született. Érdemes kis figyelmet fordítanunk a „gyermekek” (nem véletlen az idézőjel) életkori megoszlására is. Alaposabban áttekintve a felvételi íveket, azt láthatjuk, hogy az egészen fiatal, mindössze néhány hónapos csecsemőtől az egészen idősig (akár 50 éves!) is írtak össze utódokat. Az, hogy őket gyermekként vették számba, azt feltételezi, hogy saját családjuk még nem volt, lakhatásukat pedig csak szülei-
knél tudták megoldani. Több esetben láthatjuk azt, hogy özvegy emberek éltek együtt idősebb gyermekeikkel. Ilyen volt például a Tatán élő özvegy *Juditha asszony*,⁴⁹ aki – az összeírás értelmében – 21 éves mostoha fiával élt egy fedél alatt, ráadásul, mivel koldusként rögzítették őt az összeírók, a fiú tartotta el. Hasonló körülmények között találjuk *Susanna asszonyt* is, aki vejénél, a mézárszéket árendáló *Moyses Samuel*nél lakott Agostyánban, ahogyan 24 éves fia is. A felvételi íven 10 forint saját jövedelem is szerepel az asszonynál, de az nem derül ki, milyen tevékenységből, foglalkozásból származott ez az összeg.

Hasonló esetet figyelhetünk meg a Csúzon élő *Bernád Hersl* esetében is, aki 22 éves fia mellett 25, 22 és 19 éves lányaival is együtt élt. *Bernád Hersl* csipkekötésből tartotta fenn magát és családját, 12 forint éves jövedelméből.

Ugyanitt kell megemlítenünk az ógyallai özvegy tanítót (*preceptor*), *Isaac Samuëlt* is, aki 36 és 32 éves lányai mellett 30 éves fiával is egy háztartásban élt, és ehhez 30 forint éves jövedelmet tudhatott magáénak.

A szintén ógyallai *Joseff Jakab* 1700-ban érkezett az országba, ami egyrészt korát is feltételezi (70 év felett), másrészt azon zsidó letelepülők között tudhatjuk őt, akik a 18. század elején elsőként érkeztek az országba. *Joseff Jakab* mint aprólékos portékával kereskedő zsidó ember szerepel az összeíró íven, de emellett ott olvasható az is, hogy „nyomorult”, mely alapján azt feltételezhetjük, hogy elszegényedett, koldusbotra jutott. A férfi feleségével és öt gyermekével élt egy háztartásban, akiknek életkora 32 és 43 év között mozgott.

49 A zsidó lakosság II. József koráig nem rendelkezett „megszilárdult” családnévvel, azonosításuk személyneviük és apjuk személyneve alapján történhetett meg, esetleg foglalkozásuk, származási helyük megjelölésével. Ez meglehetősen egyhangú névhasználatot eredményezett, mely a nem zsidó összeírók dolgát is megnehezítette, egyrészt mert sok hasonló nevű zsidóval találkoztak, másrészt mert a neveket bemondás alapján rögzítették, így egy-egy személy- vagy családnévnek (ha volt már ilyen) különböző alakjaival találkozhatunk az összeíró íveken. GÁL 1992, 3–4.

Talán a baromlaki *sachtert*, *Abraham Samuel*t érdemes még e helyütt kiemelni, aki 1740-ben érkezett az országba, s az összeírásakor feleségével és három gyermekével, 50 éves fiával, valamint 22 és 16 éves lányaival élt együtt. Fentiek alapján egyértelmű, hogy fia még nem Magyarországon született, a gyermekek közti korkülönbség pedig több lehetőséget is felvet, egyrészt azt, hogy *Abraham Samuel* fia egy korábbi házasságból született, másrészt azt sem zárhatjuk ki, hogy több gyermeke is volt, akiket sikerült már kiházásítani és tőle, tőlük külön háztartásban éltek.

Ez a néhány példa is jól mutatja, hogy a most vizsgált zsidóösszeírások jóval gazdagabb és izgalmasabb információforrást jelentenek számunkra, mint amit első átnézésre gondoltunk volna róluk. Számptalan módon és nézőpontból elemezhető, s nyilván az itt felsoroltakon kívül újabb és újabb eredményekről tudunk majd tudósítani a későbbiekben.

A 2. ábrán látható diagram a családi összetételt mutatja meg, a gyermekek száma szerint. A számokat összevetve azt láthatjuk, hogy a 164 család 16 %-a volt gyermektelen, 19 %-a 1 gyermekes, a legnagyobb számban (38) összeírt 2 gyermekes családok a teljes családszám 23 %-át teszik ki. 3 és 4 gyermekes családból is több volt a vármegyében (17,5 és 14 %), e fölött pedig már kisebb adatokkal (0,6–4 %) találkozhatunk. Ez természetesen egy adott állapotot mutat meg (1770), az összeírásakor fennálló családstruktúrákat, arról nincsenek információink, hogy az egyes családokban mennyi volt a tényleges gyermekszám, hiszen a kiházásított, a külön háztartásban élő, az esetlegesen elhunyt gyermekeket nem jelöli a felvételi ív.

A Komárom vármegyében 1770-ben élő 164 zsidó családnak 45 %-a (74 család) rendelkezett saját házzal, 6 %-a (10 család) pedig saját bolttal. Utóbbi alapján, ha ezt az adatot összevetjük a kereskedelemmel foglalkozó családfők számával (79), arra a következtetésre juthatunk, hogy a kereskedők legnagyobb részt házalók lehettek.

Érdekes az ingatlanokra vonatkozó adatokat egy táblázatban (3. táblázat) is összehasonlítani. Ebből azt olvashatjuk ki, hogy legkevésbé Tatán volt lehetősége házhoz jutni a zsidó családoknak,⁵⁰ viszont boltot nyitni a leginkább itt volt érdemes, hiszen a 10-ből 8 működött Tatán. Itt a boltosok leginkább aprólékos portékákkal kereskedtek, de volt emellett gyapjú-, gyolcs-,

50 Az egyetlen tatái zsidó, aki saját házzal bírt, Löbel Markus volt, aki Tatán született, házas volt és gyermektelen. Háza mellett boltja is volt, ahol gyolccsal, fűszerrel, aprólékos portékával és pálinkával kereskedett. Éves jövedelme kicsit több mint 14 forint volt.

bőrkereskedés is, árultak továbbá lisztet, lencsét, borsót, cukrot, fűszereket, sört és pálinkát is. A tatai járásban Bánhida területén működött ekkor egy bolt, ahol gyolcs és egyéb „aprólék” árusításával foglalkoztak, Csúzon pedig, ahol szintén egyetlen bolt állt csak, aprólékos árukkal kereskedtek. Az anyagiakat tekintve a csúzi kereskedőnek ment a legjobban, ő évi 130 forintos jövedelemmel bírt, bánhidai kereskedőtársa 20 forint jövedelmet tudhatott magáénak, míg a tatai boltok bevétele 8 és 40 forint között mozgott.

Település	Családok száma	Házzal rendelkezők	Házatlanok	Boltja van
Tata	53	1	52	8
Tatai járás	13	3	10	1
Csúz	23	14	9	1
Csehi	1	1	-	-
Baromlak	6	6	-	-
Szemere	6	4	2	-
Kolta	11	9	2	-
Jászfalu	1	1	-	-
Újgyalla	1	1	-	-
Kurtakeszi	8	5	3	-
Ógyalla	20	12	8	-
Bagota	21	17	4	-

3. táblázat: Komárom vármegye zsidósága ingatlanjai alapján (1770)

Az 1770-es zsidóösszeírás az országba érkezés éve/születési hely feltüntetése mellett az egyes foglalkozásokat, illetve a hozzávetőleges jövedelmi viszonyokat is megjeleníti.

A Magyarországon élő zsidók többsége kereskedelemről élt, melyet különböző szinteken és formákban űzött. A legjellemzőbb a vándorkereskedelem volt, vagyis településről településre járva kínálták portékáikat (pántlikát, kendőt, harisnyát, a korábban felvásárolt állat-, például nyúl és báránybőrt, régi ruhákat stb.), ami – ahogyan ezt a későbbiekben majd látni is fogjuk – éppen csak fedezte megélhetésüket. Magasabb szintet képviselt a bolttal rendelkező zsidók rétege, akik többek között posztót is árultak, a hierarchia csúcsán pedig a nagykereskedelmet folytatók álltak, de ilyenre Komárom vármegye területén – az adott időszakban – nem találtunk példát. Kisebb

hányadát tették ki a zsidóságnak – még mindig országos szinten – a kézművesek vagy iparosok (szabók, üvegesek, pipakészítők stb.), tehát azok, akiknek „terméke már nem mindennapi, hanem differenciáltabb szükségleteket” elégített ki.⁵¹

Az 1767–1768-as adatokat vizsgálva megfigyelhető, hogy az ország zsidóságának közel 50 %-a foglalkozott kereskedelemmel, 10 %-a kocsmá-, mézár-szék- vagy egyéb bérletből élt, 17–17 %-a pálinkafőzésből, illetve kézművesiparból, és nagyjából 8 %-a volt kocsmatulajdonos.⁵²

Hasonló képet festhetünk Komárom vármegyéről is, ahol 79 zsidó (40 %) űzte a kereskedelem valamilyen formáját (pl. aprólékos portékával kereskedők, gyapjú- és gyolcskereskedők, bőrkereskedők), 28-an (14 %) foglalkoztak pálinka- vagy sörfőzéssel, 19-en (9,7 %) vittek vagy árendáltak kocsmát, iparosmesterséget (szabó, szűcs, üveges, csipkekötő) 14-en (7 %) gyakoroltak, a hitközségek alkalmazásában (sachter, rabbi, imára hívó, egyházi) 9-en (4,6 %) álltak, de koldusból is volt 16 (8 %), ezek között 4, akiket a városból is kipanancsoltak. A részletes foglalkozási adatokat a 4. táblázat mutatja be.

Komárom vármegye zsidó lakosságának jövedelmi viszonyai további kutatásokra, a fellelt adatok további elemzésre várnak, de érdemes a vizsgálatok jelen állásának is némi figyelmet szentelnünk. Az összeírt adatok alapján a vármegye zsidó családfői 1 és 400 forint közötti éves jövedelemmel bírtak. Az összegek abból a szempontból is elgondolkodtatók, főleg a legalsó értékek, mivel Mária Terézia 1746-ban, ahogyan arról korábban is beszéltünk már, 2 forint fejadót vetett ki az országban élő zsidókra, amit 1 forint éves jövedelemből lehetetlen lenne teljesíteni. Viszont, összehasonlítva a helyi adatokat Gál Éva kutatási eredményeivel, aki Óbuda zsidó közösségének 1770-es összeírását vizsgálta, azt láthatjuk, hogy az alsó határ ott is meglehetősen alacsony volt (mindössze 5 forint), s ráadásul azoknál az óbudai zsidóknál, akik tevékenységükből épphogy csak meg tudtak élni, az összeírók nem tüntettek fel jövedelmet.⁵³

51 GONDA 1992, 38–39.

52 GYURGYÁK 2001, 34.

53 GÁL 1992, 21. Komárom vármegye összeíró ívein csupán négy olyan személy található, akinél nem szerepel jövedelem, Jakab Salamon ógyallai koldusnál, valamint Singer Hersl, Szinger Löbel és Löbel Frisch tatai zsidóknál. Utóbbi három nem tartózkodott az országban az összeírás idején, s mint az az adatokból kiderül, hamuzsíröző és kereskedelmi tevékenységüket is külföldön űzték.

Foglalkozás	A foglalkozást űzők száma	Foglalkozás	A foglalkozást űzők száma
aprólékos portékával kereskedik	40	zsidók szolgálja	3
pálinkafőzés, eladás, árendálás	21	szűcs	2
kocsmát visz vagy árendál	19	üveges	2
gyapjúval, gyolccsal kereskedik	15	muzsikus	2
faluzó, vándorkereskedő, butyoros	13	rabbi	2
bőrrel kereskedik	12	selyem matériákkal, pántlikákkal kereskedik	1
koldus	12	egyéb (nem meghatározott) kereskedés	1
szabó	9	csipkekötés	1
cukorral, fűszerrel, lisztel, borsóval, lencsével kereskedik	7	sachter és imádságra hívó	1
sört árul, sörházat árendál	7	iskolamester	1
mészáros, mészárszéket visz vagy árendál	7	egyházfi	1
hamuzsírőző	6	zsidó preceptor	1
sachter	5	gyermekágyas asszonyok mellett (bába)	1
városból kiharancsoltatott koldus	4		

4. táblázat: Komárom vármegye zsidóságának foglalkozás szerinti eloszlása (1770)

A rendelkezésünkre álló adatok alapján mi a következő megállapításokat tehetjük. Komárom vármegye zsidóságának összes jövedelme a felvételi időszakban 7761,52 forint volt. Ebből Tata zsidóságáé 744,52 forint, a tatai járásé 196 forint, az udvardi járásé pedig 6821 forint. Ezek alapján az egy főre eső jövedelmek a következőképpen alakultak: Tata 3,81 forint, tatai járás 3,38 forint, udvardi járás 15,36 forint. Településekre lebontva azt láthatjuk, hogy Csehi községben a legmagasabb az egy főre jutó jövedelem (86 forint). Csehin mindössze egyetlen zsidó család élt, 3 fővel és 258 forint éves bevétellel.

Az adatok vizsgálatával megállapíthatjuk, hogy Komárom vármegyében 5 olyan családfő élt, akinek éves jövedelme 320 és 400 forint közé esett. Hárman kerestek 150 és 260 forint, ugyancsak hárman 100 és 140 forint között. 30 olyan családról kapunk képet, ahol a családfő éves keresete 50 és 95 forint között mozgott, 60 olyan családról, ahol 20 és 45 forint között. A legalsó rétegben, 1 és 17 forint közé eső jövedelemmel, 54 család kényszerült élni. (Az egyes szakmák és jövedelmek viszonyát az 5. táblázatban szemléltetjük, az egész vármegyére vonatkozóan.)

A vizsgált adatok alapján elmondhatjuk, hogy a vármegye legvagyonosabb zsidó lakosa *Hersl Mózes* volt, aki Csúzon élt, 1730-ban érkezett az országba, és gyapjúval, valamint bőrrel kereskedett. A legszegényebb *Krumpt Per* tatai lakos volt, aki szintén 1730-ban érkezett Magyarországra, és foglalkozásaként *butyoros* volt megjelölve, mely megnevezés a házaló kereskedőket fedte, azoknak is a legszegényebb rétegét.

Éves jövedelem	családfők száma	az összes családfők százalékában
kereskedők		
320–400 Ft	2	1,2
100–140 Ft	2	1,2
50–95 Ft	12	7
20–45 Ft	35	21
1–17 Ft	11	7
sör- és pálinkafőző		
320–400 Ft	2	1,2
150–260 Ft	2	1,2
100–140 Ft	1	0,6
50–95 Ft	6	3,7
20–45 Ft	2	1,2
1–17 Ft	1	0,6
kocsrát viz vagy árendál		
320–400 Ft	1	0,6
150–260 Ft	1	0,6
100–140 Ft	3	1,8
50–95 Ft	10	6
20–45 Ft	1	0,6
rabbi,⁵⁴ egyházi, sachter, muzsikus, iskolamester, preceptor		
100–140 Ft	1	0,6
50–95 Ft	1	0,6
20–45 Ft	9	5,5
1–17 Ft	2	1,2
mészáros		
100–140 Ft	3	1,8
50–95 Ft	1	0,6
20–45 Ft	1	0,6
iparosok (szabó, szűcs, csipkekötő, üveges)		
20–45 Ft	8	5
1–17 Ft	5	3
faluzó, bába, szolgáló, hamuzsírőző, eltartott, koldus		
20–45 Ft	3	1,8
1–17 Ft	32	19

5. táblázat: Az összeírt jövedelmek megoszlása Komárom vármegyében (1770)

54 Érdemes megemlíteni, hogy az összeírásban két rabbi szerepel, a tatai és a bagotai, akiknek jövedelme erős eltérést mutat egymástól, hiszen amíg a tatai közösség 100 forint éves fizetést tudott szellemi és vallási vezetője számára biztosítani, addig a bagotai csupán 30 forintot.

Végezetül szeretnék röviden foglalkozni a cselédekre vonatkozó adatokkal is. A vármegye területén összesen 57 cselédet foglalkoztattak, 30 férfit és 27 nőt. A cselédek 67 %-a (38 fő) zsidó vallású volt, 33 %-a (19 fő) pedig, a megjelölés szerint pápista, tehát katolikus. A cselédek 1,7 %-a (1 fő) volt 10 év alatti, 22 %-a (13 fő) 10 és 14 év, 33 %-a (19 fő) 15 és 18 év, 12 %-a (7 fő) 19 és 25 év, 19 %-a (11 fő) 26 és 40 év, 7 %-a (4 fő) 41 és 50 év közötti, 3,5 % (2 fő) pedig 51 év feletti. A cselédeket tartók különböző anyagi és foglalkozási körökből kerültek ki, a vagyonosabb kereskedőt vagy kocsmárosot ugyanúgy ott találjuk közöttük, mint a szerényebb körülmények közt élő hamuzsír főzőt, *butyorost* vagy muzsikust. Nem jelenthetjük ki tehát azt, hogy kizárólag a módosabb zsidók tartottak cselédet vagy cselédeket maguk körül.

Az 1770-es zsidóösszeírások Tatára vonatkozó bejegyzései között értékes információra bukkanhatunk a helyi közösség történetére vonatkozóan is. Goldberger Izidor kutatásaira hivatkozva eddig úgy tudtuk, a hitközség 1773-ban kapott először választott rabbit, *Kempfner Áron* személyében, aki 1813-ig töltötte be posztját.⁵⁵ Az általunk vizsgált dokumentumok között azonban felbukkan két újabb név is, két eddig ismeretlen vallási vezető neve.⁵⁶

A *conscriptio* évében Pozsony szülötte, *Volf Orenstainer* ült a rabbiszékben. Özvegyember volt, három gyermekével, 11 éves fiával, 6 és 4 éves lányával élt együtt *Blaskó János* csapó házában. Egy 38 éves zsidó nő állt a szolgálatában, a hitközségtől pedig 100 forint éves fizetést kapott.

A másik név, mely előkerült, *Aron Salamoné*, akit az 1770-es összeírás már mint „*rúgott rabinus koldus*”-t említ. Feleségével és egyéves fiával *Bernárd Mihály* képiró házában élt, s a „*Györön Lakozó Rabinus Attya*” tartotta el. *Aron Salamont* egyébként Goldberger *Kempfner Áron*nal azonosítja, mint a „*Stomfáról való Kempfner Áron ben Salamon*”-t, akinek feleségét is megnevezi *Theresia Marcus* személyében. Az azonosságra nincsenek ugyan egyértelmű bizonyítékaink, de mind *Aron Salamon*, mind pedig *Theresia Marcus* neve felbukkan egy korábbi, 1759–1760-as összeírásban is,⁵⁷ ahol a férfi még

55 GOLDBERGER 1938, 11.

56 Goldberger egyébként egy 1923-ban írott munkájában mindkettejüket említi. GOLDBERGER 1923, 80–81. Annak okát azonban, hogy későbbi, a tata-tóvárosi zsidóság történetét feldolgozó tanulmányában miért nincsenek már jelen, nem tudjuk.

57 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési iratok. Lad. 11. Fasc. 20. No.5. *Conscriptio Judaeorum 1759/1760*.

mint rabbinus szerepel, s nevük mellett két 16 év alatti gyermek van feltüntetve. Ugyanezen a helyen *Volf Orenstainer* nevére is rábukkanhatunk, aki ekkor még *sub quaestorként* van említve, és feleségével, *Anna Simonnal* négy 16 év alatti gyermeket nevelt.

Fentiek alapján kijelenthetjük tehát, hogy Tatának már az 1750-es évektől volt saját rabbija, a tisztséget betöltők eddig ismert névsora – *Kempfner Áron* (1773–1813), *Kuttna József* (1813–1829), *Kuttna Áron* (1829–1873),⁵⁸ *Nobel József* (1874–1881), *Handler Márk* (1881–1911), *Goldberger Izidor* (1912–1944), *Rosenthal László* (1941–1944)⁵⁹ – így *Aron Salamon* és *Volf Orenstainer* nevével is bővíthető.

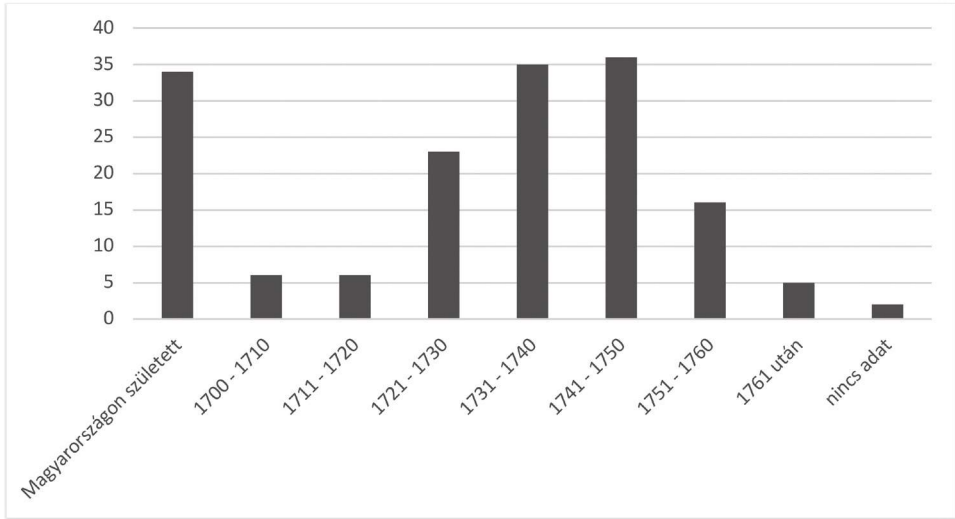
A Komárom vármegyére vonatkozó 18. századi zsidóösszeírások feldolgozása jelenleg is folyik. Nem zárhatjuk ki annak lehetőségét sem, hogy az újabb eredmények felülírják majd jelen tanulmány egy-egy részét, esetleg árnyalják azokat. Mindenképpen foglalkoznunk kell majd a későbbiekben az adózásra vonatkozó adatokkal, lakáskörülményeikkel, és reméljük, idővel felbukkannak majd a jelenleg még hiányzó iratanyagok, például a gesztesi és csallóközi járásokra vonatkozóak.

Az itt ismertetett eredmények mindenesetre már most is sokkal átfogóbb képet adnak a 18. században itt élő zsidóságról, mint amit a Nyitrai Állami Levéltárban lezajlott és zajló kutatások előtt ismertünk. Bízunk benne, hogy belátható időn belül újabb eredményeket tudunk majd az érdeklődő olvasók és kutatók elé tárni.

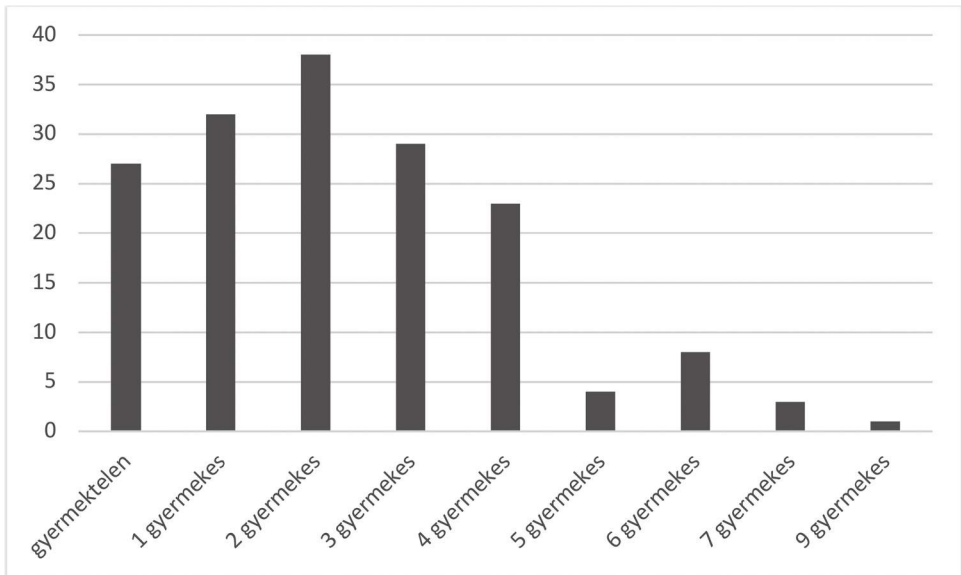
58 *Kuttna Áron* halálát a *Zsidó lexikon*, és maga *Goldberger* is 1874-re teszi, de annak tényleges ideje 1873. december 2. Mindezt a hitközség anyakönyvéből tudjuk, illetve a korabeli lapok beszámolóiból. *ZSIDÓ LEXIKON* 519.; *GOLDBERGER* 1938, 11.; *MNL KEVL XXXIII.1. Az izraelita hitközség anyakönyve a Tatai Járásban előfordult halálesetekről*. 30. továbbá: *Fővárosi Lapok*. X. évf. 292. sz. 1873.XII.20. 1272.; *Vasárnapi Újság*. XX. évf. 52. sz. 1873.XII.28. 628.; *Ellenőr*. V. évf. 305. sz. 1873.XII.22. 2. Itt jegyezném meg, hogy a *Zsidó lexikon* *Kuttna* születési idejét is tévesen (1814) adja meg. A rabbi halotti anyakönyve, illetve az 1869. évi népszámlálás felvételi ívei alapján születési idejét az 1790-es évekre tehetjük. *Stegmayer Máté* szíves közlése alapján.

59 *GOLDBERGER* 1938, 11.; *SZŰCS* 2022, 14.

Mellékletek

1. ábra: Komárom vármegye zsidósága az országba érkezés időpontja szerint (1770)

2. ábra: Családi összetétel – a háztartásban élő gyermekek száma szerint (1770)

Conscriptio Iudaeorum – In Oppido Tata neltiti Comitatu Comaromiensi Ingremito et quidem in Processu Tatensi existentium																		
Az Conscriptioinak nevének oroszul	Familiáinak nevei	Mítóda Statusban	Az országban tartózkodó Eszterdők		Vagnak Gyermekai és cselédei				Cselédeknek lite			Ház helynek mineműsége			Kereskedések Mesterségek Arendájok és egyéb jövedelmek	A mely az közép szerű jövedelemben behoz		
			Száma	Eszterdők	Férfi	Asszonyi állat	Eszterdők	Házai	Boltjai	Kinek az Fundussan	Kinek az Fundussan	Lakik az Fundussan	Házian Kinek az Fundussan	Kinek az Fundussan		Specific	Summarie	
1.	Szinger Joerf. Mudo absens in Comitatu Somodiensi	házás	1	16	1	-	1	36	Papista Zsido	-	1	Méltóságos Tatal urassig fundus	Méltóságos Tatal urassig fundus	-	Gyolcsai Czukoral fuvserszammal, és más aprótkos portékával	30	-	30
2.	Hersl Simon	házás	-	-	-	1	56	Zsido	-	1	Méltóságos Tatal urassig fundus	Tovrossi Tatal urassig usnál.	Méltóságos Tatal urassig Fundussa	-	Gyolcsai Czukoral fuvserszammal és más aprótkos portékával Gyapui Kereskedéssel Sör és pálinka árutalattással	10	-	38
3.	Löbel Markus	házás	-	-	-	1	12	Zsido	1	1	Méltóságos Tatal urassig Funduss	-	-	-	Gyolcsai Czukoral fuvserszammal és más aprótkos portékával	11	52	-
4.	Hersl Markus Bifo	házás	-	-	-	1	22	Zsido	-	-	Sztepka Andráis Szabonál	-	-	-	Gyapui kereskedéssel	20	-	20
5.	Nathán Jakob	házás	1	6	1	4	50	Papista	-	1	Méltóságos Tatal urassig fundus	Az urassig hazában	-	-	Czukur és fuvserszammal és más aprótkos Kereskedik Borókkal Kereskedik	10	-	30
6.	Joel Jakob	házás	1	3/4	1	17	20	Zsido	1	1	Méltóságos Tatal urassig fundus	Florian Kömves Pallérnál	Méltóságos Tatal urassig fundus	-	Aprótkos portékával Borókkal kereskedik	20	-	40
7.	Per Samuel Isac	házás	1	11/3	-	1	16	Zsido	-	1	Pamperger János Bognárnál	-	-	-	Nemelykor Gyapujaval	10	-	-
8.	Aberhám Markus	házás	1	18	-	-	-	-	-	-	Forcht Mihály vargánál	Méltóságos Tatal urassig fundussan	Méltóságos Tatal urassig fundussan	-	Soval liszel Uressig Pálnakját írással, és másoknak szolgálatyával	5	-	17
9.	Fréisch Salamon	házás	1	9	-	-	-	-	-	-	Forcht Mihály vargánál	-	-	-	Hátán bordozó Portékával	5	-	5
10.	Isac Ádám	házás	1	5	-	1	11	Zsido	-	-	Scherer intro 8 Leopold Gombkötőnél	Az urassig fundussan	Az urassig fundussan	-	hátnán bordozó Portékával	5	-	10
11.	Löbel Áron	házás	1	3	-	1	18	Zsido	-	-	Weber Leonard vargánál	Az urassig fund	Az urassig fund	-	muzikus munkával az urassig sörre és pálinka árutalattástul Különös keresseftül	15	-	35

Conscriptio Iudaeorum – In Oppido Tata incliti Comitatus Comariensis Ingremito et quidem in Processu Tatensi existentium																				
Az Conscript-ionak neme-russa	Familiának nevei	Mítóda Statuban	Az ország-ban tartozkodo Esztendőki	Vagynak Gyermekei és cselédjei				Cselédeknek lite	Ház helynek münemtésége			Kereskedések Mesterségek Aréndjók és egyéb jövedelmek	A mely az közép szerü jövedelmekben behoz							
				Fiai Száma	Esztendőszáma	Lenyvai Esztendőszáma	Férfi Esztendőszáma		Szolgláló vagy Szolga Asszonyi álat	Házias Boljai	Házias Boljai		Házias Boljai	Kinek az Fundussan	Kinek az Fundussan	Specific	Summarie			
27.	Joel Filóip	házias	Budán született	1	14	1	15	-	1	18	zsido	-	-	-	Tal-p-hoffer Mártony Pékelné	az urasság fundussan	15	-	15	-
28.	Bernard	özvegy	1748	1	11	1	3	-	-	-	-	-	-	-	Vurpes Josef kötejjár-tonál	az urasság fundussan	5	-	5	-
29.	Per Markus	házias	Tataban született	1	6	-	-	-	1	10	Zsido	-	-	-	Balonek János Csizma-dinál	az urasság fundussan	5	-	5	-
30.	Krumpt Per	házias	1730	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	Kovács Jánosnál Sub No 21	az urasság fundussan	1	-	1	-
31.	Volf Orens-tainer	özvegy	Posonyban született	1	11	1	6	-	1	38	zsido	-	-	-	Blaskó János Csapo-nál	az urasság fundussan	100	-	100	-
32.	Baroch	házias	1765	1	8	1	1	1	-	-	-	-	-	-	Zsidó iskola-ban	az urasság fundussan	50	-	50	-
33.	Lázár	házias	Posonyban született	1	3	1	3/4	-	-	-	-	-	-	-	Véber Lenárd Vargánál Sub Nro 24	Urasság fundussan	35	-	35	-
34.	Abrahám Josef	házias	Tataban született	1	12	1	1	-	-	-	-	-	-	-	Babos János Bacher-nál	Urasság fundussan	10	-	10	-
35.	Markus Salamon	házias	1765	1	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	Fakor János Csizma-dinál	Urasság fundussan	10	-	10	-
36.	Juditha	özvegy	Tataban született	1	12	-	-	-	-	-	-	-	-	-	említett Fakor Jánosnál Sub Nro 35	Urasság fundussan	8	-	8	-
37.	Schnajder Sándor	házias	1745	1	11	-	-	-	-	-	-	-	-	-	Paricz Klára Bab Asszony-nál	Urasság fundussan	12	-	12	-
38.	Szofer Markus	özvegy	1730	-	-	1	15	-	-	-	-	-	-	-	Való Adam Csapo-nál	Urasság fundussan	8	-	8	-

39.	Izrael Fülöp absent[ans] Mendicans	házas	1730	1	6	1	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	15	-	15	-
40.	Schnajder Aron	házas	1758	1	2	1	5	1	12	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	2	-
41.	Bockor Isac	házas	1750	-	-	1	5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	10	-	10	-
42.	Löbel Jöseff	özvegy	1740	-	-	1	7	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	2	-
43.	Salamon Samuel	házas	1.	7	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	24	-	24	-
44.	Rumer Asszony	özvegy	Kismar- tonyban született	1	7	1	5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	10	-	10	-
45.	Aron Salamon	házas	1.	1	1	1	16	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	24	-	24	-
46.	Erzebeth	özvegy	1752	1	11	1	6	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5	-	5	-
47.	Simon Hersl	házas	1758	1	3	1	1	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	2	-
48.	Farkas Gaspár	házas	Tataban született	1	13	1	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	10	-	10	-
49.	Jakab Markus	házas	Posonyban született	1	7	1	7	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	2	-
50.	Samuel Jakab	házas	1725	-	-	1	18	1	6	-	-	-	-	-	-	-	-	8	-	8	-
51.	Hersl Adám	Nőtelen	Tataban született	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	-	3	-
52.	Faisch Samuel	nőtelen	Tataban született	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	-	3	-
53.	Joel Simon	házas	Budin született	1	18	1	14	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	10	-	10	-

Család nevé Helységben																	
Az Conscriptionok névrésze	Família név	Mítóda Statoban	Az országban tartozó Esztendő	Vagynak Gyermekai és családjai				Cselédeknek hite	Ház helynek mánéműsége				Kereskedések, Mesterségek, Arendások és egyéb jövedelmek	A mely az közép szerű jövedelemben béhoz			
				Fiai Szám	Esztendő Szám	Leányai Szám	Szolgált vagy Szolgá Esztendő		Férfi Esztendő	Házai	Boljái	Házis		Kinek az Fundusán	Kinek az Fundusán	Specifice	Summarie
1.	Jakob Moyses	házas	1750	1	16	1	14	-	-	1		Baskovics ur fundusán	-	Kocsmát	180	230	-
2.	Jakab Hersli	házas	1729	1	30	1	34	-	-	1		Blaskovics	-	Aprilikos portékát huzonkint hordoz	30	30	
3.	Hersli Jakob	házas	1740	1	14	1	17	-	-	1		Blaskovics	-	Aprilikos portékát huzonkint hordoz	30	30	
4.	Hersli Jakob	házas	1736	1	6	1	9	-	-	1		Balkovics	-	Aprilikos portékát hordoz	75	75	
5.	Isac Abraham	házas	1738	1	9	1	2	-	-	1		Hunyadi	-	Börökkel kereskedik	90	90	
6.	Abraham Moyses	házas	1727	1	16	1	14	-	-	1		Hunyadi	-	Kocsmát árendál	100	100	
7.	Joseph Marcus	házas	1740	-	-	1	5	1	10	1		Iff. Csuzi Gáspár Ur	-	Gyaplúval Kocsmát árendál	100	140	
8.	Moyses Abraham	házas	1736			1	11	30	Papista zsidó			Zmeskár Ur	-	Egy palinkás vas fizika	150	150	
9.	Lebl Mihály	házas	1762	1	7	1	9	-	-	1		Iff. Csuzi Gáspár Ur	-	Egy kis palinkás vas fizika	60	60	
10.	Jelen Mihály	házas	1744	1	9	1	1	-	-	-		Lebl Moyses-nel Sub. Nro 9	-	Aprilikos portékát hordoz	35	35	
11.	Moyses Mihály	házas	1748	1	1	-	-	-	-	-		Sub. Iff. Csuzi Gáspár Ur	-	Aprilikos portékát hordoz	25	25	
12.	Jakab Abraham	házas	1744	1	17	-	-	-	-	-		Sub. Iff. Csuzi Gáspár Ur	-	Szabó Mester Ember	40	40	
13.	Jakab David	házas	1740	-	-	1	5	-	-	1		Iff. Csuzi Gáspár Ur	-	Aprilikos portékát hordoz	50	50	
14.	Jakab Bernád	házas	1753	-	-	-	-	-	-	-		Sub. Nro 13. Iff. Csuzi Gáspár Ur	-	Börökkel kereskedik	60	60	
15.	Abraham Jelen	házas	1750	-	-	-	-	-	-	-		Sub. Nro 13. Iff. Csuzi Gáspár Ur	-	Aprilikos portékával	30	30	
16.	Jochim Jakab	házas	1740	-	-	-	-	-	-	-		Sub. Blaskovics Nro 2. Iff. Csuzi Gáspár Ur	-	Aprilikos portékával	30	30	
17.	Nathan Joseph	házas	1748	-	-	-	-	-	-	-		Sub. Iff. Csuzi Gáspár Ur	-	Aprilikos portékával	30	30	

18.	Lázár	házas	1740	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	Sub Nro 5	Hunyadi Ur	Aprolikos portékával	30	30
19.	Isaac	házas	1740	1	1	3	-	-	-	1	-	-	-	-	Iffri Csizi Gaspar Ur	Zsidóknak szolgálja	10	10	
20.	Jakab Hersl	házas	1740	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	Hunyadi Ur	Aprolikos portékával	25	25	
21.	Bernád Hersl	Özvegy	1710	1	22	1	25	-	-	-	-	-	-	-	Sub Nro 19	Iffri Csizi Gaspar Ur	Csápkét köt	12	12
					1	1	19	-	-	-	-	-	-	-					
22.	Hersl Moyses	házas	1730	1	18	-	-	-	-	1	-	-	-	-	Náseryadi Ur	Gyapjúval	300	400	
				1	10	-	-	-	-	-	-	-	-	-		Bokákkal	100		
23.	David Lebl	házas	1735	1	4	1	7	-	1	16	Papista	1	1	Korlát Ur	Koreszmát arend	55			
				1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-		Boltjába aprolikos portéka	75	130	
Csehi Helység																			
24.	Samuel Dumat	házas	1745	-	-	1	14	1	-	14	Zsidó	1	-	-	Baranyai Ur	Két palinkás vas Fazék annelly az Urastágé	258	258	
								1	-	35	Papista								
Baromlak Helység																			
25.	Fülöp Jonas	Házás	1735	1	1	1	22	-	-	-	-	1	-	-	Bátsi Ur	Mészárszékét és Koreszmát arend.	40	100	
				1	18	-	-	-	-	-	-	-	-	-					
				1	17	-	-	-	-	-	-	-	-	-					
				1	16	-	-	-	-	-	-	-	-	-					
				1	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-					
26.	Abraham Samuel	házas	1740	1	50	1	22	-	-	-	-	1	-	-	Akács Ignácz Ur	Sachtler	40	40	
				1	28	1	16	-	-	-	-	-	-	-					
27.	Joseph Moyses	házas	1730	1	19	-	-	-	-	-	-	-	-	-	Bátsi Ur	Egy palinkás vas Fazika	83	83	
				1	9	-	-	-	-	-	-	-	-	-					
28.	Joseph Aron	házas	1741	1	2	-	-	-	-	-	-	1	-	-	Akács Ur	Egy palinkás vas Fazika	58	58	
29.	Adam Lebl	házas	1744	-	-	1	1	-	1	18	Papista	1	-	-	Bossányi Ur	Koreszmát arend.	83	83	
30.	Moysejs Abrah	házas	1740	1	10	1	7	-	-	-	-	1	-	-	Fehérvári Ur	Koreszmát arend.	50	50	
Szemeré Helység																			
31.	Jakab Marcus	házas	1720	1	18	1	25	1	-	40	Papista	1	-	-	Bátsi Ur	Mészárszék	20	130	
				1	14	-	-	-	-	-	-	-	-	-		Palinkás vas Fazika	110		
32.	Lebl Joseph	házas	1733	1	16	1	22	-	-	-	-	1	-	-	Uvári ur	Aprolikos portékával	45	65	
				1	1	1	14	-	-	-	-	-	-	-		palinkát arend.	20		
33.	Salamon Simon	házas	1733	1	5	-	-	-	1	15	Papista	1	-	-	Bossányi Ur	Koreszmát arend.	83	83	
				1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-					
34.	Abrah Salamon	házas	1736	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	Sub Nro 31	Bátsi Ur	Aprolikos portékával	50	50
35.	Simon Lebl	házas	1749	1	1	-	-	-	1	14	Zsidó	1	-	-	Hegyi ur	Koreszmát arend.	72	72	
36.	Simon Lebl	házas	1755	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	Sub Nro 35	Hegyi Ur	Aprolikos portékával	20	20
Kolta Helység																			
37.	Abrah Jakab	házas	1700	1	31	1	28	1	-	40	Papista	1	-	-	Foglár Ur	Sör házat arend.	200	320	
				1	26	1	26	1	-	35	Papista					Két palinkás vas Fazika	120		
				1	24	1	24	1	-	30	Zsidó								
				1	132	-	-	-	-	-	-	-	-	-					
				1	10	-	-	-	-	-	-	-	-	-					

54.	Martin Mihály	házas	1740	1	8	1	5	-	-	-	-	-	-	Baranyainé Asszony	-	-	Aprolitos portékával	80	80	
				1	3	1	3	-	-	-	-	-	-	Baranyainé Asszony	-	-	Neha appro börcskékkel kereskedik	30	30	
55.	Salamon Bernad	házas	1750	1	3	1	5	-	-	-	-	-	-	Baranyainé Asszony	-	-	-	-	-	
				1	1	1	1	-	-	-	-	-	-	Sub Nro 55	-	-	Nyomorult Suchter	10	10	
56.	Abraham Joseph	házas	1750	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	Baranyai Assz	-	-	Korcsnát arand	300	350	
				1	5	1	7	1	20	Papista	1	-	-	Baranyai Assz	-	-	Gyapuvai is néha kereskedik	50	-	
57.	Bernad Mihály	házas	1730	1	2	1	32	1	32	Papista	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
O6 Gyalla Helység																				
58.	Joseff Jakab	házas	1700	1	43	1	42	-	-	-	-	-	-	Morczné Asszony	-	-	Aprolitos Portékával nyomorult	10	10	
				1	38	1	36	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
				1	32	1	32	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
59.	Bernad Moises	házas	1720	1	32	1	8	1	18	Zsidó	1	-	-	Jókat Ur	-	-	Gyapuvai és Böörkkel kereskedik	350	350	
				1	28	1	12	-	1	16	zsidó	-	-	-	-	-	-	-	-	-
				1	5	1	5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
				1	3	1	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
60.	Salamon Joseff	házas	1730	1	13	1	6	-	-	-	1	-	-	Jókat Ur	-	-	Közönséges zsidók szolgálja	33	33	
				1	26	1	12	-	1	15	Papista	1	-	Pajor Ur	-	-	Korcsnát arand Gyapuvai néha kereskedik	30	90	
61.	Joseph Moises	házas	1720	1	15	1	9	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
62.	Isaac Samuel	özvegy	1730	1	30	1	36	-	-	-	1	-	-	Morczné Asszony	-	-	Zsidó Praceptor	30	30	
				1	32	1	32	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
63.	Abraah Jakab	házas	1745	1	15	1	6	-	-	-	1	-	-	Morczné Assz.	-	-	Aprolitos portékával kereskedik	40	40	
				1	10	1	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
				1	6	1	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
64.	Jakab Moises	házas	1730	1	14	1	27	-	-	-	1	-	-	Pikozdi Ur	-	-	Böörökkel kereskedik	63	63	
				1	25	1	25	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
				1	19	1	19	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
65.	Joseph Simon	nőtelen	1758	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
				1	15	1	6	-	-	-	-	-	-	Sub Nro 61	-	-	Aprolitos portékával kereskedik	53	53	
66.	Jakab Simon	nőtelen	1753	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	Sub Nro 61	-	-	Aprolitos portékával kereskedik	53	53	
				1	15	1	6	-	-	-	-	-	-	Sub Nro 68	-	-	Koldus	-	-	
67.	Simon Eülep	házas	1730	1	9	1	13	-	-	-	1	-	-	Kaszás Ur	-	-	Aprolitos portékával	35	35	
68.	Abraham Joseph	házas	1730	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	Böörökkel kereskedik	30	30	
69.	Jakab Bernad	házas	1742	-	-	-	5	-	-	-	1	-	-	Kaszás ur	-	-	Böörökkel kereskedik	40	40	
70.	Jakab Lebl	házas	1720	1	30	1	25	-	-	-	-	-	-	Sub Nro 69	-	-	Böörökkel kereskedik	40	40	
				1	26	1	26	-	-	-	-	-	-	Sub Nro 69	-	-	Suchter	30	30	
71.	Joseph Moises	házas	1745	1	5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
				1	1	1	14	-	-	-	1	-	-	Konkoliné Asszony	-	-	Aprolitos portékával	30	30	
72.	Jakab Isaac	házas	1730	1	13	1	14	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
				1	6	1	6	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
				1	2	1	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

88.	Bernad Moises	házas	1747	1	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	Sub Nro 87	Ortodói Mihály Úr	Egy palinkás fass Fazika	60	60	60		
89.	Joseph Salamon	házas	1749	1	4	1	5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	Ortodói Györgyné Asszony	Aprolikos portekával	45	45	45		
				1	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
				1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
90.	Moyses Isac	házas	1733	1	1	1	9	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	Ortodói Györgyné Asszony	Aprolikos portekával	45	45	45		
				-	-	1	6	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
91.	Bernad Salamon	házas	1740	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	Ortodói Györgyné Asszony	Aprolikos portekával	35	35	35		
92.	Salamon Antos	házas	1762	1	20	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	Ortodói Györgyné Asszony	Aprolikos portekával	45	45	45		
				1	6	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
93.	Moyses Isac	házas	1749	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	Ortodói Györgyné Asszony	Korcsmát arendal	55	55	55		
94.	Samuel Moyses	házas	1747	1	2	1	10	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	Ortodói Györgyné Asszony	Korcsmát arendal	55	55	55		
				-	-	1	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
				-	-	1	12	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
95.	Jakob Abraham	házas	1730	1	10	1	13	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	Ortodói György Úr	Zsídok szolgálja	15	15	15		
				1	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
				-	-	1	13	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	Ortodói Mihály Úr	Szács	35	35	35
96.	Jakob Simon	házas	1730	-	-	1	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		
				-	-	1	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
				-	-	1	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
97.	Joseph Lebl	házas	1740	1	5	1	13	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	Ortodói György Úr	Aprolikos portekával	25	25	25		
				1	3	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
98.	Joel Isac	házas	1730	1	16	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	Ortodói Györgyné Asszony	Rabin	30	30	30		

8.	Jakab	házas	1730	1	17	1	13	-	-	-	-	-	1	-	Tar-jányban Tatali urasság fundus	-	-	15	-	15	-			
9.	Jakab Per	házas	1767	1	4	1	8								Sch-varcz nevű Pol-gárnál F. Gal-lán	Sör arulással	1	-						
				1	1												Tatali Urasság fundus	aprolékos kereskedés	3	-	4	-		
10.	Isac	házas	Sopron vármegyében született	1	17	1	6	-	-	-	-	-	1	-	Szo-modon Tatali Urasság fundus	-	aprolékos portékával kereskedik	5	-	5	-			
				1	13																			
				1	9																			
11.	Löbel Moyses	házas	1735	1	18	1	1	1	-	18	-	-	-	-		Gyer-melyen Máltosa-gos Baró Sándor Fundus	2. palinka főző fazék arendájától	20	-	50	-			
				1	16																			
				1	14																			
12.	Moyse Mihály	házas	1745	1	20	1	23	1	-	16	-	-	-		T. Nedeckzy fiam-lanak fundusán	Sör főző Arendájából	20	-	36	-				
				1	16	1	12																	
13.	Hersl Löbel	házas	Tejfalun született Posonygyében	1	1	-	-	1	-	14	-	-	-		Szangf Mihály-nál Pisz-kei La-La-kos-nál	faluzó Borókkal	2	-	2	-				

Irodalom

EDELÉNYI 1927

Edelényi Szabó Dénes: Komárom megye felekezeti és nemzetiségi viszonyai a mohácsi vésztől napjainkig. 1. rész. In: Magyar Statisztikai Szemle. 1927/2. 169–202.

EMBER 1963

Ember Győző: A magyarországi országos zsidóösszeírások a XVIII. század első felében. In: (Szerk. Grünvald Fülöp – Scheiber Sándor): Magyar-Zsidó Oklevéltár VII. kötet (1725–1748). Budapest, 1963. 49–77.

GÁL 1992

Gál Éva: Az óbudai uradalom zsidósága a 18. században. In: Századok. CXXVI. évf. 1992/1. 3–34.

GOLDBERGER 1914

Goldberger Izidor: Zsidók letelepülése Tatán. In: Egyenlőség. XXX. évf. 1914/23. Melléklet. 4–5.

GOLDBERGER 1918

Goldberger Izidor: Esterházyak szerződései a tatai zsidó hitközséggel. In: (Szerk. Bánóczy József): Évkönyv. Izraelita Magyar Irodalmi Társulat. Budapest, 1918. 228–242.

GOLDBERGER 1923

Goldberger Izidor: Zsidó történeti adatok. In: Magyar-Zsidó Szemle. XL. évf. 1923/2–3. 79–85.

GOLDBERGER 1938

Goldberger Izidor: A tatatóvárosi zsidóság története. Budapest, 1938.

GONDA 1992

Gonda László: A zsidóság Magyarországon 1526–1945. Budapest, 1992.

GRÜNVALD–SCHEIBER 1963

Grünvald Fülöp – Scheiber Sándor: Adalékok a magyar zsidóság településtörténetéhez a XVIII. század első felében. In: (Szerk. Grünvald Fülöp – Scheiber Sándor): Magyar-Zsidó Oklevéltár VII. kötet (1725–1748). Budapest, 1963. 5–48.

GYURGYÁK 2001

Gyurgyák János: A zsidókérdés Magyarországon. Politikai eszmetörténet. Budapest, 2001.

GYÜSZI 1994

Gyüszí László, ifj.: A zsidóság helyzete a tatai Esterházy-uradalomban (XVIII–XIX. század). In: Tata Barátainak Köre Évkönyv 1994. XVI. kötet. Tata, 1994. 19–31.

HARASZTI 1999

Haraszi György: Két világ határán. Budapest, 1999.

KOMORÓCZY 2012

Komoróczy Géza: A zsidók története Magyarországon I. A középkortól 1849-ig. Pozsony, 2012.

MZSO III.

(Szerk. Mandl Bernát) Magyar-Zsidó Oklevéltár III. kötet (1711–1740). Budapest, 1937.

MZSO VII.

(Szerk. Grünvald Fülöp – Scheiber Sándor): Magyar-Zsidó Oklevéltár VII. kötet (1725–1748). Budapest, 1963.

MZSO XVI.

(Szerk. Scheiber Sándor): Magyar-Zsidó Oklevéltár XVI. kötet (1412–1770). Budapest, 1974.

SZŰCS 2022

Szűcs József: „A legszilárdabb talapzat”. A Tata-Tóvárosi Izraelita Elemi Népiskola története 1851–1944. Tata, 2022. (Libelli Tatenses 7.)

ZSIDÓ LEXIKON

(Szerk. Ujvári Péter): *Zsidó lexikon. Budapest, 1929.*

IN DATEN EINGESCHLOSSENE LEBEN

Jüdische Volkszählungen des 18. Jahrhunderts im Burgkomitat Komárom

József Szűcs

Nach der türkischen Besetzung, in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts, war auch im Burgkomitat Komárom (Komorn) das Wiederauftauchen der jüdischen Bevölkerung zu beobachten. Die meisten Neuankömmlinge kamen aus den westlichen Teilen des Landes (dem heutigen Österreich und der Slowakei) sowie aus Böhmen, Mähren und dem Elsass.

Es gibt mehrere jüdische Volkszählungen aus dem 18. Jahrhundert, von 1725 bis 1770, von denen die meisten bereits bearbeitet wurden, aber die Hungarika-Forschung im Staatsarchiv Nitra hat auch Spuren von Volkszählungen aufgedeckt, die für uns bisher unbekannt waren. Die reichhaltigste Informationsquelle ist die *Conscriptio* von 1770, die höchstwahrscheinlich auf die Zählung der „Neuankömmlinge“ abzielte. Vielleicht enthalten die ausgefüllten Volkszählungsbögen deshalb auch Daten, die zuvor nicht erhoben worden waren, so dass wir neben den Namen und dem Familienstand der Familienoberhäupter auch Informationen über das Datum ihrer Ankunft im Land oder ihren Herkunftsort, ihre Immobilien, ihren Beruf und ihre finanziellen Verhältnisse erhalten können. All diese Daten ermöglichen eine Reihe von Analysen und Vergleichen und geben uns ein noch nie dagewesenes Bild vom Leben, der Zusammensetzung und dem Funktionieren der jüdischen Gemeinde in Tata.

Die Daten werden derzeit ausgewertet, und in diesem Beitrag werden die ersten Ergebnisse vorgestellt.

Schlüsselwörter: *Judentum, Volkszählungen, Burgkomitat Komárom, Bevölkerung, Berufe, Einkommen, Familienzusammensetzung*

BETELEPÜLŐK TATÁRA ÉS KÖRNYÉKÉRE A NAPÓLEONI HÁBORÚK IDEJÉN

Schmidtmayer Richárd

Előzmények

A török kiűzését követően hamar felismerte mind a kormányzat, mind a földesurak, hogy a jobbágyság létszáma a rendelkezésre álló földterülethez képest igen csekély. A sok évtizedes háborúskodás eredményeként mesteremberek sem álltak rendelkezésre a szükséges mértékben. Buda visszafoglalása után megindult a spontán népességmozgás, valamint a külső tartományok lakosságának hazánkba érkezése. Ezt a folyamatot a kormányzat és az országgyűlés több törvénycikkkel igyekezett mederbe terelni, valamint a beköltözés feltételeit kialakítani.¹

A külső tartományokból elsősorban német anyanyelvű személyek érkeztek. Mára kialakult az a kép, hogy a „svábok” három hullámban jöttek Magyarországra. Az első szakaszban kisebb mértékben Buda visszavételét követően, majd a szatmári béke után, III. Károly idején elsősorban magánföldesúri akciók során (pl. Tata környékére 1733–1737 között) települtek németek az országba. A második hullám Mária Terézia uralkodásához köthető, amikor a földesúri telepítések mellett a Magyar Kamara is kivette a részét a telepítések szervezéséből, lebonyolításából. Ezt a folyamatot 1773-ban állították le. A harmadik hullám II. József *impopulációs*, azaz betelepítési rendeletét követően indult meg, a kortársak által „*Großer Schwabenzug*”-nak is nevezett telepítés azonban főként a Bánság területére irányult.² Ezt követően szervezett betelepítésről már kevésbé esett szó.

A magyarországi munkáskezek növelését elősegítette, hogy a Magyar Királyság területén, a Lajtán túli, illetve a birodalmi árakhoz képest jelentősen olcsóbban lehetett földhöz jutni. A hazai földesurak birtokaira – akár magánföldesúr, akár kamarai birtok – komoly szaktudás is érkezett mind a mezőgazdaság, mind az ipar tekintetében. Gróf Esterházy József, a tatai

1 1687. évi XXVI. törvénycikk a külföldiek befogadásáról; 1723. évi XVIII. törvénycikk a puszták benépesítéséről; 1723. évi CIII. törvénycikk az ország benépesítéséről; 1723. évi CXVII. törvénycikk a különféle nemű kézműveseknek az országba behozataláról.

2 SZABÓ 2007

uradalom birtokosa a korai merkantilista felfogást is egyértelművé tette régebben, Balogh Ferenc számára írt levelében: „*Ubi populus, ibi obulus*”, vagyis ahol a népesség van, ott pénz (adó) is van.³ Fatuska János kutatásai alapján a német telepítések gazdasági haszna kimutathatóvá vált, az Esterházy-uradalomban például a tisztán német falvak még az etnikailag vegyes falvakénál is jobban virágoztak.⁴

A munkás kezek azonban egyre jobban hiányoztak az egyes tartományokban, így a 18. századra megsaporodtak a kivándorlási tilalmak is. Más kérdés, hogy egyes német területek – főleg a Rajna vidékén –, a gyenge központi hatalomból adódóan mindennek kevésbé tudtak érvényt szerezni.⁵ Az ilyen kivándorlást tiltó rendeletek a Magyarországgal határos tartományokban is hamarosan megjelentek. Ezeket többször kellett a vármegyei közgyűlésen tárgyalni, amire jó példa egy 1752-ből fennmaradt névjegyzék, amely pontosan leírja, kik hagyták el engedély nélkül a herceg Lichtenstein birtokokat Morvaországból. Ezeket a személyeket a magyar hatóságok is keresték. Úgy tudták, a Komárom vármegyei Kisbérre jöttek, de a megye vizsgálata végül nem találta meg őket.⁶

Nehezen kutatható az iparosok bevándorlása, pedig az 1723. évi CXVII. törvénycikk, amely lehetővé tette, hogy „*különféle nemű kézműveseket hívjanak az országba, a közterhektől való és tizenöt éven át tartó teljes mentesség biztosításával*”, jelentős vonzerőt, a hazai viszonyok pedig jó lehetőséget biztosítottak e téren a mestereknek, akik sokkal nagyobb lehetőséget, megbízásokat nyerhettek el az újjáépülő Magyar Királyságban, mint otthon. Térségünkben egy ilyen sikeres életútra kiváló példa a Morvaországból 1745-ben Tatára érkezett Fellner Jakab története, aki feltehetően még céhes vándoréveit járva először pallérként vett részt a tatai uradalom építkezéseiben, majd a mestervizsgát letéve önállósodott, és a tata-gesztesi Esterházy-uradalom építőmesterévé vált. Hozzá kötődik a birtok építési irodájának megszervezése is, a számos gazdasági épület mellett pedig a század második felében reprezentatív világi és egyházi épületeken dolgozott. Végül karrierje csúcsára érve Mária Terézia a birodalmi nemesek közé emelte *fellenthali* előnévvel.

3 FÜLÖP 1991, 55.

4 FATUSKA 1976

5 SEEWANN 2015, 136.

6 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési iratok. Lad. 6. Fasc. 2. No.26. Consignation deren von gleich besagt fürstlichen Herrschafft Lundenburg von 5te biß 18 Martii 1752. in Hungarn nacher gewisses Kis-bér echapirten Unterthannen. 1752.III.18.

Komárom vármegye telepítései a 18. században

Komárom vármegyének a Dunától délre eső felében a 17. és a 18. század fordulóján mindössze egy mezőváros (Tata) és 27 falu volt lakott, így hamar felmerült a lakosság növelésének igénye. Ezek a betelepítések elsősorban az Esterházyak gesztesi és tatai uradalmában zajlottak le, három jól elkülöníthető periódusban. Az első ilyen periódust a 17. század végére tehetjük, amikor is magyarok és szlovákok spontán megtelepedéseit követhetjük nyomon. Ezután indult meg a szlovákok szervezett telepítése, majd a legnagyobb szervezettséget igénylő és az uradalmak számára komoly költségekkel járó folyamat, a németek betelepítése következett.⁷

Esterházy József 1731-ben kezdte meg a tatai uradalmat érintő első telepítést; Szőlősrre hozott Trencsén megyei szlovákokat. Hasonlóképpen cselekedett fivére is még 1702-ben a gesztesi uradalomhoz tartozó Oroszlányon. Esterházy 1733. február 4-én bocsátotta ki telepeseket toborzó felhívását, melyre válaszul a gyéren lakott falvakba, Tarjánba (1736) és Szomódra (1745) érkeztek az ott élő magyarok mellé telepések. Ők az újonnan érkezőknek csupán egy részét alkották, az új telepések döntő többsége ugyanis a pusztán álló faluhelyeken, Agostyánban, Alsó- és Felsőgallán, Tolnán és Somlón kezdett új életet, mindezt 1733 és 1737 között. Előfordult olyan eset is, hogy nem a külső tartományokból érkező telepeseket költöztetett falvaiba a gróf. Ilyen elsőként a Fejér megyei Száron történt, ahova a Pest megyei Vörösvár birtokáról telepített át lakosságot (1729 és 1735 között), majd Moson megyéből hozatott német telepeseket Baj községbe és a gesztesi uradalomhoz tartozó Környe és Kecskéd birtokokra.⁸

Ma még nem ismerjük, hogy a vármegye miként állt ekkor a németek telepítéséhez. Az biztos, hogy Nedeczky Mihály, az előző évben, 1732-ben megválasztott alispán határozottan segítette Esterházy József betelepítési folyamatát.⁹ Ez esetben azt is figyelembe kell vennünk, hogy Esterházy ekkor a vármegye főispánja is volt egyben.

A telepítések eredményeként számos falu lakosság száma erősödött meg, továbbá a 18. század végére több mint egy tucattal nőtt a Komárom vármegyei települések száma is. A megnövekedett népességnek köszönhetően felvirágoztak a mezővárosok, s ezzel párhuzamosan szaporodtak a mesterségek, a mesteremberek, az iparosok, akik által az életkörülmények is javultak.

7 FATUSKA 2007

8 FATUSKA 2008

9 MNL OL P 208. Fasc.6. Nedeczky Mihály levele Esterházy Józsefnek. Komárom, 1733.III.23. 101.

A 18. század végi utolsó telepítés

Jelen ismereteink szerint az utolsó földművelő jobbágy telepítésre a francia háború árnyékában került sor. 1795. március 13-án a Helytartótanács tájékoztatta a vármegyét az újabb betelepítési feltételekről: „*azon Rhenus Tartománybéli¹⁰ lakosok, kik a Religio s Oskolák fundusának¹¹ jószágiban általköltöznek, azon törvény szerént meghatározott hat esztendőbéli Királyi adótúl, és közdolgoknak művelésitül való felszabadításokon kívül, az urasság terheitül is, három esztendőkre feloldoztatnak.*” A rendelet kiköti azonban, hogy a betelepülők mely elvárásoknak kell, hogy megfeleljenek, s milyen feltétellel fogadhatók be: „*minden házi népekkal, kik a Római Birodalomból Ő Felsége tartományiban helyezendő lakás végett magokat jelentik és elegendő vagyonaikat meg bizonyíthatják az általköltözés meg engedőthetik, úgy mind-azáltal, hogy nagyobb fel szabadítottások által a Királyi Aerariumnak,¹² és többi polgár társainak terhére ne legyenek.*”¹³ Az intézkedés elég egyértelműen rendelkezett arról, hogy a betelepülőnek megfelelő vagyonnal kell rendelkeznie, amit ellenőrizni szükséges, továbbá csak olyan módon költözhetnek a kijelölt területekre, hogy a már itt élőknek, illetve a királyi kincstárnak kárt a telepítésük nem okozhat.

1795 februárjában a Vallás- és Tanulmányi Alap birtokaira történő költözéssel összefüggésben a telepítési felhívást egyfajta igényfelméréssel kezdték meg. „*Ő Felsége a Rhenus Mellékrül való szántó vető paraszt németiségre való nézve kegyesen rendelni méltóztatott, hogy az efféle familiák bevétele végett, kik Magyar Országban letelepedni kívánnak az illető jurisdictiók a megyebéli uradalmaktól írásban vegyék ki, hogy jelesül melyik, hány jövevény familiát? és mitsoda feltétel alatt akar bévenni?*” Továbbá elrendelte a Helytartótanács „*e Nemes Vármegyének, hogy az illető uradalmaktól a kívánt feljegyzést kivévén, azt mentül előbb küldje meg.*”¹⁴

E rendelkezések a vármegyei nemesség tetszését kevéssé nyerték el, s erre szükségesnek tartották felhívni a Helytartótanács figyelmét.

10 Rajna vidékén álló kisebb tartományok.

11 Azaz Fundus Religionis, olyan tanulmányi alap, ami tanügyi intézmények fenntartását szolgáló anyagi háttér. Mária Terézia létesítette a Cassa Parochorumból és a jezsuita rend javainak egy részéből, majd II. József 1786-ban a feloszlott rendek vagyonát is beolvastotta.

12 Államkincstár.

13 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. XVII. kötet. 1795.III.17. No.82. 81.

14 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. XVII. kötet. 1795.II.4. No.13. 9–10.

A vármegyei nemesség februárban nyilvánította ki bővebben a betelepítésekkel kapcsolatos elzárkózó véleményét. *„Nem oly néptelen Országunk, hogy külföldi jövevényekkel kellene Hazánk fiainak fogyatkozását kipótolni. Majd minden Helységben találtatik annyi, hogy azokból eleget lehet által szállítani, a népesebb vármegyében is elég embert adhatnak az ilyen szállításra. De különben az Országunk népe sajnálkozna, ha inkább idegenekkel, mint sem Hazafiaknak lakó föld adattatnék...”*. Elsőre úgy tűnik, hogy a vármegye, egyfajta korai hazafiságot képviselve, s talán a II. józsefi népességszámlálás eredményét ismerve – amelyben a kortársak számára meglepetést okozott az ország népességének jelentős száma¹⁵ –, a belföldi telepítések mellett tört volna lándzsát. A február 4-i közgyűlésen meghozott határozat folytatása azonban elárulja a nemesség félelmét is, hogy a francia forradalom eszméi is megjelenhetnek a Rajna vidéki betelepülők érkezésével: *„Ezen fölül veszedelmes lenne is az Rhenus Vidékirül holmi féle veszedelmes gondolkozással könnyen meg vesztegettetett, és ismeretlen embereket behozni.”*¹⁶

Ezekben a hónapokban már zajlott a Magyarországon letartóztatott jakobinusok felségsértési pere, igaz, ítéletet csak áprilisban hoztak. A *„veszedelmes gondolatok”* azonban sokakban ellenszenvet ébresztettek Komárom vármegyében is, ezért kérték öfelségét, hogy *„ezen külföldi nép Országunkba bé ne bocsájtasson”*.¹⁷

A betelepítési folyamatok eredményeit azonban a kortársak is elismerték. Az 1790. évi országgyűlésre Skerlecz Miklós zágrábi főispán törvényjavaslatot terjesztett be, amelyben az *„ország újránépítéséről”* értekezett. Ebben kiemelte, hogy *„az ország még néptelen részeibe külföldi telepeseket kell vezetni”*. Igaz, a törvényjavaslat második cikkelyében a belföldi telepések számára is azonos kiváltságokat kért.¹⁸ Ez alapján a kortárs nemesség egy része mindenképpen pozitívan tekintett a betelepítés eredményeire, akkor is, ha végül az országgyűlésen nem került sor ilyen értelmű törvény elfogadására.

15 THIRRING 1938, 9.

16 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. XVII. kötet. 1795.II.4. No.13. 10.

17 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. XVII. kötet. 1795.II.4. No.13. 10.

18 SEEWANN 2015, 224.

A francia háború

Az 1789-ben kirobbant francia forradalom új vezetése hamar konfliktusba került a Habsburg Birodalommal. 1792 tavaszán a Francia Köztársaság hadat üzent a birodalomnak. A meglepetésre hamar erőfölényre szert tevő francia előrenyomulás lehetett az oka annak, hogy a Magyar Királyságban is egyre szigorúbban kezdték szabályozni a német területekről érkező személyek költözködését. Komárom vármegye az 1793. évi január 29-én tartott közgyűlése során ismertette a Helytartótanács rendeletét, amely szerint a *„semmiféle német Örökös Tartományokból jobbágnak, ha csak azon kerülettől a hová tartozik a földesurátul nyert fel szabadító levélben [...] hiteles passussa nem volna itten letelepedni, és lakóhelyet magának szerezni meg ne engedessen”*. A rendelet szigorúan intézkedett, hogy azon személyek, akik a földesúri engedély helyett *„csak bizonyos urasság tisztjei avagy városi magistrális személyek által aláíratott passust mutatnának”*, mielőbb *„lakóhelyeikbe visszautasíttassanak”*. Ez a szigorú szemlélet Komárom vármegyében biztosan ismeretlen volt, mivel a közgyűlés előírta, hogy a megyebeli helységek előjárói szükséges oktatást kapjanak.¹⁹

A kirobbant háború egyre nagyobb mértékben igényelte a katonákat, s így minden eszközzel próbálták megakadályozni, hogy katonakorú fiúk – különösen a már összeírásra kerültek – megszökhessenek hadkötelezettségük elől. A váltakozó hadiszerecsé 1793-ban kevésbé kedvezett a Habsburg csapatoknak, nagy meglepetésre a franciák a Rajna mögé szorították őket. 1794-ben a már kifejezetten a Magyar Királyságba költöző a „katonaszökevényekre” vonatkozó szabályozással találkozhatunk. *„Minthogy sokan Ó Felségének Német Tartományiból akik katonáknak béirattattak, hogy a katonasságot el kerülhessék onnan ezen országban költöztek”*, és *„az illető kerületbéli tisztségektől semmi passust nem mutathatnak, mind tévellygők el fogatassanak”*, továbbá a legközelebbi hadbírósnak *„vagy pedig verbungnak”* átadassanak. E szabályozást a vármegye a főszolgabírói karon keresztül kívánta érvényesíteni.²⁰

Mindkét esetben jól kivehető, hogy az alattvalóknak a tartományokon belüli közlekedéséhez megfelelő *passus*ra volt szükségük, amely a francia háború idején szigorúbb követelményeket fogalmazott meg. Érdeemes megemlíteni, hogy a francia előrenyomulásnak egy másik következménye lehetett a fent

19 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. XV. kötet. 1793.I.29. No.44. 28–29.

20 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. XVI. kötet. 1794.IV.29. No.226. 176–177.

idézett utolsó jobbágytelepítési szándék, az ott élő békés lakosság kimenekítésére. Feltehetően a francia csapatok Rajnáig történő előrenyomulása végett kívánhatott a császár az ott élő, s a harcok miatt veszélyeztetett helyzetűvé vált alattvalóinak egyfajta segítséget nyújtani.

Az 1794. évi jegyzék

Ebben a háborús, új, „felforgató” eszmék okozta, kihívásokkal birkózó közegben tartott 1794. március 26-án és 27-én Komárom vármegye közgyűlést.²¹ E gyűlésen került tárgyalásra két helytartótanácsi levél is, amelyek a *passus*, vagyis útlevel nélkül közlekedő személyekre vonatkozó utasítást tartalmaztak. A még január végén kiadott rendelet elsősorban a kor egyik legfontosabb vármegyei feladatára, a szökevény katonák begyűjtésére koncentrált. „*Parancsoltatik, hogy azokra, akik passus nélkül tévelyegnek, és az ember gyanakodhatik, de legfőképp a szökevény katonákra legnagyobb vigyázás legyen, hogy ha pedig olyanok találtattnak, akik passus nélkül kószálnak, azok megragadtassanak és életek meg vizsgálása után, úgy kellek vélek bánni, amint érdemlik.*”²² A Helytartótanács figyelme különösen azokra a személyekre tért ki, akik útlevel vagy más hivatalos engedély nélkül költöztek Magyarországra. „*Olyanok, akik Ő Felségének Örökös Németh Tartományaiából az fölsőségnek szabadsága, avagy törvényes passus nélkül az országban által költöztek legottan az születések helyire, avagy illendő urasságokhoz visszaigazítottassanak.*”²³

Ezeket a feladatokat a vármegye a szolgabírákon keresztül tette nyilvánossá a járásokban. Feltehetően ezt követően kezdték meg a települések összeírni azokat a külföldi személyeket, akik az országba átköltöztek. Az adatokat aztán táblázatba rendezve terjesztették fel a szolgabíráknak.

Az itt tárgyalt összeírást *Dolhay László* tatai jegyző hitelesítette 1794. augusztus 24-én.²⁴ A saját aláírását, tisztségét, valamint a kelteztést latin nyelven, míg az összeírást magyar nyelven készítették összeállítói. A német neveket is kiejtés alapján rögzítették. Az összeírtak vezetéknevei nagy többségében német hangzásúak, míg a keresztnévei egy kivétellel („*Zubert Károly*”) német hangzás alapján kerültek rögzítésre. A nevek és a születési

21 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. XVI. kötet. 1794.III.26–27. 97.

22 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. XVI. kötet. 1794.III.26. No.99. 99.

23 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. XVI. kötet. 1794.III.26. No.99. 99.

24 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési iratok. Lad. 57. Fasc. 4. No.28. Összeírás. 1794.VIII.24.

helyek figyelembe vételével megállapíthatjuk, hogy a felsorolt személyek német nyelvterületről (cseh-morva területről, a későbbi szudétanémet vidékről) érkeztek Tatára.

1794-ben 20 főt írtak össze Tata területén. Részletesen feltárták származási helyüket („születése helye”); a település neveken túl az országot („Hazája”) is feltüntették. Egy esetben a település megnevezése kimaradt, egy esetben pedig nehezen azonosítható. Érdekesség, hogy két alkalommal Németországhoz „tartozandó” Csehországot jegyezték fel, míg a többi esetben csupán „Cseh ország” került feltüntetésre. Egyszer szerepel a „Magyar országhoz tartozandó” „Radetz” kifejezés, melynek azonosítása kételyeket ébreszt. Sem Horvátországban, sem Erdélyben, sem a Magyar Királyság más területén ilyen nevű települést nem találtam. A mai Csehország területén azonban több lehetséges is szóba jöhet, így a származási helyeket összesítő térképen, valamint a táblázatban a Radetzky család nevét adó Radetz település került megjelölésre.

A listán szereplő országnév	A listán szereplő településnév	Az azonosításra kerülő település
Trieri Hertzegség	Edelbang	Eitelsbach (?), Németország
Austria	Béts	Bécs, Ausztria
[Tirol]	Inspruk	Innsbruck, Ausztria
Magyar országhoz tartozandó	Radetz	Radeč – Úpice, (n.: Radetz) Csehország ²⁵
Bavaria	Strabing	Straubing, Németország
Bavaria	Straunstein	Traunstein, Németország
Stiria	x	Stájerország, Ausztria
Német országhoz tartozandó Cseh ország	Vinterberg	Vimperk (n.: Winterberg), Csehország
Francia ²⁶	Sainfeld	Scheinfeld, Németország

25 Szóba jöhet még a morva-sziléziai Hradec is, melynek német neve szintén Radetz.

26 Feltehetően félreértésről van szó. Sem Elzász, sem Lotharingia tartományban, vagy másutt Franciaországban ilyen, vagy hasonló néven nem tartanak számon települést. Az egykori Frankföldön, mely német tartomány volt azonban található ezen a néven település, a mai napig.

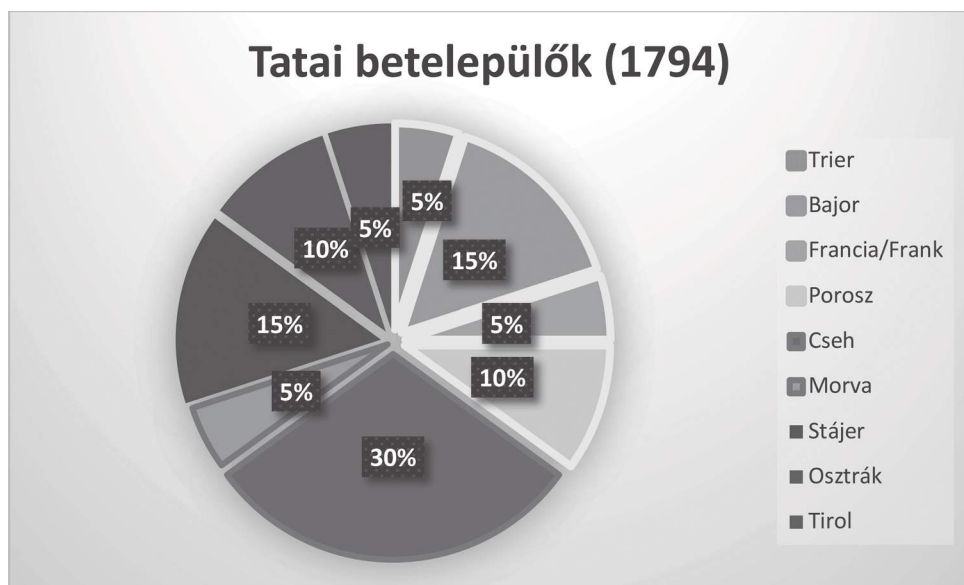
Felső Szilézia (Felső Szilézia) ²⁷	Oderau	Obora – Lubin (n.: Oberau), Lengyelország
Bavaria	Strauving	Straubing (?), Németország
Cseh	Königrätz (!)	Hradec Kralove (n.: Königrätz), Csehország
Stiria	Oberlag	Oberlamm (?), Ausztria
Burkus ország (Poroszország)	Szoldin	Myšlibórz (n.: Soldin), Lengyelország
Cseh	Kralovitz	Kralovice (n.: Kralowitz), Csehország
Német országhoz tartozandó Cseh ország	Aldstadt ²⁸	Staré Město nad Metují (n.: Altstadt an der Mettau/bei Náchod), Csehország.
Stájer ország	Iltz	Ilz, Ausztira
Morva	Hulain	Hulín (n.: Hullein), Csehország
Ausztria	Bétsi	Bécs, Ausztria
Cseh	Borohradek	Borohrádek (n.: Heideburg), Csehország

A tartományok megoszlása érdekes képet mutat. Magyarország közvetlen szomszédságából, az Örökös Tartományokból (Cseh, Morva, Stájer, Tirol, valamint Bécs városából) érkezett a telepések közel kétharmada (65 %-a). A legmesszebről, a Trieri Választófejedelemségből, melynek Rajna jobbparti részeit 1794-ben szállták meg a francia csapatok, egy fő érkezett, továbbá Bajorországból, Francia (?) – feltehetően Frankföldről – és „Burkus” országból, vagyis a Porosz Királyság területéről jött a mesterek 35 %-a. A közölt diagramból jól leolvasható, hogy csak Cseh- és Morvaországból ugyanennyi mester érkezett.

27 Oberau valójában Alsó-Szilézia területén fekszik.

28 A mai Csehország területén több Altstadt nevű település is létezett, ezek a morva területen álltak: Altstadt (bei Friedeck): Staré Město; Altstadt (bei Neuhaus): Staré Město pod Landštejnem; Altstadt (bei Ungarisch Hradisch): Staré Město; Altstadt (bei Mährisch Trübau): Staré Město u Moravské Třebové; Altstadt (über Freudenthal): Staré Město u Bruntálu. Egy település azonban a szigorúban vett cseh részen található: Altstadt (bei Náchod): Staré Město nad Metují.

A telepések mindegyike iparos volt, összesen 7 féle szakmát űztek. Létszám tekintetében kiemelkedik ezek közül a harisnyakötő mesterség hét fővel, valamint a varga hat fővel. A két kalapos és egy fésűs tovább erősíti azt az érzést, hogy többségében a változó divat kiszolgálására érkeztek. A változó divattal járhatott együtt a higiénia erősödése is, amelyre a listában a két szappanos jelenléte is utal. Csupán az egy-egy asztalos és bognár mestersége nem tartozik a ruhaiparhoz. Jelen ismereteink szerint az itt felsorolt mesterségek közül Tatán csak asztalos, kerékgyártó, továbbá varga céhek működtek.²⁹ Egy 1766-os összeírás többek között bognár, harisnyás, kalapos, németvarga, német és magyar asztalos, „szappanos” mesterek tatai működéséről tudósít.³⁰ Úgy tűnik, a mesterek egy része nem céhes keretek között működött, s a 18. század végére csupán a fésűs mesterséggel bővült a mezővárosban szükséges mesterségek sora.

Az összeírás fejlécéből kiderül, hogy a listán szereplők mindegyike – vélhetően épp a vándoréveit töltő – legény. Szakmai alapismereteik elsajátítását még fiatalkorban, céhes keretek között, inasként kezdték meg, majd ennek sikeres befejeztével – a legényavatással – céhlegénnyé váltak. Ezt követően

²⁹ G. MIKLÓS 2003, 6.

³⁰ Nedeczky István levele a tatai céhmestereknek és mesterembereknek. *Tata, 1766.VII.5. KDM TGy Ltsz.: 55.13.12.*

a legényeknek több évet kellett eltölteniük más műhelyekben, más településeken. Csupán a vándorlás végeztével nyílt lehetőség – a szükséges szakmai ismeretek megszerzésével, illetve az adott céh előírásainak eleget téve (pl. megfelelő anyagi javak megléte) – mesterré válni s letelepedni. A 18. század végére egyre nehezebben lehetett a céhekben mesterré válni, amit a listán látható életkorok is szépen alátámasztanak. Az összeírásban átlagosan 30,8 év a szereplők életkora. A legidősebb az 55 éves fésűs, *Pannenplus Ferenc*, de 46 és 49 esztendőes legények is szerepelnek a táblázatban. A legfiatalabb legény, a 21 éves bognár, *Jung János* érkezett a legtávolabbról, Trierből.

Az 1794-ben készült összeírás fejléce több helyen sérült, nehezen olvasható. Egy oszlopban feltehetően azon mesterek nevei szerepelnek, akiknél a legények laktak. A legtöbbjüknel, mint például *Handl György* bognármester, *Printz József* és *Svavekker Antal* vargamesterek vagy *Pauer Mihály* fésűs mester, csak egy-egy legény kapott szállást és vélhetően munkát. A kalapos *Pisz Jakab*, a varga *Vohnitza Lőrinc*, a szintén varga *ifj. Trentsik János* két-két legényt szállásolt el. A harisnyakötők esetében *Martina Jakab*nál három, míg *Riedl Ferenc*nél négy legény munkálkodott. A két szappanos egy *ifjú Nátán* nevű zsidónál dolgozhatott, kisipari körülmények között. Fennmaradt Tatóról egy 1796-ban készített összeírás,³¹ amelyben több mester neve is visszaköszön. Ez alapján tudhatjuk azt, hogy túlnyomó többségben a város főtere, a mai Kossuth tér, és az abból nyíló utcák, például a Fürdő utca térhez közeli részén álltak a műhelyek.³²

A lista összeállításának lényege az utolsó oszlopban található, hiszen itt kerültek bejegyzésre azok az adatok, amelyek a külföldi személyek hazai tartózkodásának jogszerűségét támasztják alá. A 20 főből 4 fő nem rendelkezett semmilyen *dimissionalis*, vagyis elbocsátó levéllel. Köztük volt az 55 éves tirolai fésűs, *Pannenplus Ferenc*, valamint három varga, a 32 éves porosz *Nausz Henrik*, a morva tartományból származó 25 éves *Krapka Simon* és a 27 éves bécsi *Bösel Ignác*. Talán csak az utóbbi két személy esetében merülhetett fel a katonáskodás elkerülésének vádja. Hat főnek volt elbocsátó levele, ők mind a húszas éveikben jártak, míg kilencen céhlevéllel tudták magukat igazolni. Egy fő, a 35 éves bécsi varga, *Rangl Jakab* arra hivatkozott, hogy már

31 MNL OL P 211 – I. *Conscriptiones Gremialium Possionum. Incliti Domini Tata. 1796.*

32 Az összeírásban három személy *Printz József*, *Pisz Jakab* és *Puchemer Mátyás* nem található. 5. sz. alatt lakott ör. *Nathan* zsidó szappanyós (1796-ban *Salamon Levi* élt a helyén). 110. sz. *Martina Jakab*, akinek az 539. sz. alatt is volt ingatlanja, 111. sz. alatt *Svavekker Antal*, 116. sz. alatt *Pauer Mihály* (harmad magával. A 135. sz. *Handl György*, a 257. sz. *Riedl Ferenc*z birtoka. Végül az 516. sz. *Vohnitza Lőrinc*z, míg az 540. sz.-nál *Trentsik János* élt negyed magával.

16 esztendeje él Magyarországon („16 esztendőtül vagyon Magyar országban”). Feltehetően arra utalt ezzel, hogy ő már nem számít külföldinek, hiszen 10 esztendőnél több időt töltött el hazánkban.

Arra a kérdésre – egyelőre – nem találtunk utalást, hogy az elbocsátó levéllel nem rendelkezőkkel mi történt: maradhattak-e a vizsgálat után, vagy el kellett hagyniuk a mezőváros területét, és „visszaigazítottak” születési helyeikre.

Az összeírásokat vármegyei szintén összesíthették, és azokat a Helytartótanács számára megküldhették, hiszen részben azok tapasztalatait rögzítették Komárom vármegye október végi ülésének jegyzőkönyvében, részben pedig – erről szintén a jegyzőkönyv tanúskodik – újabb feladatokat kaptak ennek kapcsán.³³

Az új rendelkezések szerint a külföldiek, vagyis „minden külső személyek, kik magyar Országban jönni akarnak, magoknak a Magyar Udvari Cancellariatúl passualis leveleket” kellett igényelniük. A szigorításnak oly módon is érvényt kívántak szerezni, hogy utasították a vármegyét, mindazok „akik Magyar Cancellarianak passusa nélkül Magyar Országban jönnek, azonnal fogattassanak meg”.³⁴ A Helytartótanács külön nyomtatványokat küldött arra a célra, hogy az „idegen országból” érkezőket, vagy akik öfelsége tartományaiban „föl s alá utazni kívánnak”, mily módon szükséges kezelni.³⁵ Külön rendelkeztek a saját tartományok lakosaira vonatkozóan, akik „Gallicziából, Schlesiából, Morva és Stejér Országbul Magyar Országba mennek”, hogy számukra elégséges legyen „ha tulajdon Kormány Széktül passualis Leveleket mutatnak elő”.³⁶

A német tartományok sorozása, katonai igénye továbbra is jelentős maradt, így előfordulhatott, hogy magyarországi lakost is besoroztak seregeikbe. „Mivel sok Magyar Országi mester legények, kik kül Országokban nagyobb tapasztalás végett mentenek ki, a kívántató passualis” levelük azonban nem volt, „németh regimentekben adattattak”. Ennek az „erőszaknak” az elkerülése érdekében a Helytartótanács elrendelte, hogy „ezentül minden mester legény a czéh levelen kívül az illető város vagy vármegyének passualis levelét is szerezzon magának”.³⁷

33 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. XVI. kötet. 1794.X.27. 449.

34 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. XVI. kötet. 1794.X.27. No.659. 485.

35 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. XVI. kötet. 1794.X.27. No.660. 485–486.

36 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. XVI. kötet. 1794.X.27. No.663. 487.

37 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. XVI. kötet. 1794.X.27. No.664. 487.

A tatai járás 1809. évi összeírása

A napóleoni háborúk nyomása alatt is folytatódott, s talán fokozódott a külső tartományokból Magyarországra költözés folyamata, legalábbis erre utalnak az év elejéről származó közgyűlési jegyzőkönyvi bejegyzések.

1809. január 11-én két kérdés is érintette a délnémet területekről érkező jobbágyok jogait. A Badeni Hercegség és az Udvar közötti egyezségben a „*Jobbágyoknak szabad költözködése, és a fundatióknak viszonos használata iránt*” döntöttek.³⁸ A másik kérdésben a „*Bavariai születésű és Magyarországban lakozó személyeknél olyatén ügyeik, melyekkel született földjeiken lévő Hagyományaikat, vagy egyéb értékjeiket keresik – némely requisitumoknak fogyatkozási miatt felakadni szoktanak, arra való nézve az illetén ügyeknek elő mozdítására szolgáló*” utasítást rendelt el a Helytartótanács.³⁹ A kutatás előtt ismeretes, hogy a 18. században, a német telepések révén, jelentős mértékű működő tőke érkezett Magyarországra. Úgy tűnik, hogy az örökségek megszerzése nem volt zökkenőmentes még a 19. század elején sem, habár azt a kormányzat szerette volna mielőbb elérni. Kiss N. István és Karl Peter Krauss arra mutatott rá, hogy a Délnyugat Németországból származó telepések egyötöde tett szert örökségre, amelyek összege átlagosan a magukkal hozott tőkének felelt meg. Ezt az összeget fejenként nagyjából 150 forintra teszik!⁴⁰ Ekkora vásárlóerőt az ország vezetése, különösen háborús időben, nem hagyhatott veszni, főleg úgy, hogy a német államok, a Rajnai Szövetség tagjaiként, ekkor már a franciák szövetségesei voltak.

A francia háborúk miatt a katonák iránti igény birodalomszerte megnövekedett. A Habsburg tartományok kormányzatai, a „*Cseh, Morva, és Gallitziai Dicasteriumok újjra panaszt tettek, hogy oda való és katonaságra fel jegyzett Jobbágyok mind untalan Magyarországba szöknek, és itten el szenvedtetnek*”, azért a Helytartótanács a „*külföldieknek Magyarországba való költözködése iránt költ Rendelések szoros meg tartására e nemes vármegyét újra emlékezteti*”.⁴¹

A francia háború újabb fejezetére történő felkészülés jegyében nemcsak a tartományok katonaillesztéseit segítette a bécsi udvar, hanem – vélhetően elővigyázatosságból – az ország területén tartózkodó külföldiek összeí-

38 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. XXVI. kötet. 1809.I.11. No.28. 8.

39 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. XXVI. kötet. 1809.I.11. No.29. 9.

40 KISS 1979, 14.; KRAUSS 2010. Idézi: SEEWANN 2015, 142–143.

41 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. XXVI. kötet. 1809.I.11. No.40. 11.

rását is elrendelte a Helytartótanács. E rendeletet a vármegye végrehajtotta, ám 1809. január 10-én azt „*visszaküldték olyatani utasítással, hogy az deák nyelven irattassék, és dátummal úgy a' Jegyzőnek alá írásával megerősíttessék*”. Ezt Komárom vármegye tudomásul vette, s a február utolsó két napján tartott közgyűlésén Huszár László főszolgabírárt bízta meg annak végrehajtásával.⁴² Az összeírást birodalomszerte elvégezték, s ugyanezen a közgyűlésen értesültek a „*Csehországban, és Alsó Ostriában popular conscriptio alkalmazóságával találtatott megyebéli személyeknek*” összeírásáról is, vagyis a kint élő Komárom megyeiek listájáról.⁴³

Az összesítő táblázatban, amely a tatai járás adatait tartalmazza, nem található utalás a készítőjére. Nagy valószínűséggel a településekről beküldött egyes jelentésekből írták össze az adatokat. Erre utal ugyanis a mellékletek között álló önálló összeírás, amely a Tóváros mezővárosba kevesebb mint 10 esztendeje érkezett személyeket sorolja fel, akik szinte szó szerint megtalálhatók az összesítő táblázatban is.⁴⁴ Ennek az összeírásnak különlegessége, hogy egyes személyek esetében a külső megjelenést is megpróbálta feljegyezni. Pár bejegyzés alapján *Satra Vencel* „*volt katona*”, *Mozer Jakab* „*nyötelen középszer*”, *Lachinger József* csak „*középszerű*”, míg *Hütter Lipót* és *Mozer János* „*alaton*”, addig *Hund Ignác* és *Kutser József* „*nagy*” volt. Sajnos a többiek esetében nem rendelkezünk ilyen kiegészítő információkkal.⁴⁵ 1809-ben 53 főt írtak össze a tatai járás területén. A járás falvainak kevesebb mint felében éltek ekkor olyan betelepülők, akik 10 éven belül érkeztek az adott településre. Kevésbé meglepő, hogy a járás központjában és a tatai uradalom igazgatási központjának számító Tata és Tóváros mezővárosok területén írták össze a legtöbb betelepülőt, 14–14 főt mindkét településen. Az összeírtaknak több mint fele (52 %-a) kereste boldogulását a testvértelepüléseken. Beszédes a többi falu neve is. Az ekkor még Komárom vármegyéhez tartozó Piskén 8 főt tudtak feljegyezni, Almáson 4 fő, Kecskéden és Neszmélyen 3–3 fő, Agostyánban és Bánhidán pedig 2–2 fő szerepel a táblázatban. Tardos, Környe és

42 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. XXVI. kötet. 1809.II.28. No.125. 40.

43 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. XXVI. kötet. 1809.II.28. No.126. 40.

44 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési iratok. Ld. 57. Fasc. 4. No.28. Tékintetes Nemes Komárom vármegyében fel jedzése a tatai megyében azoknak a személyeknek, kik fent jegyzett megyében a külső tartományokból költözvén itten találtattak... 1809.

45 Izgalmas kérdés lehet, hogy e méretbeli kategóriákat a tóvárosi jegyző miért tartotta fontosnak feljegyezni. Talán a jozefinista népszámlálás gondolatiságából maradt meg, ahol a már nem hadrafoghatók, pl. testi fogyatékossgal élők vagy a 40 esztendőnél idősebb személyek, valamint az alacsonyok külön rubrikában szerepeltek. Ehhez lásd: THIRRING 1938, 78.

Naszály falvakban csupán egy-egy fő került a listára. Az Esterházy-uradalom mint tatai uradalom szerepel a táblázatban. Az összeíró számára valószínűleg az uradalmi központ kapott megkülönböztető szerepet. A „Gróf Zichy” vagyis a Zichy-uradalom is több helységgel, Almás és Neszmély falvakkal jelenik meg. Piszke esetében üresen hagyták a birtokosra vonatkozó rubrikát, pedig ismerhették, mivel 1785-től Nedeczky Ferenc, Komárom vármegyei főpénztárnok birtokába került.⁴⁶

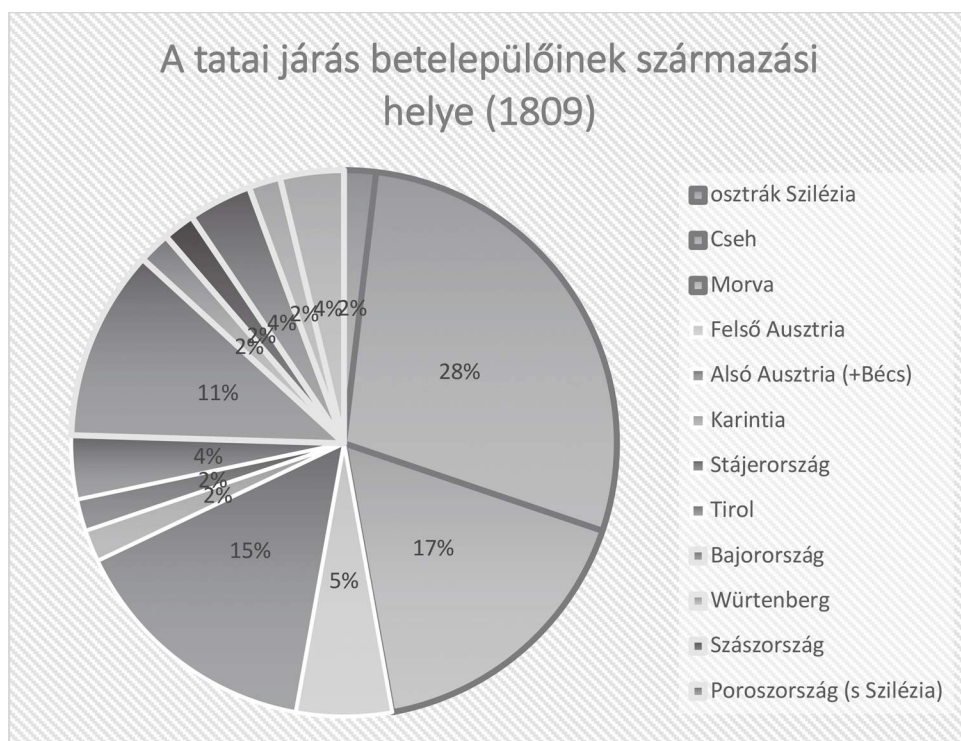
A települések között német telepesek Tatán, Tóvároson, Agostyánban, Környén, Kecskéden, Piszken voltak, míg Bánhidán és Tardoson szlovákok éltek. A többi településen nemzetiségek kevéssé voltak jelen. A lista által nem érintett települések, Alsó- és Felsőgalla, Baj, Szentmiklós, Tarján, Szomor, Szomód, Tolna, Somló és Gesztes német többségűek voltak. E szerint a mesterek letelepedésében a nemzetiségi szempontok mellékesek voltak a 19. század elején.

Az országok, tartományok megoszlása hasonló képet mutat az 1794-es listával. Magyarország közvetlen szomszédságából, az Örökös Tartományokból (Csehország, Morvaország, osztrák Szilézia, Alsó és Felső Ausztria, Stájerország, Karintia, Tirol, valamint Bécs városából) érkezett a telepesek háromnegyede, 75,4 %-a. Az itt látható diagramból jól leolvasható,

⁴⁶ REISZIG 1908, 37.

hogy Cseh- és Morvaországból – valamint az osztrák Sziléziából – érkezett a telepések közel fele, vagyis 47 %-a. Az örökös tartományokból jelentős szeletet Alsó Ausztria és Bécs városa képvisel, ahonnan a tatai járásban összeírt, külföldön született mesteremberek 15 %-a származott. Amennyiben helyes a jegyzék adata – bár a települést nem lehetett azonosítani –, a legtávolabbról, Párizs környékéről *Henszl Mihály kellner*, vagyis pincér érkezett. Elzászból, mely ekkor francia fennhatóság alatt állt, szintén egy fő érkezett, *Filips Márton* szabólegény személyében. Svájcból *Szolári Boldizsár* kőfaragó mester jött. Szászországból és Würtemberg területéről 1–1 fő, a porosz király fennhatósága alatt álló tartományokból és Bajorországból két-két fő érkezett, míg az „*Impérium*” – az 1806-ban feloszlott Német Nemzet Szent Római Birodalma helyén álló Rajnai Szövetség – területéről négy fő származott el. Ezek közül közelebbről egy fő Felső Rajna vidékéről, 3 pedig Felső Pfalz tartományból jött, amely ekkor a Bajor Királyság része volt. Tehát Bajorország területéről 6 fő érkezett, ők az összeírt külföldiek 11 %-át adták.

Helységről	Országból	Az azonosításra kerülő település
Johannesberg	Slésia (Szilézia, Poroszország)	Jánský Vrch (n.: Johannesberg), Csehország
Vartemberg	Cseh	Stráž pod Ralskem (n.: Wartenberg am Rollberg), Csehország
Schweidnicz	Prussia (Poroszország)	Świdnica (n.: Schweidnitz), Lengyelország
Brün	Morva	Brno (n.: Brünn), Csehország
Zruts	Cseh	Zruč nad Sázavou (n.: Srutsch an der Sasau), Csehország
Leitmericz	Cseh	Litoměřice (n.: Leitmeritz), Csehország
Laszberg	Ausztria (Felső Ausztria)	Lasberg, Ausztria ⁴⁷
Eltznitz	Saxonia (Szászország)	Elstertrebnitz (?), Németország
Wichau	Cseh	Víchová nad Jizerou (n.: Wichova), Csehország
Zmidár	Cseh	Smidary (n.: Smidar), Csehország ⁴⁸
Propstdorf	Alsó Ausztria	Propstdorf, Ausztria
Hohingen	Imperium (volt Birodalom)	Höingen, ⁴⁹ Németország
Krudgyim	Cseh	Chrudim (n.: Crudim), Csehország
Béts	Ausztria (Alsó Ausztria)	Bécs (n.: Wien), Ausztria
Baumgarten	A. Ausztria	Baumgarten an der March, Ausztria
Hobersdorf	A. Ausztria	Höbersdorf, Ausztria
Ingrovitz	Morva	Jimranov (n.: Ingrowitz), Csehország
kis Prsitos	Cseh	Male Prilepy (?) (n.: Klein Przilep), ⁵⁰ Csehország

47 Felső Ausztria, linzi kerület.

48 A település nem a listában megjelölt Bisow= Bydzower kerületben, hanem a königrätziben található.

49 Ma Ense település része „F Rajna”.

50 Tachlovice (deutsch Tachlowitz).

Helységből	Országból	Az azonosításra kerülő település
Czweidl	F. Austria	Zwettl, Ausztria ⁵¹
Czweidl	F. Austria	Zwettl, Ausztria
Seitenberg	Burkus Slesia (Porosz Szilézia)	Stronie Śląskie (n.: Seitenberg), Lengyelország
Koszteletz	Cseh	Kostelec nad Orlicí (n.: Adlerkosteletz), Csehország
Budweis	Cseh	České Budějovice (n.: Budweis), Csehország
Reichnau	Morva	Rychnov na Moravě (n.: Reichenau), Csehország
Libány	Cseh	Libáň (n.: Liban), Csehország
Rabendorf	Karinthia	Radendorf(!), Ausztria ⁵²
Reichnau	Morva	Rychnov na Moravě (n.: Reichenau), Csehország
Schorndorf	Württemberg	Schorndorf, Németország
Grauenberg, Felső Pfaltz	Bavaria (Bajorország)	Georgenberg (?), Németország ⁵³
Schimderhol- zerhof	Franciaia	azonosíthatatlan ⁵⁴
Boltzbrun	A. Austria	Schloss Poysbrunn (?), Ausztria ⁵⁵
Swand	Imperium (volt Birodalom)	Schwandorf (?), ⁵⁶ Németország
Peprach	Bavaria (Bajorország)	Böbrach, Németország
Ober Biberach	Imperium (volt Birodalom)	Oberbibrach, Németország

51 A listával ellentétben Alsó Ausztriában fekszik.

52 Willach (Villach) mellett.

53 A listában a településnév és a kerület elcsúszott.

54 Sem Elzász, sem Lotharingia, sem Franciaország egyéb területén ilyen nevű települést nem sikerült azonosítani. A lista szerint „Paris” közelében.

55 1799-től Bartenstein család birtokában.

56 Regensburg környékén csak Schwandorf található. Schwand, Felső Ausztriában van.

Helységről	Országról	Az azonosításra kerülő település
Samt Kint	Stiria (Stájerország)	Sankt Kind, Ausztria ⁵⁷
Leitmericz	Cseh	Litoměřice (n.: Leitmeritz), Csehország
Pechlin	A. Austria	Pöchlarn (?), Ausztria ⁵⁸
Pechlin	A. Austria	Pöchlarn (?), Ausztria
Hundsheim	A. Austria	Hundsheim, Ausztria ⁵⁹
Ospach	Alsatia (Elszász, Franciaország)	Osenbach (?), Franciaország
Tirschreith	Imperium (volt Birodalom)	Tirschenreuth, Németország (Felső Pfalz)
Karona	Helvetia (Svájc)	Carona (Lugano), Svájc
Tauheim	Tyrolis (Tirol)	Tannheim, Ausztria
Tauheim	Tyrolis	Tannheim, Ausztria
Nechanicz	Cseh	Nehasice (n.: Nehasitz), Csehország
Tischnovits	Morva	Tišnov (n.: Tischnowitz), Csehország
Hotielits	Cseh	Chotělice (n.: Chotielitz), Csehország
Hotielits	Cseh	Chotělice (n.: Chotielitz), Csehország
Gaja	Morva	Kyjov (n.: Gaya, Geyen, Csehország)
Brün	Morva	Brno (n.: Brünn), Csehország
Kozovita	Cseh	Kozojedy (?), Csehország ⁶⁰
Markesdorf	Morva	Markvartovice (German: Markersdorf)
Gabel	Morva	Jablonné nad Orlicí (n.: Gabel an der Adler), Csehország

Az 53 összeírt személyből, foglalkozásukat tekintve egy leszerelt katona („volt hadnagy”), egy vadász („jäger”), egy iskolamester, négy muzsikus,

57 Itt a kerület nem meghatározható Croane (Krajna?) Schloß Welsdorf stájer határvár 10 km-re Sankt Kind-től.

58 Samt Peln vagyis Sankt Pölten uradalmában volt.

59 A lista szerint a Volterskirchen, helyesen Walterskirchen család birtoka. Pallas lexikona szerint birtokaik: Wolfsthal, Hundsheim és Pottenburg.

60 A lista alapján Jitsin, vagyis Jičín kerületben (Bezirk Jitschin) volt.

négy pincér („*kelner*”) és négy házi szolga mellett 38 iparos volt. Közülük a legtöbben – 6 fő – takács mesterséget űztek, öten vargák voltak, négy-négy szabó és kőfaragó, valamint három pintér tevékenykedett a járásban. Két-két fővel képviselte magát a kovács-, a puskás-, a kalapos- és a molnármesterség. Egy-egy fővel volt jelen a szappanos, a nyerges, a parókás, a kerékgyártó, a kocsis, a pék, a mészáros és a kocsmáros is. A zenészek szerepelnek az Esterházy-uradalom alkalmazotti könyvében,⁶¹ de a többi nem iparos, köztük a 29 éves, Tóvároson lakó *Dipold Antal* vadász, nem.

Sajátos szint képviselnek a muzsikások, akik az 1806-ban (újra-) alakított templomi kórus – illetve a későbbi tatai uradalmi zenekar – tagjai voltak. A zeneegyüttes vezetőjét, *Menner Bernátot* 1806 őszén, míg a tagokat 1807 januárjától vették fel alkalmazásba.⁶² 1809-ben *Menner* és *Mann 23*, *Filip 21*, míg *Hofman 33* évesek voltak. A három legfiatalabb a Cseh Korona országai-
ból – osztrák Sziléziából és Csehország északkeleti járásából –, míg *Hofman Lipót* Alsó Ausztriából érkezett. A zenészek működéséről Bárdos Kornél gyűjtött adatokat, tőle tudjuk például, ki mennyi ideig állt az uradalom szolgálatában.⁶³ Ez alapján *Menner Bernát* 1806 és 1846, *Mann Ferenc* 1807 és 1809, *Filip* (Bárdosnál Fülep) *Antal* 1807 és 1810, *Hoffmann Lipót* 1807 és 1811, valamint 1812 és 1826 között szolgálta az Esterházyakat, tehát mindannyian tagjai voltak az alakuló zenei együttesnek. Az alkalmazotti könyvből tudjuk, hogy *Mann Ferencnek* katonai szolgálatra kellett mennie, így utódja *Grósz Jakab* lett.⁶⁴ Az ugyanitt felsorolt zenészek közül többnek német hangzású neve volt, például *Handl Józsefnek*, vagy a már említett *Grósz Jakabnak*, akiknek származási vagy magyarországi tartózkodási helyéről nem tudunk semmit. *Tischler Antal* orgonista egyben Tóváros jegyzője⁶⁵ is volt, így ő – vagy felmenői – bizonyosan korábban érkezett Magyarországra. Az alkalmazotti könyvben *Menner* öccse, *Lajos* is megjelenik, az összeírásban azonban nem szerepel. Ennek oka kevéssé ismert, mivel az összeírásban szerepel 13 éves személy is – például *Szetz Márton* neszmélyi „*vice kellner*”, vagyis pincérsegéd –, *Menner Lajos* pedig az összeírás évében 13–15 éves lehetett.

61 MNL OL P 210. – II.B. Status Personalis Officialium, et Servitorium Dominalium Iti. Domini Tata. 1809. 65–87.

62 BÁRDOS 1978, 27–28.

63 BÁRDOS 1978, 75.

64 „in locum musici Francisci Mann ad servitium militare transeuntis, assumptus est pro musico Jacobus Groß, quia prima Januarii 1810 percipiet” MNL OL P 210. – II.B. Status Personalis Officialium, et Servitorium Dominalium Iti. Domini Tata. 1809. 87.

65 BÁRDOS 1978, 36.

Arra vonatkozóan nincs egyértelmű adatunk, hogy az iparosok milyen keretek között dolgoztak. A testvér mezővárosokban, Tatán és Tóvároson a szabó, varga, kovács, mészáros, kerékgyártó szakmát céhes keretek között lehetett folytatni, a pintér esetleg a kádárcéhben dolgozhatott. Önálló iparosként végezhetette tevékenységét a szappanos, a parókás, a kalapos, a puskás, a nyerges és a pék. A 18. század végén rögzített mesterségekhez képest további specializálódást láthatunk, különösen az önálló – tehát nem vagy nem csak az uradalom számára dolgozó – parókás és puskás mesterség érdemel figyelmet az uradalmi központban.

Érdekes képet adnak a falvakban dolgozó iparosok. Kevésbé meglepő, hogy az összes kőfaragó Pizskén, az ismert kőbányánál dolgozott, a két molnárlegény pedig Almáson és Naszályon, ahol tudvalevőleg vízimalom működött, kapott munkát. Tardoson és Pizskén egy-egy szabó is megélhetett, míg a szlovák nemzetiségű Bánhidán összeírt kovács, a 22 éves *Seemann József* személye azért figyelemre méltó, mert azt mutatja, hogy nemcsak helyi iparos láthatta el ezt az alapfeladatot, hanem külföldről érkező is. *Seemann* szláv nyelvtudása, morva származása vélhetően nem volt akadály a beilleszkedésének. Feltehetően nyelvi okai voltak annak is, hogy a német nemzetiségű Agostyánban a 28 éves *Kling Jánost* fogadták fel a morva Markersdorf településről.

A céhes keretek között dolgozó mesterek számára nehézséget okozott, ha a céhen kívüli mesterek – kontárok – a mezővárosokban a vásárokon kívül árusítottak, mivel azzal a céhes mestereknek kárt okoztak. Ebben az esetben a földesúr feladata volt a „kontárok” mezővárosból történő kiparancsolása. Ezzel a tatai takács céh 1771-es artikulusa külön is foglalkozott.⁶⁶ Éppen ezért figyelemfelkeltő, hogy az összeírásban szereplő takácsok mindegyike falun lakott. Az Agostyánban, Bánhidán, Környén és három fővel Kecskéden jelen levő takácsok személye arra is utal, hogy e falvak határában nagyobb mennyiségű kender termett, melynek a feldolgozásában önálló mesterek tudtak részt venni. A tatai takácscéh iratai között jól látható, hogy egyes mesterek városi

66 A tatai takácsok 1771. évi artikulusai a következőket írják ezzel kapcsolatban: Az országos vásárokon és sokadalmakon árulni a „Czéhen kívül való Takács Mester Emberek, vagy is kontárok tilalmaztattnak, hogy ezen Czéhes Mestereknél hiszen találandó Takács kézi Munkát, és Szövést Vásárokon, és Sokadalmokon kívül ebben a' Mező Városban bé hozni, és ezen Czéhbéli Takács Mestereknek kárával nyilván, vagy alatomban árolni, eladni, vagy is Takács Mesterséget üzni, és pénzért dolgozni ne merészellyenek, és semmi képpen ne kontárkodgyanak, a' kiben is ha valaki tapasztaltatik, az ollyatin a' Czéh Mester által az Földes Uraságnak adandó jelentésére érdeme szerint móddal büntetessék, vagy a' Mező Városbul is kiparancsoltassék...” Idézi G. MIKLÓS 2003, 11.

módra tudták megváltani mesterségüket, mások falusi módra. A hat takács közül a tatai takácscéhek irataiban két fő szerepel. 1814. január 2-án „*morvai születési Szabel Anyos ezen Nemes Czéhben be esküdtettvén*”, vagyis a listán szereplő, Kecskéden dolgozó, morva származású *Sabl Ágoston* takácslegény öt évvel az összeírást követően be tudott lépni a tatai céhbe.⁶⁷ A lapról nem derül ki, hogy még Kecskéden élt, vagy már Tatára költözött, ahogy az sem, hogy „*városi*” vagy „*falusi*” módra váltotta-e meg mesterségét. A másik fiú, *Klein Ignác*, aki a takácslegények jegyzőkönyvében jelenik meg, 1809-ben mint „*Ignatz Klain Staufn városi tanítvány*”⁶⁸ szerepel. Ez esetben a „*Staufn*”, *Staufen*(?) település eltér az összesítésen megadott helységnévtől. Talán arra a településre utalhat, ahol legénnyé avatták.

Új elem az előző összeíráshoz képest, hogy „*házi szolgák*” is szerepelnek benne, akik nem csak az uradalmi központban dolgoztak. Két 21 éves Tóvároson, egy 27 éves Almáson, míg egy 25 éves Pizskén végezte munkáját. A házi szolga feladatköre nehezen meghatározható, elvileg a ház körüli feladatokat látta el, a hierarchiában, és fizetése alapján az inasok és cselédek alatt volt megtalálható. A házi szolgákat a módosabb házak mellett fogadóknál⁶⁹ is foglalkoztathatták. Az összeírásból nem derül ki, hogy ezek a fiatalok milyen feladatokat láttak el. A 19. században már előfordult, hogy visszaéltek a gyermekkorú, mesterséget tanulni vágyók helyzetével. Kossuth Lajos is azt hozta fel 1841-ben az ipariskolák szükségessége melletti érvként, hogy az inasságra adott fiatal tanulhasson, ne „*házi szolga szerepet*” vigyen, mert az kárára lenne a mestersége elsajátításában.⁷⁰ A megbízói oldalt is érte vád a pesti asztalos céh 1800 körüli beadványban. E szerint a nemesurak házáinál többségében vagy céhen kívülieket vagy magukat a házi szolgákat alkalmazták.⁷¹

Határozott a megoszlás a pincérek esetében. Egy fő Almáson, kettő Neszmélyen – ezek közül az egyik 14 éves pincérsegéd, „*vice kellner*” volt –, továbbá egy fő Pizskén kapott állást. A Czuczor-Fogarasi szótár szerint a

67 *Tatai takács céh jegyzőkönyve. KDM TGY Ltsz.: 55.11.1. 163.*

68 *Tatai takács legénycéh jegyzőkönyve. KDM TGY Ltsz.: 55.11.2. 105.*

69 CSATKAI 1966, 205.

70 *Az alábbiakkal indokolva: „Hogy az inas többnyire házi szolga-szerepet viszen, s’ a’ mesterségből nem tanul öt év alatt annyit, mennyit egy jó ipar iskolában fél év alatt tanulhatna.” MAROSVÁRI 1992, 110.*

71 ROSTÁS 2008, 329.

pincérek a kocsmárosok vagy vendégfogadósok segédei,⁷² így nem véletlen, hogy a posta útvonalán – amely a megyében ekkor a Duna partján haladt – sorakozó településeken kaptak megbízást.

Az 53 név betekintést ad abba, hogy az útnak indulók milyen módon vághattak a nagyvilágnak, hogy vajon teljesen egyéni vállalkozás volt-e mindez részükről, vagy összefogva, többedmagukkal – talán nagyobb biztonságot is adva ezzel egymásnak – fogtak a munkatapasztalat vagy már kifejezetten a munkalehetőség reményében a külföldi utazásba. Az adatok alapján kisebbségben voltak azok, akik nem egyedül indultak el. A Pizskén összeírt 37 éves *Preszler Ferenc* kocsmáros segédje, vagyis pincére a 21 éves *Preszler Antal* volt, mindketten az ausztriai PöchlARBól érkeztek. A két tóvárosi puskás, a 25 éves *Moser Jakab* mester, illetve 18 éves legénye, *Moser János* szintén egy városból, az osztrák Zwettlből érkeztek. Két kőfaragó legény, a 32 éves *Geist János* és a 35 éves *Geist József* vélhetően szintén rokonok voltak, akik a tiroli Tannheimből jöttek. Egy településről, a cseh Chotělicéről érkezett Kecskédre a 33 éves *Csisek György* takácsmester és a 20 éves *Benesz Vencel* takácslegény. Két tóvárosi vargalegény érkezett még egy helyről, a morva Reichenauból, a 20 éves *Gregor János* és a 24 éves *Húbel György*. Az utóbbi két páros feltehetően a szakma révén került ismeretségbe s próbált szerencsét együtt, de az is elképzelhető, hogy értesítették egymást a Magyarországon rejlő lehetőségről. Leitmeritzből két legény érkezett, a 21 éves *Hansza József* szabólegény és a 20 éves *Buda Vencel* pintérlegény. Életkoruk alapján talán ismerhették egymást, de különböző településeken, Almáson és Tatán vállaltak munkát. Ketten érkeztek Brünnből, de életkoruk és foglalkozásuk alapján nem valószínű, hogy tudtak volna egymásról. E pár adat rávilágít arra, hogy előfordult, ha kisebb mértékben is, hogy a rokonok, a barátok, a céhlegénytársak együtt próbáltak szerencsét.

Az 1809. évi összeírásban is többségben találhatóak a legények. Az 53 összeírt személyből mintegy 38 főnek volt olyan foglalkozása, amelyet céhes keretek között is végezhetett vagy céhen belül tanulhatott meg. Ebből a 38 főből 29 esetben jegyezték fel, hogy legények voltak. A 19. század elején sem lehetett könnyű a mesterré válás folyamata, hiszen a legények között 40 és 50 éves egyéneket is láthatunk, igaz a legfiatalabb 19 esztendő volt. A legények átlagéletkora 25,8 év. A listában csupán három esetben tüntették fel a név mellett azt, hogy mester, de további négy eset volt, amikor csak a foglalkozást említették meg (pl. szabó, kovács vagy takács), így feltételezhető, hogy

72 CZUCZOR–FOGARASI 1870, 228.

szintén mester lehetett az illető. Az iparosok átlagéletkora ez esetben 27 évre jön ki. (Amennyiben csupán a három egyértelmű esetet vesszük számításba, az átlagéletkor 30 év lesz.)

Az 53 összeírt személy közül csupán 16-nak volt valamiféle elbocsátó levele. Ezek között a földbirtokos engedélye épp úgy szerepel, mint a kibocsátó ország – *Kuzinger János* pincér például Bajorország *passusával* érkezett. Két további esetben igazoltan leszerelt katona szerepelt a listán, a 36 éves cseh *Satra Vencel*, aki kocsisként dolgozott, illetve az időközben megházasodott *Hinger József*, akinek neve mellett csak a „*volt hadnagy*” szerepel, s aki a „*Makk reg[i]m[ent]*” tagja volt. Itt *Karl Freiherr Mack von Leiberich* altábornagy egyik alakulatáról lehet szó.⁷³ Két személy esetében hangsúlyozza az összeírás, hogy nem rendelkezett *passussal*. A 21 éves osztrák *Preszler Antal* pincér, valamint a stájer 31 éves *Radler János* molnárlegény esetében. A többieknél a táblázat ezen része üresen maradt.

Összegzés

A 18. század végén a belső vándorlások általánosnak számítottak. A tanulás, valamint a mesterségek elsajátítása néhány kivételtől eltekintve szükségessé tette a születési hely elhagyását. Komárom vármegye területén, a II. józsefi népszámlálás adatai alapján, az elvándorlás és a bevándorlás egyensúlyban volt. Amíg a felvidéki megyék és a Tiszántúl lakossága az ország közepe felé, Pest-Budára, illetve annak környékére költözött, vármegyénk lakosságára ez nem volt jellemző.⁷⁴ A 18. század közepső harmadában zajló jelentős betelepítések nem folytatódtak, a két összeírás alapján földművesek már nem érkeztek Tata környékére. Éppen ezért feltételezhetjük, hogy az alábbi kitételrel a vármegye nemessége elvi álláspontját fogalmazta meg: „*hogy a külső népnek beeresztését el mellőzván, hanemelly helyeket népesíteni kellene is, aztat tulajdon Hazánk fiaibul rendelni méltóztassék.*”⁷⁵ Ennek a kérdésnek a vármegye területén aktualitása már nem volt. Az iparosokra azonban továbbra is szükség volt, s ők a fejlődő településeknek köszönhetően munkát is találtak Tatán és környékén. A külföldiek száma a helyi lakossághoz képest elenyésző volt. Agostyánban, Tatán és Tóvároson alig érte el a 0,5 %-ot, Kecskéd és Almás esetében túllépte azt, míg Piszkén a lakosság 2 %-át tette ki a külföldiek száma, a II. józsefi felmérésekhez képest.

73 NAGY-L. 2012

74 THIRRING 1938, 80.

75 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. XVII. kötet. 1795.III.17. No.82. 81–82.

Település	Külföldiek száma	Lakosságszám (1785)
Tata	14	3719
Tóváros	14	3015
Naszály	1	703
Almás	4	693
Neszmély	3	1250
Piszke	8	363
Környe	1	820
Kecskéd	3	597
Bánhida	2	1158
Tardos	1	866
Agostyán	2	457

Tata esetében látható, hogy a 18. század végi összeíráshoz képest a 19. század elejére csökkent a külföldiek száma, húszról tizennégy főre, ez azonban a francia háborúk számlájára is írható. Az 1809. évi jegyzék készítésének nem maradt pontos időpontja, de a vármegyei jegyzőkönyvek adatai alapján az év elején készülhetett. Emiatt nem látható rajta, hogy a győri csatát követő felfordulásban a katonaság vármegyei jelenléte, valamint a császári és királyi udvar Tatára költözése mennyire befolyásolta a külföldiek számát az uradalmi központban. Közvetett módon a tatai takács legénycéh bejegyzései utalnak erre, ugyanis jelentős számban, a többi évhez képest kiugró nagyságban, jegyezték fel takácslegényeket 1809 folyamán.

Lényeges eleme a két listának, hogy elhelyezkedéséből adódóan, valamint a Duna mint hajózási útvonal közelsége miatt Komárom vármegye könnyebben elérhető úticél lehetett a külföldiek számára. Vonzerejét növelhette, hogy a 18. század közepső harmadában jelentős számú német ajkú személy telepedett meg az Esterházy-uradalomban, s az is egyértelmű, hogy az iparosok többsége is német háttérrel rendelkezett. (Bár egyes adatok alapján a mesterek letelepedésében, a 19. század elején, a nemzetiségi szempontok mellékesek voltak.) Mindezek mellett érdemes felfigyelni arra, hogy a 18. század végén és a 19. század elején is elsősorban a Habsburg tartományokból érkeztek, túlnyomó többségben a Cseh Korona országaiból, s nem a távoli német tartományokból.

*Az 1794-es és az 1809-es összeírásban szereplő személyek származási helyei
(szerkesztette: Kristóf Ádám)*

Látva az összeírások sokszínűségét és sokféleségét, azt is kijelenthetjük, hogy a céhes vándorlásoknak köszönhetően a legújabb ismeretek és szakmai fogások elterjedésére jó esély adódott Tatan és környékén, amit az itt élők gyarapodására, fejlődésére lehetett fordítani. A testvérvárosok élete sokkal nyüzsgőbb és színesebb lehetett más mezővárosokhoz képest.

Irodalom

BÁRDOS 1978

Bárdos Kornél: A tatái Esterházyak zenéje 1727–1846. Budapest, 1978.

CZUCZOR–FOGARASI 1870

Czuczor Gergely – Fogarasi János: A magyar nyelv szótára. V. kötet. Pest, 1870.

CSATKAI 1966

Csatkai Endre: A soproni vendégfogadók a 16/19. században. In: Soproni Szemle. XX. évf. 1966/3. 201–217.

FATUSKA 1976

Fatuska János: Tata környéki német telepítések a 18. század első felében. In: (Szerk. Farkas Gábor): A Dunántúl településtörténete. 1. (1688–1768). A székesfehérvári településtörténeti konferencia anyaga. (1975. május 26–27.) Veszprém, 1976. 151–157. (Magyar Tudományos Akadémia Veszprémi Akadémiai Bizottságának Értesítője II.)

FATUSKA 2007

Fatuska János: A tatái és gesztesi uradalom újranevelése a török kiűzése után. In: (Szerk. Fatuska János – Fülöp Éva Mária): Kecskéd településtörténete. A község újratelepítésének 200. évfordulója tiszteletére. Kecskéd, 2007. 121–174.

FATUSKA 2008

Fatuska János: Gesztes a 18. és 19. században. In: (Szerk. Hartdében Sándor – Rabazzi Stepancsics Gusztáv): Várgesztes/Gestitz. Várgesztes, 2008. 58–183.

FÜLÖP 1991

Fülöp Éva Mária: A tata-gesztesi Eszterházy-uradalom megszervezése a XVIII. század első felében I. In: (Főszerk. Fűrészné Molnár Anikó): Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Múzeumainak Közleményei 4. Tata, 1991. 53–74.

G. MIKLÓS 2003

G. Miklós Mária: *A tatai céhek*. Tata, 2003. (A Kuny Domokos Múzeum gyűjteményei I.)

KISS 1979

Kiss, István N.: *Die deutsche Auswanderung nach Ungarn aus neuer Sicht*. Köln, 1979.

KRAUSS 2010

Krauss, Karl Peter: „Mit einem Bündel sind sie gekommen?“ Geldtransfer aus dem Deutschen Reich nach Ungarn. In: (Hrsg. Seewann, Gerhard – Krauss, Karl-Peter – Spannenberger, Norbert): *Die Ansiedlung der Deutschen in Ungarn. Beiträge zum Neuaufbau de Königreiches nach der Türkenzeit*. München, 2010. 125–172.

MAROSVÁRI 1992

Marosvári Attila: *Az Iparegyesület „mesterinas-iskolája”, 1845–1847*. In: *Történelmi Szemle*. XXXIV. évf. 1992/1–2. 107–124.

NAGY-L. 2012

Nagy-L. István: *A császári-királyi hadsereg létszám-nyilvántartási rendszere és ennek magyar vonatkozású iratai a francia háborúkbán, 1792–1815*. In: *Lévéltári Közlemények* 83. Budapest, 2012. 175–209.

REISZIG 1908

Reiszig Ede: *Esztergom vármegye községei*. In: (Szerk. Borovszky Samu): *Esztergom vármegye*. Budapest, 1908. 6–39. (Magyarország vármegyéi és városai)

ROSTÁS 2008

Rostás Péter: *Adalékok Worbes Henrik (1765–1836) pesti asztalosról*. In: *Művészettörténeti Értesítő*. LVII. évf. 2008/2. 327–352.

SEEWANN 2015

Seewann, Gerhard: *A Magyarországi németek története 1. A kora középkortól 1860-ig*. [Budapest], 2015.

SZABÓ 2007

Szabó Dezső: Magyarország újratelepítése a török kiűzése után. A „harmadik honalapítás”, 1686–1800. In: (Szerk. Fatuska János – Fülöp Éva Mária): Kecskéd településtörténete. A község újratelepítésének 200. évfordulója tiszteletére. Kecskéd, 2007. 41–54.

THIRRING 1938

Thirring Gusztáv: Magyarország népessége II. József korában. Budapest, 1938.

SIEDLER IN UND UM TATA ZUR ZEIT DER NAPOLEONISCHEN KRIEGE

Richárd Schmidtmayer

Nach der Vertreibung der Türken stellte man bald fest, dass die Zahl der Leibeigenen im Verhältnis zum verfügbaren Land sehr gering war und dass die jahrzehntelangen Kriege zu einem Mangel an Handwerkern geführt hatten. Obwohl im Laufe des 18. Jahrhunderts umfangreiche Umsiedlungen stattfanden, kam die Binnenmigration nicht zum Stillstand. Von wenigen Ausnahmen abgesehen, war es für die Ausbildung und den Erwerb von Fertigkeiten erforderlich, den Geburtsort zu verlassen.

Das Archiv des Burgkomitats Komárom (Komorn) verfügt über zwei Volkszählungen von Tata und Umgebung aus den Jahren 1794 und 1809, in denen die Personen erfasst sind, die innerhalb von 10 Jahren in die Siedlungen kamen. Die Eintragungen umfassen Handwerker und Zünftler, aber auch Handwerker mit besonderen Fähigkeiten (z. B. Perückenmacher und Musiker). Aus den Listen geht hervor, dass in das Gebiet um Tata keine Bauern mehr kamen. Die Siedler stammten vor allem aus den habsburgischen Provinzen, die überwiegende Mehrheit aus den Ländern der böhmischen Krone und nicht aus den fernen deutschen Gebieten, aber die Namen dieser Personen deuten dennoch darauf hin, dass sie deutschsprachig waren.

Tata und seine Umgebung könnten (auch) für deutsche Handwerker attraktiv gewesen sein, da sich im mittleren Drittel des 18. Jahrhunderts eine beträchtliche Anzahl deutschsprachiger Personen – vor allem Bauern – auf dem Gut Esterházy in Tata-Gesztes niederließ, wo die meisten Hand-

werker ebenfalls deutscher Herkunft waren. (Obwohl einige Daten darauf hindeuten, dass die Nationalität bei der Ansiedlung von Handwerkern im frühen 19. Jahrhundert eine untergeordnete Rolle spielte.)

Die Volkszählungen waren in erster Linie durch den Wunsch motiviert, wehrpflichtige Personen zu erfassen und im ganzen Reich nach Deserteuren zu suchen. Bei der Volkszählung mussten sie nachweisen, dass sie die Erlaubnis hatten, ihre Siedlung zu verlassen, und die Listen zeigten, dass viele von ihnen weder einen Passierschein noch eine Genehmigung besaßen. Das Alter reichte von 14 bis über 50. Aus den Aufzeichnungen der Burgkomitat geht nicht hervor, was mit denjenigen, die keine entsprechende Erlaubnis hatten, danach geschah.

Stichworte: *Ansiedlung, Siedler, Bevölkerungswachstum, Volkszählung, Tata, Burgkomitat Komárom*

MENNER BERNÁT SZÜLETÉSÉNEK KÖRÜLMÉNYEI

Schidtmayer Richárd

Az előbbieken bemutatott, 1809-ben keletkezett összeírás első sorában egy jól ismert név tűnik fel, Menner Bernáté. Az összeírás pillanatában 23 éves, házas fiatalember foglalkozásánál a „*musikus*” szó szerepel.¹ A jól ismert zenész – elsősorban hegedűs –, karmester, zeneszerző életét és tatai vonatkozását Bárdos Kornél kutatta ki alaposan.² Az ő nyomán már ismert volt, hogy a Menner család sziléziai eredetű. A gróf Esterházy család egykori tatai levéltárában őrzött kegyúri iratok között talált feljegyzésből tudni lehetett, hogy „*ex Silesia Austria oriundus*”,³ vagyis hogy Menner az osztrák Sziléziából származik. A kutatás azonban megmaradt a tágabb értelmű sziléziai származásnál, s nem vizsgálta, hogy az osztrák Szilézia közelebb hozza azt a kulturális közeget, amely Menner családjára hatott.

Az egykori Szilézia Hercegség 1526 után a Cseh Korona részeként került a Habsburgok birtokába. A gazdag tartomány nagy részét az osztrák örökösödési háborúban (1740–1748) II. Frigyes porosz király elragadta, és királyságához csatolta. A területet a hétéves háború során sem sikerült visszaszerezni, így Szilézia két részre szakadt, nagyobbik fele – mintegy 40.307 km² – a Porosz Királyság része lett, míg egy kisebb része – 5.147 km² – a Cseh Királysághoz került, Osztrák Szilézia megnevezéssel. E területet 1783 és (1849) 1861 között a morva fővárosból, Brünnből irányították. 1861-től önálló tartománnyá vált, központja Troppau (ma Opava) lett. A 19. században az osztrák tartomány lakosságának 47 %-a német, 22 %-a cseh, 30 %-a lengyel nemzetiségű volt.⁴ Osztrák Szilézia ma Csehország része.

Az 1809-es összeírásból kiderül, hogy Menner Bernát ezen a földön, Osztrák Sziléziában látta meg a napvilágot. A jegyzék a Troppau városához közel eső

1 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési iratok. Lad. 57. Fasc. 4. No.28. Tekintetes Nemes Komárom vármegyében fel jedzése a tatai megyében azoknak a személyeknek, kik a fent jegyzett megyében a külső tartományokból költözvén itten találtattak... 1809.

2 BÁRDOS 1978

3 Idézi BÁRDOS 1978, 29. 72. jegyzet.

4 BRÓZIK 1897, 700–702.

Johannesberg helységet jelöli meg születése helyéül. Amennyiben egy korabeli térképre tekintünk, rövid keresést követően elénk kerül a Jauernig (ma Javorník) település fölé magasodó Johannesberg vára (ma Jánský Vrch).

Johannesberg azonban nemcsak egy vár volt a Szudéta hegyvidéken, de helyet adott a boroszlói érsek nyári rezidenciájának is. A barokk kastély kiépítése nem sokkal a hétéves háború végén kezdődött el, amikor Philipp Gotthard von Schaffgotsch érsek elmenekült a porosz fennhatóság alól. 1766-ban végleg megromlott viszonya II. Friggyessel, aki az általa ellenőrzött területre adminisztrátor püspököt választott, s megtiltotta, hogy Schaffgotsch érintkezésbe lépjen a porosz király által elfoglalt részekkel, köztük az érseki székhellyel, Boroszlóval (Breslau, ma lengyel Wrocław). Schaffgotsch érseknek így nem maradt más választása, mint új, barokk stílusú rezidenciáját Johannesbergben kiépíteni. Az érsek nagy műpártoló volt, így udvarába a birodalom minden részéről érkeztek művészek.⁵

1769-ben udvari zenekara élére a híres hegedűművész-komponistát, Carl Ditters-t kérte fel, aki előtte, Michael Haydn utódként, Patachich Ádám nagyváradi püspök zenekarának karmestere volt. Ditters első osztályú zeneszerző volt, aki a *kapellmeisteri*, vagyis az udvar zenei életének vezetői feladatait örömmel fogadta el. A várban működő kis színháznak köszönhetően érdeklődése az operák felé fordult; johannesbergi tartózkodása alatt közel 40 vígoperát írt. Az operák mellett szimfonikus és kamarazenei műveket is komponált, de közel 200 egyházi zenét is számon tartanak tőle. 1773-ban nemességet szerzett, ekkor vette fel a dittersdorf előnevet, amelyet ő maga gyakran vezetéknevként is használt. Számos alkalommal utazott Bécsbe, ahol előfordult, hogy Mozarttal és Joseph Haydnnal is együtt zenélt. Ditters 1795-ben, Schaffgotsch érsek halála után vonult nyugdíjba, s hagyta el Johannesberget.⁶

Ditterst johannesbergi tartózkodása során számos muzsikusi tehetség kereste fel, akik később Brünnből Bécsig megállták helyüket. Nála tanult Franz Martin Pechatschek (František Pecháček, 1763–1816) még 1783 előtt, hogy utána Bécsben találjon boldogulást,⁷ valamint Franz Götz (1755–1815), aki Schaffgotsch zenekarában volt koncertmester, míg zeneírás terén Ditters

5 GRÜNHAGEN 1890, 545–548.

6 MÄHLY 1877, 262–266. Továbbá Ditters online közzétett életrajzi összeállítása: <http://www.hoasm.org/XIIC/Dittersdorf.html> (utolsó elérés: 2023.IV.30.)

7 Franz Martin Pechatschek működésére vonatkozóan lásd az osztrák online zenei lexikon szócikkét. https://musiklexikon.ac.at/0xc1aa5576_0x0001dc92 (utolsó elérés: 2024.IV.30.)

tanítványa lett. Meg kell említenünk még Wenzel Müllert (1759–1835) is, aki 1780 után tanult Johannesbergben, és a karnagy hatása alá került.⁸

Menner Bernát családi háttere Jauernig – Johannesbergben

Ebben a pezsgő művészi életben született meg Menner Bernát. Keresztelési anyakönyvi bejegyzése szerint 1787. február 23-án látta meg a napvilágot Ágoston Bernát Ignác (*Augustinus Bernardus Ignatius*) néven. Édesapja a sebész (*Wund artzt*), Menner (*Männer*) Ignác volt, édesanyja Antónia. A keresztszülőséget Michaleck Bernát képviselő (*syndicus loci*), valamint született báró Stillfried Mária Anna (*Freyn von Stillfried*) vállalta el.⁹

A következő gyermek két év múlva, 1789. március 22-én született, aki a keresztségben a Fülöp Vince Ignác (*Philippus Vincentius Ignatius*) nevet kapta. Az ő keresztelési bejegyzéséből derül ki édesanyjuk teljes neve, Mauer Antónia.¹⁰ A keresztszülők itt Michaleck Bernát és felesége, Böhm Filippina voltak. Alig két esztendő múlva, 1791. március 17-én egy húga is született Mennernek. A leány a keresztségben szintén három tagú nevet kapott, Jozefa, Bernardina és Filippina. Keresztelési bejegyzésében az apa, Menner Ignác, neve előtt először jelenik meg a nemességre utaló „úr” (*Herr*) előtag. Menner Ignác foglalkozása ekkor már városi sebész volt. A keresztszülőséget Michaleck Bernát és Oekl Jozefa vállalták.¹¹

1792. augusztus 19-én gyászba borult a család, Menner Ignác felesége, Bernát édesanyja 43 esztendőskorában elhunyt.¹² Bár a korszakra vonatkozó házassági anyakönyv jelenleg nem található, Menner Ignác kora gondolkodásának megfelelően gyorsan – már szeptemberben – újra megházasodha-

8 Wenzel Müller munkásságára lásd az osztrák online zenei lexikon szócikkét. https://musiklexikon.ac.at/0xc1aa5576_0x0001da5c (utolsó elérés: 2024.IV.30.)

9 Jauernigrómai katolikus egyházi anyakönyvei. Kereszteltek anyakönyve (1778–1795). 1787.II.23. 52. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q57-L9MH-YZTV?i=90&wc=3NZN-B-J47%3A979674501%2C981165201%2C981200501%2C981204401&cc=1804263> (utolsó elérés: 2024.IV.30.)

10 Jauernigrómai katolikus egyházi anyakönyvei. Kereszteltek anyakönyve (1778–1795). 1789.III.22. 88. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q57-89MH-Y8J2?i=108&wc=3NZN-B-J47%3A979674501%2C981165201%2C981200501%2C981204401&cc=1804263> (utolsó elérés: 2024.IV.30.)

11 Jauernigrómai katolikus egyházi anyakönyvei. Kereszteltek anyakönyve (1778–1795). 1791.III.17. 122. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q57-L9MH-Y8CF?i=125&wc=3NZN-B-J47%3A979674501%2C981165201%2C981200501%2C981204401&cc=1804263> (utolsó elérés: 2024.IV.30.)

12 Jauernigrómai katolikus egyházi anyakönyvei. Meghaltak anyakönyve (1778–1812) 1792.VIII.19. 49. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q5Q-G9MW-X926-X?i=63&wc=3NZN-B-TY%3A979674501%2C981165201%2C981200501%2C981204201&cc=1804263> (utolsó elérés: 2024.IV.30.)

tott, hogy legyen, aki gyermekei neveléséről gondoskodik, és a háztartást vezesse. A frigy gyümölcse hamar beérett, 1793. május 20-án új feleségétől, Hoschek Annától Menner Ignác úrnak újabb fia született, Nepomuk János József Ignác. A keresztszülők ez esetben is a már ismert Michaleck Bernát és Oekl Jozefa Szófia voltak.¹³ 1797. január 9-én a házasságból egy leánygyermek, Mária Terézia Bernardina született. A gyermek keresztszülei Michaleck Bernát jauernigi képviselő, valamint született báró Stillfried, most Böhm (*Boehm*) Terézia voltak.¹⁴ Konstantin Ignác Vince (*Constantinus Ignatius Vincentius*) 1799. január 23-án született. Az apa, Menner úr, ekkor már udvari orvos volt, a püspöki főhivatal sebésze, felesége Hoschek Mária [!] Anna. A keresztanya igen rangos volt, Corvisart de Montmarin, született gróf Goltz Idea Szófia Konstanca Beáta.¹⁵ Az utolsó leánygyermek, Filippina 1801. november 3-án született Johannesbergben. Apja Menner Ignác úr, hercegpüspöki sebészorvos, anyja Anna. A keresztszülők Karst Lőrinc hercegpüspöki főkamarás, valamint Michaleck Bernát felesége, Filippa tanácsosné voltak.¹⁶ Öt évvel később, 1806. december 18-án jött világra az utolsó johannesbergi születésű Menner gyermek, Károly Frigyes Gyula Lőrinc (*Karl Friedrich Julius Laurenz*). Apja Menner Ignác hercegerseki udvari sebész, anyja Anna volt. A keresztszülők Karst Lőrinc, Titz Franciska, valamint gróf Schweinitz Friderika és Karolin voltak.¹⁷

Menner Bernátnak további testvérei is lehettek, ők azonban nem születhettek Johannesbergben, hiszen a keresztelési anyakönyv névmutatója szerint nem szerepel több Menner a helyi feljegyzésekben. Abból kiindulva, hogy Menner Bernát édesanyja a halálakor 43 éves volt, születése az 1749 körüli

13 *Jauernigrómai katolikus egyházi anyakönyvei. Kereszteltek anyakönyve (1778–1795).* 1793.V.20. 160. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3QSQ-G9MH-Y828?i=145&wc=3NZB-J47%3A979674501%2C981165201%2C981200501%2C981204401&cc=1804263> (utolsó elérés: 2024.IV.30.)

14 *Jauernig római katolikus egyházi anyakönyvei. Kereszteltek anyakönyve (1796–1809).* 1797.I.9. 15. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3QSQ-L9MH-Y8XW?i=9&wc=3NZB-J4W%3A979674501%2C981165201%2C981200501%2C981204501&cc=1804263> (utolsó elérés: 2024.IV.30.)

15 *Jauernig római katolikus egyházi anyakönyvei. Kereszteltek anyakönyve (1796–1809).* 1799.I.23. 38. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3QSQ-L9MH-Y879?i=29&wc=3NZB-J4W%3A979674501%2C981165201%2C981200501%2C981204501&cc=1804263> (utolsó elérés: 2024.IV.30.)

16 *Jauernig római katolikus egyházi anyakönyvei. Kereszteltek anyakönyve (1796–1809).* 1801.XI.3. 67. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3QSQ-G9MH-Y8X8?i=58&wc=3NZB-J4W%3A979674501%2C981165201%2C981200501%2C981204501&cc=1804263> (utolsó elérés: 2024.IV.30.)

17 *Jauernigrómai katolikus egyházi anyakönyvei. Kereszteltek anyakönyve (1796–1809).* 1806.XII.18. 118. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3QSQ-L9MH-Y8CW?i=110&wc=3NZB-J4W%3A979674501%2C981165201%2C981200501%2C981204501&cc=1804263> (utolsó elérés: 2024.IV.30.)

időszakra tehető. Ez azt jelenti, hogy Bernát fiát viszonylag későn, 38 évesen hozta a világra. A kor szokásainak megfelelően biztos, hogy korábban kötött házasságot Menner Ignáccal, így őt számos gyermekkel tudta még megajándékozni, Bernátnak tehát több fivére és nővére is lehetett.

A keresztelési anyakönyv bejegyzései alapján a Menner család 1787 előtt érkezhetett Johannesbergbe, amit alátámaszt az is, hogy Bernát születésekor még nem töltötték ki a lakásra utaló házszámot – igaz, ez elmarad az 1801-ben kelt bejegyzésnél is. 1789-re berendezkedtek a 49. szám alatt, ahol egy bába is együtt élt a városi orvos-sebésszel. (Idővel aztán előrébb lépett Menner Ignác, s a hercegérsek udvari sebész-orvosa lett.) 1799-ben már másik házban, a 169. szám alatt, míg 1806-ban a 39. szám alatt találjuk a családot.

Ha még egy pillantást vetünk a gyermekek korábban említett keresztszüleinek névsorára, megállapíthatjuk, hogy Mennerék kiváló társadalmi kapcsolatokkal és megbecsültséggel rendelkeztek. Bernát keresztlője, a helyi városi képviselő, Michaleck Bernát, aki több testvér esetében is vállalta a keresztapaságot, idővel hercegpüspöki tanácsos is lett. Két esetben a hercegpüspöki főkamrás, Karst Lőrinc volt a keresztapa. Keresztanyaságot Michaleck felesége, született Böhm Filippina is vállalt, de rajta kívül más előkelő asszonyok is, köztük a báró Stillfried család, valamint a gróf Schweinitz család tagjai, vagy épp egy hercegpüspöki tanácsos felesége, Oekl Jozefa. A legismertebb keresztanya Corvisart de Montmarin, született gróf Goltz Idea Szófia Konstanca Beáta volt, a korszak híres porosz vezérőrnagyának, gróf Goltz János Vilmosnak a leánya, Corvisart de Montmarin Péter főerdész felesége. Menner Bernát keresztanyja, báró Stillfried Anna Mária annak a báró Stillfried Ignácnak volt második felesége, aki Ditters-t családi birto-kára invitálta, hogy élete végén biztosítsa megélhetését.

A család Magyarországra költözik

Menner Ignác és felesége 1808-ban már Pesten bírt lakással.¹⁸ Következő gyermekük itt, a Duna partján született 1808. október 11-én. Alajos Ignác Károly (*Aloysius Ignatius Carolus*) Budán, a terézvárosi plébániatemplomban lett megkeresztelve. A bejegyzés szerint édesapja Menner Ignác színházi pénztárnok (*Cassarius Theatri*), édesanyja pedig Haschek Anna Mária

¹⁸ Menner Ignác legkésőbb 1808-ban már házzal rendelkezik Pesten, amit a sziléziai eladott házából vett meg. BÁRDOS 1978, 29.

volt.¹⁹ Három évvel később született meg az utolsó általunk ismert gyermek, Alajos Péter Pál (*Aloysius Petrus Paulus*), akit 1811. november 30-án Pesten, a belvárosi templomban kereszteltek meg. Szülőként Menner Ignác színházi pénztárnok (*Cassarius ad Theatrum*) és Huzsek [!] Anna szerepelnek az anyakönyvben.²⁰ Mint azt a fentiekből láthatjuk, Ignác, az édesapa Magyarországon már nem orvosként, hanem a pesti német színház pénztárnokaként dolgozott. (Az ő nevéhez fűződik három kis újévi jókívánság füzet 1809-ből, 1811-ből és 1812-ből.)²¹ Nem tudjuk, milyen okok vezették őt orvosi hivatása feladására. Talán életkora nem tette lehetővé már a sebészi munka elvégzését, ezért vált szükségessé a váltás. Jelenleg nem rendelkezünk több információval Menner Bernát szüleit illetően.

Ismerünk ugyan egy dokumentumot 1808-ból, egy bizonyos Menner Ignác pályázatát, melyet az orvosi egyetem egyik tanszékének vezetői posztjára nyújtottak be, a pályázat végére azonban kiderül, személyét azért nem vették számításba, mert Oroszországba utazott tovább.²² Ő tehát nem lehetett Bernát apja. A név alapján viszont felmerül annak lehetősége, hogy az illető Menner Ignác első, felnőtt kort megérő fia lehetett, aki 1796-ban szerzett Budán orvosi diplomát.²³ Mivel a bejegyzés Budát tünteti fel születési helyként, ebben sem lehetünk biztosak. Simon Katalin kutatásaiból ismerünk egy budai orvos dinasztiaát Menner vezetéknevvel, de a szórványos adatok alapján nem dönthető el egyértelműen, hogy az említett Menner Ignác ehhez

19 *A keresztszülők Remold Károly és Rottenstein Erzsébet voltak. Pest, Terézváros római katolikus plébánia keresztelési anyakönyvei. IV. kötet. (1804–1810). 1808.X.11. 458. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9Q97-YSB7-CD5?i=491&cc=1743180&cat=229487> (utolsó elérés: 2024.IV.30.)*

20 *Kanitser Péter és felesége, Magdolna vállalta a keresztszülőséget. Pest, Belváros római katolikus plébánia keresztelési anyakönyvei. X. kötet. (1809–1821) 1811.XI.30. 76. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939J-R73N-VY?i=247&cc=1743180&cat=228841> (utolsó elérés: 2024.IV.30.)*

21 *Menner Ignác, a pesti német színház pénztárnokának munkái: 1. Treue Wünsche und Ahndungen zum neuen Jahr. Einem hohen gnädigen Adel, löbl. k. k. Militär, und verehrungswürdigen Publikum gewidmet. Pest, 1809.; 2. Denen Theater-Freunden und Gönnern zum neuen Jahr... gewidmet. Pest, 1811.; 3. Die Kinder der Phantasie. Ein Neu-Jahr-Geschenk, den... Theater-Gönnern gewidmet. Pest, 1812. SZINNYEI 1902, 1084.*

22 GYÖRY 1936, 260–261.

23 HÖGYES 1896, 228.

a családhoz kapcsolódik-e vagy a tatai karnagy fivére volt.²⁴

Itt érdemes megemlíteni, hogy az orvos-sebész szakma Menner Bernát családjánál is hangsúlyos szerepet kapott. Egyik fia, Menner Adolf orvos lett, és a szabadságharc idején honvédorvosként szolgált Győrben.²⁵ Ismerjük továbbá Rössler Alajos tatai uradalmi gyógyszerész nevét is,²⁶ aki vélhetően Menner Bernát első tatai feleségének, Rössler Annának volt édesapja. Az ő fia, ifjabb Rössler Alajos szintén Tatán volt uradalmi orvos, majd a szabadságharc idején a komáromi várban szolgált főorvosként.²⁷

24 *Menner Antal sebész (sz. 1766) a pesti céhben tanult, majd 1788-ban tett az egyetemen sebész- és szülésmesteri vizsgát. A Menner (Männer, Maenner) családnak szintén több tagjából lett sebésmester. Az egyetemen végzettek között említenek még egy Menner Jánost (1765–1816), aki 1790-ben tett vizsgát, talán Antal testvére lehetett. Antal fia, Menner Pál (sz. 1792 körül) 1810–1812 között tanult a pesti egyetem német nyelvű sebésmesteri tanfolyamán. SIMON 2011, 198–199. 1069. jegyzet.*

25 *MENNER 1983, 1451.*

26 *GyEL V.66. XX. kötet. Meghaltak anyakönyve IV. (1820–1849). 1847. VII.3. 470.*

27 *GyEL V.66. VI. kötet. Kereszteltek anyakönyve III. (1803–1820). 1815.X.21. 399. és ZÉTÉNY 1948, 197.*

Menner Ignác

† 1812. u.

1. Mauer Antónia

sz.: 1749 k.

† 1792. VIII. 19.

2. Hoschek Mária Anna

Anna Mária

? , 1784 k.

† Pest, 1858. I. 5.

Ágoston Bernárd Ignác

Johannesberg, 1787. II. 23.

† Taca, 1846. IV. 27.

Fülöp Vince Ignác

Johannesberg, 1789. III. 22.

Jozefa Bernardina Filippina

Johannesberg, 1791. III. 17.

Nepomuk János József Ignác

Johannesberg, 1793. V. 20.

Mária Terézia Bernardina

Johannesberg, 1797. I. 9.

Filippina

Johannesberg, 1891. XI. 3.

Alajos Ignác Károly

Buda, 1808. X. 11.

Lajos

? , 1795-96 k.

† Pest, 1872. VI. 5.

Konstantin Ignác Vince

Johannesberg, 1799. I. 23.

Károly Frigyes Gyula Lőrinc

Johannesberg, 1806. XII. 18.

† Eger, 1886. VIII. 25.

Alajos Péter Pál

Pest, 1811. XI. 30.

*Menner Ignác leszármazottainak családfája
(rajzolta: Kristóf Ádám)*

A Menner család nemességének kérdéséhez

Az összeírásban nem találtunk utalást arra, hogy Menner nemességet kapott volna, és a keresztelési anyakönyvi bejegyzésekben a szülei esetében sem találtunk erre utaló feljegyzést. Ráadásul a grófi szerződésalkötéskor sem olvasható előnév Menner neve előtt. Így joggal feltételezhető, hogy a család magyarországi tevékenysége során szerezte a nemesítést – feltehetően még a korai időszakban –, amikor nem hazai, hanem birodalmi, vagyis származási hely szerinti nemességet kértek. Egyelőre nem világos, hogy a nemességet Menner Bernát szerezte-e meg, vagy valamely testvére, s az terjesztette ki a család többi tagjára is. A *mennersdorphi* előnév szóösszetételének módja megegyezik Carl Ditters von Dittersdorf nemesi előnevének kialakításával, vagyis a vezetéknév + falu, németül *dorf* taggal történő kiegészítése. Ez is inkább a sziléziai-cseh nemességszerzésre utal.

Menner Bernát tatai érkezése

Az 1809-es jegyzékből tudjuk, hogy Menner Bernát szülővárosát a földesúr, Hohenlohe herceg-püspök engedélyével hagyta el. Bárdos Kornél hívta fel a figyelmet egy fogalmazványra, amely az Esterházy-levéltárban található, s melyből rengeteg információ derült ki Menner tatai érkezésével kapcsolatban. A levélben szerepel többek között az is, hogy Menner az osztrák Sziléziából származik, valamint hogy apja Pesten szerzett lakást. A fogalmazvány alatt található piszkozat megerősíti, hogy a püspök atya (*pater*) beleegyezett a település elhagyásába, ami miatt felbontották a jegyességet kint maradt menyasszonyával (*sponsa*). Ennek tisztázására, valamint új, tatai házasságához megkapta a püspök beleegyezését, hiszen már apja is eladta sziléziai házáat, és Pesten telepedett le, így már csak a kormányzat (*gubernium*) ezt igazoló levelére várt.²⁸

28 „*exhibitor praesentium Bernardus Menner Director Chori Tatensis ex Silesia Austriaca oriundus Ratione cuius jam semel sue illustritati Episcopali fine copulationis illius scripseram acceptis a suo Genitore litteris, per quas eidem significatur.*” Alatta pedig: „*quamvis Exhibitori praesentium Bernardus Menner directori chori Tatensis cui jam semel a sua illustritate episcopalis copulatio cum sua sponsa ex eo quod ex Silesia Austriaca oriandus consensu Patris destitutus fuerit est nunc denno [?] pro admissione sua copulationis ex eo supplicat consensu patris destitutus erat, nunc iterum accepto a patre consensu licet a gubernis non confirmato pro admissione ad copulationem supplicat ex motivo eo, quod Genitor illius vendita jam in Silesia sua domo obtentaque Pestini accomo [kihúzza: quamvis a militia plene dimissus sit].*” MNL OL P 210. – V.A. Tata. Fogalmazvány. é.n. 164.

Menner Anna, a primadonna és férje, Czibulka Alajos

A fent említett testvérek közül kiemelkedik a szakirodalomban is szépen ismertetett Menner Anna, Menner Bernát nővére. Anna, akit kortársai *Nanett*ként ismertek, halálakor, 1858-ban 74 éves volt.²⁹ Ez alapján ő 1784 körül született, még a család Johannesbergbe költözése előtt. A kutatás jelen állása szerint 1805-ben találkozunk először a nevével, amikor is első alkalommal játszotta el a bécsi színház színpadán *Konstanze* szerepét Mozart *Szöktetés a szerájból* című vígoperájában.³⁰ A következő évben már Pesten lépett fel, ekkor még mint a bécsi császári opera szopránja, a *Timotheos* című kantatában,³¹ 1807-ben viszont már *Mária Magdolna* szerepét énekelte a pesti és a budai német színház húsvéti előadásában.³² Menner Anna ekkor már az új zeneegyüttes tagjaként szerepelt. Ebben az évben házasodott meg, Czibulka Alajos színigazgató felesége lett.³³ A cseh származású Czibulka (1768–1846) a 19. század eleji pest-budai zeneélet egyik kulcsszereplőjévé vált. Szülővárosában, Prágában tanult zenét, majd 1795-ben a Gráci Nemzeti Színház korrepetitora lett. 1797-ben telepedett le Pesten mint a német színház karmestere. 1800-tól a színház egyik irányítója, majd társbérelője, 1808 és 1811 között az igazgatója volt. 1816 és 1833 között a pest-budai színház karmestere lett, majd ugyanezt a pozíciót az 1818-ban alapított első pesti zeneegyletnél is betöltötte. Mindezek mellett a belvárosi templom orgonistája, később karnagya is volt, utóbbi 1828-tól egészen haláláig. A fiatal Stephen Hellert ő tanította Pesten zeneszerzésre.³⁴ A korszakban a német színház repertoárja jelentősen gyarapodott, többek között bécsi darabokkal. Egyre több vendégszereplő érkezett Bécsből, Grácból, Münchenből, valamint cseh területekről, Brünnből és Prágából is.³⁵ Menner Anna a német színházi szereplései mellett a Magyar Színház műkö-

29 Haláláról a *Pester Lloyd* című lap is tájékoztatott: „Dieser Tage starb hier ein altes Mütterchen von 74 Jahren, es war dies die einst gefeierte Primadonna Czibulka geborene Menner, welche bereits seit 30 Jahren auf ihren Lorberen ausruhte.” *Pester Lloyd*. V. évf. 7. sz. 1858.I.10.

30 GROEMER, 2019, 151.

31 PRAŽÁK 2001, 74.

32 KÁDÁR 1914, 83–84.; KÁDÁR 1923, 245. és PRAŽÁK 2001, 75.

33 Buda, Palota-kápolnai egyházközség anyakönyvei. I. kötet. Kereszteltek (1786–1838), házasultak (1770–1873) és halottak (1771–1848) anyakönyve. 1807.VI.9. 103. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939J-6GS3-BR?i=106&cc=4133831&cat=227973> (utolsó elérés: 2024.IV.30.)

34 BROCKHAUS–RIEMANN II., 520. továbbá HORVÁTH 2012, 47–48. 37. jegyzet.

35 KOCSIS 2017

dési helyén is énekelt, melyért igen pozitív tetszésnyilvánítást kapott, maga Helmechzy Mihály írt szonettet a magyarul éneklő asszonysághoz.³⁶ Követve férjét, a pesti főtemplom szopránistája lett.³⁷ Menner Bernáttal szoros kapcsolatot tartott fent, aki később segítette őt a pesti belvárosi templom zenei fejlesztésében.³⁸ Czibulka, kora előrehaladtával egyre nehezebben látta el feladatait, ezért 1843-ban kérte Pest város tanácsát, hogy feleségével „vidékre” költöztesse. Az engedély megszerzését követően haláláig Tatán tartózkodott, vélhetően sógoránál.³⁹ 1846. október 5-én, az akkor 87 éves Czibulka Alajos, a pesti belvárosi plébániai hangászkar igazgatója, Menner Anna asszonyság férje, szélütés következtében elhunyt. A következő napon temette őt el Müller Károly tatai plébános, vélhetően fényes külsőségek mellett.⁴⁰

Nanett, azaz Menner Anna, 12 évvel később hunyt el Pesten. Gyászjelentésének tanúsága szerint halálakor, 1858-ban még három életben levő testvére volt: Menner Lajos, Menner Konstantin és Menner Károly. Menner Konstantinról jelenleg, születésének idején kívül semmit sem tudunk.

Menner Lajos, terézvárosi karnagy

Menner Lajos 1795–1796 körül született,⁴¹ de neve nem szerepel a johan-nesbergi anyakönyvekben és ugyancsak nem szerepel az 1809. évi külföldön született tatai tartózkodókat felsoroló összeírásban sem. Emiatt felmerülhet annak a lehetősége, hogy már Magyarországon született, mivel az összeírásban szereplő legfiatalabb fiú is 13 éves. Életkorára utal, hogy 1807. október 1-jétől „*discantista*” a tatai kórusban.⁴² A *discantisták* a magasabb

36 „Nemzetes Czibulka Anna asszonysághoz, a pesti német színjátszó társaság énekesnőjéhez; midőn amagyar közönséget nemzeti nyelvünkön éneklésével gyönyörködtetné. A Duna melletti régi játékszínben Márc. 25-ikén 1812. PUKÁNSZKY 1926, 465.

37 Menner Nanett „egykor nevezetes Operistáné Pesten, s most az említett egyház [a pesti főtemplom] Sopranistája” – írta róla Mátray Gábor. MÁTRAY 1984, 238. és HORVÁTH 2012, 52.

38 Az 1831-es leltárkönyv a hangszerállományt is közli. Összeállítója, a szignálás alapján, Menner Bernát volt. HORVÁTH 2012, 49.

39 HORVÁTH 2012, 62.

40 GyEL V.66. XX. kötet. Meghaltak anyakönyve IV. (1820–1849). 1846.X.5. 457.

41 Gyászjelentése szerint 1872.VI.5-én hunyt el, életének 76. esztendejében. OSzK Plakát-és kisnyomtatványtár. Gyászjelentések. Menner Lajos gyászjelentése. <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/181622> (utolsó elérés: 2024.IV.30.)

42 BÁRDOS 1978, 30.

szólamokat énekelik a kórusban, amelyek elsősorban gyermekek vagy nők számára énekelhetők, Lajos tehát ebben az időben még mutálás előtt állt, valóban gyermek lehetett. Menner Lajos 1811 végén került el Tatáról. Elképzelhető, hogy bátyjához hasonlóan fiatalon lett karnagy, 1814 és 1829 között, a pesti német társulat tagjaként.⁴³ 1826-ban a pesti izraelita község énekiskolájában tanított,⁴⁴ majd 1829-ben, Bartay Andrással együtt megnyitotta a Pestvárosi Énekiskolát,⁴⁵ mely Menner magánvállalkozásává lett, de hamar megszűnt.⁴⁶ Ezt követően a pest-budai hangászegyesület énekiskolájának tanára lett, amely a Nemzeti Zenede elődjeként működött.⁴⁷

A reformkorban Menner Lajos vezette a budai német színház zenekarát,⁴⁸ 1845-től haláláig a terézvárosi templom karnagya volt,⁴⁹ 1864-ben a Révkomáromi Dalárda Egylet pártoló tagja lett.⁵⁰ 1872-ben hunyt el tüdőgyulladásban.⁵¹

Menner Károly, az egri káptalan zenésze

Menner Károly az utolsó Johannesbergben született öccse volt Bernátnak. Az ismert hegedűs 1844 és 1854 között a pesti Nemzeti Színház zenekarának volt tagja. A márciusi forradalmat követően nemzetőrnek jelentkezett.⁵² 1854-ben, az egri érsek kérésére a káptalan zenekarának első hegedűse lett.⁵³ 1854-től 1868-ig az egri ciszterci gimnáziumban rajzot, valamint néhány éven át, az angolkisasszonyok iskolájában rajzot és hangszeres zenét is tanított. 1896-ban, a tudósítások szerint 92 (valójában 90) esztendősen, Egerben hunyt el.⁵⁴

43 BROCKHAUS–RIEMANN II., 520. és KÁDÁR 1923, 245.

44 BÁRDOS 1978, 36.

45 HORVÁTH 2012, 94. 108. jegyzet.

46 ISOZ 1931, 109.

47 ISOZ 1931, 113.

48 BAYER 1887, 138.

49 HORVÁTH 2012, 365.

50 FÜLÖP 1923, 4.

51 Haláláról a Pester Lloyd című lap is tájékoztatott: „Verstorbene in Pest [...] (vom 14. bis 18. Juni). Menner L[u]dwig, 75., Regens chori, Königsgasse 54, Lungenentzündung.” Pester Lloyd. XIX. évf. 145. sz. 1872.VI.23. 2. melléklet.

52 A bejegyzés szerint „zenész a Magyar Színháznál” CZAGA–JANCSÓ 2001, 421.

53 BÁRDOS 1987, 89.

54 Menner Károly halálára megjelent nekrológ. Pesti Hírlap. XVIII. évf. 238. sz. 1896.VIII.30.

Összegzés

A halotti anyakönyvben születési helyként Menner Károly esetében is „*Johannesberg, Szilázia*” szerepelt.⁵⁵ 1809-ben maga Menner Bernát is Johannesberget diktálta be születési helyének, és még közel egy évszázaddal később is e település nevét őrizte a családi emlékezet. A keresztelési anyakönyvek azonban ellentmondanak ennek, a Johannesberg vára alatt álló városi plébánia feljegyzéseiben ugyanis Jauernig város házszámai szerepelnek. Feltehetően a hercegpüspöki rezidencia reprezentatívabb volta, illetve az ott zajló kulturális élet meghatározó szerepe végett ragaszkodott a család ennek a névnek a megőrzéséhez. Kevés ismeretünk van arról, hogy Carl Ditters von Dittersdorf távozása után az új püspök, Joseph Christian Franz zu Hohenlohe-Waldenburg-Bartenstein működése alatt a zenei élet mennyire változott. A zeneművészet további működésére utal azonban, hogy legalább négy Menner gyermek, Bernát és nővére, Anna, valamint Lajos és Károly öccseik is komoly zenei alapokra tettek szert. Két fivér karnagy lett Tatán és Terézvárosban, a harmadik Egerben hegedült a főszékesegyházi zenekarban, Anna férje pedig a pesti belvárosi templom karnagya volt. Johannesbergből nemcsak a Menner testvérek jöttek Magyarországra a zeneművészetet erősíteni, hanem Batka János (1795–1874) orgonista és zenetanár is, aki szintén Jauernig városában született, és bécsi, prágai kitérővel 1843-tól Pozsonyban alkotott.⁵⁶

A fent felsorolt adatokból szépen kirajzolódik a Menner család stratégiája. Az idősbödő szülők gyermekei – kisebb-nagyobb kerülővel – a fejlődő Magyarországra érkeztek, s kölcsönösen biztosítottak egymásnak munkát, megélhetést, amely a zenész testvéreknél különösen kimutatható. A legidősebb leány segítette munkához apját, férje révén a német színházban, majd Bernát segítette Annát és férjét, Czibulka Alajost a belvárosi templomi zenekar fejlesztésében. Bernát az 1806 körüli átköltözés idején a legfiatalabb testvérének, Lajosnak szerzett munkát a tatai kórusban, majd évtizedekkel később Annának és férjének biztosított megpihenést Tatán. A család nagy része Magyarországra települt, többségük Pest-Budán talált munkát. Lajos

55 *Eger. Állami anyakönyvek. Meghaltak anyakönyve (1896–1897). 1896. VIII.25. 439.* <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-9PCQ-9GB?i=723&cc=1452460&cat=954844> (utolsó elérés: 2024.IV.30.)

56 *Batka János működésére vonatkozóan lásd az osztrák online zenei lexikon szócikkét.* <https://dx.doi.org/10.1553/0x0001f7f3> (utolsó elérés: 2024.IV.30.)

később Egerben, míg Bernát Tatán nyert állást. Érdeemes még azt is megfigyelni, hogy a család német anyanyelve és csehországi származása sem lett akadálya annak, hogy a magyar nemzeti kibontakozást tehetségük szerint támogassák. Menner Bernát öccse és fia nemzetőrként szolgált, Menner Anna pedig már nem sokkal Pestre költözésük után magyar nyelven is előadott a színpadon. Pedig ez nem minden tatai cseh-német muzsikussal számára volt vonzó.⁵⁷

A Menner testvérek közül egyértelműen kitűnik Bernát, aki gyakorlatilag 19 évesen lett Tatán az újjáalakuló kórus karnagya. Ez azért is kiemelkedő, mert egy, a reformkorban készített összesítés a 18–19. század fordulójának Magyarországon csupán hét főúri udvari zenekar működéséről tudott (ebből egyet az esztergomi káptalan tartott fenn): ezek Batthyány hercegprímás 18. század végén működő zenekara, Grassalkovich herceg fűvőszekara Pozsonyban, Esterházy herceg zenekara Kismarton-Eszterházán, gróf Széchényi Ferenc zenekara Kiscenken [!] szintén a 18. század végén, Végh „uraság” hangászokara a 19. század első évtizedéből, gróf Esterházy Miklós tatai zenekara végül az esztergomi Káptalan együttese.⁵⁸ E felsorolásból elmaradt Erdődy János gróf opera-színháza Chudy József vezetésével (1785–1789).⁵⁹ A zenekari világ átalakulóban volt, hiszen Menner halálakor (1846) a bécsi tudósítás már csak a két Esterházy zenekart emelte ki, egyet Kismartonban és egyet Tatán.⁶⁰ Mindemellett a 18. század végétől a már nemcsak főúri, hanem a tehetősebb polgárság körében is megjelent a zenetanulás és otthon zenélés. A kor legkiválóbb zenei tehetségei is élvezték a magyar főurak vendégszeretetét. Beethoven a 19. század elején több alkalommal járt Martonvásáron, a Brunszvik családnál, Schubert pedig 1818-ban és 1824-ben látogatta meg a felvidéki Zselízen fekvő birtokán Esterházy János Károlyt. A pozsonyi születésű Johann Nepomuk Hummel kétszer hangversenyezett Magyarországon, 1796-ban Pozsonyban, majd 1815-ben Budán.⁶¹ 1804 és 1811 között először Haydn mellett, majd annak halálát (1809) követően egyedül vezette herceg Esterházy zenekarát Kismartonban. A pozsonyi

57 *Dalmady Győző emlékezett erre 1849-ből, amikor tanulmányai miatt Tatán lakott. „Szállásadógazdám, egy cseh-német muzsikussal, sokszor megfenyegetett öklével, odaszólva németül: te Kossuth!” DALMADY 1936, 11.*

58 *ROTHKREPF 1832, 12–13.*

59 *KOSÁRY 1989, 1198.*

60 *Wiener Allgemeine Musik-Zeitung. 1846. VI.27–30. Idézi BÁRDOS 1978, 59.*

61 *MAJOR 1928, 156.*

és pest-budai színházakban hamarosan daljátékok, operák, opera részletek is felcsendültek a prózai darabok mellett. Önálló zenekart a polgárság a 19. század elején még nem tudott fenntartani, legtöbb esetben egy állandó főúri zenekar vagy egyházi zenekar nyújtott biztos megélhetést.

A tatai grófi zenekar, amely elsősorban templomi zenét szolgáltatott, s mellette ellátta a reprezentációs feladatait, valamint a grófi család igényeit, ennek az átmeneti korszaknak egy jelentős vidéki állomásává vált és a Menner családnak köszönhetően hatása nemcsak az uradalomra sugárzott ki.

Sajtóforrás

Tudósítás Menner Anna haláláról

Pester Lloyd. V. évf. 7. sz. 1858.I.10.

Tudósítás Menner Lajos haláláról

Pester Lloyd. XIX. évf. 145. sz. 1872.VI.23. 2. melléklet.

Menner Károly halálára megjelent nekrológ

Pesti Hírlap. XVIII. évf. 238. sz. 1896.VIII.30.

Irodalom

BÁRDOS 1978

Bárdos Kornél: A tatai Esterházyak zenéje 1727–1846. Budapest, 1978.

BAYER 1887

Bayer József: A nemzeti játékszín története 2. Budapest, 1887.

BROCKHAUS–RIEMANN II.

Brockhaus, Heinz Alfred – Riemann, Hugo: Zenei Lexikon. II. kötet. Budapest, 1983.

BRÓZIK 1897

Brózik Károly: Szilézia. In: A Pallas nagy lexikona. XV. kötet. Budapest, 1897. 700–702. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-pallas-nagy-lexikona-2/sz-183B4/szilezia-18C63> (utolsó elérés: 2024.IV.30.)

CZAGA–JANCSÓ 2001

(Szerk. Czaga Viktória – Jancsó Éva): *Pest-Budai nemzetőrök 1848–1849. Dokumentumok a Fővárosi Nemzetőrség történetéhez. Budapest, 2001. (Budapest Történetének Forrásai)*

DALMADY 1936

Dalmady Győző: *Dalmady Győző költői és prózai munkái 1856–1914. IV. kötet. Budapest, 1936.*

FÜLÖP 1923

Fülöp Zsigmond: *A hatvanéves dalegyesület. A Komáromi Dalegyesület történetéből. In: Komáromi Lapok. XLIV. évf. 1923.VII.7. 3–4.*

GROAMER 2019

Groemer, Gerald: *Musikleben in Wien, 1803–1811. Auszüge aus den Tagebüchern des Mathias Perth, erster teil. In: Bulletin of the Faculty of Education, University of Yamanashi. XXX. kötet. 2019. 149–165. <https://www.academia.edu/41357378> (utolsó elérés: 2024.IV.30.)*

GRÜNHAGEN 1890

Grünhagen, Colmar: *Philipp Gotthard Graf von Schaffgotsch. In: Allgemeine Deutsche Biographie. XXX. kötet. Lipcse, 1890. 545–548. <https://www.deutsche-biographie.de/sfz77925.html> (utolsó elérés: 2024.IV. 30.)*

GYÓRY 1936

Győry Tibor, nádudvari: *Az orvostudományi kar története 1770–1935. Budapest, 1936.*

HORVÁTH 2012

Horváth Ágnes: *A pesti főtemplom zenei élete a XIX. század közepén, Bräuer Ferenc karnagyi működésének tükrében (1839–1871). (Doktori értekezés) Budapest, 2012. https://apps.lfze.hu/netfolder/PublicNet/Doktori%20dolgozatok/horvath_agnes/disszertacio.pdf (utolsó elérés: 2024.IV.30.)*

HÖGYES 1896

Högyes Endre: *Emlékkönyv a Budapesti Királyi Magyar Tudomány Egyetem Orvosi Karának multjáról és jelenéről. Budapest, 1896.*

ISOZ 1931

Isoz Kálmán: *A rendszeres zeneoktatás megindulása Budapesten.* In: *História.* IV. évf. 1931/3–4. 104–115.

KÁDÁR 1914

Kádár Jolán: *A budai és pesti német színészet története 1812-ig. Játékszíni és drámairodalmi szempontból. Függelékül a budai és pesti német színházak műsora 1783–1812.* Budapest, 1914. (Német Philologiai Dolgozatok XII.)

KÁDÁR 1923

Kádár Jolán: *A pesti és budai német színészet története 1812–1847.* Budapest, 1923. (Német Philologiai Dolgozatok XXIX.)

KOSÁRY 1989

Kosáry Domokos: *A felvilágosodás változatai.* In: *Magyarország története.* IV/2. Budapest, 1989. 1125–1207.

MAJOR 1928

Major Ervin: *Hummel hangversenye Pozsonyban 1796-ban.* In: *Zenei Szemle.* XII. évf. 1928/V–VII. 156.

MÁTRAY 1984

Mátray Gábor: *A Muzsikának Közönséges Története és egyéb írások.* Budapest, 1984. (Magyar Hírmondó)

MÄHLY 1877

Mähly, Jacob Achilles: *Ditters von Dittersdorf, Carl.* In: *Allgemeine Deutsche Biographie.* V. kötet. Lipcse, 1877. 262–266. <https://daten.digital-sammlung.de/bsb00008363/images/index.html?seite=264> (utolsó elérés: 2024. IV.30.)

MENNER 1983

Menner Ödön, ifj.: *Menner Adolf dr. (1824–1901).* In: *Orvosi Hetilap.* CXXIV. évf. 1983/24. 1451–1453.

PRAŽÁK 2001

Pražák, Richard: Das Wirken von Frantisek Xaver Jirik am deutschen Theater in Ofen und Pest in den Jahren 1789–1813. In: (Hg. Kulcsár-Szabó, Ernő – Tarnói, László – Tverdota György): Berliner Beiträge zur Hungarologie. Schriftenreihe des Seminars für Hungarologie an der Humboldt-Universität zu Berlin 12. Berlin–Budapest, 2001. 59–99.

PUKÁNSZKY 1926

Pukánszky Béla: A magyarországi német irodalom története (A legrégebb időktől 1848-ig). Budapest, 1926. (Német Philologiai Dolgozatok XXXI.)

ROTHKREPF 1832

Rothkrepf Gábor: Második Toldalék a' Magyar ország Muzsika történetéhez. In: (Szerk. Vörösmarty Mihály – Horvát István): Tudományos Gyűjtemény. XVI. évf. 1832/7. 3–38.

SIMON 2011

Simon Katalin: Sebészet és sebészek Magyarországon (1686–1848). (Doktori disszertáció) Budapest, 2011. <https://doktori.btk.elte.hu/hist/simonkatalin/diss.pdf> (utolsó elérés: 2024.IV.30.)

SZINNYEI 1902

Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. VIII. kötet. Budapest, 1902.

ZÉTÉNY 1948

Zétény Győző: A magyar szabadságharc honvédorvosai. Budapest, 1948.

Interneten közzétett irodalom

Ditters von Dittersdorf, Carl életrajza

http://www.hoasm.org/XIIC/Dittersdorf.html (utolsó elérés: 2023.IV.30.)

Harten, Uwe: Batka, Familie

In: (begr. Flotzinger, Rudolf, hg. Boisits, Barbara): Oesterreichisches Musiklexikon online. <https://dx.doi.org/10.1553/0x0001f7f3> (utolsó elérés: 2024.IV.30.)

Harten, Uwe: Pecháček (Pechatschek, Pechaczek, Behatschek), Familie

In: (begr. Flotzinger, Rudolf, hg. Boisits, Barbara): Oesterreichisches Musiklexikon online. https://musiklexikon.ac.at/0xc1aa5576_0x0001dc92 (utolsó elérés: 2024.IV.30.)

Harten, Uwe: Müller, Wenzel

In: (begr. Flotzinger, Rudolf, hg. Boisits, Barbara): Oesterreichisches Musiklexikon online.

https://musiklexikon.ac.at/0xc1aa5576_0x0001da5c (utolsó elérés: 2024.IV.30.)

Kocsis Katalin (Kataliszt): A budai Várszínház zenei emlékei

In: Zenevándor blog. 2017.VII.17. <https://zenevandor.blogspot.com/2017/07/> (utolsó elérés: 2024.IV.30.)

DIE GEBURTSSUMSTÄNDE VON BERNÁT MENNER

Richárd Schmidtmayer

Bernát Menner, der Dirigent des Orchesters und des Chors des Grafen von Tata, wurde 1787 in Johannesberg in Österreichisch-Schlesien geboren, der Residenz von Philipp Gotthard von Schaffgotsch, dem Bischof von Breslau (Wrocław, Polen), der für sein künstlerisches Mäzenatentum berühmt war und viele Künstler aus dem Reich beherbergte und empfing. Hier geriet er unter anderem unter den Einfluss des berühmten Geigenkomponisten Carl Ditters und seines Musikerkreises, der später sein Leben und vor allem seine Karriere prägen sollte.

Menner war erst 19 Jahre alt, als er in Tata ankam, und wurde zu einer wichtigen Figur im Musikleben des gräflichen Hofes. Neben ihm hatten auch drei seiner Geschwister, Anna, Lajos und Károly, eine solide musikalische Grundlage und eine nicht unbeträchtliche Karriere erworben. Lajos wurde Dirigent in Terézváros (ein Teil des heutigen Budapests), Károly spielte Geige im Orchester der Kathedrale von Eger, und Anna wurde als Primadonna an den Theatern von Wien und Buda berühmt. Ihre Leben und Karrieren waren oft miteinander verflochten, und sie halfen sich gegenseitig bei verschiedenen Gelegenheiten.

Die Familie Menner – zumindest die künstlerischen Mitglieder der Familie – folgten ihren alternden Eltern über mehr oder weniger schwierige Umwege in das aufstrebende Ungarn, wo sie in der aufblühenden Musik- und Theaterszene schnell einen Platz und Möglichkeiten fanden. Der ursprüngliche Beruf des Vaters als Arzt findet in der Familie von Bernát Menner immer wieder Erwähnung. Interessant ist, dass die meisten Mitglieder der Familie sich als Unterstützer der ungarischen Kultur und der ungarischen Heimat erwiesen haben.

Stichworte: *Johannesberg, Musik, Orchester, Familie Esterházy*

EGY TISZTVISELŐI PÁLYAKÉP Rigler Ferenc az Esterházy-uradalom és a vármegye szolgálatában

Stegmayer Máté

Bevezetés

A két világháború közötti időszak polihisztor-helytörténetírója, számos vidéki múzeum – így többek között a tatai – gyűjteményének megalapítója, Dornay Béla fedezte fel a Magyar Nemzeti Múzeum Kézirattárában a Rigler Ferenc uradalmi levéltárnok és számvevő által 1783-ban készített autográf, német nyelvű leírást a tatai Esterházy-uradalomról. A munka a „*Kurtze Geographische Beschreibung der Hoch Reichs Gräflichen Frantz Eszterházyischen Hungarischen Majorats Herrschafft TATA oder TOTES*” címet viseli,¹ és első ízben maga Dornay,² majd később Révhelyi Elemér³ művészettörténész készített róla jegyzeteket, amelyek hagyatékukkal együtt kerültek a Kuny Domokos Múzeum tulajdonába.

Mindezek alapján sikerült a leírás, a kis bőrkötéses munka eredeti példányára rábukanni, immár azonban nem a Magyar Nemzeti Múzeumban, hanem az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában. A számos térképpel és a tatai birtok tartozékainak leírásával ellátott írás egyedisége és kvalitása arra ösztönzött bennünket, hogy részletesen is foglalkozzunk keletkezésének körülményeivel, de azon túlmenően magának a készítőnek, Rigler Ferencnek a személyével is. A rendelkezésre álló irodalom, a lexikonok, a tatai Esterházy-uradalommal foglalkozó monográfiák és tanulmányok nem

1 Magyar fordításban: Nagyméltóságú gróf Esterházy Ferenc Tatai avagy Totesi Magyar Elsőszüllöttségi Uradalmának rövid geográfiai leírása. OSzK GEOGRÁFIA 1783

2 Dornay Béla jegyzetfüzetének mellékleteként a kötet első fejezeteiről írógéppel készült átírás és ennek kézzel írt, magyar nyelvű fordítása is megtalálható, amelyet Berzsényi Jenő nyug. járásbíró és evangélikus egyházmegyei felügyelő készített 1944. május 5-i keltezéssel, Keszthelyen. KDM DBH Ltsz. n.

3 A Révhelyi-hagyatékot az 1980-as évek végén rendezték, katalogizálták, és miután jelzeteket kapott, nyilvántartásba is vették. A munkát Haris Andrea művészettörténész végezte el. A Rigler Ferenc írására vonatkozó jegyzetek, összesen 27 oldal terjedelemben a Fasc.16/a. és Fasc.16/b. számokat kapták. Napjainkban ezek az egységek azonban kallódnak, hollétüket nem ismerjük, emiatt nem állapítható meg az sem, hogy Révhelyi milyen mértékben tartotta fontosnak az említett munka jegyzetelését. KDM REH Vö. HARIS 1988, 46.

említi a készítő – Rigler – nevét. Fontos kérdésként merült fel, hogy milyen tudás birtokában állhatott a korszak uradalmi tisztviselőjeként, ami alkalmassá tette egy ilyen jellegű munka elkészítésére. A 18. század végén fennálló állapotokat rögzítve olyan alapvető fontosságú történeti, statisztikai és geográfiai írók, illetőleg munkák közé sorolható műve, mint Bél Mátyás⁴ vármegyéket leíró alkotásai a 18. század első feléből vagy Fényes Elek⁵ művei a 19. század közepéről. Teljességre való törekvése miatt is leginkább e két író munkáihoz hasonlíthatjuk, hiszen az egyes települések jellemzése és leírása terjedelmében és alaposságában is felülmúlja a keletkezés tekintetében korban hozzá közelebb álló Korabinszky János Mátyás⁶ és Vályi András⁷ lexikonjait. Rigler Ferenc munkájában három vármegye, úgymint Komárom, Győr és Fejér megyék területén fekvő tatai uradalom földrajzi, gazdasági és statisztikai alapon való felmérésére került sor, amelynek központja Tata mezővárosa volt.

Célkitűzés és módszertan

Ezen a ponton érdemes feltenni a vizsgálat kulcskérdését az író személyére vonatkozóan: ki volt Rigler Ferenc? A feladat az, hogy rávilágítsunk arra, mennyiben tekinthető képzett szakembernek, szolgálata pedig inkább szervilis szolgálatnak vagy munkaadó-munkavállaló viszonyának értelmezhető? Ugyancsak kérdésként merül fel, milyen utat járt be a tiszti hierarchiában, milyen rokoni szálak, családi kötődések fűzték őt a tatai vagy más uradalmi, esetleg vármegyei tisztviselők családjához?

A tatai uradalom főtisztjeinek, tisztviselőinek és alkalmazottainak *archontológiája* vagy *prozopográfija* nem került még összeállításra, hasonlóan más uradalmakhoz, sőt több esetben vármegyékhez.⁸ Egy 18. vagy 19. századi uradalmi tisztviselő életrajzának összeállítása emiatt komoly kihívást támaszt az erre vállalkozó kutatók elé. A korszak lehetőségeit figyelembe véve, a munkát nyomtatásban megjelent sematizmusok és almanachok sem tudják még igazán segíteni.

4 Komárom vármegyére vonatkozó gyűjtése és kézirata csak a 20. század végén került kiadásra. BÉL 1996

5 FÉNYES 1848

6 KORABINSZKY 1786

7 VÁLYI 1796–1799

8 A történeti Komárom vármegye 1713 és 1849 közötti tisztviselőinek archontológiáját jelen projekt keretében a Kuny Domokos Múzeum készítette el 2024-ben. BOGNÁR–SCHMIDTMAYER–STEGMAYER 2024

A tatai Esterházy-domínium 18. század első felében bekövetkezett megszerzésének kezdeti időszakához, első évtizedeihez Fülöp Éva Mária,⁹ illetve Fatuska János¹⁰ kutatásai és publikált eredményei járulnak hozzá jelentősen. Az uradalom felépítésének körülményeiről, a fennmaradt uradalmi levéltár iratanyagára támaszkodva, Fülöp Éva foglalta össze az első lépéseket és vette sorba azokat a főbb tisztségeket és személyeket, akik ebben a kezdeti időszakban az uradalom megszervezésében szerepet vállaltak. Megállapítása szerint ezekkel a munkákkal a „*gazdasági tisztviselőket és alkalmazottakat tekintve – a nagybirtokok irányítóinak archontológiája bővült újabb adatokkal, nemcsak a hivatalviselők, hanem a hivatalok története értelmében is*”.¹¹ 1991-es tanulmányában külön kiemelte a birtokot 1727-ben megvásárló Esterházy József gróf és teljhatalmú régensének, Balogh Ferencnek személyét, ugyanakkor több, név szerint is megnevezett tisztviselő pozíciójáról tett említést, fizetéseikkel egyetemben. Utóbb pedig monográfia jelent meg galántai Balogh Ferencről, a grófi línea több domíniumának teljhatalmú régensi működéséről és uradalomszervező tevékenységéről.¹² László Péter a pápai birtoktest gazdasági szervezését, működését és tisztviselőinek hivatali struktúráját vizsgálta 2003-as munkájában,¹³ amelyre azért is fontos felhívni a figyelmet, mert a grófi birtokokat – annak ellenére, hogy többször nem egy földesúri kézben összpontosultak – kormányzó régensek és jószágkormányzók személye némely esetben megegyezett. Itt kell utalni a már említett Balogh Ferencre, aki a tata-gesztesi, a pápai és még további birtokok kezelésében, vezetésében járt el teljhatalmú megbízottként.¹⁴

A következő évszázadot tekintve a tata-gesztesi uradalom esetében megkezdhetetlen munka Szabad György monográfiája, amely a gazdaság- és társadalomtörténeti vizsgálatok mellett a birtok megszervezésének 18. századi vonatkozásaival is behatóan foglalkozott. A „*Visszapillantás az uradalom és*

9 Ezek közül a legfontosabb, a jelen munka elkészítésében is alapvető szakirodalomnak tekintett főbb tanulmányok: FÜLÖP 1983; FÜLÖP 1991; FÜLÖP 1999; FÜLÖP 2017; FÜLÖP 2022; továbbá érintőlegesen: FÜLÖP 1994; FÜLÖP 2012

10 FATUSKA 2007; FATUSKA 2008

11 FÜLÖP 1994, 227.

12 FÜLÖP–SCHMIDTMAYER 2017

13 Az uradalmi összefonódások érzékeltetésére kiemelendő példa még: LÁSZLÓ 2003

14 FÜLÖP 2012, 24–25., 64–65.

*parasztsága múltjára*¹⁵ című fejezet Szabad megfogalmazásában – mintegy 24 oldal terjedelemben tárgyalt rész – pusztán „*futó áttekintés alapján készült, nem adja az előzmények rendszeres összefoglalását. Célja, csupán néhány problémával kapcsolatban, a részletes tárgyalás előkészítése.*” Ugyanakkor itt tartjuk fontosnak megjegyezni, hogy megjelenésének évében, 1957-ben a legrészletesebb összefoglalónak számított. Vizsgált témánk szempontjából a Szabad-monográfia másik nagy jelentősége, hogy a fennmaradt uradalmi konvenciók könyvek segítségével a reformkor és a neoabszolútizmus korának tisztviselői és alkalmazotti összetételének rekonstruálására tett kísérletet a munka egyik mellékletében. Annak ellenére, hogy az összeállított jegyzékekben neveket nem, csak az egyes tisztségek megnevezését és az uradalmi szervezeten belüli rétegződést közölte, a kötet főszövegében, a különféle ügyek leírásakor számos tisztviselő és alkalmazott neve ismerhető meg, s válik könnyen azonosíthatóvá a mellékletekben közöltek alapján.¹⁶ Fülöp Éva nagyban elismerte Szabad György munkáját, kihangsúlyozva, hogy nagyon jó alapot teremt *archontológiai* kutatások megkezdéséhez, s mindezt egy szemléletes, gyakorlati példán keresztül ismertette.¹⁷

A 18. század első felére, azon belül is az első évtizedekre vonatkozó és a reformkori birtokviszonyokat feldolgozó szakirodalom közé ékelődik be a 18. század második felének uradalomtörténetében tátongó úr. Ez a homályos, számos kérdéssel és fehérfolttal jellemezhető korszak, Mária Terézia uralkodásának utolsó évtizedei és II. József időszaka az, ami jelen munka időkeretét is meghatározza – korlátozza –, hiszen Rigler Ferenc karrierjének csúcsa, ugyanakkor említett munkája is a század második felének közepére tehető.

Rigler pályafutásának nyomon követése és megrajzolása emiatt szinte kizárólagosan a levéltári források által biztosított lehetőségekben mutatkozha-

15 SZABAD 1957, 16–40.

16 Lásd: III. számú függelék. Az uradalom állandó alkalmazottainak beosztása 1842–1856. SZABAD 1957, 460–471.

17 Számos megkeresés érkezik a tatai múzeumhoz, amelyekben a „tatai rezidencia és az uradalom volt gazdasági tisztviselőinek és alkalmazottainak családjai próbálnak dokumentumokat keresni felmenőik életútjával kapcsolatban (a legutóbbi megkeresések szerint halászmester, főlovász, illetve komorna, konyhai alkalmazott stb. esetében). Ez utóbbi érdeklődők legtöbbször is első lépcső a Szabad-kötet kiválóan használható, alapos névmutatója, mielőtt az érdeklődők a szerény helyi közgyűjteményi, illetve a Magyar Nemzeti Levéltárban őrzött források megtekintésére vállalkoznának. A monográfiában név szerint említett uradalmi tisztviselők és alkalmazottak (sőt egyes esetekben subditusok, bérlők, kereskedők stb.) is az egyes települések, a volt uradalmi jobbágyfalvak helytörténeti érdeklődése tárgyát képezik”. FÜLÖP 2018, 49–50.

tott meg. A következőkben felvázolt életrajzban a pálya fontosabb pontjaira helyezhettük a hangsúlyt, nem elmulasztva, feladatkörei által értelmezve szerepét és jelentőségét, hogy elhelyezzük őt a tatai domínium tisztviselői karának hierarchiájában.

Fülöp Éva kutatásai során megállapította, hogy az „*uradalom tisztviselői (officials) és alkalmazottai (oekonomici) feladatkörét, és a rendelkezésre álló adatok alapján, a főbb tisztségviselők archontológiáját elsősorban gróf Eszterházy [!] József leveleskönyve alapján lehet rekonstruálni.*”¹⁸ Minthogy Esterházy József leveleskönyvei 1748-ban bekövetkezett halála miatt csak a 18. század első felére vonatkoztathatók, munkánk részeként célunk megállapítani azt is, hogy a későbbi birtokigazgatás leveleskönyvei is alkalmasak-e hasonló kutatások folytatására. Forrásként elsősorban az egykori tatai Esterházy-levéltárban, most a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárban őrzött Bezerédj Mihály teljhatalmú régens leveleskönyveit használtuk fel.¹⁹ A leveleskönyvekbe különféle írnokok, *cancellisták* másolták össze Bezerédj levelezésének nagy részét.²⁰ A tata-gesztesi birtok földesuraival, Esterházy János és Ferenc grófokkal folytatott levelezésekben, rendszerint az első bekezdésben nagy hangsúly esett a gróftól érkezett és a részükre elküldött levelek datálására. Mindebből könnyen megállapítható, hogy nem minden levelet rögzítettek a leveleskönyvekben. A válogatás és szelektálás szempontjait – ha volt ilyen – nem ismerjük. A vizsgált korszakban a hivatali levelezés három nyelven történt. János gróffal legnagyobb részt latinul, elvéve magyarul, testvérével, Ferencsel és gyámjukkal, Esterházy Ferenc kancellárral legtöbbször németül. Az egyes uradalmi tisztekkel és alkalmazottakkal latinul, németül és magyarul történt a hivatali levélváltás. Valakivel több nyelven is, például Kriplmayer János Ádám számtartóval latinul és németül, Miskey János ügyviselővel latinul és magyar nyelven. Rigler Ferencsel a hivatali információcsere csaknem kivétel nélkül latin nyelven folyt, magántermészetű kérdésekben pedig általában német nyelven íródtak a levelek. 1785-ben az uradalmi tisztviselők számára egységes eskümintát dolgoztak ki, melyet letettek a tisztek. Ekkor az eskü nyelve opcionális, választható volt, itt még az is rögzítésre került, hogy az egyes tisztviselőkkel történő levelezés

18 FÜLÖP 2005, 66.

19 MNL OL P 198. és MNL OL P 210. – I.B.

20 Bezerédj több esetben utalt korábban kelt, és küldött leveleire, ezek közül azonban némelyek nem szerepelnek a leveleskönyvekben, így nem állítható, hogy az uradalmi ügyek intézésének teljes körű forrása lehet. Ugyancsak nem tartalmazza a hozzá érkezett üzeneteket, tehát az egyes levelek előzményeit, ill. az azokra kapott válaszokat sem.

általában milyen nyelven folytatódott. (1. melléklet)²¹

Rigler Ferenc vármegyei működésére vonatkozóan elsősorban a történeti Komárom vármegye egykori levéltárának kutatásától várhattunk eredményeket, amelynek fennmaradt iratanyagát 1945-től Csehszlovákiában, majd jelenleg a szlovákiai Nyitraivánkán, a Nyitrai Állami Levéltárban őrzik.²² Itt található a történeti vármegye nemesi közgyűléseinek fennmaradt jegyzőkönyvei (*Prothocollum Inclitii Comitatus Comaromiensis*), az ezekhez készült mutatókönyvek (*Elenchus Prothocolli Congregationalis*), illetőleg a közgyűlési felterjesztések és levelezések jegyzőkönyvei (*Prothocollum Repraesentationum et Correspondentiarum Congregationum*), továbbá a jegyzőkönyvekhez csatolt iratanyagok, mellékletek, úgynevezett szálas iratok (*Acta Congregationalia*), melyeknek jelentős része áttekintésre kerülhetett.²³ A II. József uralkodása idején létrehozott Esztergom-Komárom egyesített vármegye elérhető ügyviteli jegyzőkönyvei a Magyar Nemzeti Levéltár Komárom-Esztergom Vármegyei Levéltárában kerülhettek áttekintésre.²⁴ A munkában forrásként felhasznált fordításokat jelen sorok írója készítette. A lábjegyzetben az egyes források nyelvezete nem került külön kiemelésre. Szükségesnek tartjuk megjegyezni, hogy az írásban említett – a forrásokban sok esetben latin vagy német alakban szereplő – utóneveket kivétel nélkül magyar formában közöljük.

A szerző – Rigler Ferenc személye Származás és képzettség

Rigler Ferenc, az 1783-as munka készítőjeként, a kötet címlapján két lényegi információt árult el személyéről: uradalmi *archivárius*, azaz levéltárnok és számvevő.²⁵ A kutatás kezdetekor csupán ezen szűkszavú és tömör információk álltak rendelkezésünkre.

21 MNL OL P 210. – I.B. *Protocollum Officiolatus Inclitii Dominii Tata. Initium summens a' 10a 9bris 1784. Tam.Z. No.423. Bécs, 1785.XI.21. 93–98.*

22 Jelen kötetben Pajtók Vivien munkája tárgyalja részletesen a Nyitrai Állami Levéltárban 2018–2024 között történt forrásfeltárással egybekötött digitalizációs projekt munkát, amelyben a MNL Komárom-Esztergom Vármegyei Levéltárának, illetve a Kuny Domokos Múzeum munkatársai vettek részt. Egyúttal itt szeretnék köszönetet mondani mind a vármegyei levéltár nyitraivánkai projektben résztvevő munkatársainak, mind saját kollégáimnak, akik a forrásfeltáró kutatás során forrásgyűjtéssel is segítették jelen munka elkészítését.

23 ŠAN. A.XI.1.

24 MNL KEVL IV.2.

25 „Verfasset durch Franciscum Rigler dermahligen Archivarium und Buchhalter.” OSZK GEOGRÁFIA 1783, 5.

A munka elején érdemes utalni arra, hogy Rigler Ferenc nem tévesztendő össze Rigler Ferenc Pál zeneszerzővel, aki 1775-ben Pozsonyban létesített nyilvános zenetanodát, és ugyancsak összeköttetésben állt az Esterházy családdal, ám nem a grófi, hanem ennek hercegi ágával.²⁶

Rigler Ferenc Kassán született, és 1742. november 15-én keresztelték meg.²⁷ Az anyakönyv tanúsága szerint a keresztségben a Ferenc nevet kapta – minden bizonnyal – Xavéri Szent Ferenc²⁸ után, amelyet igazol, hogy nővére és bátyja, Xavéria Jozefa²⁹ és Fülöp Xavér³⁰ keresztelésének anyakönyvbe vezetésekor ezt nem mulasztották el feljegyezni sem. Édesapja Rigler János Jakab volt, édesanyjának azonban, a kor szokásait szem előtt tartva, csak Anna Katalin keresztneveit rögzítették. Az apa 1738-ban a Szepesi Kamara kassai adminisztrációjának nótáriusa volt, a Szepes vármegyei Toniszka, Hradisko, Ulosa, Dvorecz, Zavada, Czerneplad és Nagy Lengvard településekről készített úrbéri összeírást báró Sztáray Imre parancsára.³¹ Fülöp Xavér gyermekének keresztapaságát éppen ezért vállalhatta a kamara kassai

26 Rigler Ferenc Pál (1748k. – 1796), feltehetően osztrák származású zeneszerző, az 1770-es évektől a főnemzeti iskola zenetanára, majd 1775-ben a Pozsonyban létesült nyilvános zeneiskola alapítója, koncertező művész, aki 1779-ben adta ki az első hazai zenepedagógiai művet *Anleitung zum Clavier* címmel. Lásd DOBSZAY 1984, 239–240.

27 Kassai származását erősítik meg későbbi nemesi oklevelében is, hiszen a nemességre „édesatyja, Rigler János által is méltó, aki hosszú éveken át hűségesen látta el hivatalát kassai kamaránkban”. MNL OL E 228. *Armales pro Francisco Xaverio Rigler*. 1790.XI.16. 348–350. Illetve: Kassa római katolikus egyházi anyakönyvei. Kereszteltek anyakönyve (1729–1771). 1742.XI.15. 342. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33SQ-GRQ1-3DM?i=470&cc=1554443> (utolsó elérés: 2023. XI.15.)

28 Xavéri Szent Ferenc (1506–1552) egy navarrai családban született, a Jézus Társaság egyik legnevesebb tagja, a katolikus egyház egyik legjelentősebb térítő apostola, aki a Távol-Keleten, főleg Indiában és Japánban töltötte életét. Az indiai Goa városában temették el. Az itt dühöngő pestis elmúlását az ő közbenjárásának tulajdonították, 1622-ben szentté avatták. A barokk korban a jezsuiták egyik legtiszteltebb szentje: tengeri utazás, pestisjárvány idején, halál óráján fohászkodtak hozzá. Jellegzetes attribútuma nincsen, legtöbbször azonban vándorbottal és kezében kis feszülettel, vagy szerény kunyhóban, magára hagyott haldoklóként ábrázolják.

29 Kassa római katolikus egyházi anyakönyvei. Kereszteltek anyakönyve (1729–1771). 1738.III.14. 244. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-9RQ1-Q4S?i=420&cc=1554443> (utolsó elérés: 2023.XI.15.)

30 Kassa római katolikus egyházi anyakönyvei. Kereszteltek anyakönyve (1729–1771). 1739.IV.5. 272. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33SQ-GRQ1-3T9?i=435&cc=1554443> (utolsó elérés: 2023.XI.15.)

31 MNL OL E 156. A. Fasc. 89. No.71. *Urbarium Liberae Regiaeque Civitatis Lenchoviensis de Anno 1738. Ope Baronis Emerici Sztaray, qua Delegati Commissarii Regii Confectum*. 1738.X.2.

számvevője, Pintér Fülöp,³² aki a későbbiekben a fiatalabb fivér, Ferenc sorsának alakításához is nagy valószínűség szerint hozzájárulhatott. Későbbi előmeneteléből joggal következtethetünk arra, hogy tanulmányait a kassai jezsuita gimnáziumban végezte.³³ 1759-ben, 16 évesen Budán lépett be a jezsuita rendbe,³⁴ ahol az 1759/1760-as és 1760/1761-es tanévekben a bécsi jezsuita szemináriumon, az úgynevezett újoncházban (*Domus Probationis Viennensis*) retorikát tanított első, majd másodéves iskolai novíciusként.³⁵ A következő tanévet a soproni jezsuita kollégiumban töltötte, ahol a *parvista* évfolyamot oktatta – ami a legalsóbb tanulósoportokat jelentette. Ugyanitt találkozott a *principistákat* tanító Finátsi Ferenc jezsuita novíciussal, akit Rigler Ferencsel együtt 1762. március 28-án szentelt fel Győrben Pfütschner Frigyes³⁶ trachoni segédpüspök és győri kanonok, amit az 1756 és 1767 között vezetett *Liber Ordinatorum* névre keresztelt ordinációs

32 Nemesi oklevelében érdemei között említik kassai tartózkodását, ahol a Szepesi Kamara számvevője (*Rationum Magister*) volt 30 éven keresztül. Az 1740-es években több conscriptiót is készített Pintér Fülöp 1747-ben kapott Mária Terézia királynőtől nemes levelet Xavér Ferenc és Nepomucenus János gyermekeivel, amelyet Veszprém vármegye közgyűlésén hirdettek ki. Az 1750-es években a Trautshon hercegek sárospataki uradalmának jószágkormányzója volt, 1758-ban pedig királyi tanácsosi címet nyert. Gazdasági és jogi ismeretei miatt több uradalom vezetését bízták rá, majd az 1760-as évek második felében szerteágazó feladatai a tata-gezes Esterházy-uradalom directorának tisztségével bővültek ki. Az 1769-es úrbéri összeírás szerint Győrön rendelkezett birtokkal. 1775 márciusában királyi consiliariusként tett a pesti városi tanácsnál 16.000 forintnyi alapítványt munkaképtelen szegényemberek számára építendő szegényház létesítésére, és külön 1.500 forintnyi összeget adományozott hat férfinak és hat nőnek a szegényházban e tőke kamataiból való gondozására. Pintér Fülöp említéseire, nemesítésére és tanácsosi kinevezésére lásd: MNL OL E 156. A. Fasc. 74. No.8/a. *Conscriptio Oppidum Visegrád*. 1748.III.22.; Uo. No.8/b. *Conscriptio Oppidum Maros*. 1749.III.18.; Uo. No.8/c. *Conscriptio Coloniae Kismaros*. 1749.III.20.; Uo. No.8/d. *Conscriptio Coloniae Szebekin*. 1749.III.20.; Uo. No.8/e. *Conscriptio Possessio Kis-Orosz*. 1749. III.22.; továbbá MNL OL A 57. XL. kötet. *Collatio Nobilitatis & Armorum pro Philippo Pintér*. 1747.IX.27. 781–784. és Uo. XLIV. kötet. *Collatio Tituli Consilarii Regii Hungarici pro Egregio Philippo Pintér*. 1758.V.29. 557. Illetve BENKÓ 1908, 269.; OROSZ 1975, 30–34.; SCHOEN 1939, 14.; IVÁNYI 1931, 14–15.

33 A kassai jezsuita gimnázium anyakönyveinek feldolgozása 2020-ban kezdődött meg a kötetek digitalizálásával és kereshető adatbázisban történő rögzítésével. A heroikus munka első eredményeiről Barta M. János készített beszámolót. BARTA M. 2022

34 LUKÁCS 1988, 1384.

35 „Novicii Scholasticii 1. Anni. Franc. Xav. Rigler, Bud. Rhet.” CATALOGUS 1760, 37. „Novicii Scholasticii 2. Anni. Franc. Xav. Rigler, Bud. Rhet.” CATALOGUS 1761, 36. Vö. LUKÁCS 1988, 1384.

36 Pfütschner Frigyes báró 1741-ben lett nancyi kanonokból győri kanonok, majd komáromi főesperes, vaskai apát, soproni oltárjavadalmas trachoni felszentelt püspök és 1755–1768 között szentadalberti prépost. TÓTH 2017, 330. és BEDY 1938, 464.

könyv rögzített.³⁷ Az 1762 és 1765 közötti két évfolyamot ismételten új helyszínen, a gráci jezsuita kollégiumban töltötte, első, majd másodéveseknek tanított filozófiát.³⁸ A következő, az 1764/1765-ös tanévet a budai kollégiumban töltötte, ahol az alsó tagozat professzoraként (*Professores Inferiorum Scholarum*) a *principistákat* oktatta.³⁹ Végül 1765/1766-ban a győri kollégiumban grammatika és hitoktató volt, szerepet játszva az iskolai vásárnapok és ünnepnapok megünneplésében is.⁴⁰ Egy évben átlagosan 150–160 tanítási napot tartottak, vásár- és ünnepnapokon azonban nem volt oktatás, és hetente egyszer tanításmentes napot, *recreatiót* is elrendeltek. Az iskolában megtartották a nagyobb egyházi (karácsony, húsvét, pünkösd), illetve a Mária-ünnepeket, valamint a magyar (István, László) és a jezsuita szentek (Loyolai Ignác, Xavéri Ferenc, Gonzága Alajos) ünnepeit is.⁴¹

Rigler 1762-es felszentelése, a „*Primam Tonsuram et Qvatuor minores*” – vagyis a négy kisebb rend felvétele – még nem, de az első tonzúra, a hajkorona közepének kör alakú leborotválása már külsőleg is látható jelét adta a klérushoz tartozásának. A helyi *ordinárius* által kiszolgáltatható rendek alsó fokozatait, a *hostiarius*, *lector*, *exorcista* és az *acolitatus* feladatait a legtöbbször egy időpontban vették fel a jelöltek. Ezek birtokában az illető már az egyháziak kiváltságait élvezte, azonban a későbbiekben még visszatérhetett a laikus állapothoz, azaz házasodhatott és világi foglalkozást is űzhetett. A választóvonalat az alszerpapi (*subdiaconatus*) fokozat képezte, aminek következménye a cölibátus megtartása és az imaórákon (zsoltosma) történő részvétel volt.⁴² Rigler Ferenc erre a szintre azonban nem lépett, és a jezsuita rendet 1766-ban elhagyva laikus maradt.⁴³ Ennek okait nem ismerjük, az azonban bizonyos, hogy röviddel később már a tata-gesztesi Esterházy-uradalom birtokközpontjában, Tatán találjuk, uradalmi alkalmazottként.

37 CATALOGUS 1762, 24.; GyEL Püspöki Levéltár. Vegyes egyházkormányzati iratok. Liber Ordinatorum (1756–1767). 1762.III.28. Vö. JUHÁSZ 2017, 95. No.1140.

38 CATALOGUS 1763, 13. és CATALOGUS 1764, 13.

39 CATALOGUS 1765, 4.

40 CATALOGUS 1766, 14.

41 FAZEKAS-KÁDÁR-KÖKÉNYESI 2020, 15.

42 FEDELES 2018, 84.

43 LUKÁCS 1988, 1384.

A tatai Esterházy-uradalom tisztviselője

Mielőtt Rigler Ferenc uradalmi tisztviselői pályafutásának vizsgálatához fognánk, rendkívül vázlatosan, de szükségesnek éreztük a tata-gesztesi Esterházy-uradalom 18. századi kiépülésének és birtokosainak felvázolását.⁴⁴

A tatai uradalmat 1727-ben gróf Esterházy József (1682–1748), Komárom vármegye főispánja vásárolta meg a család birtokában lévő gesztesi domínium mellé. 1748-ban bekövetkezett halálakor ezeket a domíniumokat is egyetlen fia, ifjabb Esterházy József (1714–1762) altábornagy örökölte. Alig egy évtizeddel később, felhalmozott adósságai miatt végül amellettt döntött, hogy zárlati szerződést köt édesapja testvéreinek, Esterházy Ferenc grófnak fiaival, Esterházy Miklós (1711–1764) nagykövettel, Ferenc (1715–1785) kancellárral és Károly (1725–1799) püspökkel, azaz mindhárom unokatestvéreivel.⁴⁵ Esterházy József 1762-ben bekövetkezett halálát követően egy 1755-ös, majd az 1762-ben megtett birtokosztály értelmében Esterházy Miklós gróf kapta a tatai és gesztesi uradalmat, és így vált a család tatai ágának megalapítójává. Öccse, Ferenc – az édesapjuk végrendelete alapján – a semptei birtokot és Cseklészt kapta, ő a cseklési ág őse. A legfiatalabb testvér, Károly a semptei és a pápa-ugod-devecseri birtokon osztozott testvéreivel, majd az uradalom önálló birtokosává vált.⁴⁶ Egy 1765-ig vezetett uradalmi számadáskönyv tanúsága szerint a „*tata-gesztesi uradalom a gazdasági irányítás szempontjából két uradalmi körzetre (a tatai és a gesztesi), valamint két önálló gazdaságra (a bokodi és a csákvári) volt felosztva*”.⁴⁷ Esterházy Miklós 1764-ben bekövetkezett halálakor két kiskorú gyermekét, Esterházy Ferencet (1746–1811) és Esterházy Jánost (1748–1800) hagyta hátra. A gyermekek gyámságát, a birtokok és ügyek intézését nagybátyjuk, édesapjuk

44 A birtoklástörténet nélkülözhetetlen szakirodalma: FÜLÖP 2017 és FÜLÖP 2022; továbbá a birtok kiépülésének tekintetében, a teljesség igénye nélkül: FÜLÖP 1983; FÜLÖP 1991; FÜLÖP 1999

45 Az adósságok átvállalásáért a három testvér vállalta, hogy József számára évjáradékot biztosítanak, így ennek fejében 1759 júniusában minden birtokát 32 évre elzálogosította unokatestvéreinek.

46 Esterházy Károly először bizonyos összegű járadékot fizetett Ferencnek, ő pedig a pápai és a gesztesi birtokok javára lemondott Csákvárról, Magyaralmásról, továbbá Forna és Boglár pusztákról. Az öröklött falvak közül Bokodot és Pusztavámost, valamint Billeg pusztát ifjabb Esterházy József vásárolta, az erre fölvetett kölcsönt azonban már Esterházy Miklós fizette, így ezeket – Billeg kivételével – az idősebb Esterházy József-féle hitbizományba kebelezték be. Mindennek fejében Miklós kötelezte magát, hogy a pápai birtokból befolyó jövedelme fele részét Ferenc testvéreinek adja át. FÜLÖP 2022, 63.

47 FATUSKA 2008, 80–81.

testvére, gróf Esterházy Ferenc kancellár viselte 1769-ig. A 18. század végéig Esterházy Ferenc grófnak a tatai uradalom településeiből – úgymint: három mezőváros (*oppidum*), Tata, Váralja, Tóváros, 11 falu (*possessio*), Naszály, Szomód, Szentmiklós, Agostyán, Baj, Szőlős, Tolna, Tarján, Alsógalla, Fölsógalla, Bánhida és 8 puszta (*praedium*), Billeg, Grébins, Szentgyörgy, Patár, Szentbertalan, Síkvölgy, Körtvélyes, Kapberek, a gesztesi birtokból Kocs, Környe, Kecskéd, Somló, Bokod, Dad, Szák, Szend *possessio*ok, puszták közül pedig Szentkereszt, Gerencsér, Ménfő – származott jövedelme, testvérenek, Esterházy János grófnak pedig a tatai uradalomhoz tartozó Szár *possessio* és Szenttamás *praedium*ból, valamint a gesztesi uradalomhoz tartozó Gesztes, Kozma, Oroszlány, Pusztavám, Császár, Kethely, Ászár, Táp, Tápszentmiklós, Mezőörs, Gönyű, Igmánd, Kisigmánd, Csákvár, Magyaralmás, Boglár falvakból és Mindszent, Szentgyörgyvár, Nána, Tótréde, Változóór, Alsószentjános, Fölsőszentjános, Makk, Ság, Kőhányás, Forna pusztákból.⁴⁸ Az 1799-ben megtett birtokosztály értelmében Esterházy János kezére a gesztesi, Ferencére pedig a tatai domínium került.

A tata-gesztesi birtok jószágkormányzója, majd 1742-től teljhatalommal felruházott régense Balogh Ferenc volt. Kinevezését idősebb Esterházy József gróftól nyerte, majd fia és 1765-ben bekövetkezett haláláig Esterházy Miklós és Károly szolgálatában is működött.⁴⁹ Esterházy Ferenc kancellár, aki gyámként gondoskodott bátyja, Miklós gróf gyermekeinek, Ferencnek és Jánosnak javairól, Balogh halálát követően Pintér Fülöp királyi tanácsost tette meg *plenipotentiarius* – azaz teljhatalommal felruházott – direktornak. Megbízatása Esterházy Ferenc és János grófok 1769-es beiktatásáig szólt, amelyen még maga is részt vett. A „*Pintér tanácsnok és a nemrég érkezett új director, Hartvigh úr által rendezett ünnepi gyűlésen*”⁵⁰ bevezették birtokukba Ferenc és János grófokat. Az uradalmi igazgatás rendszerében mindez jelentős változást hozott, hiszen teljhatalmú régensként ekkor Hartvigh József⁵¹ került az uradalmak élére, aki a herceg Esterházy-uradalom

48 MNL KEVL XV.10. *Liber Restantiarum*. 1768.

49 Balogh Ferenc működésére részletesen lásd: FÜLÖP–SCHMIDTMAYER 2017

50 MNL OLP 210. – I.B. *Prothocollum Officii Praefecturae Inclytorum Dominiorum Tata & Gesztes a' 2do Januarii 1768* Tho:Z. 1769.III.15. No.513. 398–415.

51 A herceg Esterházy-uradalom régensi hivatalának vezetője volt 1763–1769 között. Majkon, a kamalduli remeteségben cellaház építését támogatta, az épület oromfalán a családi címert helyeztette el. Első feleségét, Borbálát 1771-ben temette el a tatai kapucinusok kriptájában. Második felesége, Thyr (Thir) Apollónia, a tatai uradalom halászmesterének lánya volt. BAKÁCS 1956, 198.; RÁCZ–SÁROSSY 2013, 356. és TALLÓS 1976/80, 134–135.

alkalmazásából érkezett Tatára, és már a grófok 1769-es birtokba iktatásakor a mezővárosban tartózkodott. Működése 1772-es halálával ért véget,⁵² melyet követően utódja Bezerédj Mihály,⁵³ a Király Tábla ülnöke – későbbi udvari tanácsos – lett.⁵⁴

Rigler Ferenc Tatára kerülésben jelentős szerepet játszhatott Pintér Fülöp, a tata-gesztesi Esterházy-domínium akkori direktora.⁵⁵ Minthogy az uradalom tisztviselőit, alkalmazottait és azok fizetését rögzítő konvenciók könyvek csak rendkívül töredékesen maradtak fenn a 18–20. századokra vonatkozóan, ez nagyban megnehezíti Rigler pályájának teljes nyomon követését is.⁵⁶ Biztonsággal megállapítható ellenben, hogy az uradalom 1766–1768 közötti időszakára vonatkozó konvenciók könyvében tűnik fel első ízben a neve, a kötet végén, az írnokok (*Scripturistica*) rovatában.⁵⁷ Az itt említett 13 név közül hat fő, köztük Rigler is, a kancellária⁵⁸ szolgálatába volt beosztva.⁵⁹

52 GyEL V.66. XVII. kötet. *Meghaltak anyakönyve I. (1726–1778) 1772. VI.3. 164.*

53 *A 18. században jelentős hivatali pályát futott be. Alig húsz éves joghallgatóként az Országbírói Hivatal expeditora, majd Erdődy György országbíró titkára. 1752-ben megyei pályára lépett, előbb Győr jegyzője, majd 1758–1764 között a vármegye alispánja volt. A vármegye követeként az 1764. évi országgyűlésen a közgazdasági kérdések, különösen a gyáripar meghonosítása érdekében mondott nagyszabású beszédeivel vonta magára a figyelmet. 1765-ben Mária Terézia a Királyi Tábla ülnökévé nevezte ki, majd 1776-ban septemvirré, s mellé megkapta az udvari tanácsosi címet is. Posztjából adódóan sok időt töltött távol családjától, így többek között Győrött, Pesten és Pozsonyban. Felesége, Gindly Zsófia édesapja, Gindly Ignác Győr és Tolna vármegyében bírt jelentős birtokokkal. REISZIG 1908, 366.; BODNÁR-GÁRDONYI 1918, 16.; GAÁL 2016, 373.*

54 MNL OL P 210. – I.B. 1772. Esterházy Ferenc gróf utasítása Bezerédj Mihály kinevezéséről. Bécs, 1772.VII.29. 26.

55 Rigler Ferenc bátyja, Fülöp Xavér esetében érdemes utalni keresztapjára, Pintér Fülöpre, akit a kassai keresztelési anyakönyvben D[omin]us Philippus Pintér alakban említettek.

56 MNL OL P 210. – II.A. Iratok (1769–1924) egyetlen csomóba rendezve és Uo. II.B. Konvenciók tabellák, személyzeti kimutatások (1762–1883), három csomóba rendezve, de részben hiányos, többnyire teljes állapotban fennmaradt kötetekbe kötve. Lásd: BAKÁCS–IVÁNYI 1964. Itt kell azonban megjegyezni, hogy a kötetek kezdő dátuma a repertóriumban megjelölt 1762-es év helyett valójában 1755.

57 MNL OL P 210. – II.B. Conventionale 1766–1768, 81.

58 Az uradalmi kancelláriák elsődlegesen közvetítő feladatokat végeztek, eljuttatták a birtokos utasításait az alsóbb szervekhez, akik ugyancsak a kancellárián keresztül leveleztek főtisztjeikkel vagy a földesúrral. Az uradalmi ügykezelést a 18. század első felében még írnokok, jegyzők, napidíjasok és gyakoronokok végezték, hivatalszerűen működő kancelláriákról csak a 18. század második felétől állnak rendelkezésre források. KÁLLAY 1980, 62.

59 *A konvenciók könyv a következő írnokokat említi, zárójelben a kifizetések éveinek megjelölésével: Schendel János (1766, 1767); Holzman Antal (1768); Eder József (1766, 1767, 1768); Schay József (1766, 1767); Fontany János (1768); Kubinszky György (1766, 1767, 1768); Criplmajer János Ádám (1766, 1767, 1768), rajtuk kívül, a kancelláriai írnokok rovatában pedig a következő nevek*

A könyv szerint első fizetését 1768-ban kapta meg, ebből azonban nem következik egyenesen, hogy ugyanebben az évben lépett volna az uradalom szolgálatába. Első illetményét ugyanis, az 1767. július 1. és 1767. december 31. közötti időszakra, 1768. január 22-én vette fel.⁶⁰ 1783-ban kelt kérvényében ugyancsak ezt erősítette meg, amikor 17 éve tartó hű szolgálatát (1766/1767) említette Esterházy Ferenc grófnak.⁶¹ Emiatt alkalmazásának valós ideje az 1767-es év nyara lehetett. Az 1768-as év végén az uradalmi számtartóságon mellékírnok/járulnok (*Accessista*), ahol Vadányi János György számtartó 1768 novemberében vádat emelt ellene, mely ügyben az azt vizsgáló prefektusi ülés, a két fél kölcsönös egyetértésével, Pintér direktorra bízta a döntést.⁶² Sajnálatos, hogy sem a vád, sem az ügy kimenetele, annak további következményei egyelőre nem ismertek előttünk. Ami biztos, hogy Rigler még 1771-ben is *accessista* volt.⁶³

Kállay István a magyarországi domíniumok szervezeti kérdését és tisztviselőinek struktúráját vizsgáló munkájában írja, hogy még a 19. század első évtizedeiben is gyakori volt az „iskola elvégzése után felvett ifjakat 10–12 évre az uradalmi kancelláriába” helyezni, „ahol »nem a gazdaság külső művelésével foglalkozott, hanem betűket és számokat csinált«”. Rigler is a kancellárián kezdte munkáját, a tisztviselők legalsóbb kategóriájában. Ez minden tisztviselő pályafutásának a kezdetét jelentette, de a tatai uradalom modern szemléletét követve – ami minden bizonnyal Balogh Ferenc régens

olvashatók: Fux Henrik (1767, 1768); Pitinger Ferenc (1767, 1768); Rigler Ferenc (1768); Hasser János (1767, 1768); Udvary Ferenc (1768); Thür János (1768). MNL OL P 210. – II.B. Conventionale 1766–1768, 80–82.

60 Fizetése 1767. július 1. és 1767. december 31. között 30 forint volt, majd 1768. április 1-jén ez év augusztus 1-ig terjedő időszakra 15 forintot, és július 3-án augusztus 2-ig ugyancsak 15 forintot kapott az uradalomtól.

61 MNL OL P 210. – I.B. 1778–1784. No.298. *Instantia D. Emeriti R. Exactoris Francisci Rigler ad Illum. D. Comitum Franciscum Eszterhazi intuitu punctor. infra denotator. porrecta.* Tata, 1783. VIII.10. 295.

62 MNL OL P 210. – I.B. *Prothocollum Officii Praefecturae Inclitorum Dominiorum Tata & Gesztes a' 2do Januarii 1768* Tho:Z. 1768.XI.4. No.381. 294.

63 A korábban említett konvenciók könyvhöz viszonyítva egy 1771-es számadás a következő neveket közli: számtartó: Kriplmayr úr; tatai ispán: Thir János; tarjáni ispán: Häscher János; kancellisták: Eder József, Fontani János; accessisták: Rigler Ferenc, Rutkaj János, Eösz János. /:1771:/ *Haubt Rechnung über empfangene, und verausgaabt samentliche Früchten in Körndl von 1ten Januarii biß 31te Xbr obstehenden Jahr das Totißer Kasten Amt betrff.* 13. KDM TGY Ltsz.: 89.275.1.

örökségeként értelmezhető⁶⁴ – jóval „előnyösebb volt egyes uradalmak gyakorlata, ahol a fiatalokat két-három évre a [...] tisztek mellé állították”.⁶⁵ Kállay megállapítását szem előtt tartva – bár kellő kutatások hiányában általánosságként nem értelmezhetjük – megállapítható, hogy ez az előnyös gyakorlati tapasztalatszerzés a tata-gesztesi uradalom szervezetében már a 18. század közepétől jelen volt.

Rigler nevének említésével az uradalmi igazgatás jegyzőkönyveiben legközelebb 1772-ben, egy, a tata-gesztesi birtok életében fordulópontot jelentő esemény kapcsán találkozunk. Az uradalmi igazgatás elsőszámú embere, Hartvigh József uradalmi régens 1772-ben bekövetkezett halálát követően jegyzőkönyvet vettek fel az özvegye által átadott hivatalos iratokról, amit Deáky József prefektus, Vadányi György számtartó, Rigler Ferenc titkár (*Secretarius*), Vajdanovszky Ferenc titkár és gróf Esterházy János ellenjegyezték.⁶⁶ A hiányosan rendelkezésre álló konvenciók könyvek miatt egyelőre nem sikerült nyomát találni annak, hogy Riglert mikor iktatták be új pozíciójába, az ezt megelőző tárgyalásokból azonban kitűnik, hogy 1772. június 10-én gróf Esterházy Ferenc kancellár adta utasításba Deáky József prefektusnak, miként járjanak el Hartvigh régens halálát követően. Levelében tájékoztatta arról, hogy üzent Esterházy János és Esterházy Ferenc grófoknak is, utóbbi pedig Rigler Ferenc *secretarius*-át küldi Tatára, hogy a meghalt régens otthonában talált „*Privata*” iratokat a „*Publicis*” iratoktól különválasszák, és ezek közül a személyes jellegűeket az özvegynél, a nyilvános iratokat pedig a régensi archívumban (*Regentorats Archiv*) hagyják.⁶⁷ Ebben az időben Rigler Ferenc minden bizonnyal nem tartózkodott Tatán, és ebből következtethetünk arra is, hogy kevesebbet időzött a birtokköz-

64 Balogh Ferenc régens jelentőségéről az uradalmi tisztek gyakorlati képzésében részletesen ír FÜLÖP-SCHMIDTMAYER 2017, 39–40.

65 KÁLLAY 1980, 100. és 115.

66 Az aláírás sorrendjében közölve: „Josephus Deáky Praefectus, Georgius Vadányi Exactor, Franciscus Righler[!] Secretarius, Franciscus Vajdanovszky Secretarius, Illmi. Dni. Comitiss Joannis Eszterházy” A Hartvigh régens özvegyétől átvett iratok összesen hat egységbe, öt fasciculusba és a Pintér Fülöp direktortól átvett iratokra voltak bontva. MNL OL P 210. – I.B. 1769–1772. No.431. *Resignatio Actorum Dominalium post Tata D. Regentis Josephi Hartvigh ab ejus Relicta receptorum sequitur in hunc modum. Tata, 1772.VI.19. 344–350.*

67 MNL OL P 210. – I.B. *Protocollum Officii Praefecturae Tatensis a die 17a Mensis Januarii 1771. Initium summens. No.197. Esterházy Ferenc kancellár Deáky József prefektusnak küldött levelének másolata. 1772.VI.10. 115–116. Az uradalomban a végrehajtás ügymenetét, a vonatkozó utasítások közlésével és jegyzőkönyvbe másolásával 1772. június 14-én tárgyalta a prefektusi ülés. 114–116.*

pontban. Ezt erősíti, hogy Hartvigh utóda, Bezerédj Mihály *plenipotentíarius* régens az 1774-es évben többször írt levelet Rigler *secretárius*nak Tatáról. Júliusban egy Dunán történő vízi szállítás ügyében Tatáról Budára, augusztusban pedig más, az uradalom kereskedelmét érintő ügyekben.⁶⁸ Feltehetően inkább Esterházy Ferenc gróf közelében működött, és összekötőként teremtett kapcsolatot a földesúr és az uradalmi igazgatás helyi képviselői között. A titkárok szerepe a korszak uradalmi igazgatási rendszerében egyáltalán nem tekinthető egységesnek, s ez nyilvánvalóan az egyes szereplők szakértelmétől és a kialakult vagy éppenséggel alakulóban lévő lokális tisztviselői struktúrától is függött. Kétségtelen követelmény volt, hogy a grófi titkároknak törvénytudónak kellett lenniük, és ismerniük kellett a família legfontosabb ügyeit. Így váltak alkalmassá arra, hogy segítsék a régent az ügyészek, ügyvédek ellenőrzésében, továbbá ügyeljenek a főtiszteknek adott urasági utasítások végrehajtására, és abban az esetben, ha fennakadást észleltek, azt az uraságnak jelentsék. Kállay rögtön kétféle értelmezést is adott a titkári feladatkörre, amely szerint az uradalmi igazgatást vezető régens mellett működtek a titkárok. „*Velük közösen vitatta meg a beérkezett iratokat; kialakult véleményükről a birtokost tájékoztatták. Hercegi titkárok természetesen már a régensi hivatal felállítása előtt is működtek, mint pl. az Esterházyknál 1732-től Harsányi János*”. Ugyancsak az Esterházy család hercegi ágának működésére utalva említi, hogy a „*beérkezett levelet, jegyzőkönyvet, kérvényt, jelentést a régens és a két hercegi titkár testületileg tárgyalta meg, illetve határozott róluk. A régens a hét meghatározott két-három napján és órájában a hercegnek jelentett, ha az Kismartonban tartózkodott. A régens távollétében a két hercegi titkár egyedül is tárgyalta és jelentett ügyeket Esterházy Miklós-nak.*”⁶⁹ A hercegi ág birtokainak kormányzása a tata-gezesi dominium csekélyebb méretű kiterjedése ellenére gyakorolt hatást a grófi uradalom tisztviselői karának felépítésére. Fülöp Éva Balogh Ferenc régensről írt monográfiájában mutatott rá arra, hogy 1727-ben, vagyis a tatai birtok megvásárlásának évében nem a helyben érdekképviseletet gyakorló főtiszt, a prefektus, hanem a gróf titkára volt az, aki részletes utasítások végrehajtásával járta be az újonnan megszerzett területet, és készített jelentést arról földesurának. Kolinovics Gábor, Esterházy József gróf életrajzírója szerint pedig maga Balogh Ferenc, későbbi *plenipotentíarius* régens is grófi titkár-

68 MNL OL P 198. Fasc.73. No.2. Bezerédj Mihály levele Rigler Ferencnek. Tata, 1774.VII.6. 66. és Uo. Fasc.73. No.3. Bezerédj Mihály levele Rigler Ferencnek. Tata, 1774.VIII.20. 4–5.

69 KÁLLAY 1980, 59., 61., 105.

ként kezdte szolgálatát 1730-ban.⁷⁰ Ennek értelmében Kállay megállapítása oda módosítható, hogy a titkár nem a régens, hanem – a tatai domínium esetében legalábbis – a gróf mellett működött, kétségbe nem vonva azt, hogy valójában leginkább a birtoktól távol tartózkodó földesúr és a – többnyire – helyben működő régens vagy prefektus között látott el közvetítő szerepet. A Hartvigh régens halálát követő leltár felvételekor Vajdanovszky Ferenc Esterházy Jánost, Rigler pedig Ferenc grófot képviselve, az ő titkáráként volt jelen. Később János gróf titkárát Tapolcsányi József váltotta, és 1777-ben az uradalom főtisztjei között említették Rigler Ferenc tatai és Tapolcsányi József gesztesi „*Oeconomici Secretarii*”-kat.⁷¹

1773-ban Rigler Ferenc tovább erősítette kötődését a tatai birtokközponthoz, hiszen itt kötött házasságot Fellner Borbálával, majd a következő évben, apósa közvetítésével jutott *inscriptionális*, azaz érdemeiért járó birtokhoz, és vásárolt lakóházat a Tatával szomszédos mezővárosban, Tóvároson. Mindezzel egy későbbi fejezetben külön foglalkozunk majd.

Jól ismerve a helyi viszonyokat, grófi titkárként 1775-ben sikerrel közvetített Esterházy Ferenc gróf és Subich Ferenc királyi tanácsos, országbírói ítélőmester között, aki Hartvigh régens özvegyével lépett házasságra és Tóváros mezővárosban kívánt házat vásárolni magának, amely céllal Pozsgay Gáspár, volt tatai uradalmi ispán *inscriptionális* birtokát akarta megszerezni.⁷² Ebben a rendkívüli fontosságú ügyben Esterházy gróf egyértelműen kivette az ügyintézés akkori *plenipotentáriusa*, Bezerédj Mihály kezéből, amikor kijelentette, hogy a vásárlás kapcsán „*Quietantias omnes Secretarius Rigler Tatam transmittet*”, azaz minden megkeresést Rigler tatai titkárnak fog továbbítani.⁷³ A tatai birtok *inscripcionalistáinak* ügyeit Rigler

70 FÜLÖP-SCHMIDTMAYER 2017, 24–25.

71 MNL OL P 198. Fasc.73. No.5. *Propter indaganda, & recipienda Acta apud D. Exactores. Tata, 1777.X.19. 104–105.*

72 „*Hitves Társom előbbnyi Urának halálával Tattai Tóvarosban a' Posgay Gáspár Inscriptionalis házához hordozkodván, azt mind eddig bérbén tartotta, és ell öregedett Annyával, ennek két árva hajadon Leányával benne lakott, de már magamis, hogy öt ell vettem, Iuristitiumban ott lakni szoktam és mivel továbbáis lakássomat tsak ugyan Tattában helyheztettni kívánom, szándékoztam meg venni azon házat cum suis Appertinentiis és már alkubanis voltam Posgaival*”. MNL OL P 198. Fasc.72. No.11. *Acta Inscriptioem Posgaianam concernentia, cum advolutis scriptis Dominum Franciscum Subich tangentibus. No.7. Subich Ferenc levele gróf Esterházy Ferenc kancellárnak. Pest, 1775.III.10. 60–61.*

73 Uo. No.13. Esterházy Ferenc gróf válaszelevele Bezerédj Mihály 1775. augusztus 11-én, Tatán kelt levelére. Bécs, 1775.VIII.19. 77. A Bezerédj által küldött levélre felvezetett válasz jellegzetes kézírása Rigler Ferencnek tulajdonítható, ennek értelmében jelen ügy intézésekor is Bécsben tartózkodott, Ferenc gróf mellett.

behatóan ismerhette, titkárként 1777-ban kapott utasítást Esterházy gróftól, hogy összeállítsa a „*Specifikációt a Méltóságos Ferenc gróf tatai birtokára eső inscriptionális és kölcsön kötelezvényekről*”, amit november 12-én Tatán keltezett, és ezt követően felküldött Bécsbe.⁷⁴ Röviddel ezelőtt pedig a tatai birtok aktív tartozásainak kimutatását készítette el, ami a helyi archívumban került elhelyezésre.⁷⁵

Az 1777-es évtől egyre fokozottabb levélváltás figyelhető meg Bezerédj *plenipotentíarius* leveleskönyvében közte és Rigler között, egyúttal a titkár tatai tartózkodásai is megnövekedtek. Az év augusztusában Bezerédj Pestről írt terjedelmes levelében részletekbe menően ismertette vele Kripelmayer *Rationum Exactor* Csákvárra helyezését, ahol korábban nem működött számtartói hivatal, egyúttal a prefektusi tisztséget betöltő Gombosy József ellátatlan feladataira panaszkodott szüntelen. Szeptember 7-én pedig egy ismét nagy körütekintéssel megfogalmazott levélben igyekezett válaszolni Rigler augusztus 23-án, majd szeptember 3-én és 4-én küldött leveleire.⁷⁶

Gombosy József *inspectori*, majd prefektusi kinevezését követően Bezerédj elítélő hangú levelei nagyban rávilágítottak arra, hogy az uradalmi tisztviselői karra nagyobb hangsúly terelődött. Utódja, Vörös József prefektus halála után pedig a prefektusi tisztség betöltetlen maradt, ami ugyancsak növelte a Bezerédj *plenipotentíarius* vezetésével működő tisztviselők szerepét, és egyúttal feladatait is.

A gazdasági titkári tisztség felszámolása a tata-gezesi uradalomban, a jelenleg rendelkezésre álló ismereteink szerint, lassú, átmeneti folyamat volt. Riglernek már ekkor szerepe volt haszonbérleti szerződések és kölcsönügylek intézésében, 1776-ban titkárként vitte Pestre Boros István tatai fiskális levelét Bezerédj Mihálynak, amelyben szerződésekről volt szó.⁷⁷ Feladatai között titkárként is fontos helyet kapott az egyes kimutatások, jegyzékek elkészítése, azokról nyilvántartás vezetése, vagy az uradalmi felsőbb rendeletek és a dokumentumok megőrzése is. Bezerédj egyik, a tatai tiszttartónak küldött levelében adott utasítást arra, hogy a „*rendelések protocoláltassanak Rigler*

74 MNL OL P 198. Fasc.73. No.5. *Specificatio. Obligatorialium Inscriptionalium, & Cautionalius Literarum I. Dnum. Tata, sive Portionem Illmi. Dni. Comitum Francisci. Tata, 1777.XI.12. 127.*

75 MNL OL P 198. Fasc.73. No.5. *Racione Obligatorialium de Actiois debitis. Tata, 1777.XI.9. 120.*

76 MNL OL P 198. Fasc.73. No.5. *Bezerédj Mihály levele Rigler Ferencnek. Pest, 1777.VIII.28. 88–89. és Uo. Bezerédj Mihály levele Rigler Ferencnek. Pest, 1777.IX.7. 92–94.*

77 MNL OL P 198. Fasc.73. No.4. *Bezerédj Mihály levele Boros Istvánnak. Pest, 1776.III.8. 27–28.*

Úr által⁷⁸ is. A megőrzött utasítások fontos alapját szolgáltatták a későbbi ügymenet zavartalan folytatásának, a Bezerédj által kiadott rendeleteket ugyancsak Rigler őrizhette, mint ahogy ezt Prusénszky Pál tiszttartónak adott válasza is mutatja: „Az öl favágás eránt meg tettem a' rendeléseket, és remélem, hogy Rigler Uram Írásban ki adta, provocative a' tavali és harmadizi esztendőben általam tett, és protocolaltatott observatiokkal együtt, melyekhez Kegyelmed is alkalmaztassa magát.”⁷⁹ Egy későbbi levelében pedig ugyancsak felhívta a tiszttartó figyelmét, hogy „ezen Rendelésemet Kegyelmed pro effectuatione Notátióban vegye és a' Secretáriusnak által adja pro improcola[ti]one”.⁸⁰

Tudomása volt inventáriumokról és leltárakról. 1776-ban Bezerédj nála érdeklődött az 1772-ben meghalt Hartvigh régens otthonában felvett inventárium után.⁸¹ A későbbiekben, ahogy 1772-ben Hartvigh, úgy 1777-ben Boros István fiskális halálát követően is ő és Toronyosy József *Gremialis Exactor* vették leltárba és pecsételték le az ott talált iratokat.⁸² A következő év végén, Vadányi János rendes számtartó halálát követően a nála talált iratokat az uradalmi fiskális és ugyancsak Rigler vette számba és pecsételte le.⁸³ Az általános tapasztalat is azt mutatta, hogy a különféle hivatalok rendszerint elmulasztották visszaszolgáltatni az iratokat az uradalmi levéltáraknak. Kállay számolt be róla, hogy az Esterházy hercegi uradalomban a 18. század közepén általános rendeletet hoztak a meghalt tisztviselőknél fellelhető dokumentumok levéltárba szállításáról, és ez így történt 1754-ben, a számvevőségi igazgató halálát követően is, amikor a levéltárost küldték ki az „ott található iratok visszavételére és a levéltárban való elhelyezésére”.⁸⁴ A tatai születési anyakönyvek tanúsága szerint Rigler 1778 januárjában uradalmi levéltárosnak (*Dominii Eszterhaziani Archivarius*) nevezte magát. Ezzel szemben a Bezerédj-féle leveleskönyvekbe másolt iratokban az év köze-

78 MNL OL P 198. Fasc.73. No.5. Bezerédj Mihály levele a tatai tiszttartónak. Ménfő, 1777.X.9. 104.

79 Uo. Bezerédj Mihály válaszelevele Prusénszky tiszttartó november 4-én kelt levelére. Tata, 1777. XI.11. 122–123.

80 MNL OL P 210. – I.B. 1778–1784. Bezerédj Mihály levele a tatai tiszttartónak. Pest, 1778.VIII.31. 54–56.

81 MNL OL P 198. Fasc.73. No.4. Bezerédj Mihály levele Rigler Ferencnek. Győr, 1776.V.11. 9.

82 MNL OL P 198. Fasc.73. No.5. Bezerédj Mihály levele Gombosy József prefektusnak. Tata, 1777. III.20. 34–37.

83 MNL OL P 198. Fasc.74. No.2. Bezerédj Mihály levele Esterházy Ferenc grófnak. Győr, 1778. XI.23. 60–61.

84 KÁLLAY 1980, 66.

péig még egyértelműen titkár maradt a megszólítása, és ez év szeptemberében is a gazdasági titkárnak tett rendelkezésekről esett még szó.⁸⁵ Az 1778-as év végével intenzív levélváltás folyt János gróf, Ferenc gróf és Bezerédj között személyi ügyekről, amelyek között érintőlegesen a titkári hivatal is felemlítésre került. A következő év januárjában Bezerédj és Esterházy János gróf értekezéséből válik világossá, hogy a titkári hivatal megszüntetésével Tapolcsányi József gesztési titkárt uradalmi alügyésznek nevezték ki (*Vice Fiscalis*), Rigler személyéről ugyanakkor nem tettek említést, emiatt azt kell feltételeznünk, hogy ekkor már teljesjogú *archivárius*ként működött.⁸⁶ Összefüggésében említve kell utalnunk arra is, hogy Eszterházy Károly gróf a pápai domíniumban 1778 januárjától alkalmazott kizárólag levéltárnoki munkával megbízott tisztviselőt, Hering József személyében, aki hivatali esküjét január 27-én tette le az ottani prefektus előtt. Minthogy Rigler levéltárnoki instrukcióit nem ismerjük, pápai kollégájának feladatleírását vehetjük tájékozódásképpen alapul, akinek dolga elsődlegesen „*az iratok sequestratiójára (elkülönítés, választás) terjedt ki. Hering József a levéltár átvételekor megállapította, hogy az 8 capsával (irattári zsák) rendelkezik. Az addigi iratkezelésnek felróható hibák közt kiemelte, hogy az Elenchusban (tárgyjegyzék, lajstrom) »...a Leveleknek esztendő száma Chronologice nincs deducálva, mely az állapotnak veleje...«*” – foglalta össze Fülöp Éva.⁸⁷

Hogy miben különböztek és változtak meg Rigler feladatai titkári és levéltárnoki minőségben, arra a kutatás jelenlegi állapotában még meglehetősen nehéz válaszolni, de semmiképpen sem érdemtelen a kérdéssel foglalkozni. A fentebb említett példákából is érzékelhető, hogy bizonyos iktatási, iratrendezési és raktározási feladatokat már titkári minőségben is végzett. *Archivárius*ként ez a feladatkör nagyobb hangsúlyt kaphatott, de bizonyos értelemben véve, a következő példákat kiemelve és idézve látható, a korábbi titkári feladatokat is ellátta.

A grófi család tagjainak tartózkodási helyéről titkári és levéltárnoki műkö-

85 GyEL V.66. IV. kötet. Kereszteltek anyakönyve I. (1759–1779, és áttértek 1760–1783). 1778.I.4. 524., Uo. V. kötet. Kereszteltek anyakönyve II. (1779–1803). 1779.III.18. „Archivarius Domini” 3., majd Uo. V. kötet. Kereszteltek anyakönyve II. (1779–1803). 1780.VIII.4. Ugyan csak „*Oeconomiae Secretarius*”[!] 53. Vö. MNL OL P 198. Fasc.74. No.2. Bezerédj Mihály levele Rigler Ferencnek és Tapolcsányi Józsefnek. Pest, 1778.VIII.22. 13–15. Továbbá: MNL OL P 210. – I.B. 1778–1784. *Extractus Literarum Spblis. Dni. 7. Viri dd. 8a. 7br. Pestino ad D. Secretarium Oeconomicum datarum. No.68–75. 58–60.*

86 MNL OL P 198. Fasc.74. No.3. Bezerédj Mihály levele Esterházy János grófnak. Tata, 1779.I.9. 6–7.

87 FÜLÖP 2005, 68.

dése idején is elsőrendű információkkal rendelkezett. 1776-ban Bezerédj arról tájékoztatta Tapolcsányi tatai tiszttartót, hogy Esterházy Ferenc és János grófokat várják a birtokközpontban, de ezideig pontos érkezésük nem ismeretes, és az érkezés időpontjáról Rigler titkár fogja értesíteni őket.⁸⁸ Személyesen vagy levél útján pedig levéltárnokként továbbra is direkt módon érintkezett a gróffal, sőt alkalmazotti kérdésekben is közvetített. Bezerédj 1779-ben írta Ferenc grófnak, hogy a levéltárnok szóban említette a gróf kételyeit, de Bezerédj megfelelő és alkalmas embert ennek ellenére még nem talált a meghalt Landmanné szakácsnő helyére.⁸⁹ Némely alkalommal a gróf fogadásának előkészítésében is kapott közvetlen utasítást, mint például az 1779-es nyári érkezése előtt: „Az urasági mulatságok céljára a nagy tóba újonnan megvásárolt hajót elutazásomat követően elő kell készíteni, mint ahogyan azt szóban a Riglernek utasításba adtam.”⁹⁰ Személyén keresztül pedig utasításokat és rendeleteket is közölt Esterházy Ferenc a *plenipotentia-riussal*, többször építési ügyeket illetően.⁹¹

Titkárként, majd később levéltárnokként is szerepe volt az uradalmi építkezések szervezésében. Ehhez minden bizonnyal hozzájárult rokoni kapcsolata Fellner Jakab uradalmi építésszel. 1774 januárjában Bezerédj tájékoztatta arról a Bécsben tartózkodó Esterházy Ferenc kancellárt, hogy Rigler titkártól megkapta az értesítést az uradalmi építkezésekről és újonnan létesítendő épületekről.⁹² Még titkárként kezdett el közvetítő szerepet játszani a tatai piarista kollégium bővítésének ügyében, 1776 decemberétől a kebelbeli számvevő helyettesével folyamatosan foglalkozott ezzel az ügygel.⁹³ Bezerédj pedig több esetben intéztetett rajta keresztül építkezéseket érintő feladatokat.⁹⁴ A tatai orvos házának építésénél is arról tájékoztatta a tiszttartót, hogy a „*Doctor Qvártélja eránt Rigler, és Baumeister Uraimék tudják a' M[éltóságos] Grófnak parancsolattját, melyhez magokat alkalmaztassák*”.⁹⁵

88 MNL OL P 198. Fasc.73. No.4. Bezerédj Mihály levele Tapolcsányi tiszttartónak. Pest, 1776.III.9. 32.

89 Uo. Bezerédj Mihály levele Esterházy Ferenc grófnak. Tata, 1779.XII.7. 45–46.

90 MNL OL P 210. – I.B. 1778–1784. No.134–137. *Herrschaftliche Verordnung*. Tata, 1779.VII.8. 103.

91 MNL OL P 198. Fasc.73. No.4. Bezerédj Mihály levele Esterházy Ferenc grófnak. Tata, 1779. VII.18. 2–3.

92 MNL OL P 198. Fasc.73. No.6. Bezerédj Mihály levele gróf Esterházy Ferenc kancellárnak. Tata, 1774.I.7. 8–17.

93 MNL OL P 198. Fasc.73. No.5. Feljegyzés. Tata, 1776.XII.13. 1.

94 MNL OL P 198. Fasc.74. No.1. Bezerédj Mihály levele Rigler Ferencnek. Győr, 1778.V.12. 75–76.

95 MNL OL P 198. Fasc.74. No.2. Bezerédj Mihály válaszelevele a tatai tiszttartó augusztus 29-én kelt levelére. Pest, 1778.VIII.31. 20–22.

Esterházy gróf a kastély konyhájának építéséről kiadott rendeletében pedig egyenesen úgy fogalmazott, hogy a „*Zimmerwarter, mint ahogyan Rigler és az építőmester előtt is ismeretes*”⁹⁶ miképpen szükséges azt kiépíteni. Ugyancsak Rigler tájékoztatta a kialakításban lévő tatai „*Thier-Garten*” – a vadaskert – ügyéről, amit egy uradalmi tiszttel, Cservenka erdőlovaggal terveztetett a gróf, és ebbe a munkába vált szükségessé Böhm Ferenc mérnök bevonása.⁹⁷ Bezerédj egy későbbi levelében erre a feladatra utalt a grófnak is, amely szerint „*Rigler archivárius úr szóban hozta a Méltóságos Grófnak parancsát, hogy Cservenka erdőlovagnak tervet kell készítenie egy létesítendő vadaskertről*”.⁹⁸

Lényeges különbség, hogy 1779-től az uradalmi tisztikar tényleges tagjaként folyamatosan részt vett a tisztiszéki üléseken.⁹⁹ Fontos és egyben új feladatot jelentett az uradalom haszonbérleti szerződéseinek intézése, azoknak hitelesítése, aláírása és megőrzése. A haszonbérleti szerződéseket korábban a régens, illetőleg a prefektus látták el aláírásaikkal az uradalom részéről. 1778-tól ezt a feladatot szinte kizárólagosan Rigler, először még titkárként, majd a későbbiekben levéltárnokként intézte.¹⁰⁰ Szerepe volt a szerződések előkészítésében, megszövegezésében, sőt bizonyos esetben maga alkudott a bérlővel a bérleti feltételekről és az összegről is, amely munkájáról Bezerédj is elismerően nyilatkozott egy levelében: „*Igen-is vettem Informatiot ez eránt Rigler Uramtul, és örülni fogok, ha az új Vendégfogadás nagyobb hasznára leszén a' M[éltóságos] Uraságnak.*”¹⁰¹ A dadi jobbágyokkal kötött haszonbérleti szerződés elkészítésekor könnyű dolga volt, hiszen a birkásház bérbéadásánál a korábbi birkásmester szerződéséhez kellett alkalmaztatnia magát: „*committáltatik [...] Rigler Ferentz Archivarius Uramnak, hogy a Contractust nem másnak, hanem az Instans Dadiak[na]k azon Mód, és Kötelességek alatt, a' mint ekkoráig a' Birkésnek adattatot, és mind azon haszon vételekkel, és Beneficiumokkal, és Appertinentiákkal expediállya [...] A' föllül irottak[na]k*

96 MNL OL P 210. – I.B. 1778–1784. No.134–137. *Herrschaftliche Verordnung. Tata, 1779.VII.8. 103.*

97 MNL OL P 198. Fasc.74. No.4. Bezerédj Mihály levele Esterházy Ferenc grófnak. Tata, 1779.XII.7. 45–46.

98 Uo. Bezerédj Mihály levele Esterházy Ferenc grófnak. Győr, 1779.XII.16. 47–48.

99 MNL OL P 210. – I.B. 1779. No.99–101. *Prefektusi ülés jegyzőkönyve. Tata, 1779.I.7. 86–87. Uo. No.102. Prefektusi ülés jegyzőkönyve. Tata, 1779.II.11. 87.*

100 Lásd: MNL OL P 211. – X. *Szerződések. Továbbá: MNL KEVL XV.10. Ab A.1783. Protocolum Contractuum I. Dnii. Tata. Tom V. usq. 1792. No.1006–1022. 1–29.*

101 MNL OL P 198. Fasc.75. No.3. Bezerédj Mihály válaszelevele Pupikoffer tisztartó november 26-án kelt levelére. Győr, 1782.XI.29. 59–61.

tehát *Effectuációja Tisztartó Tapolcsányi Joseff és Archivarius Rigler Ferencz Uraimék[na]k [...] committáltak.*¹⁰² Jelentősebb szerződések hitelesítése komolyabb procedúra keretében történt, ezekre, a korábbi rendszert alkalmazva, az uradalom részéről több aláírás is került. A kocsi jobbágyokkal kötött szerződés megkötésének utolsó mozzanatáról, az aláírás előkészítéséről és majd a *contractus* megőrzéséről ugyancsak Bezerédj *plenipotentiarius* közölt pontos leírást, amikor tisztartójának megírta: „*comittálok, úgy hogy Imo az új Contractus Rigler Uram által in dublici exemplari expedíaltassék, és addég-is méglen az Uraság Petsétjével solidálatni fog, a' Contrahensseg [!] által subscribaltassék, úgy hogy a' midőn Tatában érkezni fogok készen találhassam.*”¹⁰³

„*Fontos feladata volt a levéltárnak a különböző ügyekhez – elsősorban a perekhez – szükséges iratok keresése, szerelése, esetleg másolat készítése. 1751-ben Esterházy Pál Antal herceg elrendelte, hogy az »idegen perekre idézéskor megkapott iratokat azonnal közölni kell a levéltárral, a szükséges iratok megkeresése céljából.*» A levéltár az iratokat közvetlenül az ügyvédeknek adta ki...”¹⁰⁴ – állapította meg Kállay. A szerződéseknek nemcsak elkészítésében, hanem azoknak pontos ismerőjeként és őrzőjeként Riglernek szerepe volt az ezekből adódó konfliktusok vagy félreértések tisztázásában is. Egy alkalommal Bezerédj egy gabonakereskedővel támadt vitában kérte a segítségét, aki szerint több készpénze volt az uradalmi pénztárban elhelyezve, mint az a birtok könyvelésében szerepelt. Rigler feladata volt az ügy során, hogy a tisztekkel – úgymint a tisztartóval, a rendes számvevővel, pénztárossal és a kasznárral – egyeztessen, hogy kialakítsák az uradalom véleményét a tárgyaláshoz, gyakorlati értelemben a fiskális dolgát előkészítve.¹⁰⁵ 1778-ban egy elhalt festő örökösödési és szerződési ügyét vizsgálta, aki az uradalomban dolgozott.¹⁰⁶ Ugyancsak részt vett a tatái sörfőzőmester és egy helyi molnár között támadt vitás ügy kivizsgálásában, ahol az eljárás eredményeit és a hivatalos véleményt ő hitelesítette aláírásával.¹⁰⁷ Ugyanebben az évben

102 MNL OL P 198. Fasc.74. No.5. *De Opilionaria Dadensibus Incolis extradanda.* Győr, 1780.VI.4. 59–61.

103 MNL OL P 198. Fasc.75. No.2. *Bezerédj Mihály válaszevele a tatái tisztartónak.* Győr, 1782.IV.8. 31–32.

104 KÁLLAY 1980, 68.

105 MNL OL P 198. Fasc.74. No.3. *Bezerédj Mihály levele Rigler Ferencnek.* Győr, 1779.IV.6. 56.

106 MNL OL P 210. – I.B. 1778–1784. No.37. *Tata*, 1778.VI.27. 34–35.

107 Uo. No.227. *Vigore itaq. praesentis Gratosae Ordinationis die 26. Aprilis 781. in Consessu Dnali.* *Tata*, 1781.IV.26. 196–197. és Uo. No.245. *Ordinao. Spblis. Dni. Septem Viri intuitu litis inter molitorem Tanko et Braxatorem Tatensem habentis. Opinio Conessus Dnalis.* *Tata*, 1781.VIII.25. 228.

egy tatai szíjgyártó és kerékgyártó között támadt nézeteltérésben szerepelt az ügy vizsgálójaként, és vett részt úriszéki üléseken.¹⁰⁸

Mindemellett részt vett a domínium községeit általánosan érintő rendeletek kiadásában – és talán megfogalmazásában is. Erre lehet jó példa az 1779-ben készült utasítás, miként járjanak el a községek az erdőkben keletkezett tüzek esetében, aminek talán leglényegesebb eleme, hogy rögzítette a kiadás, azaz a kihirdetés módját és azt is, hogy a dokumentum kerüljön vissza az archívumhoz: „*az oltáshoz hozzá lássanak, és az Erdőt minden kártól úgy mentegessenek, hogy a' M[éltóságos] Uraság magok Kösségekkel edgyiüt félelmen kívül meg nyugodhasson. Ezen Currenst minden Helység Birája, mihelst Kezihöz vißsen a' Kösség előtt el olvastassa, és jól meg magyarázza, hogy annak utanna senki magát tudatlansággal ne mentse; és Helységührül helységre gyorsan expediállya. Utolsó helységéh vißßa küldgye.*”¹⁰⁹ Ugyancsak az ő feladatai közé tartozott, hogy a kiadott rendeletek ne csak a levéltárba, hanem az azokat érintő és végrehajtó hivatalokhoz is elkerüljenek: „*Ezen Dispositio protocolláltassék Archivarius Úr által, és az Exactorátusban is.*”¹¹⁰ Mindebből látható, hogy *archiváriusi* működése idején a levéltár kezelése mellett számos egyéb teendőt is ellátott Rigler. Ez azonban nem számított a tatai domínium sajátos szervezési ügyének. Kállay a kutatásai alapján megállapította, hogy a „*központi, kerületi, uradalmi levéltárnok azonban – mint főtiszt – ezen kívül számos más munkakört is ellátott, melyek ma már idegenek a levéltártól. Így részt vett a birtokigazgatásban, jogszolgáltatásban, közigazgatásban, gazdálkodásban, pénzügyletekben*”. Az Esterházy hercegi uradalom esetében hozott példát Schmiliár hercegi levéltárnok sokrétű feladataira, aki „*különböző uradalmakban általa lefolytatott vizsgálatokról jelentett a kismartoni kommissiónak*”, majd „*az egyik malom bírói értékelésére Sopronnyékre küldték*”, néhány évvel később pedig a „*dombóvári úriszéken vett részt.*” A korszak más uradalmaiban is hasonló volt a helyzet. A Batthyányak kánizsai birtokán a levéltárnok az erdőkben tett falopási ügyekben vizsgálódott, máskor pedig még a tisztiszek előtt is jelentett juheladási ügyekben.¹¹¹ Emiatt Kállay megállapításai és megfogalmazása, amely szerint a „*levéltáros (archi-*

108 Uo. No.242. *Ordinatio Spectabilis Domini Septem Viri intuitu Instae Lorarius Frank contra Rotarius Pamperger dat. Tata, 1781.VIII.16. 225.*

109 Uo. No.150. *Currentales raone. Incendii in Sylvis oriundi Sonantes. Tata, 1779.X.27. 117–118.*

110 MNL OL P 198. Fasc.74. No.4. *Bezerédj Mihály válaszlevele a tatai csapók kérelmére. Tata, 1779.X.30. 21–22.*

111 KÁLLAY 1980, 69.

varius, Archivar) központi szaktisztviselő. A levéltár rendben tartása, kezelése, jegyzékelése mellett számos egyéb teendőt is ellátott: uradalmi vizsgálatokat folytatott le, számadásokat vizsgált felül, pereket készített elő. A tisztiszek tagjaként részt vett a birtokok irányításában, illetve a jogszolgáltatásban.¹¹² – teljes egészében általánosan vonatkoztatható a tatai példára, így az általunk vizsgált személy feladatköreire is.

Rigler Ferenc, az uradalom levéltárnoka és számvevője

Az 1781-es év végén Rigler Ferenc feladatai megsokszorozódtak, amikor *archiváriusi* munkája mellé megkapta az elhunyt Neuhauser Ferenc¹¹³ *Rationum Exactor* hivatalát is. A kinevezéshez Riglert Esterházy Ferenc Bécsbe rendelte. Bezerédj megilletődött hangon írta levelében Ferenc grófnak, hogy ő maga Bécsbe készülvén, a gróf kérésére „jeleznie kell, hány szobát óhajt; magának elegendő két helyiség, de mivel Ő Méltósága parancsára Rigler archivárius is vele tart, neki is szüksége lesz egy szobára”.¹¹⁴

Kinevezése minden bizonnyal csak ideiglenes lehetett, hiszen a rendelet szövege is akképpen fogalmazott, hogy a „következő rendelkezésig” köteles ellátni új feladatát, az *archiváriusi* munkák hiánytalan elvégzése mellett. Segítségül egy helyettes számvevőt (*Vice Exactor*) és egy írnokot (*Cancelista*) helyeztek mellé, illetményét pedig innentől kezdődően a két hivatal után kapta.¹¹⁵ A következő, 1782-es évben Riglert ideiglenesen viselt kettős hivatalában megerősítették, véglegesítették. „*Neuhauser Ferenc halála után tatai birtokunk Rationum Exactori tisztsége megüresedett. A hivatalt már 7. hónapja Rigler Ferenc levéltárosunk tölti be hozzáértéssel és pontossággal [...] bőséges dicséretére azoknak, akik őt ajánlották. Emiatt bevezetjük őt tényleges Rationum Exactorunknak, és neki tulajdonítjuk az ehhez a hivatalhoz kapcsolódó teljes előjogokat, amelyekkel a hivatalban elődei rendelkeztek. Ugyanakkor gondoskodnia szükséges a levéltárnoki hivatal munkájának végrehajtásáról is.*” – rögzítette a grófi rendelet.¹¹⁶ Erre, az 1781–1783 közötti időszakra tehető tehát a Geográfia készítésének folyamata is.

112 KÁLLAY 1980, 114.

113 GyEL V.66. XVIII. kötet. *Meghaltak anyakönyve II. (1779–1793, és névsor a plébániatemplom kriptájában eltemetettekről)*. 1781.XI.17. 31.

114 MNL OL P 198. Fasc.75. No.1. Bezerédj Mihály levele Esterházy Ferenc grófnak. Tata, 1781.XI.12. 67–68.

115 Uo. *Dominis Oficialibus Tatensibus*. Győr, 1781.XII.5. 72–74.

116 MNL OL P 198. Fasc.75. No.3. *De D. Rigler Rationum Exactorae constit.* Tata, 1782.VII.11. 10.

Számvevőként az uradalmi szervezet főtisztje lett, abban az időszakban amikor a *plenipotentíarius* jelenléte az általa kezelt grófi birtokokon csak havonta néhány napra korlátozódott, a földesúr helyi tartózkodása pedig az évi néhány napot jelentette.¹¹⁷ Minthogy a tata-gesztesi uradalom élére az 1780-as években a *plenipotentíarius*, vagy régens munkáját helyben segítő prefektust sem neveztek ki, ezeknek a feladatoknak az elvégzése közvetlenül az egyes hivatalvezető tisztviselőkre, így alapvetően a fiskálisra, a számvevőre és a tiszttartókra hárult. Számvevőként Rigler feladatává vált az alárendelt tisztek, így főként a számtartók és a pénztárosok számadásainak felülvizsgálata, az észrevételek megtétele, vizsgálatok lefolytatása és a hiányosságok megállapítása, ezen felül pedig foglalkozott a kebelbéli számadók uradalmi számadásanyagával, a jobbágyközségek, bírák, a bérlők elszámolásaival, továbbá a jobbágykibecsültetés, vagy örökségmegosztó eljárás esetén az aktívák-passzívák megállapításával is.¹¹⁸ A Bezerédj-féle leveleskönyvek tanúsága szerint Rigler küldte el a *plenipotentíarius*nak Esterházy gróf 1782. augusztus 19-én kelt utasítását a harmadik negyedévi kvóta elküldéséről. Az év szeptemberében pedig, ugyancsak a gróf utasítására, elkészítette a birtok 1774 és 1781 közötti sókimutatását a kiadásokról és a bevételekről, évekre lebontva.¹¹⁹ Az 1783-as évtől vezetett szerződésmásolati könyv értelmében továbbra is hivatala által adta ki és hitelesítette, immáron számvevőként és levéltárnokként, az uradalom bérleti szerződéseit.¹²⁰

Magasra ívelő hivatali pályáján 1783-ban törés következett be. Ez év augusztus 10-én Rigler Ferenc négy pontból álló instanciát fogalmazott meg Esterházy Ferenc grófnak, amelyben betegségére hivatkozva esedezett bocsánatért, hogy személyesen nem jelenhetett meg, és kéréseit nem szóban közölte. 17 évnyi hű szolgálatát említve – mivel hivatalát tovább megtartani nem tudja – köszönte meg a gróf kegyét és türelmét, amivel ez alatt az időszak alatt a személye iránt viseltetett. Kérései között szerepelt illetményének év végéig történő folyósítása és három kiskorú gyermekére, továbbá állapotos feleségére hivatkozva egy kedvező, éves kegydíj összegének a

117 Bezerédj Mihály leveleskönyvei alapján megkísérélhető lenne itineráriumának, utazásainak, tartózkodási helyeinek, és az egy helyen eltöltött időnek a feltérképezése is.

118 SZABAD 1957, 51. és KÁLLAY 1980, 107–108.

119 MNL OL P 198. Fasc.75. No.3. Bezerédj Mihály levele Esterházy Ferenc grófnak. Pest, 1782.VIII.27. 19–21. és Uo. Außweiß. Tata, 1782.IX.30. 28.

120 MNL KEVL XV.10. Ab A.1783. Protocolum Contractuum I. Dnii. Tata. Tom V. usq. 1792. No.1006–1022. 1–29.

megállapítása.¹²¹ Esterházy Ferenc a fizetésének folyósítását ez év októberig engedélyezte, azonban a kért kegydíj ügyében szűkszavúan kijelentette, hogy a „*pensióról egyáltalában ne is gondolkodjon*”.¹²² Az elmozdítás azonban nem augusztus 10-én, hanem néhány nappal korábban, egy grófi rendelettel következett be, amely végrehajtása érdekében „*az előttünk már egyértelműen ismert fontos okokból Rigler Ferencet, tatai uradalmunk korábbi Rationum Exactorát az eddig betöltött tisztségéből elmozdítjuk, és a számára kiszabott illetmény (salarium) a mai nappal megszűnik. Ennek ellenére Urunk bőséges kegyelméből és rendelkezéséből fizetését szeptember végéig készpénzben és deputátumban kapja meg, és hogy a megnevezett illetmény kiadásra kerüljön, parancsot adunk tisztjeinknek és az Exactorságnak. Annak érdekében, hogy az egyesített illetmények a fent megjelölt időre kivehetők legyenek, arról Tisztartó, Számtartó, Kasznár, Pincemester, Ispán és a Famester nyugtatványt készít, nehogy a folyósítás egyik vagy másik tagja ebben a lépésben hibát kövessen el. Jelen megbízatásunk végrehajtása előtt, a fent említett tisztviselőink által a számlák inprotokollációja a kellő éberség és felvigyázat biztosítása érdekében történik, hogy mind ebben, mind az illetmények folyósításaiban a kellő pontosság legyen megfigyelhető.*”¹²³ Sem a grófi rendelet, sem Rigler kérvénye nem mutatott rá arra, hogy milyen okok vezethettek felmentéséig. Hivatkozott betegsége mindehhez kellő alapot jelenthetett, de az ügymenet sorrendisége miatt nem tűnik valószínűnek, hogy ezt ő maga kérvényezte volna. A kegydíj elutasítása is azt erősíti meg, hogy nem saját kérésére mentették fel tisztségéből. Még ugyanazon augusztus 7-én kelt rendeletben az utódjáról is gondoskodtak, így a távozásával megüresedett „*Rationum Exactori hivatal helyreállítására, továbbá levéltárosnak kinevezzük Toronyossi Józsefet, korábbi Gremialis Exactort azzal a fizetéssel, mint elődjének volt. Fizetését október hónap elsejétől kapja, addig a Gremialis Exactor illetményét kapja, mintha addig is ezt a tisztséget töltötte volna be, amíg egy másik Gremialis*

121 MNL OL P 210. – I.B. 1788–1784. No.298. *Instantia D. Emeriti R. Exactoris Francisci Rigler ad Illum. D. Comitum Franciscum Eszterhazi intuitu puncto. infra denotator. porrecta. Tata, 1783. VIII.10. 295.*

122 MNL OL P 210. – I.B. 1778–1784. No.298. *Decretatio Illmi. Dni. Comitum ad Praenussa. Instantia. Tata, 1783.VIII.10. 296.*

123 MNL OL P 198. Fasc.75. No.4. *Mandatum Illmi. D. Comitum de Amotione ante Exactoris Francisci Rigler. Tata, 1783.VIII.7. 44. Vö. MNL OL P 210. – I.B. 1778–1784. No.297. Ordinatio Illmi. Domini Comitum Francisci Eszterházi intuitu Amotionis ab Officio Rationum Exactoris D. Francisci Rigler, & substituti in locum ejusdem Gremialis Exactoris D. Josephi Toronyossi. Tata, 1783.VIII.7. 294–295.*

*Exactort nem neveznek ki.*¹²⁴

A következő évben Rigler, egy beadott kérvényére egyszeri, 100 forint összegű kegydíjat kapott a gróftól. Köszönőlevelében a kilátástalan és nehéz pénzügyi helyzetéről számolt be, és egy megüresedett tisztviselői poszt betöltését kérvényezte, utalva levéltárnoki hivatalára, amit 1781-ig viselt. Esterházy Ferenc végül 1784. október 12-én kelt rendeletével „különös kegyből” kinevezte Riglert gazdasági titkárának (*Würthschaftliche Secretarium*), amivel ismét felvételt nyert az uradalom tisztviselői karába, évi 100 forint készpénzbeli juttatás (*Pension*) mellett.¹²⁵ Ez a szerep azonban már csak névleges lehetett, hiszen az uradalmi igazgatásban, a tisztiszéki üléseken nem vett részt, és levelek címzettjeként a Bezerédj-féle leveleskönyvben sem találkozni többet az említésével. Ennek ellenére az 1790-es évig az uradalom konvencionális könyveiben a „Teljes fizetéssel rendelkező tisztviselő urak rovata” egységben szerepeltették nevét, közvetlenül a főtisztek után. 1789 és 1790-ben ugyanezen részben találjuk még, de neve mellett már szerepeltették, hogy „volt” gazdasági titkár.¹²⁶ Az 1791-es évre vonatkozó konvenciók könyvtől kezdődően a kegydíjasok (*Rubrica Pensionistarum*) rovatába került át, és neve egészen haláláig az első helyen szerepelt.¹²⁷ Ezt az átrendeződést Bezerédj Mihály *plenipotentíarius* 1790-ben bekövetkezett halálának tudhatjuk be,

124 MNL OL P 198. Fasc.75. No.4. Mandatum Illmi. D. Comitum de Amotione ante Exactoris Francisci Rigler. Tata, 1783.VIII.7. 44. Vö. MNL OL P 210. – I.B. 1778–1784. No.297. Ordinatio Illmi. Domini Comitum Francisci Eszterházi intuitu Amotionis ab Officio Rationum Exactoris D. Francisci Rigler, & substituti in locum ejusdem Gremialis Exactoris D. Josephi Toronyossy. Tata, 1783. VIII.7. 294–295.

125 MNL OL P 210. – I.B. 1778–1784. No.362. Instantia Dni. Francisci Rigler, qua mediante supplicat apud Illum. D. Comitem sui Aecomodatione cujus tenor est Sequens. Dátum nélkül. 386–387. és Uo. Resolutio Illmi. D. Comitum. Tata, 1784.X.12. 387.

126 MNL OL P 210. – II.B. Tabella Conventionalis Officia sium, & Servitorum Dominalium Incliti Domini Tata. 1785. 1. Továbbá: Tabella Conventionalis Officia sium, & Servitorum Dominalium Incliti Domini Tata. 1786. 11.; Tabella Conventionalis Officialium, et Servitorum Dominalium Incliti Domini Tata. 1787. 20.; Tabella Conventionalis Officialium & Servitorum Dominalium Incliti Domini Tata. 1788. 31.; Tabella Conventionalis Officialium & Servitorum Dominalium Incliti Domini Tata. 1789. 43.; Conventionalis Tabella Officialium et Servitorum Dominalium I. Domini Tata. 1790. 52.

127 MNL OL P 210. – II.B. Tabella Conventionalis Officialium et Servitorum Dominalium I. Dni. Tata. 1791. 68. Továbbá: Tabella Conventionalis Officialium et Servitorum Dominalium I. Domini. Tata. 1792. 76.; Conventionalis Tabella Officialium et Servitorum Dominalium I. Domini. Tata. 1793. 85. Majd: Conventionalis Tabella Officialium et Servitorum Dominalium Incliti Domini Tata. 1806. 8. In: Status Personalis Incliti Domini Tata ab Anno 1806–1812.; Conventionalis Tabella Officialium et Servitorum Dnialium. I. Dni. Tata. 1807. 31. In: Uo.; Conventionalis Tabella Officialium, et Servitorum Dominalium Itii. Domini. Tata. 1808. 51. In: Uo.; Status Personalis Officialium et Servitorum Dominalium Iti. Domini Tata. 1809. 73. In: Uo.

amelyet követően az uradalom régensének fiát, Bezerédj Ignácot nevezték ki. 1785-ben a tatai és gesztesi birtoktestre vonatkozó levéltár felosztásra került. A tatai levéltár élén továbbra is megmaradt Toronyosy József rendes számvevő, a gesztesi archívum élére pedig Tapolcsányi József kebelbeli számvevőt tették meg. Az uradalmi igazgatás átszervezése több személyi kérdést is érintett, ennek következményeképpen pedig új tiszti eskümintát fogalmaztak meg, melynek elkészítésében – ahogyan a korábbi változatában – Rigler is közreműködött.¹²⁸ Uradalmi kegydíjasként neki azonban már nem volt kötelessége letenni az esküt, így erre nem is került sor. A tisztikar tagjainak három nyelven, latinul, németül és magyarul volt lehetőségük a fogadalmat letenni. Ezeknek szövegét a prefektusi jegyzőkönyvben rögzítették, amelyek közül a magyar nyelvű átiratot munkánk mellékleteként közöljük.¹²⁹

Esztergom-Komárom egyesített vármegyék szolgálatában

Mária Terézia királynő halála, valamint II. József reformtörekvései, ezen belül a teljes vármegyerendszer átszervezésére irányuló törekvések, Rigler Ferenc későbbi pályafutását is érintették, miután 1783-ban – részben – szakított a tatai Esterházy-uradalommal. A kerületi rendszer életre hívásával Vas, Sopron, Moson, Győr, Veszprém, Komárom és Esztergom vármegyéből jött létre a győri kerület, amelynek élére, királyi biztosként, gróf Győry Ferencet nevezték ki, aki 1785 és 1790 között Esztergom és Komárom egyesített vármegye¹³⁰ főispáni tisztét is betöltötte. A Helytartótanács 1785. április 2-án hirdette ki a megyegyűlések felfüggesztését. Ennek következtében a tisztségviselők, s így maga az alispán is, a kerületi biztosok, illetve a császár által kinevezett hivatalnokká váltak. Komárom vármegye alispánja az 1786. május 8-tól 1790. március 18-ig tartó időszakban Sissay Károly, másodalispánja pedig Ordódy Mihály, majd Nedeczky Ferenc, végül Jankovits

128 MNL OL P 210. – I.B. *Protocollum Officiolatus Incliti Dominii Tata. Initium summens a' 10a 9bris 1784. Tam.Z. No.423. Bécs, 1785.XI.21. 93.*

129 Uo. No.423. *Juramentum Idiomate Hungarico expressu. 98.*

130 *A két vármegyének összesen hat járása volt, amit Győry Ferenc a megcélzott takarékoság jegyében soknak talált, így eltekintve a Komárom és Esztergom vármegyék között húzódó eredeti határvonaltól, az egyesített vármegye területén négy járást alakított ki, amelyeknek székhelye Esztergom, Tata, Párkány és Komárom voltak.*

György voltak.¹³¹ Rigler Ferencet az 1786. május 8-án Tatán¹³² megtartott tisztújítás alkalmával az egyesített Esztergom-Komárom vármegye számvevőjének (*Exactor Rationum*) nevezték ki,¹³³ fizetését pedig évi 400 forintban határozták meg.¹³⁴ Még ugyanebben a hónapban, a május 29-én megtartott gyűlésen az egyesített vármegyék adószedőjének (*Filialem Cassae Perceptor*) tették meg az egyesített vármegyében.¹³⁵ 1789-ben főadószedőként (*Generalis Perceptor*) hivatkozott magára.¹³⁶ Adószedői tevékenységét Esztergom vármegye 1792-ben, egy Komárom vármegyegyűlési vizsgálat kapcsán igazolta, amikor is rögzítették, hogy „Rigler Ferencz, Milkovits Lajos, Szevaldt Antal, és Peöcz Ferencz Urakat illető azon számadásokrúl szóló absolutionalis, mellyekben ök 1786 Esztendőben esett Iső Majjussátúl fogva egész 1790dik utolsó Áprilisig rész szerint mind Perceptorok, rész szerint mind Contra Agensek”¹³⁷ dolgoztak, nálunk még mindig rendelkezésre állnak. 1790-ben kelt nemesi kérelmében ugyancsak ezt az időintervallumot jelölte meg az egyesített vármegyében eltöltött szolgálataként.¹³⁸

131 Ennek Esztergom-Komárom vármegye vonatkozásában tett és tervezett változtatásairól lásd részletesen: FATUSKA 2001; Vö. **BOGNÁR-SCHMIDTMAYER-STEGMAYER 2024, Bevezető és adattár is !???**

132 Tata közigazgatási szerepe Komárom vármegyében a 18. század második felében jelentősen felértékelődött, mivel Komárom szabad királyi város épületei az 1763-ban, 1764-ben, 1765-ben és 1783-ban pusztító földrengés, továbbá az 1767-es és 1768-as tűzvész következtében nagymértékben károsodtak. Mária Terézia királynő a várost át akarta telepíteni a Duna jobb partjára, melyet a város a Vág közelsége, ill. a fakereskedelemben játszott szerepére hivatkozva utasított vissza. 1783-ban pedig maga Bezerédj Mihály tett javaslatot Esterházy Ferenc grófnak, hogy a komáromi földrengés miatt a vármegyegyűlést Tatára kellene áthelyezni, és ebben az ügyben, ha a gróf támogatását is maga mögött tudja, szívesen közvetít a megyegyűlés felé. 1786-ban már tényleges vármegyegyűléseket tartottak Tatán és vármegyei hivatalokat is elhelyeztek a mezővárosban. MNL OL P 198. Fasc.75. No.4. Bezerédj Mihály levele Esterházy Ferenc grófnak. Tata, 1783.V.9. 31. és **BOGNÁR-SCHMIDTMAYER-STEGMAYER 2024, ??**

133 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. X. kötet. 1786.V.8. No.971. 224.

134 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. X. kötet. 1786.V.8. No.972. 232.

135 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. X. kötet. 1786.V.29. No.1278. 498.

136 ŠAN O.I. Komárom. CXLVII. kötet. Kereszteltek anyakönyve (1776–1795). 1789.VII.31. 507.

137 ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. XVI. kötet. 1794.VI.4. No.338. 263.

138 EPL Acta Radicalia. Classis T. Capsa.49. No.538. II. Lipót alatt beadott nemességkérelmek: Rigler Ferenc, Redl Ferenc, Tibold Ádám és György, Varlandy Ferenc, Novák Ferenc. No.5. Acta Francisci Xaverii Rigler nobilitatem concernentia 1790. Rigler Ferenc nemesi kérelme. Dátum nélkül.

„Semmi másra nem vágyom...” – Nemesítés és hivatalviselés

Rigler Ferenc életében és pályafutásában az 1790-es év hozott ismételten egy jelentős fordulatot, 1790. november 16-án ugyanis II. Lipót király a magyarországi nemesek sorába emelte.¹³⁹ II. József uralkodásának végén, január 28-án, legtöbb rendeletét visszavonta, a kerületi rendszer felszámolásával és a vármegyék restaurációjával az 1790. április 10-én megtartott Esztergom vármegyei tisztújításon Riglert főadószedőnek választották meg.¹⁴⁰ Összefüggésben II. Lipót november 15-én bekövetkezett magyar királlyá koronázásával pedig a nemesi cím elnyerését kérvényezte. Mind ebben legjelentősebb pártfogója gróf Batthyány József bíboros, esztergomi hercegprímás, királyi kancellár és egyben Esztergom vármegye örökös főispánja volt. A nemesítés kezdeményezésére való előjogát a felterjesztés szövegében is közölték: *„Mint minden koronázás alkalmával, amely a hűséges alattvalóknak nyújtott királyi kegyelmek egyedülálló időszaka, a királyság prímásai is szokták az ilyen polgároknak királyi kegyelmet ajánlani nemesítésükhöz.”* Nyolc személy között Battyány így terjesztette fel Rigler Ferencet, aki *„Esztergom vármegye adószedője”* és aki *„kivételes érdemekkel tüntette ki magát, és akinek tiszttségéért a nemesség igazán támogatva van, mivel másként nem foglalhat magistratusi széket.”*¹⁴¹

Az indokok között felsorakoztatott *„kivételes érdemek”* kellő mértékben hangsúlyozásra kerültek Rigler kérelmében és később magában a nemesi címet igazoló oklevélben is. Elsőszámú indokként azt hozta fel, hogy ősei is *„kétséget kizáróan nemességet élvezhettek, de mivel mind az idők ősisége, mind pedig a királyság sokféle viszontagságai”* nem tették lehetővé édesapjának, hogy mindezt igazolhassa, aki tanulmányait követően maga is a *„Királyság Szent Koronája szolgálatának szentelte magát és Legszenőbb Felsőleges Elődének nagy emlékére a Kassai Kamarának éveken át látta el expeditori tisztét”*, és ezáltal lehetővé tette azt is, hogy őt, mint folyamodót *„nemeshez illő oktatásban részesítette”*. A kérelem második pontjában már saját érdemeit felsorakoztatva hangsúlyozta, hogy *„ősei nyomdokaiba lépve, Nemes Esztergom*

139 Szakirodalmi említésére lásd: NAGY 1862, 752.; SIEBMACHER 1893, 544. és 390. tábla; BALOGH 1901, 240.; KEMPELEN 1915, 124.; legújabban pedig BEKE 2011, 446. Ugyanezen kötetben közli a címet is. 258.

140 EPHEMERIDES BUDENSES 1790, 34–35.

141 MNL OL A 39. 1793. No.6805. *Primas Regni Hungariae Cardinalis a Batthyán intuitu Armalium sub Rege Leopoldo II in Cancellaria Primatiali expeditorum.* 1793. Gróf Batthyány József prímás felterjesztésének másolata. Pozsony, 1790.XI.16. 8.

és Komárom vármegyében 1786-tól 1790 áprilisának utolsó napjáig, abban az időszakban, amikor az itt említett két megye négy évig egyesült, adószedő” volt. Ennek igazolásához különféle tanúsítványokat is mellékel. A török háború idején hűségesen és nagy odaadással, feletteseinek nagy meglepedésével és csekély javadalmazás ellenében szolgálta a hazát. Miután Esztergom vármegye elszakadt Komárom megyétől, a „képességeit és hűséges szolgálatát tükrözendő, ismét megválasztották főadószedőnek, immár másodszorra, és azóta ténylegesen működik azzal az egyetlen céllal, hogy hasznos lehessen”.¹⁴²

Kiemelve édesapja érdemeit és az egyesített vármegye szolgálatában tett erőfeszítéseit, különösen utalva a „török háború nehéz időszakaiban az adószedő hivatalában, az uralkodó seregének szükségleteinek adminisztrációja felett tett, nagyobb mennyiségű” munkájára, melyet „hűségesen és pontosan, az uralkodó szolgálatának legmagasabb előmozdítása érdekében” végzett, II. Lipót király november 16-án kiadott nemesi oklevelével Rigler Ferencet és feleségét, nyolc gyermekét, továbbá azoknak törvényes utódait a magyar nemesek sorába emelte.¹⁴³

A nemesi címer elkészítésének ügyében maga is tanácstalan volt. Kezdetben címerállatnak a csőrében író tollat tartó darumadarat választotta, ami „az éberség jeleként egyik lábán áll – ahogy azt Linné is írja az állatok természetéről –, a másikkban követ tart, hogy el ne aludjon, és csőrében érdemem tárgyát, egy író tollat tart.” Ugyanebben a levelében kérte, hogy amennyiben lehetőség van rá, az „egyébként nagyon germán Rigler nevem az Armalisban ugyanannak magyar jelentésére fordíttassék, például Mozgó, vagy Mozogó, amit kifejezetten az Armalisba kellene beilleszteni a jövő biztonsága érdekében”.¹⁴⁴ Néhány nappal később, Batthyány grófnak küldött kérvényében ugyancsak a Mozgó név használatát kérte engedélyeztetni, sőt levelét „Franciscum Xav. Rigler, in pasterum antem Patrio Idiome Mozgo” alakban írta alá. Ennek külsőre azonban az elutasítás jeleként rövidesen felvezették,

142 EPL Acta Radicalia. Classis T. Capsa.49. No.538. II. Lipót alatt beadott nemességkérelmek: Rigler Ferenc, Redl Ferenc, Tibold Ádám és György, Varlandy Ferenc, Novák Ferenc. No.5. Acta Francisci Xaverii Rigler nobilitatem concernentia 1790. Rigler Ferenc nemesi kérelme. Dátum nélkül.

143 EPL Acta Protocollaria. LXXIII. kötet. Arma, seu Insignia Nobilitaria pro Francisco Rigler. 1790. XI.16. 9–17. és MNL OL E 228. Armales pro Francisco Xaverio Rigler. 1790.XI.16. 348–350.

144 EPL Acta Radicalia. Classis T. Capsa.49. No.538. II. Lipót alatt beadott nemességkérelmek: Rigler Ferenc, Redl Ferenc, Tibold Ádám és György, Varlandy Ferenc, Novák Ferenc. No.5. Acta Francisci Xaverii Rigler nobilitatem concernentia 1790. Rigler Ferenc levele armális készítése ügyében. 1790.XI.26.

hogy a név megváltoztatása nem engedélyezhető.¹⁴⁵ December 1-ig azonban erről nem értesíthették Riglert, aki Batthyány grófnak írt meleg hangvételi köszönőlevelet azért a kegyelemért, amelyet – ahogyan ő fogalmaz – „*én és utódaim az Eminenciás Úr jóindulatú közbenjárásával kaptunk a nemesség megszerzésével, semmi másra nem vágyom, mint arra, hogy velem együtt minden utódom visszaadhassa mindazt a hálát Istennek, amiről Eminenciás Úr tanúbizonyságot tett*”. Mindezt a hálát azzal kívánta kifejezni, hogy armálistában a felső darut a Batthyány család címerállatára, a pelikánra,¹⁴⁶ mint „*Eminenciás Uramat, aki jótékonyásával engem, feleségem és nyolc gyermekemet, így összesen tehát tíz örökké hálás fiókáját eteti és gondoskodik róla, hogy oltalmazó szárnyai alatt nevelje őket*”. Aláírásában ekkor is az elutasításban részesült Mozgó nevet alkalmazta, a korábbinál határozottabb „*Franciscus Xav. Mozgó, prius Rigler*” alakban.¹⁴⁷ A megfogalmazott kérvények mindegyike elutasításra talált, így tehát Rigler Ferenc nemesi címerében maradt a darumadár kettős alkalmazása, amit a Magyar Királyság akkori heroldja, Pavich József látott el aláírásával. Batthyány Józsefnek 1791 januárjában írt levelében kérte az oklevél és a címer esetében az 1.500 forintra rúgó taksza elengedését, hivatkozva a már sokszor említett szolgálatára a török háború idején, számos gyermekére és kevés félretett magánvagyonára.¹⁴⁸ Mindezt figyelembe véve 1793-ban, amikor több, II. Lipót király koronázása során nemességre felterjesztett személy ügyét intézték, a Batthyány primás által javasoltak közül a lefizetendő taksákat Rigler Ferenc, Novák Ferenc és Várlandy Ferenc esetében, I. Ferenc király beleegyezésével, teljes egészében elengedték.¹⁴⁹

Rigler Ferenc címerében a pajzs kék udvarában hármasszögű fehér szikla látható, középső dombján piros lábú és csőrű, fehér darumadár áll, ami heraldikai jobbra néz. Fölemelt jobb lábával követ, csőrében író tollat tartva,

145 Uo. Rigler Ferenc levele gróf Batthyány József hercegprimásnak. 1790.XI.30.

146 A Batthyány család címereiben a kiterjesztett szárnyú fehér pelikán, ami csőrével a mellét tépve, fiókáit táplálja, s ezzel az önfeláldozás szimbóluma, utalva arra is, a család számos tagja a haza ügyét szolgálta.

147 EPL Acta Radicalia. Classis T. Capsa.49. No.538. II. Lipót alatt beadott nemességekérelmek: Rigler Ferenc, Redl Ferenc, Tibold Ádám és György, Varlandy Ferenc, Novák Ferenc. No.5. Acta Francisci Xaverii Rigler nobilitatem concernentia 1790. Rigler Ferenc levele gróf Batthyány József hercegprimásnak. 1790.XII.1.

148 Uo. Rigler Ferenc levele gróf Batthyány József hercegprimásnak. 1791.I.28.

149 MNL OL A 39. 1793. No.9242. Des Directorii renote, wegen Taxnachsicht für die auf Anempfehlung des Cardinal Primas in Adelstand erhobenen 6 Individuen. 1793.VIII.I. 2–3.

mellette jobbról arany nap, balról ezüst hold ragyog. A pajzs feletti sisak nyakán medalion lóg, felette korona, amin az előbbihez mindenben hasonló daru áll. A foszladék jobbról azúrkék és ezüst, balról azúrkék és arany színű.¹⁵⁰ Rigler Batthyány primásnak írt köszönőlevelében nem hazudtolta meg magát: 1792-től ismét uradalmi szolgálatba állt, a gróf Batthyány család körmendi uradalmában, ahol kebelbeli számvevőként működött.¹⁵¹ Arra vonatkozóan, hogy ebben az időszakban miként látta el Esztergom vármegyei főpénztárnoki hivatalát, és egyáltalában véve tisztségében volt-e még, a kutatás jelenlegi állapotában nem rendelkezünk információkkal. Amit tudunk azonban, hogy 1795-től ismét Esztergom vármegyében, a vármegyeszékhelyen tartózkodott, és az esztergomi érseki uradalom számtartói tisztségét viselte.¹⁵²

Egy életút véget ér

„A Mindenható által úgy intéztetett, hogy férjemet, Rigler Ferencet, kamarai primási számvevőt az ezt megelőző hónap 14. napján, 71. életévében ebből a múlandó életből az örökkévalóságba visszahívta, s ezzel engem és gyermekeimet a legszomorúbb helyzetbe hozta.”¹⁵³ – jelentette kötelességtudóan Rigler Ferenc özvegye, Dávid Janka a tatai uradalom földesurának, Esterházy Ferenc grófnak. Az esztergomi vízivárosi halotti anyakönyv tanúsága szerint Riglert 1810. február 15-én temették el. Foglalkozásánál az anyakönyvben feltüntették, hogy az esztergomi érseki uradalom számvevője és Esztergom vármegye táblabírája (Assessor) volt.¹⁵⁴ Özvegyének levele és egyúttal kérelme azonban nem volt érdektelen a tatai uradalomra nézve. Rigler 1783 óta élvezte Esterházy Ferenc gróf évente folyósított kegydíját, a grófnak címzett levél azonban nem személyesen őt találta, hanem Bezerédj Ignác

150 EPL Acta Protocollaria. LXXIII. kötet. Arma, seu Insignia Nobilitaria pro Francisco Rigler. 1790. XI.16. 9–17. Vö. NAGY 1862, 752.

151 „pro nunc Körmöndini constituto Familiae Bottyanianae Gremiali Exactore Francisco Rigler”. ŠAN A.XI.1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. XIV. kötet. 1792.VIII.9. No.651. 463–464. Továbbá: SzEL IV.063. III. kötet. Kereszteltek anyakönyve (1781–1817). 1792.X.14. 120. és Uo. 1794.V.21. 136.

152 MNL OL X 2044. A 313. VII. kötet. Kereszteltek anyakönyve (1785–1829). 1795.VIII.13. 107. és Uo. 1797.VII.5. 131.

153 MNL OL P 210. – I.B. Protocollum Officii Exactoratus Ordinarium Tom. VII. No.3735. Instantia Defuneti quondam Exactoris Dnalis. tatensis Viduae Dni. Francisci Rigler intuitu obtinenda Pensionis 100 flor. Esztergom, 1810.II.24. 466.

154 MNL OL X 2044. A 316. XVII. kötet. Meghaltak anyakönyve (1779–1824). 1810.II.15. 340.

akkori régenst, aki néhány héttel később tájékoztatta Ferenc gróftól Rigler haláláról. A halálhír közléséhez ugyanakkor nem mulasztotta el hozzátenni, hogy Rigler „*Excellenciád kegyéből 100 forintos penziót élvezett, és az özvegy kéri ugyanennek továbbra is történő folyósítását; sok kiskorú gyermeke van és a körülményei nem mondhatóak a legjobbnak*”.¹⁵⁵ Valamivel később, egy ismételt levelében, Bezerédj ugyancsak az özvegyet pártfogolta a gróf előtt.¹⁵⁶ Valószínűleg ennek a közbenjárásnak is köszönhető, hogy Esterházy Ferenc gróf különös rendeletéből kifolyólag Rigler Ferenc özvegye az elhunyt férjének folyósított kegydíjat egészen 1830-ban bekövetkezett haláláig élvezte.¹⁵⁷

Családi és társadalmi kapcsolatok, lokális kötődések

Rigler Ferenc meglehetősen későn, 31 éves korában házasodott meg, 1773. november 25-én Tatán vezette oltár elé Fellner Jakab, tatai uradalmi építőmester leányát, Borbálát. Az anyakönyvi bejegyzés tanúsága szerint Rigler ebben az időben már Esterházy Ferenc gróf titkára volt. Tanúként Deáky Józsefet, a tata-gesztesi uradalmak prefektusát és Neuhauser Ferencet, a tata-gesztesi uradalom pénztárosát nevezi meg az anyakönyv.¹⁵⁸

Házasságuk nyolc éve alatt hat gyermekük született. A legidősebb, Borbála Xavéria Terézia 1776-ban, János Nepomuk és Jakab ikrek, 1778-ban, Terézia Jozefa 1779-ben, József Ignác Domokos 1780-ban, s végül Anna 1781-ben. Közülük Borbála, József és Anna kevesebb mint egy éves korukban

155 MNL OL P 198. Fasc.81. No.2. Bezerédj Ignác leveleskönyve. Bezerédj Ignác levele Esterházy Ferenc grófnak. Győr, 1810.III.17. 136.

156 Uo. Bezerédj Ignác levele Esterházy Ferenc grófnak. Győr, 1810.III.24. 139–140.

157 MNL OL P 210. – II.B. Status Personalis Officialium & Servitorum Dominalium Iti. Dominii Tata. 1810. 98. In: Status Personalis Incliti Dominii Tata ab Anno 1806–1812.; Status Personalis D. D. Officialium & Servitorum Dominalium I. Dominii Tata. 1811. 120. In: Uo.; Status Personalis D. D. Officialium & Servitorum Dnialium. Inclity Dominii Tata. 1812. 134. In: Uo.; Status Personalis I. I. Dominiorum Tata & Gesztes. 1826. 235.; Tatai és Gesztesi Uradalmi Személyes Kar. 1827. 21.; Tatai és Gesztesi Uradalmi Személyes Kar. 1828. 49.; Személyes Jutalmak, Fizetések, és Segedelmek a' Tatai és Gesztesi Uradalmak részéről a' Tiszt Uraknak, Szolgáknak, és más Külömbféléieknek. 1829. 76.; Személyes Jutalmak, Fizetések, Segedelmek a' Tatai és Gesztesi Uradalmak részéről a' Tiszt Uraknak, Szolgáknak, és más Külömbféléieknek 1830ik Esztendőre. 307.; Személyes Jutalmak, Fizetések, és Segedelmek a' Tatai és Gesztesi Uradalmak részéről a' Tiszt Uraknak, Szolgáknak, és más Külömbféléieknek A.1831ik Esztendőre. „Özv. Riegler[!] Számvevőné meg hallt 15. Novembr 1830.” 352.

158 LUKCSICS–PFEIFFER 1933, 199. és 212. Vö. GyEL V.66. XIII. kötet. Házasultak anyakönyve I. (1759–1808, és áttértek 1762–1807). 1773.XI.25.127.

meghaltak.¹⁵⁹ Fellner Borbála az utolsó gyermek születését követően, még ugyanazon év október 11-én, alig 33 éves korában ugyancsak elhalálozott. Halálhíreről Bezerédj Mihály *plenipotentiárius* levélben tájékoztatta Esterházy Ferenc grófot.¹⁶⁰ A gyermekek közül Józsefet és Annát, valamint édesanyjukat is az újonnan elkészült Szent Kereszt plébániatemplom kriptájában temették el, miképp a templom építészét, Borbála édesapját, Fellner Jakabot is.¹⁶¹

Az első öt gyermek születésekor keresztszülőiséget az édesanya, Borbála szülei, vérszerinti édesapja, Fellner Jakab és mostohaanyja, az édesapa harmadik felesége, Kristelli Terézia vállaltak. Fellner 1780 decemberében bekövetkezett halála miatt az utolsó gyermek, Anna születésekor a keresztszülői teendőket Glancz József gabonakereskedő, molnármester és felesége, Rimholcz Terézia viselték.¹⁶²

Rigler Ferenc még felesége halálának évében újraházasodott, 1781. december 23-án Győr szabad királyi városban vette el feleségül nemes Dávid Jankát. A tanúk Bezerédj Mihály hétszemélyes táblai ülnök, a tata-gesztési Esterházy-domínium *plenipotentiáriusa* és fia, Bezerédj Ignác, városi fiskális voltak.¹⁶³

159 *Barbara Xaveria Theresia* (Tata, 1776.XII.3. – Tata, 1776.XII.6.) GyEL V.66. IV. kötet. *Kereszteltek anyakönyve I.* (1759–1779, és áttértek 1760–1783). 1776.XII.3. 475. és GyEL V.66. XVII. kötet. *Meghaltak anyakönyve I.* (1726–1778) 1776.XII.6. 194. *Joannes Nepomucenus & Jacobus* (Tata, 1778.I.4. – ?) GyEL V.66. IV. kötet. *Kereszteltek anyakönyve I.* (1759–1779, és áttértek 1760–1783). 1778.I.4. 524. *Theresia Josepha* (Tata, 1779.III.18. – ?) GyEL V.66. V. kötet. *Kereszteltek anyakönyve II.* (1779–1803). 1779.III.18. 3. *Josephus Ignatius Dominicus* (Tata, 1780. VIII.4. – Tata, 1780.XI.1.) GyEL V.66. V. kötet. *Kereszteltek anyakönyve II.* (1779–1803). 1780. VIII.4. 53. és GyEL V.66. XVIII. kötet. *Meghaltak anyakönyve II.* (1779–1793, és névsor a plébániatemplom kriptájában eltemetettekről). 1780.XI.1. 19. *Anna* (Tata, 1781.V.7. – Tata, 1781.V.9.) GyEL V.66. V. kötet. *Kereszteltek anyakönyve II.* (1779–1803). 1781.V.7. 78. és GyEL V.66. XVIII. kötet. *Meghaltak anyakönyve II.* (1779–1793, és névsor a plébániatemplom kriptájában eltemetettekről). 1781.V.9. 24.

160 GyEL V.66. XVIII. kötet. *Meghaltak anyakönyve II.* (1779–1793, és névsor a plébániatemplom kriptájában eltemetettekről). 1781.X.12. 29. és MNL OL P 198. Fasc.75. No.1. Bezerédj Mihály levele Esterházy Ferenc grófnak. Tata, 1781.X.14. 56–59.

161 No.5. sírhelyben Rigler József. No.8. Fellner Jakab. No.12. Fellner Borbála. Nr.13. Rigler Anna. GyEL V.66. XVIII. kötet. *Meghaltak anyakönyve II.* (1779–1793, és névsor a plébániatemplom kriptájában eltemetettekről). 209.

162 Rimholcz Terézia Fellner Jakab építőmester fogadott lánya, aki első feleségének, Kirchrober Eleonorának első házasságából született gyermeke volt. Első ízben Fellner Jakab segédjével, Paár Ignáccal, az ő halálát követően Glancz József molnármesterrel, uradalmi malombérlővel kötött házasságot. LUKSICS-PFEIFFER 1933, 197–200., 211–212.

163 GyEL V.46. XVII. kötet. *Házasultak anyakönyve III.* (1744–1799). 1781.XII.23. 256.

Második házasságából, a kutatás során fellelt anyakönyvi bejegyzések tanúsága szerint, kilenc gyermek született. Közülük Anna 1783-ban, József 1785-ben – keresztszülők Glancz József és Rimholcz Terézia voltak –, Ignác 1786-ban és Borbála 1787-ben Tatán látták meg a napvilágot. Utóbbi két gyermek esetében a keresztszülőséget az édesanya rokonságából nemes Dávid József, a Károly ezred kadétja és Tod Borbála viselték.¹⁶⁴ Zsuzsanna 1789-ben Komárom szabad királyi városban született, keresztszülei Lengyel Ferenc vármegyei hajdú (*Satrapa Comitatis*) és Júdás Simon komáromi kőművesmester testvére, Erzsébet voltak. Katalin és Rozália névre keresztelt gyermekeik már Körmenden születtek 1792 és 1794-ben. Rozália keresztapja Paulik János, a Batthyány-uradalom levéltárnoka, Kataliné pedig Szaniszló István, az uradalom fiskálisa és felesége, Katalin voltak. Utolsó két gyermekük, Antal és Magdaléna 1795-ben és 1797-ben Esztergomban születtek, és a vízivárosi plébániatemplomban lettek megkeresztelve. Antal esetében keresztapaságot vállalt gróf Sándor Antal, császári-királyi kamarás, a hétszemélyes tábla ülnöke, Pudelkó József, Esztergom vármegye és város tisztiorvosa és felesége, Moll Katalin, Magdaléna keresztszülei pedig Leitnitzgruber Mátyás hadi biztos és felesége, Magdaléna voltak.¹⁶⁵

Rigler Ferenc 1790-ben kelt nemesi oklevelében nyolc élő gyermekét nevezték meg, akik a nemességet örökölhetik, közülük János és Terézia még az első házasságából, Ignác, Anna, Borbála és Zsuzsanna már a másodikból születtek. A nemesi levélben szereplő Ferenc és András névre keresztelt gyermekeinek anyakönyvi bejegyzéseit a kutatás során nem sikerült fellelni.

164 Rigler Borbála keresztelésének bejegyzésénél Dávid József neve mellett „Regimine Caroliano Cadetius” áll az anyakönyvben, Ignác esetében a keresztszülő foglalkozásának feltüntetését mellőzték. Az anyakönyvekből nem derül ki egyértelműen, hogy az első esetben Tod, a másodikban Fal Borbála Dávid József felesége volt-e, az azonban kétségtelen, hogy az eltérő írásmód ellenére ugyanarról a személyről van szó.

165 Anna (Tata, 1783.IX.25. – ?) GyEL V.66. Tata plébánia iratai és anyakönyvei. V. kötet. Kereszteltek anyakönyve II. (1779–1803). 1783.IX.25. 170. Josephus (Tóváros, 1785.I.15. – ?) GyEL V.66. V. kötet. Kereszteltek anyakönyve II. (1779–1803). 1785.I.15. 207. Ignatius (Tóváros, 1786.VI.3. – ?) GyEL V.66. V. kötet. Kereszteltek anyakönyve II. (1779–1803). 1786.VI.3. 250. Barbara (Tóváros, 1787.VII.8. – ?) GyEL V.66. V. kötet. Kereszteltek anyakönyve II. (1779–1803). 1787.VII.8. 285. Susanna (Komárom, 1789.VII.31. – ?) ŠAN O.I. Komárom. CXLVII. kötet. Kereszteltek anyakönyve (1776–1795). 1789.VII.31. 507. Rosalia (Körmend, 1792.X.14. – ?) SzEL IV.063. III. kötet. Kereszteltek anyakönyve (1781–1817). 1792.X.14. 120. Catharina (Körmend, 1794.V.21. – ?) SzEL IV.063. III. kötet. Kereszteltek anyakönyve (1781–1817). 1794.V.21. 136. Antonius (Esztergom-Víziváros, 1795.VIII.13. – ?) MNL OL X 2044. A 313. VII. kötet. Kereszteltek anyakönyve (1785–1829). 1795.VIII.13. 107. és végül Magdaléna (Esztergom-Víziváros, 1797.VII.5. – ?) MNL OL X 2044. VII. kötet. Kereszteltek anyakönyve (1785–1829). 1797.VII.5. 131.

Amennyiben elfogadjuk azt, hogy az oklevélben a gyermekek felsorolása életkor szerint történt, úgy azt kell feltételeznünk, hogy Ferenc még az első, András pedig a második házasságból született.

Ugyancsak nem lehetett célunk, hogy gyermekeinek további sorsát a jelenlegi írásunkban végig kísérjük. Az első házasságából született Teréza nevű lányáról a szakirodalom alapján tudható, hogy Keszthelyen két gyermeknek adott életet, férje pedig a Tata melletti Naszály faluban született Angyalffy (Engelmann) Mátyás András mezőgazdasági szakíró volt, aki ebben az időben a keszthelyi Georgikon tanáráként működött.¹⁶⁶

Konklúzió

Rigler Ferenc pályaképének, jelentősebb életrajzi adatainak levéltári kutatásával sikerült elhelyezni a Geográfia készítőjét az uradalom akkori tisztviselőinek struktúrájában. Ennek kapcsán kiemelendő, és a munka készítésére is magyarázattal szolgál, hogy az 1770-es évektől grófi titkárként személyesen érintkezett földesurával, később levéltárnoki, majd számvevői minőségben ez a vonás ugyancsak megmaradt. Nem egy esetben jól láthatóvá vált, hogy ez a korábbi kötődés lehetővé tette azt is, hogy a birtok későbbi teljhatalmú régensének, Bezerédj Mihálynak utasításokat és feladatokat közvetítsen.

Rigler sokirányú tapasztalatai, képzettsége alapvetően a jezsuita kollégiumnak és a későbbiekben, az ausztriai tartomány területén végzett oktatási tevékenységének tudható be. Saját, 1790-ben kelt nemesi kérelmében is nagyra értékelte mindezeket, hiszen megfogalmazása szerint nemesnek járó képzésben részesült. A legkülönbélebb területeken végzett szolgálatait jól példázza az a gyakorlati tanácsokat megfogalmazó levél is, amelyet Bezerédj Mihály régens feleségének, Gindly Zsófiának írt egy bizonyos virág szakszerű nevelése, átteleltetése és szaporítása ügyében, odafigyelve mind a megfelelő hőmérsékletre, vízmennyiségre, napfényre, tájolásra, sőt a virágcserep nagyságára és a locsolás jellegére is. Sajnálatos, hogy a nevezett levélből csak éppen az nem derül ki, hogy miféle növényről lehetett szó, hiszen azt Rigler sorra csak a „*gewisse Blumme*”-nak nevezte.¹⁶⁷ Ugyancsak fontos kiemelni, hogy a kutatás során markánsan kirajzolódott Rigler mobilitása is. Az uradalmi szolgálat megkezdése előtt Kassa, Buda, Bécs, Grác

166 FÜLÖP-HOZÁK 2016

167 MNL OL P 1921. VII. tétel. No.90. Rigler Ferenc titkár levele Bezerédj Mihályné Gindly Zsófiának. Tata, 1778.I.5.

stb. voltak állomásai, később pedig – a munkánk legfontosabb pontjaként – a tatai uradalom, az Esterházyak birtoka, ahová minden bizonnyal édes-testvérének keresztapja, a domínium akkori teljhatalmú direktora, Pintér Fülöpnek közvetítésével jutott. Tisztviselői pályafutásának kezdetén emiatt nagy szerep jutott a familiáris tőkének és kapcsolatrendszernek. Komárom vármegye, majd a körmendi Batthyány-uradalom és végül Esztergom vármegye, illetőleg Batthyány József hercegprímás szolgálata ugyancsak a familiáris kapcsolatot erősítette, amit Rigler címerében is elkötelezetten ki akart fejezni, de ezt Batthyány végül nem engedélyezte részére.

Maga is tisztviselő családból érkezett. Házasságot a céhmesterek sorából kiemelkedő, és 1773-ban birodalmi nemességet nyert Fellner Jakab uradalmi építész gyermekével kötött. Gyermekének keresztszülei szinte kivétel nélkül uradalmi, majd vármegyei tisztviselők, s egy esetben gróf Sándor Antal császári-királyi kamarás voltak. Házasságkötéseikor a tanúk ugyancsak ebből a körből, az uradalmi birtokkormányzat és a vármegye tisztviselőinek köréből kerültek ki. Rigler 1790-ben, a társadalmi kötöttségek ellenére, maga is nemessé, hivatalnemesé vált. A feltárt források által, ugyan korántsem a teljességre törekedve, de bepillantást nyerhettünk eszmetörténeti kérdésekbe, úgymint a nemesi címerállat és a címerkészítetés problematikájába, és ugyancsak a Rigler – Mozgó névváltoztatás kérdésére, ami bizonyos mértékben a hungarus-tudat jelenlétére mutathat rá.

A munka birtok- és igazgatástörténeti kutatásaiból megállapíthatóvá vált, hogy a kiterjedt, kettős, tata-gesztesi domínium élén Rigler Ferenc működésének jelentős időtartamában nem állt prefektus, így levéltárnokként és számvevőként, részben emiatt is, minden jelentős gazdasági ügybe belelátása volt. Ismerte a haszonbérleti, az úrbéri szerződéseket és azokat az ügynevezett örökös szerződéseket is, amelyeket legtöbb esetben a német telepesekkel betelepített *possessiókkal* kötött a földesúr. Kvalitásának és tudásának legjavában volt ekkor, az uradalmi igazgatás főtisztjeként a legalkalmasabb személynek bizonyulhatott a Geográfia elkészítésére, amelyre személyesen Esterházy Ferenc gróftól kapott utasítást. Mindezt egy Bezerédj Mihály által Ferenc grófnak küldött levél tanúsítja a régens leveleskönyvéből, amely szerint neki is tudomása volt a készülő felmérésről. *„Méltóságod által a Rigler Úrnak adott munkát magam is megtekintettem, a Geográfiát reprezentálta előttem, és ahol mindenekelőtt szükségesnek találtam, megjegyzéseimet és korrektúráimat ő neki átadtam. A könyvet, amelyben a térkép található, szét kell szedni, hogy a leírást minden térképhez csatolni lehessen. Amint ez készen lesz, Kegyelmed kézhez kapja.”* Ugyanaznap írt, Esterházy Jánosnak, a gesz-

tesi birtok urának címzett levelében a készülő munkáról nem tett említést. A gesztesi domíniumra vonatkozóan hasonló kötet elkészítéséről nincsen tudomásunk.¹⁶⁸ Kiemelendő még az így megszületett kötet gyakorlati hasznosíthatósága is. A gyors és gördülékeny kereshetőség érdekében ugyanis gazdag név- és tárgymutató egészíti ki, egy-egy objektum pedig mind latin, mind német alakban is megtalálható benne.

Érdekes szála az élettörténetnek, hogy 1783-ban – a nagy mű –, a Geográfia elkészítésének évében Rigler és az Esterházy család útjai elváltak egymástól. Ennek ellenére a szakítás nem volt végleges, és a következő évtől kezdve kegydíjasként élvezhette a szolgálatának eredményét, emellett fizetést nyert a vármegyétől, majd a Batthyány-uradalomtól is.

A bevezetésben említésre került Fülöp Éva megállapítását is szeretnénk nyugtázni, amely szerint a volt Esterházy-levéltárban megőrzött leveleskönyvek, a segédtudományokat támogatva, alkalmasak *archontológia*, mitöbb *protopográfia* elkészítésére is. Sőt egy-egy hivatali működés is rekonstruálható általuk, ideértve az uradalmi igazgatás, az egyes ügyek, ügymenetek, a birtok gazdasági ügyei, bérleti ügyek, szerződések, kereskedelmi kapcsolatok és kölcsönügyletekbe való bepillantás és elemzés lehetőségét is. Rendkívüli adottságokkal rendelkező, szinte kiaknázhatatlannak tűnő, gazdag forrásbázisa ez a 18. és 19. század uradalomtörténeti kutatásának.

Melléklet

Juramentum Idiomate Hungarico expressu¹⁶⁹

Eskümint a tatai Esterházy-uradalom tisztikara részére (1785)

Én N:N: Esküszöm az élő Istenre, Boldogságos Szűz Máriára, és Istennek minden Szenteire, hogy mindeneket, mellyek akár mi módon a' Tisztségemet illetik, és az Uraságh szolgálatyához tartozandók, híven, és Tehetségem szerént minden Szorgalmatossággal, és Kézsséggel véghez viszem, Hivatalomhoz tartozandó, és az Uraságot illető Titkos Dolgokat, mellyek akár mi módon Tuttomra lesznek, és reám bizattattnak, úgy az ollyati-

168 MNL OL P 198. Fasc.75. No.3. *Bezerédj Mihály leveleskönyve. Bezerédj Mihály levele Esterházy Ferenc grófnak. Győr, 1782.XII.17. 67–69. és Uo. Bezerédj Mihály levele Esterházy János grófnak. Győr, 1782.XII.17. 69–71.*

169 MNL OL P 210. – I.B. *Protocollum Officiolatus Incliti Dominii Tata. Initium summens a' 10a 9bris 1784. Tam.Z. No.423. Juramentum Idiomate Hungarico expressu. 98.*

nokat, mellyeknek hirdetése által a' M[é]l[tósá]gos Grófomnak, s' az Eő Jussainak valamely Sérelme, és Kára következhetne, soha senkinek ki nem nyilatkoztatom, és senkivel sem közlöm, annyival is inkább a' M[é]l[tósá]gos Uraságot, és Hivatalomat illető Írásokat, és Actákat senkivel sem fogom közleni, e' mellett mindenekben, mellyek a' M[é]l[tósá]gos Uraságnak, és az Uramnak, a' kit tudniaillik szolgállok, hasznára lennének, minden Szorgalmatossággal iparkodni, és munkálkodni fogok, ellenben pedig, a' mellyeket károsnak ítélek, minden sörénységgel el mellékesztetni köteles leszek. A' M[é]l[tósá]gos Grófomnak, úgy az eő általa rendelt, és rendelendő Feő Tisztségnek Parantsolattyait tehetségem szerént meg tartom, tellyesétteni, és véghez vinni igyekezek, és ha valamit az Uram ellen, a' vagy más káros állapotot tapasztalék, azt minden hallasztás nélkül a' Feő Tisztségemnek föl adom, az alatt-is akadályoztatni iparkodok. Egy szóval mind azokat, mellyek egy hív, és szorgalmatos szolgát illetnek, és hivatalyához kaptsolva vagynak, minden alkalmatosságban hív, és szorgalmatos indulattal véghez viszem. Mind ezekre félre tévén minden szeretetet, félelmet, gyűlölséget, és kedveskedést, úgy minden emberi Tekéntetet, magamat kötelezem. Isten engem úgy segéllyen, Boldogságos Szűz Mária, és Istennek minden Szentei.

Irodalom

BAKÁCS 1956

Bakács István: Az Esterházy család hercegi ágának levéltára. Budapest, 1956. (Levéltári leltárak 2.)

BAKÁCS-IVÁNYI 1964

Bakács István – Iványi Emma: Az Eszterházy család tatai és csákvári levéltára. Repertórium. (Gépirat). Budapest, 1964.

BALOGH 1901

Balogh Gyula: Vasvármegye nemes családjai. Szombathely, 1901.

BARTA M. 2022

*Barta M. János: Miről mesélnek a kora újkori középiskolai adatsorok? A kassai jezsuita gimnázium anyakönyvének elektronikus feldolgozása. Egy kutatási projekt első eredményei. In: *Belvedere Meridionale*. 2022/2. 136–159.*

BEDY 1938

Bedy Vince: A győri székeskáptalan története. Győr, 1938. (Győr egyházmegye múltjából 3.)

BEKE 2011

Beke Margit: A prímási levéltár nemesi és címeres emlékei. Budapest, 2011.

BENKÓ 1908

Benkó Imre: Nemes családok Nagykőrösön 1848 előtt. Nagykőrös, 1908.

BODNÁR–GÁRDONYI 1918

Bodnár István – Gárdonyi Albert: Bezerédj István 1796–1856. I. kötet. Magyar Történeti Életrajzok. Budapest, 1918.

BOGNÁR–SCHMIDTMAYER–STEGMAYER 2024

Bognár Péter – Schmidtmayer Richárd – Stegmayer Máté: Komárom vármegye archontológiája (1713–1849). Tata, 2024. (Fejezetek Komárom vármegye múltjából I.)

BÉL 1996

Bél Mátyás: Az újkori Magyarország földrajzi-történelmi ismertetése. Komárom vármegye. Pozsony, 1996.

CATALOGUS 1760

Catalogus Personarum, & Officiorum Provinciae Austriae Societatis Jesu, Pro Anno MDCCLX. https://www.google.hu/books/edition/Catalogus_personarum_et_officiorum_Provi/YSf1dTosVPwC?hl=hu&gbpv=1 (utolsó elérés: 2023.X.31.)

CATALOGUS 1761

Catalogus Personarum, & Officiorum Provinciae Austriae Societatis Jesu, Pro Anno MDCCLXI. https://www.google.hu/books/edition/Catalogus_personarum_et_officiorum_Provi/YSf1dTosVPwC?hl=hu&gbpv=1 (utolsó elérés: 2023.X.31.)

CATALOGUS 1762

Catalogus Personarum, & Officiorum Provinciae Austriae Societatis Jesu, Pro Anno MDCCLXII. https://www.google.hu/books/edition/Catalogus_personarum_et_officiorum_Provi/YSf1dTosVPwC?hl=hu&gbpv=1 (utolsó elérés: 2023.X.31.)

CATALOGUS 1763

Catalogus Personarum, & Officiorum Provinciae Austriae Societatis Jesu, Pro Anno MDCCLXIII. https://www.google.hu/books/edition/Catalogus_personarum_et_officiorum_Provi/YSf1dTosVPwC?hl=hu&gbpv=1 (utolsó elérés: 2023.X.31.)

CATALOGUS 1764

Catalogus Personarum, & Officiorum Provinciae Austriae Societatis Jesu, Pro Anno MDCCLXIV. https://www.google.hu/books/edition/Catalogus_personarum_et_officiorum_Provi/YSf1dTosVPwC?hl=hu&gbpv=1 (utolsó elérés: 2023.X.31.)

CATALOGUS 1765

Catalogus Personarum, & Officiorum Provinciae Austriae Societatis Jesu, Pro Anno MDCCLXV. https://www.google.hu/books/edition/Catalogus_personarum_et_officiorum_Provi/YSf1dTosVPwC?hl=hu&gbpv=1 (utolsó elérés: 2023.X.31.)

CATALOGUS 1766,

Catalogus Personarum, & Officiorum Provinciae Austriae Societatis Jesu, Pro Anno MDCCLXVI. https://www.google.hu/books/edition/Catalogus_personarum_et_officiorum_Provi/YSf1dTosVPwC?hl=hu&gbpv=1 (utolsó elérés: 2023.X.31.)

DOBSZAY 1984

Dobszay László: *Magyar zenetörténet.* Budapest, 1984.

EPHEMERIDES BUDENSES 1790

Ephemerides Budenses. No.5. 1790.IV.16. 34–35. <https://epa.oszk.hu/01000/01024/00005/jpg> (utolsó elérés: 2023.X.31.)

FATUSKA 2001

Fatuska János: Tata II. József igazgatási reformjaiban. In: (Szerk. Fatuska János – Fülöp Éva Mária – ifj. Gyuszi László): Annales Tataienses II. A mezőváros, mint uradalmi központ. Tata, 2001. 61–82.

FATUSKA 2007

Fatuska János: A tatai és gesztesi uradalom újranépesítése a török kiűzése után. In: (Szerk. Fatuska János – Fülöp Éva Mária): Kecskéd településtörténete. A község újratelepítésének 200. évfordulója tiszteletére. Kecskéd, 2007. 121–174.

FATUSKA 2008

Fatuska János: Gesztes a 18. és 19. században. In: (Szerk. Hartdéken Sándor – Rabazzi Stepancsics Gusztáv): Várgesztes/Gestitz. Várgesztes, 2008. 58–183.

FAZEKAS–KÁDÁR–KÖKÉNYESI 2020

Fazekas István – Kádár Zsófia – Kökényesi Zsolt: A győri jezsuita gimnázium diáksága. Anyakönyvi adattár (1630–1773) 1. kötet. Budapest, 2020.

FEDELES 2018

Fedeleles Tamás: „Ad Omnes Sacros Ordines Promoveri”. Győri egyházmegyék római szentelési ügyei a késő középkorban. In: (Szerk. Cserhalmi Zoltán – Kelemen István): Arrabona – Regionális Tudományos Évkönyv. 53–56. Győr, 2018. 77–144.

FÉNYES 1848

Fényes Elek: A magyar Birodalom statistikai, geographiai és történeti tekintetben. 1. kötet. Komárom vármegye. Pest, 1848.

FÜLÖP 1983

Fülöp Éva Mária: A tata-gesztesi Eszterházy-uradalom gazdasági szabályozása a XVIII. század első felében. In: (Szerk. Für Lajos): A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 1981–1983. Budapest, 1983. 309–326.

FÜLÖP 1991

Fülöp Éva Mária: A tata-gesztesi Eszterházy-uradalom megszervezése a XVIII. század első felében I. In: (Főszerk. Fűrészsné Molnár Anikó): Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Múzeumainak Közleményei 4. Tata, 1991. 53–74.

FÜLÖP 1994

Fülöp Éva Mária: A pápa-ugod-devecseri Esterházy-uradalom megszervezése és gazdálkodása a 18. század folyamán. In: (Főszerk. Kubinyi András): Tanulmányok Pápa város történetéből. A kezdetektől 1970-ig. Pápa, 1994. 225–286.

FÜLÖP 1999

Fülöp Éva: A tata-gesztesi Esterházy-uradalom megszervezése a XVIII. század első felében II. In: (Szerk. Fülöp Éva – Kisné Cseh Julianna): Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Múzeumainak Közleményei 6. Tata, 1999. 325–344.

FÜLÖP 2005

Fülöp Éva Mária: Adatok az Esterházy család ifjabb fraknói grófi ága levéltárának történetéhez. In: (Szerk. Csombor Erzsébet – Tóth Krisztina): Levéltár és helytörténet. A Komáromi Levéltáros Szakmai Nap előadásai. Esztergom, 2005. 62–72. (Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltára Évkönyvei 14.)

FÜLÖP 2012

Fülöp Éva Mária: A pápa-ugod-devecseri Esterházy-uradalom gazdálkodása a 18. században, különös tekintettel az úrbéri rendezésre I. In: (Szerk. Fülöp Éva Mária – László János) Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei 18. Tata, 2012. 131–158.

FÜLÖP 2017

Fülöp Éva Mária: Az Esterházy család ifjabb fraknói grófi ága dunántúli hitbizományai, különös tekintettel a tatai ún. ősi hitbizomány történetére. In: (Szerk. Strešňak Gábor): Az Esterházyak fraknói ifjabb ága. Szenc, 2017. 78–101.

FÜLÖP 2018

Fülöp Éva Mária: A tatai és gesztesi Esterházy-uradalom agrártörténeti monográfiája a volt uradalmi központ, Tata kulturális közéletében. In: (Szerk. Dénes Iván Zoltán): Kitörés a kánonból. Szabad György történetírói munkássága. Budapest, 2018. 41–56.

FÜLÖP 2022

Fülöp Éva Mária: Az Esterházy-család birtoklása Tatán. In: (Szerk. Kövesdi Mónika – Virág Zsolt): Tata. Esterházy-kastély. Budapest, 2022. 52–111. (A Nemzeti Kastélyprogram tanulmánykötetei 1.)

FÜLÖP–HOZÁK 2016

Fülöp Éva Mária – Hozák Attila: Angyalffy Mátyás András (1776–1839), a honi agrár-ismeretterjesztés „méltatlanul háttérbe szorított közkatona” 2016. <https://49d83dbeab.clvaw-cdnwnd.com/03c457f92e094ed-fa515f38944c38bc2/200006233-07c3b08c24/Keszthelyi%20Angyalffy%20el%C5%91ad%C3%A1s%20b%C5%91v%C3%ADtve%202016.pdf> (utolsó elérés: 2023.XI.6.)

FÜLÖP–SCHMIDTMAYER 2017

Fülöp Éva Mária – Schmidtmayer Csaba: Galántai Balogh Ferenc (1708–1765) régens. A billegpusztai rezidenciális központ. Tata, 2017. (Libelli Tatenses 3.)

GAÁL 2016

Gaál Zsuzsanna: Egy perc margójára. Törvényes és természetes gyerekek a Bezerédj családban. In: (Szerk. Gaál Zsuzsanna – K. Németh András): A Wosinsky Mór Múzeum évkönyve 38. Szekszárd, 2016. 369–402.

HARIS 1988

Haris Andrea: A hagyatéki anyag katasztere. In: (Szerk. Payer Gábor): Révhelyi Elemér munkássága a tatai múzeum hagyatéki gyűjteménye tükrében. Tata, 1988. 35–66. (Tudományos Füzetek 4.)

IVÁNYI 1931

Iványi Béla: A római szent birodalmi széki gróf Teleki-család gyömrői levéltára. Szeged, 1931.

JUHÁSZ 2017

Juhász Réka Ibolya: A győri felsőoktatás intézményeinek hallgatói 1719–1852. Budapest, 2017.

KÁLLAY 1980

Kállay István: *A magyarországi nagybirtok kormányzata 1711–1848*. Budapest, 1980. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai III. Hatóság- és hivatal-történet 5.)

KEMPELEN 1915

Kempelen Béla: *Magyar nemes családok*. IX. kötet. Budapest, 1915.

KORABINSZKY 1786

Korabinszky, Johann Matthias: *Geographisch-historisches und Produkten-Lexikon von Ungarn, in welchem die vorzüglichsten Oerter des Landes in alphabetischer Ordnung angegeben, ihre Lage bestimmt, und mit kurzen Nachrichten, die im gesellschaftlichen Umgange angenehm und nützlich sind, vorgestellt werden. Mit einer Postkarte, durch deren Beyhilfe man sich einen vollständigen Ideal-Atlas dieses Reichs selbst entwerfen kann*. Pozsony, 1786. https://books.google.hu/books?id=mNMBAAAAYAAJ&printsec=frontcover&dq=korabinsky&cd=1&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false (utolsó elérés: 2023.XI.1.)

LÁSZLÓ 2003

László Péter: *A pápa-ugodi Esterházy uradalom gazdasági szervezete a 18. század első felében*. In: (Szerk. László Péter): *Pápai Múzeumi Értesítő* 8. Pápa, 2003. 57–102.

LUKÁCS 1988

Lukács, Ladislaus S.I.: *Catalogus Generalis seu Nomenclator biographicus personarum Provinciae Austriae Societatis Iesu (1551–1773)* III. kötet. (R – Z). Róma, 1988.

LUKCSICS–PFEIFFER 1933

Lukcsics Pál – Pfeiffer János: *A veszprémi püspöki vár a katolikus restauráció korában*. Veszprém, 1933. (Veszprém egyházmegye múltjából 1.)

NAGY 1862

Nagy Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*. IX. kötet. Pest, 1862.

OROSZ 1975

Orosz István: Földesúri támadások a hegyaljai mezővárosok ellen a XVIII. század második felében. In: *Agrártörténeti szemle*. 1975/1–2. Budapest, 1975. 25–41.

RÁCZ–SÁROSSY 2013

Rácz Miklós – Sárossy Péter: A majki kamalduli remeteség műemléki felújítása. In: *Műemlékvédelem*. 2013/6. 355–369.

REISZIG 1908

Reiszig Ede: Győr vármegye és város története. In: (Szerk. Borovszky Samu): *Győr vármegye. Magyarország vármegyéi és városai*. Budapest, 1908. 268–419.

SCHOEN 1939

Schoen Arnold: Budapest székesfőváros kórházainak és emberbaráti intézményeinek kápolnáit. In: (Szerk. Némethy Károly – Budó Jusztin): *Tanulmányok Budapest Múltjából*. VII. kötet Budapest, 1939. 11–40.

SIEBMACHER 1893

J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch in einer neuen, vollständig geordnet und reich vermehrten Auflage mit heraldischen und historischgenealogischen Erklärungen. (Szerk. Géza von Csergheő) IV. kötet. Nürnberg, 1893.

SZABAD 1957

Szabad György: A tatai és gesztesi Eszterházy-uradalom áttérése a robotrendszerről a tőkés gazdálkodásra. Budapest, 1957.

TALLÓS 1976/80

Tallós Ödön József: A tatai Kapucinus Rendház 1743–1950. Budapest, 1976/80. (Gépirat). KDM Ad/160–2024.

TÓTH 2017

Tóth Tamás: A 18. századi magyar püspöki processzusok a vatikáni titkos levéltárban. 1711–1780. In: (Szerk. Tusor Péter – Szovák Kornél – Fedeles Tamás): *Magyarország és a Római Szentszék*. II. Vatikáni magyar kutatások a 21. században. Budapest–Róma, 2017. 317–335.

VÁLYI 1796–1799

Vályi András: *Magyar országnak leírása. Mellyben minden hazánkbéli várme-gyék, városok, faluk, puszták, uradalmak, fábrikák, kutak, hámorok, savanyú és orvosló vizek, fürdőházak, nevezetesebb hegyek, barlangok, folyó vizek, tavak, szigetek, erdők, azoknak hollételek, földes urok, fekvések, történettyek, külömbféle termésbeli tulajdonságaik, a betűknek rendgyek szerént feltalál-tatnak. I–III. kötet. Buda, 1796–1799. <https://mek.oszk.hu/14500/14515/pdf> (utolsó elérés: 2023.XI.1.)*

EINE BEAMTENLAUFBAHN Ferenc Rigler im Dienste der Familie Esterházy und des Burgkomitats

Máté Stegmayer

Der in Kassa (Kaschau, Slowakei) geborene Ferenc Rigler trat 1767 im Alter von nur fünfundzwanzig Jahren in den Dienst des Gutes Esterházy in Tata-Gesztes. Er begann seine Karriere ganz unten auf der Karriereleiter, als Schreiber, was sich nicht von der typischen Karriere der damaligen Zeit unterschied. Im Alter von dreißig Jahren hatte er die Position eines Sekretärs erreicht, die juristische Kenntnisse und Einblick in die wichtigsten Angelegenheiten der Familie Esterházy erforderte. Ende der 1770er Jahre wurde er zum herrschaftlichen Archivar befördert, in dieser Funktion und als Schwiegersohn von Jakab Fellner war er auch an der Organisation der herrschaftlichen Bauarbeiten beteiligt.

Ab 1779 nahm er als faktisches Mitglied des herrschaftlichen Beamtenkorps an den Sitzungen des Amtstags, am Erlass und vielleicht auch an der Ausarbeitung des Dekrets über die Dörfer des Gutes teil. Zusätzlich zu seinen archivarischen Aufgaben übernahm er bald auch das Amt des Buchhalters.

Als Buchhalter war er für die Überprüfung der Rechnungen der Rentmeister und *Perceptor* (Einnehmer) sowie für die Durchführung bestimmter Untersuchungen und die Feststellung von Mängeln zuständig. Außerdem war er für das herrschaftliche Abrechnungsmaterial der Rechnungsgeber,

Leibeigenen, Richter, Pächter, Verfahren zur Verteilung der Erbschaften zuständig.

Zwischen 1781 und 1783 verfasste Ferenc Rigler im Auftrag des Grafen Ferenc Esterházy ein Werk in deutscher Sprache über die Geographie des Gutes. Mit diesem Werk rückte er in die Reihe der statistischen und geografischen Autoren wie Mátyás Bél und Elek Fényes auf und übertraf in dieser Eigenschaft Autoren wie János Mátyás Korabinszky und András Vályi.

Obwohl er im Jahr seiner Veröffentlichung in den Ruhestand ging, taucht sein Name ein Jahr später in den Herrschaftsregistern wieder auf, und 1786 war er Exactor (Buchhalter), dann Einnehmer des bereits vereinigten Burgkomitats Esztergom-Komárom (Gran-Komorn). Im Jahr 1790 wurde er von König Leopold II. in den ungarischen Adelsstand erhoben.

Da während der meiste Zeit seiner Tätigkeit kein Präfekt an der Spitze der Herrschaft Tata-Gesztes stand, hatte Rigler als Archivar und Buchhalter Zugang zu allen wichtigen wirtschaftlichen Angelegenheiten und war mit den Pacht- und Erbverträgen, sowie mit den Dauerverträgen der mit deutschen Siedlern besiedelten *Possessionen* vertraut. Seine Qualität und sein Wissen eröffneten ihm eine bemerkenswerte Karriere.

Stichworte: *Gut Tata-Gesztes, Burgkomitat Komárom, Beamter, Laufbahn*

Levéltári és közgyűjteményi források rövidítésének jegyzéke

Esztergomi Prímási Levéltár (EPL)

EPL Acta Protocollaria

EPL Acta Radicalia. Classis T. Magyarország különböző családjainak jogai (1275–1820)

Győri Egyházmegyei Levéltár (GyEL)

GyEL Püspöki Levéltár. Vegyes egyházkormányzati iratok

GyEL V.46. Győr-Belváros plébánia anyakönyvei

GyEL V.66. Tata plébánia iratai és anyakönyvei

Kuny Domokos Múzeum (KDM)

KDM TGy Történeti gyűjtemény

KDM TGy DBH Történeti gyűjtemény. Dornyai Béla-hagyaték

KDM TGy REH Történeti gyűjtemény. Révhelyi Elemér-hagyaték

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (MNL OL)

MNL OL A 39. Magyar Kancelláriai Levéltár. Acta generalia

MNL OL A 57. Magyar Kancelláriai Levéltár. Libri regii.

MNL OL E 156. Magyar Kamara Archívuma. Urbaria et Conscriptiones

MNL OL E 228. Magyar Kamara Archívuma. Libri armalium

MNL P 198. Dominium Tata.

P 198. Fasc.72. Tatai uradalomra vonatkozó vegyes iratok: inscriptiók, a Tata-Almás közti csatorna

P 198. Fasc.73., 74., 75. Bezerédj Mihály leveleskönyvei

P 198. Fasc.81. Bezerédj Ignác leveleskönyvei

MNL OL P 208. Fasc.6. Acta Comitatum. Komárom vármegye

MNL OL P 210. – I.B. Birtokigazgatással kapcsolatos iratok. Prefektusi levelezőkönyvek (jegyzőkönyvek).

MNL OL P 210. – II.A. Birtokigazgatással kapcsolatos iratok. Alkalmazottakra vonatkozó iratok. Iratok

MNL OL P 210. – II.B. Birtokigazgatással kapcsolatos iratok. Alkalmazottakra vonatkozó iratok. Konvenciók tabellák, személyzeti kimutatások

MNL OL P 210. – V.A. Birtokigazgatással kapcsolatos iratok. Kegyúri iratok

MNL OL P 211. – I. Birtokgazdálkodással kapcsolatos iratok. Összeírások
MNL OL P 211. – X. Birtokgazdálkodással kapcsolatos iratok. Szerződések
MNL OL P 1921. Bezerédj Mihály és felesége, Gindly Zsófia iratai
MNL OL X 2044. Esztergom-vízivárosi római katolikus egyházi anyakönyve-
inek mikrofilm-másolatai

Magyar Nemzeti Levélár Komárom-Esztergom Vármegyei Levéltára (MNL KEVL)

MNL KEVL IV.2. Esztergom-Komárom egyesített vármegye II. József-féle
közigazgatásának iratai

MNL KEVL IV.501. Komárom Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai. Jegy-
zőkönyvi fogalmazványok

MNL KEVL XV.10. Gyűjtemények. Trojkó György tatai uradalmi ügyvéd
gyűjteménye

MNL KEVL XXXIII.1. Külön intézkedéssel levéltárba utalt iratok. Az
Esztergom és Komárom vármegyei izraelita felekezeti anyakönyvek levéltári
gyűjteménye. Tatai izraelita anyakönyvi kerület. Másodpéldányok

Országgyűlési Könyvtár (OGyK)

OGyK KOMÁROM VÁRMEGYE ÉSZREVÉTELEI 1832. [Komárom
vármegye észrevételei az országos küldöttségek rendszeres munkálataira]
1832. 700.343. [https://library.hungaricana.hu/hu/view/Orszaggyules_Reform-
mkoriDok_DOK_1832_komarom_eszrevetelek/?pg=0&layout=s](https://library.hungaricana.hu/hu/view/Orszaggyules_ReformkoriDok_DOK_1832_komarom_eszrevetelek/?pg=0&layout=s) (utolsó
elérés: 2022.XI.20.)

OGyK STULLER 1839–1840. Stuller Ferenc: Országgyűlési Tudósítás 1839–
1840. Mo:VI:1839–1840:C

Országos Széchényi Könyvtár (OSzK)

OSzK GEOGRÁFIA 1783 Különgyűjtemények. Kézirattár. Kurtze Geogra-
phische Beschreibung der Hoch Reichs Gräflichen Frantz Eszterházyischen
Hungarischen Majorats Herrschafft TATA oder TOTES. 1783. Quart. Germ.
738.

OSzK Különgyűjtemények. Plakát- és Kisnyomtatványtár. Gyászjelentések

Štátny archív v Nitre – Nyitrai Állami Levéltár (ŠAN)

ŠAN A.XI.1. Komárňanská Župa I. – Állami szervek, közigazgatás, önkor-
mányzat. Komárom vármegye iratai I. (1280–1918)

ŠAN O.I. *Egyházi anyakönyvek. Római katolikus anyakönyvek*

Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár (SzEL)

SzEL IV.063. Körmendi plébánia iratai

